

Кейт Аткинсон

Руїни бога

*

Людина — це руїни бога. Коли людство стане невинним, життя триватиме довше й перетікатиме у безсмертя так плавно, як ми прокидаємося від сну.

Ральф Волдо Емерсон, «Природа»

Завдання мистецтва — передавати істинну природу речей, а не бути істиною.

Сильвія Бересфорд Тодд

[Святий Юрій] прибув до міста під назвою Салем, біля якого жив змії. Змієві щодня згодовували мешканця міста, якого вибирали жеребкуванням.

Того дня, коли до міста прибув святий Юрій, жереб випав царевій доньці Клеолінді. Святий Юрій постановив, що дівчина житиме, і рушив із міста, і став на герць зі змієм, який жив у болоті неподалік, і забив його.

Він не ухилявся від перешкод і небезпек і не злякався навіть найстрашнішого, навіть змія, а ставив їм чоло, наскільки вистачало сили в нього і в його коня. Нехай його зброя не годилася для такої зустрічі — у нього був лише спис, — а проте він став до бою, зробив усе, що міг, і врешті здолав перешкоду, до якої решта боялася й підступитися.

Саме так скаут мусить ставити чоло перешкодам і небезпекам, навіть якщо вони великі чи страхітливі, і навіть якщо він не готовий до борні.

Роберт Бейден-Павелл, «Скаутинг для юнаків»

Рубенові

30 березня 1944 року

Останній виліт

Несбі

Він дійшов аж до живоплоту, що позначав край аеродрому. Він обходив територію. Його люди казали, що це такий «моціон», і непокоїлися, коли він цього не робив. Вони були забобонні. Усі тут були забобонні.

За живоплотом простягалися голі поля, зорані минулої осені. Мабуть, він уже не побачить весняних чарів, коли тьмава бура земля розквітне спершу яскравою зеленню, а тоді блідим золотом. Лік життю можна вести за кількістю зібраних урожаїв. Він їх надивився достатньо.

Їх обступали рівні сільськогосподарські угіддя. Непорушний куб ферми бовванів зліва. Уночі на даху сяяв червоний вогник, щоб вони, бува, в неї не врізалися. Якщо вони пролітали над ним, заходячи на посадку, то розуміли, що промахнулися й буде біда.

З-за живоплоту він бачив, як фермерова донька годує у дворі гусей. Як там було, у тому віршику про трьох мишок? Ні, там наче про жінку фермера, вона втинала їм хвости ножем. Жахливий образ. Бідні-бідні мишки, думав він у дитинстві. Та й зараз, уже дорослий, думав так само. Дитячі пісеньки жорстокі.

Він не був знайомий із донькою фермера, не знав навіть, як її звати, та все ж відчував до неї ірраціонально багато тепла. Вона завжди махала їм на прощання. Інколи до неї приєднувався батько, а кілька разів і мати. Дівчина у дворі проводжала їх у кожен рейд.

Вона помітила його й помахала. Замість того, щоб помахати у відповідь, він віддав їй честь. Мабуть, їй це сподобається. Звісно, на такій відстані він — просто постать у формі. Вона й гадки не мала, хто він. Тедді був лише один із багатьох.

Він свиснув псові.

1925

Alouette

— Дивіться! Он жайвір! Жайворонок, — він озирнувся й зрозумів, що вона дивиться не туди. — Ні, онде!

Він указав на птаха. Вона була безнадійна.

— О, — нарешті вимовила вона. — О, тепер бачу! Як дивно, що це він робить?

— Ширяє, а тоді, мабуть, знову злетить вище.

Жайвір здіймався вгору на ниті непізнаної пісні. Мерехтливий пташиний лет і неземний спів розбурхали в Тедді щось глибинне.

— Чуєте?

Тітка театральнo піднесла долоню до вуха. У дивоглядному капелюсі, червоному, як поштова скринька, і оздобленому двома довгими фазанячими перами, що хилиталися від кожного поруху, вона виглядала тут недоречно, як пава. Він анітрохи не здивувався б, якби її підстрелили. О, якби ж то. Тедді дозволяли, себто він собі дозволяв, недобрі думки, якщо тільки їх не озвучував. («Гречні манери, — напучувала його мати, — це обладунки, які потрібно надягати щодня»).

— А що я мушу чути? — спитала врешті тітка.

— Його спів, — він набрався терпіння. — Пісню жайворона.

І додав, коли вона знову вдала, що слухає:

— Уже змовк.

— Може, ще заспіває?

— Ні, не заспіває, нема його вже. Полетів.

Він змахнув руками, щоб продемонструвати. Було ясно, що, попри пера на капелюшку, тітка нічогісінько не знає про пташок. Чи, як на те вже пішло, про тварин узагалі. У неї навіть кішки не було. Її не зацікавила їхня Триксі, що зараз завзято нюшила в сухому рівчаку при дорозі. Триксі — його найвірніша супутниця: вона супроводжувала Тедді, відколи була крихітним цуценям і пролазила у сестрин ляльковий будиночок.

Йому що, треба просвітити тітку? Може, саме для того він тут?

— Жайворони славляться своїм співом, — повчально сказав він. — Дуже гарно співають.

Звісно, красу не пояснити. Краса просто існує й або розчулює тебе, або ні. Його сестер — Памелу й Урсулу — краса розчулювала. А старшого брата Моріса — ні. Братик Джиммі був для цього ще замалий, а батько, можливо, застарий. У батька, Г'ю, був грамофонний запис «Злету жайворона», вони зрідка слухали його недільними вечорами. Пісня була гарна, але не настільки, як у самої пташки. «Завдання мистецтва, — пояснювала, ба навіть повчала Сильвія, його мати, — передавати істинну природу речей, а не бути істиною». Її батько (дідусь Тедді, давно покійний) був славетним митцем, і це давало матері право авторитетно висловлюватися про мистецтво. І, напевно, про красу. Мати говорила про Мистецтво, Істину та Красу виключно з великої літери.

— Якщо жайворонок ширяє високо, — без особливої надії пояснював він Іззі, — це значить, що погода добра.

— Та й без пташки ясно, добра погода чи ні, досить визирнути за вікно. Прекрасний день, між іншим. Обожаю сонце, — сказала вона, заплющила очі й повернула розцяцьковане обличчя до неба.

Хто ж його не любить? Хіба що бабуся, яка ніколи не полишає похмуру вітальню в Гемпстеді і навіть вікна позавішувала цупкими бавовняними завісами, щоб світло не просочилося в дім. Чи, може, щоб темрява не втекла.

«Лицарський кодекс», який він зазубрив зі «Скаутингу для юнаків» — книжки, до якої не раз звертався в миті сумнівів, навіть добровільно полишивши цей рух, — так от, кодекс стверджував: «Шляхетність полягає в тім, щоб виконувати навіть тяжкі й непоказні завдання ревно і радісно». Напевно, розважати Іззі — саме таке завдання: що вже тяжке, то тяжке.

Він затулив очі від сонця й роззирнувся, шукаючи в небі жайворона, але він більше не з'являвся. Тедді довелося задовольнитися повітряними маневрами ластівок. Він уявив Ікара: цікаво, як той виглядав із землі? Мабуть, видавався чималеньким. Але ж Ікар — це міф? Після літніх канікул Тедді відправлять до закритої школи, тож саме час розкласти все по полицях. Батько радив:

— Будь мужнім, хлопче. Це випробування, у тому, мабуть, і суть. Ти краще не висовуйся, — додав він. — Не виривайся вперед, не паси задніх, брѳохайся собі десь посередині.

Його гемпстедська бабуся (себто його єдина бабуся — Сильвіїна мати померла багато років тому) казала, що «всі чоловіки в цій родині» закінчили ту школу, мовби це був непорушний закон, записаний у сиву давнину. Тедді, певно, муситиме віддати свого сина туди само, хоча той хлопчик існував у майбутньому, яке Тедді й уявити не міг. Та й не треба його уявляти, бо в тому майбутньому синів у нього не буде, а буде лише донька Віола. Це його сприкрить, хоча він ніколи в тому й не зізнається, тим паче Віолі, яка гучно обурилася б.

Тедді відсахнувся, коли Іззі раптом заспівала і, ба більше, почала витанцьовувати: «Alouette, gentille alouette». Французької він ще не знав, тож замість «gentille» чув «жентель» — ця рослина завжди йому подобалася.

— Знаєш цю пісню? — спитала тітка.

— Ні.

— Це з часів війни. Її співали французькі солдати, — її обличчям промайнула тінь, можливо, горя, але вона радісно додала: — Слова просто страшні. Це пісня про те, як патрають бідолашного жайворонка. Очі, пір'я, лапки і так далі.

У немислимій, проте неминучій війні — війні Тедді — «Алуетт» називалася 425-та франко-канадська ескадрилья. У лютому 1944 року, незадовго до останнього рейду, Тедді здійснив аварійну посадку на їхній базі в Толторпі — його підстрелили над Англійським каналом, обидва двигуни

загорілися. Квебекці пригостили його екіпаж бренді – поганеньким, але хлопці були вдячні й за те. На шевронах у них був жайворон і гасло «Je te plumerai» – тоді йому згадався цей день з Іззі. Здавалося, спогад належав комусь іншому.

Іззі зробила пірует. «Як-то чудовно буде», – сказала вона і розсміялася. Може, саме це батько й мав на увазі, коли казав, що Іззі «геть неврівноважена»?

– Перепрошую?

– Як-то чудовно буде, – повторила Іззі, – з «Великих сподівань». Ти що, не читав?

Якусь мить у неї був точнісінько такий тон, як у матері:

– Я, звісно, пожартувала. Але вже не жартую. Я хотіла сказати, день чудовний. Отлічний день, – сказала вона, смішно імітуючи вимову кокні. Потім додала, мовби між іншим: – А я куштувала жайворонка. В Італії. Там вони вважаються делікатесом. Хоча, звісно, скільки з того жайворонка наїдку? На один зуб.

Тедді стрепенувся. Його жахала думка, що цю прегарну птаху можуть вихопити з неба, і кунштовний спів урветься на півночі. За багато-багато років по тому, на початку сімдесятих, Віола відкрила для себе Емілі Дікінсон, слухаючи в межах своєї програми курс з американських студій. Вона переписала першу строфу вірша, який мав би сподобатися батькові, своїм нерозбірливим, неприборканим почерком (переписати віршик повністю полінувалася). «Розітні Жайворонка – і відкриється Музика, Зерно за Зерном срібlistим». Він здивувався, що донька про нього згадала. Таке бувало нечасто. У них було мало спільного, хіба що любов до літератури, нехай вони про неї майже ніколи й не говорили. Він думав послати їй щось у відповідь, аби підтримати діалог, – може, віршика чи просто кілька рядків. «Радості дух щасливий! Ти ж бо не пташка, ні»[1], чи «Я гімн, як жайворон, несу до неба»[2], чи «Був вільний кожен мить, як той співець долин, небесний жайворон, що знявся на крила жваві»[3]. (Цікаво, були такі поети, які про жайворонів не писали?). Донька подумає, що він із неї кпить, вирішив він. Їй була бридка сама думка про те, що вона може чогось навчитися в батька, а може, і взагалі у будь-кого, тож врешті він написав лише: «Спасибі, що про мене згадала».

Не встиг він спохопитися, як обладунок гречних манер злетів, і в нього вирвалося:

– Тітонько Іззі, їсти жайворонків – це огидно.

– Чому ж огидно? Курчат ти їси? То яка різниця?

Під час Першої світової Іззі водила карету швидкої допомоги, тож мертвим птахом її тепер не вразиш.

Різниця величезна, подумав Тедді, але мимоволі йому стало цікаво, який жайворонок на смак. На щастя, Триксі гучно загавкала й відволікла його від цієї думки. Він схилився подивитися, що привернуло її увагу.

— Ти ба, гладун, — захоплено пробурмотів він, умить забувши про жайворонка. Тоді обережно підняв плазуна обома руками й показав Іззі.

— Це змія? — спитала вона, скривившись: змії, очевидно, не викликали в неї жодної симпатії.

— Це гладун, — пояснив Тедді, — а не змія. Взагалі-то, це ящірка.

Її бронзово-золотава луска лищала на сонці. У ній теж була краса. Чи ж було у природі щось негарне? Навіть слизняки заслуговували на певну пошану — хоча, звісно, мама з цим не погодилася б.

— Ти такий дивний хлопчик, — сказала Іззі.

Тедді не вважав себе за «хлопчика». Напевно, тітка — наймолодша батькова сестра — про дітей знала ще менше, ніж про тварин. Хто зна, чого вона до нього вчепилася. Стояло суботнє пообіддя, він саме грався в саду і складав паперові літачки із Джиммі, аж тут налетіла Іззі й потягла його прогулятися «на природі» — виявляється, вона мала на увазі стежину, яка вела від Лисячого кута до станції, себто не сказати, що то аж така дичавина.

— Прогуляємося, побалакаємо, це буде наша маленька пригода.

Тепер він, як заручник, був у її волі, а вона не вгавала і ставила йому дивні запитання: «А червів ти їв? Ви граєтесь у ковбоїв та індіанців? Ким ти хочеш стати, коли виростеш?» (Ні. Так. Машиністом потяга).

Він обережно поклав гладуна назад у траву і запропонував назбирати Іззі дзвіночків, щоб виправдатися за фіаско з жайворонком.

— Тільки доведеться перейти поле, щоб дістатися до лісу, — протягнув він, непевно позираючи на її черевички. Здається, вони були з крокодилячої шкіри, тільки ніхто зроду-віку не бачив крокодила такого ядучого зеленого кольору. Черевички були новесенькі й не призначені для того, щоб блукати полями. На щастя, день хилився до вечора, і дійних корів — повноправних володарок цього поля — саме не було. Іззі, напевно, спантеличила б цих статечних огрядних істот із ласкавими допитливими очима.

Іззі порвала рукав на перелазі, а потім примудрилася вступити у коров'ячий кізяк, який не зауважив би тільки сліпий. Потім вона себе трохи реабілітувала в очах у Тедді, бо поставилася до цих прикростей із належною погідною легковажністю. («Думаю, — сказала потім мати, — вона просто і черевички, і сорочку викине»).

Утім, дзвіночки її анітрохи не зацікавили. У Лисячому закутку до їхньої щорічної яви ставилися трепетно, мов до полотен давніх майстрів. Гостей із гордістю виводили до лісу помилуватися безкраїм морем блакиті. «У Вордсворта були нарциси, — казала Сильвія, — а в нас є наші дзвіночки». Дзвіночки, звісно, були геть не їхні, але мати любила почуватися господинею.

Коли вони верталися назад, Тедді відчув несподіваний трепет, ніби серце піднеслося у височінь. Спогад про пісню жайворона й різкий зелений запах букету дзвіночків, які він зібрав для матері, злилися у мить чистої п'яної ейфорії, мовби йому мали відкритися всі таємниці всесвіту. («Існує осяйний світ, — примовляла його сестра Урсула, — просто нам у темряві його не видно». «Маленька моя маніхеечко», — розчулено казав Г'ю).

У тій школі, звісно, він уже бував. Доки Моріс, який зараз учився в Оксфорді, ще був у школі, Тедді не раз супроводжував маму («мій маленький помічник»), коли та відвідувала старшого сина на вручення відзнак, День скаута чи так званий «День відкритих дверей» — один день на семестр, коли батьків неохоче пускали до дітей. Мама сичала: «Та це буцегарня, а не школа». Усупереч сподіванням, Сильвію так і не переконали в перевагах такої освіти.

Батько був відданий своїй альма матер, але до її «відкритих дверей» не рвався. Він виправдовував свою відсутність то справами в банку, то важливими зустрічами, то необхідністю заспокоїти стривожених акціонерів. «І так далі, і таке інше, — бурмотіла Сильвія. — Повертатися завжди складніше, ніж іти вперед». Орган у капличці саме проскімлив перші акорди гімну «Милий Господи, отче».

Це було два роки тому, в останній семестр Моріса у школі, коли учням роздавали відзнаки. Моріс був замстарости, й оте «зам» у титулі доводило його до шалу. Він був у люті, коли його призначили замісником на початку його останнього шкільного року:

— Який ще замісник? Я почуваюся командиром, а не якимось там замісником.

Моріс вірив, що він — героїчна натура, якій судилося повести інших на поле бою, але на наступній війні він просиджував штани у важливому кабінеті у Вайтголлі, а мертві для нього лишилися незручними колонками цифр. Ніхто з тих, хто зібрався у шкільній капличці того спекотного липневого дня у 1923 році, не повірив би, що наступна війна вибухне так скоро. На дубових дошках у капличці ще не потьмяніла позолота на іменах колишніх учнів («віддаємо честь загиблим»). «Що їм з тієї честі, як вони вже мертві», — прошепотіла Сильвія на вухо Тедді. Перша світова зробила із Сильвії пацифістку, і то доволі войовничу.

У шкільній капличці нічим було дихати. Сон спадав на ряди, мов пил, а директор усе нудів і нудів. Сонячні промені сочилися крізь вітражі, виблискуючи осяйними кольорами: недосконала подoba краси назовні. Така доля незабаром судилася і Тедді. Роки нудьги, які потрібно перетерпіти.

Як на правду, у школі було значно краще, ніж він собі надумав. У нього буди друзі й хист до спорту, це завжди забезпечувало певну популярність. Іще він був із тих, хто не піддається забіякам, що також сприяло популярності, та все ж, коли він нарешті закінчив школу і вступив до Оксфорда, то дійшов висновку, що ця школа — місце брутальне й нецивілізоване, і його сини не стануть жертвами цієї жорстокої традиції. Він сподівався, що в нього будуть щасливі, вірні і завзяті сини, але натомість його надії втілилися (чи, може, розвіялися) у Віолі.

— Розкажи про себе, — попросила Іззі, висмикуючи з живоплоту стеблину, й тим зіпсувала момент.

— А що я? — здивовано перепитав він. Ейфорія згасла, таїну знову приховано.

Потім, уже в школі, він вивчив вірш Брука «Голос» («Чари розвіялися, ключ мені не дали»), який досконало описував ту мить, проте тоді він вже забув це відчуття, ефемерне за самою своєю природою.

— Розкажи що-небудь, — сказала Іззі.

— Ну, мені одинадцять років.

— Це я знаю, дурненький. — (Він чомусь у тому сумнівався). — Чим ти відрізняєшся від інших? Що ти любиш робити? Хто твої друзі? В тебе є така штука, ну, знаєш... — вона заплуталася у незнайомій термінології, — ну, як у Давида й Голіафа... праща чи катапульта, як її...

— Рогатка, чи що?

— Точно! Щоб стріляти в перехожих, убивати тварин, оце от усе.

— Тварин убивати? Ні, тварин я не вбиваю. — (А от його брат Моріс — убиває). — Я навіть не знаю, де та рогатка зараз. Раніше я нею збивав каштани з дерева.

Здається, його пацифізм її трохи розчарував, проте вона не здавалася:

— А бійки? Ти ж б'єшся? Усі хлопчики люблять бійки та чубанину, правда?

— Яку чубанину? — він з певним острахом згадав епізод із зеленою фарбою.

— Ти скаут? — вона вирівнялася по струнці і вдала, що віддає честь. — Точно скаут. Скоб, оце все.

— Я був у скаутах, — пробурмотів він. — Мене прийняли у скаути.

Він не хотів говорити про це з тіткою, проте фізично не міг брехати, мовби на нього прокляття наклали. Обидві його сестри і навіть Ненсі за потреби майстерно відбріхувалися, а Моріс узагалі не був знайомий із правдою (чи навіть Правдою), зате Тедді був правдомовний до смішного.

— То тебе вигнали зі скаутів? — пожвавішала Іззі. — Зі скандалом?

— Ні, звісно.

— Що сталося? Розкажи!

«Братерство Кіббо Кіфта сталося», — подумав Тедді. Напевно, на те, щоб пояснити це Іззі, знадобилася б не одна година.

— Хто такий Кіббо Кіфт? — спитала вона. — Звучить, як ім'я клоуна.

*

— А цукерки? Може, ти любиш цукерки? Якщо так, то які? — Тедді занепокоївся, коли вона вийняла записничок. — О, не хвилюйся, зараз усі все записують. То як щодо цукерок?

— Яких цукерок?

— Будь-яких, — вона кивнула, а потім зітхнула: — Розумієш, дорогий Тедді, я не знаю жодного хлопчика, крім тебе. Мені завжди було цікаво, з чого складаються хлопчики, як не рахувати очікуваних слимаків, слизняків і хвостиків цуценят. Із хлопчиків виростають чоловіки. Хлопчаче в чоловікові, чоловіче у хлопчикові тощо.

Останню фразу вона кинула неухважно, розглядаючи стеблину.

— Наприклад, як ти думаєш, чи ти будеш схожий на батька, коли виростеш?

— Сподіваюся, що так.

— Ой, не примиряйся з тим, щоб бути посередністю. Я, пробі, ніколи з цим не змирюся! Хай ти краще виростеш зухвалим, як пірат! — вона кришила стеблину. — Чоловіки кажуть, що жінки — загадкові істоти. А як про мене, це вони просто намагаються відвернути нашу увагу від того факту, що вони — цілковито непізнанні.

Останні два слова вона промовила гучно й роздратовано, мовби йшлося про конкретну особу (мама казала: «За нею завжди хтось увивається»).

— А дівчатка? — спитала Іззі.

— А що дівчатка? — не зрозумів він.

— У тебе є «подружка»? Тобі хтось подобається? — вона скривилася у химерному півусміху: мабуть, намагалася зобразити романтику чи ще якусь дурницю (доволі непереконливо).

Він зашарівся.

— Пташка наспівала, — не вгавала вона, — що ти небайдужий до вашої сусідки.

Що то за пташка? На фермі Галки, що неподалік від їхнього Лисячого закутка, жила Ненсі з цілим виводком сестер — Вінні, Герті, Міллі та Беею. Чимало пташок щоранку злітали з лісу на газон Шоукроссів, бо місці Шоукросс викидала їм холодні грінки.

Тедді не віддав би Ненсі на поталу Іззі навіть під тортурами — власне, то й були тортури. Він не видав би її ім'я, бо Іззі його тільки запламувала б, та ще й виставила б на сміх. Ненсі була йому другом і побратимом, а не

якоюсь там ідіотською любаскою, чи що там мала на увазі Іззі. Звісно, він врешті одружиться з Ненсі й кохатиме її, але то буде чиста і шляхетна лицарська любов. Очевидячки, ніякої іншої любові він і не знав. Він бачив бугая з коровами, а Моріс казав, що люди теж так роблять, і то зокрема їхні батько з матір'ю, але Тедді лише пирхнув – він був майже певен, що брат бреше. Г'ю і Сильвія були надто статечні для таких акробатичних вправ.

– О, ти зашарівся? – розреготалася Іззі. – То я вивідала твою таємницю?

– Дюшес, – сказав Тедді, намагаючись урвати допит.

– До чого тут дюшес? – перепитала Іззі. (Її легко відволікти).

Поламану стеблину вона кинула під ноги. Природа була їй байдужа. У своїй необачності вона топтала трави, перевертала чайчі гнізда, розлякувала польових мишей. Її місце у місті, у світі машин.

– Дюшес – мої улюблені солодощі, – сказав він.

Звернувши за поворот, вони зустріли череду корів, що поверталася з дійки, штовхаючись боками. «Уже пізно», – подумав Тедді. Тільки б чай не прогавити.

*

– О, дзвіночки, яка краса, – сказала мати, коли вони зайшли в дім.

Вона була у вечірній сукні і виглядала доволі мило. Моріс казав, що у школі, до якої він ось-ось мав піти, в неї було чимало шанувальників. Тедді пишався, що його матір вважають красунею.

– Що ви там робили так довго? – спитала Сильвія начебто у Тедді, хоча насправді в Іззі.

*

Сильвія в хутрі вдивлялася у своє відображення в дзеркалі у спальні. Підняла комір короткої вечірньої накидки, щоб облямував обличчя. Критичний погляд. Колись дзеркало було їй другом, проте тепер, здається, до неї збайдужіло.

Вона піднесла долоню до зачіски, її окраси, гнізда із гребенів і заколок. Ця зачіска видалася їй старомодною – прикмета матрони, яка відстала від часу. Може, постригтися? Г'ю засмутиться. Їй сяйнув раптовий спогад – портрет вугіллям, який батько написав незадовго до смерті. «Сильвія позує

як янгол», так він назвав ескіз. Вона, шістнадцятирічна, покірно позувала у довгій білій сукні (власне, легкій нічній сорочці), повернувшись до батька у профіль, щоб було видно прегарний каскад волосся.

— Зроби журливе обличчя, — наказав батько. — Подумай про Гріхопадіння.

Сильвії, перед якою простягалася ціле незвідане, сповнене чару життя, було складно перейнятися цією темою, проте вона все одно надула губки і втупилася у далеку стіну величезної батькової майстерні.

Поза була незручна, вона досі пам'ятає, як у неї боліли ребра — постраждала за батькове мистецтво. За видатного митця Ллевелліна Бересфорда, славетного портретиста, який не лишив по собі нічого, крім боргів. Сильвія досі горювала — не за батьком, а за життям, яке він вибудував, як виявилось, на хисткому піску.

— Що посієш, — тихо схлипувала мати, — те й пожнеш. Тільки сіяв він, а пожинати — нам.

Після похорону був принизливий аукціон з банкрутства. Мати наполягла, щоб вони його відвідали, мовби хотіла на власні очі побачити, як зникатиме кожна втрачена річ. Вони сіли у задньому ряду, ніким не впізнані (бодай вони так сподівалися), і стали спостерігати, як усе їхнє земне майно виставляють на огляд. Десь під кінець принизливої процедури на продаж виставили ескіз із Сильвією.

— Лот 182. Вугільний портрет доньки митця.

Так Сильвія втратила янгольську природу. Краще б батько домалював їй німб і крила — тоді всім усе було б ясно. А так вона виглядала як гарненька, але набурмосена дівчина в нічній сорочці.

Огрядний пан підозрілого вигляду підносив сигару щоразу, як піднімали ставки, і врешті придбав Сильвію за три фунти, десять шилінгів і шість пенсів. «Продешевили», — просичала мати. Зараз, напевно, й того не отримали б, — подумала Сильвія. Після війни полотна батька вийшли з моди. Цікаво, де той портрет зараз? Вона хотіла б його повернути. Від цієї думки їй стало незатишно, відображення у дзеркалі скривилося. Коли аукціон нарешті доповз кінця («Гуртовий лот: латунна підставка для дров, срібна конфорка у поганому стані, великий мідний глек»), у натовпі при виході із зали вони почули, як підозрілий чоловік гучно повідомляє своєму супутникові: «Ото намілюся тим свіженьким персичком». Мати Сильвії зойкнула, але тихо, бо не любила влаштовувати сцени, й потягла своє невинне янголятко від гріха подалі.

«На всьому лежить печать гріха», — подумала Сильвія. Від самого початку, від самого гріхопадіння. Вона поправила комір накидки. Було жарко, але вона вірила, що найкраще виглядає саме у хутрі. Накидка була з хутра полярної лисиці, що її сприкrywало, — Сильвія любила лисиць, які забідали до саду, навіть назвала маєток на їхню честь. Скільки лисиць пішло на накидку? Принаймні не так багато, як на шубу. У гардеробі в неї висіла норкова шуба — подарунок від Г'ю на десяту річницю шлюбу. Треба буде послати її майстрам, хай перероблять на щось сучасніше. «Та й мене теж», — сказала вона дзеркалу.

В Іззі була нова пишна шубка. Соболіна. Звідки в Іззі бралися шуби, якщо в неї не було ні копійки за душею? «Подарували», — сказала та. Звісно, чоловік подарував — і який чоловік дарує шуби, не чекаючи нічого взамін? Хіба що той чоловік, за якого ти вийшла заміж — той, звісно, не чекає нічого, крім вдячності.

Сильвія ледь не зомліла від пахощів парфумів, яких випадково плюснула забагато, бо в неї тремтіли руки, хоча нерви мала міцні. Вона збиралася провести вечір у Лондоні. У потязі буде жарко й душно, а в місті ще гірше: хутром доведеться пожертвувати. Так, як жертвували лисицями. Це був якийсь химерний жарт — із тих, до яких має хист Тедді, але не Сильвія. У Сильвії почуття гумору не було. Такий ось у неї ґандж.

Її погляд мимоволі затримався на фотографії на столику — студійний портрет, зроблений, коли народився Джиммі. Сильвія сиділа з немовлям на руках — його довжелезне вбрання, у якому хрестили всіх Тоддів, вихлюпувалося їй з рук. Решту виводку художньо вишикували довкола, мовби вони їй поклонялися. Сильвія провела пальцем по срібній рамці — хотіла виявити ніжність, але виявила лише пил. Треба буде поговорити із Бріджит, дівчисько перетворювалося на лахудру. (Коли Сильвія щойно вийшла заміж за Г'ю, свекруха пояснила: «Усі слуги із часом повстають проти господарів»).

Шум унизу міг свідчити лише про одне: Іззі повернулася. Сильвія неохоче скинула шубку й надягла легкий літній плащ, заради якого полягли тільки трударі-шовкопряди. Вона прилаштувала капелюх на голову. До її старосвітської зачіски не пасували новомодні берети, тож вона досі носила chapeau. Вона випадково вколосалася довгою срібною шпилькою для капелюха. (Цікаво, шпилькою для капелюха можна вбити? Чи лише поранити?). Пробурмотіла прокляття, від чого на чисто вимитих невинних личках її дітей на фотографії проступив докір. «Воно й не дивно», — подумала вона. Їй скоро сорок, від цієї перспективи вона невдоволена собою. («Ще більш невдоволена, ніж завжди», — уточнив Г'ю). Їй у шию дихало нетерпіння, перед нею простягалося зухвальство.

Вона кинула останній погляд у дзеркало. Мабуть, незгірший вигляд — але їй того не досить. Вона вже два роки його не бачила. Цікаво, він і зараз вважатиме, що вона красуня? Він завжди називав її красунею. Чи була на землі жінка, яка встояла б перед тим, хто називає її красунею? А Сильвія встояла й лишилася чесною. «Я — жінка заміжня», — суворо повторювала вона. «Тоді навіть не починай, — сказав він. — Можуть бути недобрі наслідки для тебе — для нас». Він розсміявся, ніби окреслив привабливу ідею. Він був правий: Сильвія його під'юджувала, а перспектив у них не було.

Він поїхав за море, у колонії, де трудився на користь Імперії, проте зараз повернувся, життя Сильвії тікало крізь пальці, мов вода, і їй уже не хотілося бути порядною.

Її зустрів гігантський пучок дзвоників.

— О, дзвіночки, яка краса, — сказала вона до Тедді, її хлопчика. У неї було троє синів, але часом здавалося, що два інші не мають значення. Доньки були не об'єктом любові, а радше проблемою, яку треба вирішити. Лише Тедді стискав її серце у брудному кулачку. Вона сказала синові:

— Умийся перед підвечірком, любий. Де ви так забарилися?

— Заговорилися, — відповіла Іззі. — Тедді — такий милий хлопчик. О, ви дуже стильна, Сильвіє. Я почула б ваші парфуми за сто метрів — просто *femme seduisante*. У вас якісь плани? Розкажіть!

Сильвія зміряла її суворим поглядом, аж потім зауважила, що та стоїть у брудних крокодилячих черевиках на килимі дизайну Войзі.

— Вийдіть, — вона вказала Іззі на входні двері, — вийдіть.

— Знову плями, — пробурмотів Г'ю, який саме забрів до холу з бурчальні, коли Іззі випурхнула назад на стежку. І, повернувшись до Сильвії, сказав: — Чудово виглядаєш, люба.

Вони слухали, як оживає мотор санбіма Іззі; машина подеренчала геть. Іззі водила точнісінько так, як Пан Жаба у «Вітрі у верболозах» — сигналіла багато, а гальмувала мало.

— Рано чи пізно вона когось уб'є, — сказав Г'ю, водій обачний. — А я-бо думав, що в неї й копійки нема за душею. Чим вона заробляє на всі ці машини?

— Не чесною працею, ти й не сумнівайся, — сказала Сильвія.

*

Ледве позбувшись нав'язливої балаканини Іззі, Тедді мусив пережити традиційний мамин допит: Сильвія хотіла пересвідчитися, що контакт із тіткою не звів дитину зі шляху праведного.

— У неї завжди щось на думці, — похмуро промовила вона.

Коли Тедді нарешті відпустили, він пішов шукати собі підвечірок, убогенький бутерброд із сардин — у місіс Гловер саме був вихідний.

— Вона їла жайворонків, — повідомив Тедді сестрам за підвечірком. — В Італії. Хоча, звісно, байдуже, де.

— «Жайворон зі зраненим крилом», — проказала Урсула, і, коли Тедді подивився на неї без розуміння, уточнила: — Так у Блейка. «Жайворон зі зраненим крилом, як змовклий янголиний спів».

— Будемо сподіватися, що колись її хтось з'їсть, — радісно докинула приземленіша Памела.

Памела вивчала природознавство в університеті Лідсу і мріяла працювати на «суворій півночі», серед «справжніх» людей. «А ми що, несправжні?» — скаржився Тедді Урсулі, а та сміялася: «Що таке реальність?». Тедді не мав підстав ставити реальність феноменологічного світу під сумнів, і тому йому здалося, що це дурне питання. Реальність — це те, що можна помацати і спробувати на зуб. «Ти забув про ще два почуття», — нагадала Урсула. Реальність — це ліс, дзвіночки, сова, лисиця, іграшковий потяг на підлозі у його спальні, запах пирога, що печеться у духовці. Жайворонки, що здіймається в небо на нитці пісні.

★

Ось як проходив вечір у Лисячому закутку: відвізши Сильвію на станцію, Г'ю повернувся до своєї бурчальні з чаркою віскі й недокуреною сигарою. Він був поміркований у звичках — радше від природи, ніж зі свідомого вибору. Сильвія рідко виїздила до міста.

— Сходжу в театр і повечеряю з друзями, — сказала вона, — там і заночую.

У неї була тривожна душа — не найкраща риса у дружини, проте він мусив їй довіряти, інакше ціла споруда їхнього шлюбу розсипалася б.

Памела сиділа у вітальні, втупившись у підручник з хімії. Вона провалила вступні екзамени до жіночого коледжу Кембриджа Гіртон, і перспектива подорожі «на сувору північ» їй не тішила, але, як казала Сильвія, — що їй дуже дратувало, — «проти рожна...». Памела потай сподівалася на блискучі відзнаки та стрімку кар'єру, але тепер боялася, що їй, попри всі мрії, не судилося стати справжньою героїнею.

Простягнувшись на килимі біля Памелиних ніг, Урсула відмінювала неправильні латинські дієслова.

— І це наші найкращі роки? — спитала вона у Памели. — Здається, далі може бути тільки краще, бо куди ж гірше.

Памела розсміялася:

— Не зарікайся.

Джиммі сидів за кухонним столом у піжамі й ласував перед сном молоком із печивом. Місіс Гловер — їхня кухарка — на дух не зносила казок і легенд, тож Бріджит, яка саме відчищала казани, скористалася з її відсутності, аби розважити Джиммі плутаною, та все ж страшною до чортиків історією про привидів. Місіс Гловер натомість куняла в себе вдома, поставивши ноги на ослінчик і стискаючи в руках чарку стауту.

★

Іззі тим часом їхала прямою дорогою, наспівуючи «Alouette», бо все ніяк не могла позбутися цієї мелодії. «Je te plumerai, — фальшивила вона, — je te plumerai». Я тебе випатраю. Війна була жахлива, дарма вона про це згадала. Іззі була у СЗПД — дурний акронім. Сестринський загін першої допомоги. Вона, яка доти за кермо й не сідала, записалася водити карету швидкої допомоги, а врешті чого тільки не робила. Наприклад, мила шовечора карету швидкої від крові, рідин і відходів. Вона бачила поранених, обгорілі кістяки, поруйновані села, кінцівки, що стирчали з-під болота й пороку. Відра брудної вати й просякнутих гноем бинтів, роз'ятрені рани бідолашних хлопців. Не дивно, що всі намагалися чимшвидше про це забути. На бога, зараз час веселитися. У Франції їй вручили хрест за військові заслуги. Вдома вона нікому про це не розповіла — просто сховала його на дно шухляди. Порівняно з тим, через що пройшли хлопці, це не мало ніякого значення.

За час війни вона двічі заручалася, проте обидва юнаки загинули за якісь кілька днів по тому, як запропонували їй руку і серце, — Іззі навіть не встигла написати додому, щоб повідомити добрі новини. Другий помер у неї на руках. Вона випадково знайшла його в польовому госпіталі, куди доставляла поранених. Його так скалічило артилерійським вогнем, що вона навіть не одразу його впізнала. Матрона, якій бракувало медсестер і санітарів, дозволила їй лишитися при ньому. «Тримайся, милий», — заспокоювала його Іззі, сидючи на його смертному одрі у жовтавому жирному світлі керосинової лампи. В останні миті він кликав маму, як і всі вони. Іззі не могла уявити, щоб вона при смерті кликала Аделаїду.

Вона розгладила простирадла нареченого, поцілувала йому руку, бо обличчя в нього майже не лишилося, і повідомила санітарові, що той помер. Обійшлося без евфемізмів. А тоді повернулася до карети швидкої й рушила шукати нові жертви.

Вона відсахнулася, коли третій соромливий юнак — капітан на ім'я Трістан — запропонував зав'язати їй на пальці ниточку. («Вибачте, більше нічого в мене немає. Потім, коли це все закінчиться, я куплю вам прегарний діамант. Ні? Ви певні? Я був би вам довіку зобов'язаний»). Їй не щастило, тож хай бодай цей порятується, подумала Іззі з невластивим їй альтруїзмом. Це було смішно, враховуючи, що всі ці милі солдатики так чи так приречені, з її допомогою чи без неї.

Іззі більше не бачила Трістана. Думала, що він загинув (думала, що вони всі загинули), але за рік після війни натрапила в газеті з новинами світського життя на фото, де він виходив із каплиці Діви Марії при Вестмінстерському палаці. Виявилося, тепер він член парламенту і багатий спадкоємець — грошей кури не клють. Він усміхався своїй геть юній нареченій, що тримала його під руку — на пальці в неї, як подивитися крізь збільшувальне скло, і справді був прегарний діамант. Мабуть, Іззі його порятувала — але, на жаль, не порятувала себе. Коли Велика війна

добігла кінця, їй було вже двадцять чотири роки. Вона зрозуміла, що розтринькала всі свої шанси.

Першого її нареченого звали Річард. Більше нічого вона про нього й не знала. Здається, він полював із Бофортами. Вона сказала йому «так» знічев'я, а ось у другого — того, який помер у польовому госпіталі в неї на очах, — справді була шалено закохана. Вона його любила і, що ще краще, він любив її. У короткі миті, які їм судилося провести разом, вони мріяли про радісне майбутнє, де вони каталися б на човнах, їздили верхи й танцювали. Їли, сміялися, ніжилися на сонці. Підносили б келихи шампанського за удачу. Не було б у тому майбутньому грязьки та бійні без кінця. Його звали Август, для друзів — Гус. За кілька років після того вона виявила, що красне письменство може оживляти чи зберігати мертвих.

— Мистецтво лишається, коли не лишається більше нічого, — сказала вона Сильвії під час наступної війни.

— Це ти «Пригоди Августа» називаєш мистецтвом? — спитала Сильвія, підвівши брову, як справжній сноб.

Ніякої тобі пошани до Августа. У Іззі, звісно, визначення мистецтва було ширше, ніж у Сильвії.

— Мистецтво — будь-який витвір, що дарує втіху комусь іншому.

— І навіть Август? — крізь сміх перепитала Сильвія.

— І навіть Август.

*

Бідолашні хлопчики, які полягли у Великій війні, були не набагато старшими за Тедді. Якоїсь миті ніжність до племінника її майже приголомшила. Якби ж то вона могла захистити його від лихого, від болю, якого він неминуче зазнає. Звісно, у неї був син — вона народила його у шістнадцять і так швидко й рішуче збагрила прийомним батькам, що ніколи про нього й не згадувала. Може, воно й на краще, що коли вона потяглася поплескати Тедді по плечу, він раптом пригнувся і сказав: «Це гладун», — і під долонею Іззі лишилося тільки повітря. «Ти такий дивний хлопчик», — сказала вона, і якусь мить у неї перед очима стояло знівечене лице Гуса, що помирав на ношах. І лиця всіх тих бідолашних загиблих, яких складали рядами, що тягнулися вдалечінь. Лиця мертвих.

Вона витиснула газ, намагаючись утекти від спогадів, вивернула кермо й ледве оминула велосипедиста, який сахнувся до узбіччя й тепер вигукував прокльони услід легковажному санбіму. «Arduis invictus» — ось яке було гасло у СЗПД. Нескорені труднощами. Нудьга смертна. У Іззі ті труднощі вже в печінках сидять.

Машина мчала дорогою. Пилок Августа пустив коріння в уяві Іззі.

★

Моріс, із яким ми ще не бачилися, саме приміряв сурдут і білу краватку — він збирався на вечерю в клубі «Буллінгдон» у Оксфорді. За традицією, під кінець вечора ресторан при клубі розтrophать. Ніхто б не повірив, що під накрохмаленим панцирем криється вразлива м'яка істота, сповнена сумнівів і страждань. Моріс постановив, що не дасть цій істоті побачити світло дня, і в не такому вже й далекому майбутньому зростеться із панцирем, як равлик, що не може полишити своєї хатки.

★

«Рандеву». Уже від самого слова віяло провиню. Він замовив дві кімнати у «Савої». Вони зустрічалися там і до його від'їзду, але відносно невинно, на людях.

«Суміжні кімнати», — попросив він. У готелі ж, звісно, розуміють, що значить «суміжні»? Яка ганьба. Серце Сильвії колотилося їй у грудях, коли вона замовила таксі зі станції до готелю: жінка за мить до падіння.

★

Спокуса Г'ю.

«Сонце у вогні вічної слави», — співав собі Г'ю у саду. Він вийшов із бурчальні, щоб прогулятися після обіду (якщо, звісно, то можна було назвати обідом). З того боку живоплоту, що відділяв Лисячий закуток від Галок, теж долинув спів. «Дивіться на його любку, цю сумирну даму — її небесну високість місяцівну». Так він і опинився у консерваторії Шоукроссів, в обіймах у Роберти Шоукросс: він прослизнув крізь діру в живоплоті, яку за багато років проробили діти. (Він із місіс Шоукросс нещодавно взяв участь у місцевій любительській постановці «Мікадо». Вони вразили й самі себе, й інших тим, як пристрасно зіграли Ко-Ко й Катішу).

«Сонце й місяць, — думав Г'ю, — чоловіча й жіноча стихія». Що б то він подумав, якби довідався, що так колись зватимуть його правнуків? «Місіс Шоукросс», — промовив він, діставшись на інший бік живоплоту, подрпаний гіллям падуба. Діти, які лазили цією нором, були значно менші, ніж він.

— Прошу, Г'ю, називай мене Робертою.

Його ім'я звучало тривожно інтимно на її вустах. На вогких м'яких вустах, звиклих дарувати похвалу й підтримку всім і кожному.

Вона була тепла під його руками. Корсету на ній не було. Вона вдягалася доволі-таки по-богемному, але чого ще чекати від вегетаріанки й пацифістки? Не кажучи вже про цілу ту проблему суфражу. Вона була жакливою ідеалісткою. Як таку не любити? (Звісно, до певної міри). У неї були принципи й пристрасті щодо питань, які не зачіпали її безпосередньо. Натомість буремні пристрасті Сильвії вирували всередині.

Він стиснув місіс Шоукросс в обіймах і відчув, що вона відповідає йому взаємністю.

— Господи... — прошепотіла вона.

— Так.

А річ була в тім, що місіс Шоукросс — Роберта — розуміла, що таке війна. Не те, щоб він хотів говорити про війну — на Бога, ні, — але йому було спокійніше в товаристві того, хто все розумів. Бодай почасти. У майора Шоукросса були певні проблеми, коли він повернувся з фронту, і дружина його підтримувала. Ті, хто побували на війні, бачили жакливі речі, які не пристало обговорювати вдома, і Сильвія, звісно, говорити про війну не збиралася. Війна зяяла рваною раню в матерії їхнього життя, і вона ретельно її залатала.

— О, це ви гарно сказали, Г'ю, — промовила місіс Шоукросс, Роберта. — Але хай би як гарно наклали шов, шрами завжди лишаться, правда?

Він пожалкував, що запропонував цю метафору. У спекотній консерваторії стояв дух гераній, від якого Г'ю паморочилося в голові. Місіс Шоукросс притисла долоню до його щоки, ніжно, мовби він був крихкий. Він наблизив губи до її вуст. Ось і все, — подумав він. Це були незвідані землі.

— Просто Невілл... — присоромлено почала вона. («Хто такий Невілл?» — здивувався Г'ю). — Невілл... не може. Ще з війни, розумієте?

— Майор Шоукросс?

— Так, Невілл. І не хочеться... — вона зашарілася.

— Розумію.

Від гераній йому стало млосно, він хотів на свіже повітря. Він запанікував. Г'ю ставився до шлюбної обітниці серйозно, не те, що деякі. Він вірив, що шлюб — це компроміс, і визнавав певні обмеження, які це накладає. А з місіс Шоукросс — Робертою — їм ще жити по сусідству, що він взагалі собі думає? У них на двох було десятеро дітей — поганенькі підстави для пристрасного перелюбу. «Треба вибиратися», — подумав він, нахилиючися ближче.

— Боженько! — вигукнула вона, раптом відступаючи на крок. — Уже так пізно?

Він озирнувся, щоб поглянути на годинник, але ніякого годинника не побачив.

— Сьогодні вечір Кіббо Кіфта, — пояснила вона.

— Кіббо Кіфта? — розгублено повторив він.

— Так, то мушу бігти, бо діти чекають.

— Так, звісно. Діти, — він почав відступати. — Що ж, якщо вам ні з ким буде поговорити, то ви знаєте, де мене знайти. По сусідству.

— Звісно.

Для втечі він обрав кружний шлях — по стежці й через ворота, а не крізь згубну діру в живоплоті.

«Це було б неправильно», — подумав він, відступаючи до безпечно-цнотливого простору бурчальні, та ця подія все одно потішила його марнославство. Він почав насвистувати «Три дівчини зі школи». Він почувався доволі самовдоволено.

*

А що ж Тедді?

Тедді стояв у колі на найближчому полі, куди їх ласкаво пустила леді Донт із маєтку. Коло, що складалося здебільша з дітей, рухалося за годинниковою стрілкою, підскакуючи так, як, на думку місіс Шоукросс, мали виглядати давні саксонські танці. («Сакси взагалі танцювали? — спитала Памела. — Яюсь мені сакси не асоціюються з танцями»). У руках у них були дерев'яні посохи зі знайдених у лісі гілок — час від часу вони спинялися й стукали по землі. Тедді був у «формі» (жилетці, коротких штанцях і каптурі) і виглядав як покруч ельфа і не таких вже й вільних стрільців Робіна Гуда. Каптур був перехняблений, бо Тедді пошив його сам. У Кіббо Кіфті любили рукоділля. Місіс Шоукросс, мама Ненсі, вічно змушувала їх вишивати шеврони, пов'язки чи прапори. Це було принизливо. «Моряки ж шиють», — сказала Памела, щоб його підбадьорити. «Ага, а рибалки плетуть», — додала Урсула. «От спасибі», — похмуро відповів він.

Місіс Шоукросс стояла в центрі кола, скеровуючи своїх маленьких танцюристів. («Тепер підскочте на лівій нозі і вклоніться вашому сусіду праворуч»). Це місіс Шоукросс запропонувала йому приєднатися до Кіббо Кіфта. Він саме готувався пройти посвяту в скаuti, але вона спокусила його обіцянкою спілкування з Ненсі. («Хлопчики і дівчатка будуть разом?» — підозріливо спитала Сильвія).

Місіс Шоукросс була великою шанувальницею Братерства Кіббо Кіфта, яке вважала егалітарною пацифістською альтернативою до мілітаристських скаутів, із яких вийшов їхній лідер. («Дезертири?» — спитала Сильвія).

Одна з героїнь місіс Шоукросс — суфражистка Емеліна Пезік-Лоуренс — також належала до лав Братерства. Місіс Шоукросс теж була суфражистка.

(«Сміливиця», — тепло промовив майор Шоукросс). Місіс Шоукросс пояснювала, що члени Братерства все одно вчать працювати руками, ходять у походи і таке інше, але наголос роблять на «духовному відродженні англійської молоді». Це звучало привабливо для Сильвії, але не для Тедді. Зазвичай вона вороже ставилася до всього, що пропонувала місіс Шоукросс, проте все ж вирішила, що Тедді це «підє на користь». «Усе, що не штовхає світ до війни, буде йому на користь», — постановила вона. Тедді не здавалося, що скаути штовхають світ до війни, але його заперечення були марні.

Місіс Шоукросс не сказала йому ані про шиття, ані про танці, ані про народні співи, ані про блукання лісами, ані про нескінченну балаканину. Діти ділилися на клани, племена й ложі: до так званих саксонських обрядів додали чимало буцімто індіанських звичаїв, вийшла каша. «Може, місіс Шоукросс знайшла одне із втрачених колін Ізраїлевих», — жартувала Памела.

Кожен обрав собі індіанське ім'я. Тедді став Лисеням («Хто б сумнівався», — сказала Урсула). Ненсі — Вовчням (шасенською мовою це буде «Хоніахака» — сказала місіс Шоукросс. У неї була книжка, це ім'я взяли звідти). Сама місіс Шоукросс була Великою Орлицею («О господи, — сказала Сильвія, — ото вже задається»).

Були в організації і свої плюси — наприклад, він міг спілкуватися з Ненсі. Крім того, вони вчилися стріляти зі справжнього лука справжніми стрілами, а не рихтували собі щось із гілочок. Тедді подобався лук, він думав, що це може стати у пригоді — наприклад, якби він утік від суспільства. Проте чи стало б йому духу застрелити оленя? Він любив кроликів, борсухів, лисиць і навіть білок. Напевно, якби він боровся за життя й помирав від голоду... Але певні межі він не зважився б переступити. Він не став би їсти собак чи жайворонків.

— Звучить якось по-поганськи, — із сумнівом сказав Г'ю до місіс Шоукросс. («Прошу, звіть мене Робертою»). Це було раніше, ще до інциденту в консерваторії, коли він ще не бачив у ній жінки.

— «Утопійно», — більш влучний опис.

— О, Утопія, — обережно протягнув Г'ю. — Користі з того мало.

— Це ж Вайлд писав, що «прогрес — це втілення Утопії в життя»?

— Я б не звертався до нього по моральні орієнтири, — сказав Г'ю, трохи розчарований у місіс Шоукросс. Він повертався до цієї відразливої думки згодом, коли намагався забути про геранієвий дух і відсутній корсет.

В Утопії Тедді Кіббо Кіфта не було б. А що було б? Звісно, пес. А краще навіть кілька. Там була б Ненсі і його сестри, а може, і мати: вони всі жили б у милому будиночку на природі десь під Лондоном і щодня ласували пирогами. Власне, саме так і виглядало його життя.

Від Кіббо Кіфта своєю чергою відколовся ще один рух — менш ексцентричні Теслі, але на той час Тедді вже зумів відкритися від цієї забави. У

школі він вступив на програму підготовки офіцерів, і цілковита відсутність пацифізму його тішила. Врешті-решт, він був хлопчак. Він здивувався б, якби довідався, що, коли йому перевалить за шістдесят і його внуки (Берті й Сонні) житимуть з ним у Норку, він кілька місяців щотижня тягатиме їх до холодної церкви в гурток Теслів. Тедді здавалося, що стабільність піде їм на користь, а їхній матері, Віолі, було не до того. Він вдивлявся в невинні обличчя внуків, коли на початку кожної зустрічі вони з надією промовляли «заповідь» організації – «Ми зі співом візьмемося творити новий світ».

Він навіть пішов з ними у похід. Провідниця, яка чимось нагадувала йому місис Шоукросс, попри те, що була молода, повна й чорношкіра, похвалила його – мовляв, він чудово «дає собі раду з деревом». «У скаутах навчився», – сказав він, бо навіть з плином років і далі не хотів визнати, що бодай щось виніс із Кіббо Кіфта.

*

Коли Сильвія заплатила таксистові, швейцар з готелю відчинив дверцята таксі й пробурмотів: «Ласкаво просимо, мадам». На тротуарі вона завагалася. Інший швейцар відчинив перед нею двері готелю. «Ласкаво просимо, мадам». Знову.

Вона рушила вперед, повільно, сантиметр за сантиметром наближаючись до перелюбу. «Мадам?» – повторив лакей, що притримував двері, здивований її повільною ходю.

Готель вабив її. Вона вже бачила пишні кольори у фойє, що звітували розкіш. Вона могла уявити, як шампанське виграє у богемському кришталі, фуа-гра, фазанів. Приглушене світло у кімнаті, накрохмалена постіль. Вона зашарілася. Він чекав усередині, одразу за дверима. Можливо, він її вже побачив і саме підводиться їй назустріч. Вона знову завагалася, зважуючи, що отримає, а що втратить. Може, усе лишиться, як було, і це буде ще гірше. А тоді вона подумала про дітей, про Тедді, найдорожчого свого хлопчика. Чи ризикне вона своїм життям у статусі його матері? Заради цієї авантюри? Жах згасив полум'я гріха. Бо то, звісно, гріх, подумала вона, не треба себе дурити. Аби вірити у гріх, не треба вірити у Бога (Сильвія була атеїсткою, хоча в тому й не зізнавалася).

Вона з трудом узяла себе в руки й дещо зверхньо кинула швейцарові:

– Перепрошую, я щойно згадала, що маю призначену зустріч деінде.

І вона втекла швидким кроком, із гордо піднесеною головою – ділова жінка з порядною цивілізованою метою, може, іде на зустріч філантропічного

товариства, а може, й на політичну зустріч, хай там як, не на побачення із коханцем.

На концерт! Перед нею сяйнули яскраво освітлені двері Вігмор Голлу, як теплий маяк у безпечній гавані. Музика заграла майже одразу — один із моцартових квартетів, присвячених Гайднові, «Полювання». Дотепно, — подумала вона, — вона лань, він — мисливець. Але зараз лань на свободі. Не те, щоб вирвалася, — вона сиділа на поганенькому місці в останньому ряду, затиснута між дещо обшарпаним юнаком і старшою пані. Але, врешті, за свободу завжди треба платити.

Вона часто ходила на концерти з батьком і добре знала присвячені Гайднові квартети, але втеча надто її приголомшила, щоб дослухатися до Моцарта. Сильвія й сама піаністка, але останнім часом на концерти не ходила, бо вони надто болісно нагадували про життя, яким воно могло бути. Коли вона була маленька, вчитель казав, що вона могла б «концертувати», якби старанно вчилася, але потім, звісно, було банкрутство, їхня велика поразка, і фортеп'яно фірми «Бехштейн» безцеремонно вивезли і продали приватному покупцеві. Перше, що вона зробила, коли переїхала до Лисячого закутка — це замовила фортеп'яно фірми «Бьозендорфер» як весільний подарунок від Г'ю. Як-не-як, шлюб — велика втіха.

Після антракту грали «Дисонанс». Коли пролунали перші, ледве чутні акорди, вона безгучно заридала. Старша пані дала їй носовичок (слава Богу, чистий і випрасуваний), щоб вона втерла сльози. Сильвія пошепки їй подякувала. Цей тихий діалог її підбадьорив. Після концерту жінка наполягла, щоб Сильвія лишила носовичок собі. Обшарпаний юнак запропонував провести її до таксі. «Які ж незнайомці ласкаві», — подумала вона, але гречно йому відмовила, про що згодом пожалкувала, бо у сум'ятті звернула на Вігмор Стріт не туди, а потім знову не туди, і врешті опинилася у геть неприємному районі, озброєна лише шпилькою для капелюха.

Колись вона почувалася в Лондоні як удома, але зараз місто було їй чуже — брудне хтиве жахіття. Але ж вона охоче спустилася в це коло пекла. Чи вона при здоровому глузді? Вона хотіла лише повернутися додому, проте натомість блукала вулицями, як причинна. Коли нарешті вибрела на яскраво освітлену людну Оксфорд Стріт, зітхнула з полегшею. Вона сіла в таксі і незабаром уже чекала на платформі на потяг, мовби поверталася після прогулянки по магазинах і кав'ярнях із друзями.

*

— Господи, — сказав Г'ю, — я вже думав, що це грабіжник. Ти ж казала, що заночуєш у місті.

— Було так нудно, — протягнула Сильвія, — я вирішила, що краще поїду одразу додому. Містер Вілсон, директор станції, підвіз мене своєю бричкою з поні.

Г'ю придивився до розпашілого обличчя дружини, до її шалених, як у перевтомленого бігового коня, очей. От місис Шоукросс була не шляхетним скакуном, а доброзичливим ваговозом. Що, на думку Г'ю, інколи було навіть краще. Він торкнувся губами щоки Сильвії.

— Мені шкода, що твої плани не склалися, але я радий, що ти вдома.

Коли вона сиділа перед дзеркалом і виймала шпильки з шевелюри, на неї накотилася нова хвиля розпачу. Вона боягузка, і тепер навіки прикута до цього життя. Г'ю підійшов до неї ззаду й поклав руки їй на плечі.

— Ти така гарна, — прошепотів він, гладячи їй волосся. Вона ледве стрималася, щоб не відсахнутися. Г'ю з надією додав: — Ходімо до ліжка?

— До ліжка, — радісно погодилася вона.

★

«Але ж річ не лише у пташці», — розмірковував Тедді, лежачи у ліжку й чекаючи, доки прийде сон: розбуялі думки відганяли нічне забуття. Іззі не просто урвала пісню жайворонка. (Пожерла). Річ у поколіннях пташок, які прийшли б після нього, а тепер не народяться. Ніхто не проспівав їхніх чарівливих пісень. Пізніше він вивчить термін «геометрична прогресія», а ще згодом — «фрактал», проте тоді він просто уявляв дедалі більшу пташину зграю, що тяглася у майбутнє, яке ніколи не настане.

Ідучи спати, Урсула зазирнула до його кімнати й виявила, що брат не спить, а читає «Скаутинг для юнаків».

— Заснути не можеш? — спитала вона з байдужим співчуттям людини, яка також страждає на безсоння.

Почуття Тедді до сестри були майже такі само прямолінійно-прості, як до Триксі, що спала біля ліжка й тихо славчала уві сні.

— Мабуть, їй кролики сняться, — сказала Урсула й зітхнула. Їй було п'ятнадцять років, і вона була схильна до песимізму, їхня мати вперто заперечувала б, але в неї була така сама вдача.

Урсула вмостилася на ліжку Тедді й стала читати вголос:

— Тримай обладунки напоготові весь час, коли не спиш. — (Може, ідеться про материні «обладунки гречних манер», — подумав Тедді). Урсула сказала: — Думаю, це метафора. Не могли ж лицарі цілий день бряжчати обладунками. Коли я думаю про лицарів, завжди згадую Бляшаного Лісоруба з «Чарівника країни Оз».

Вони всі любили цю книжку, проте Тедді стало прикро, що сестра подарувала йому такий образ, бо тепер «Ідилії короля» і «Смерть Артура» розвіялися в нього на очах.

Пугукнула сова – гучно, майже агресивно.

– Здається, на даху, – сказав Тедді.

Якийсь час вони дослухалися разом.

– Що ж, солодких снів, – нарешті сказала Урсула. Вона поцілувала його в лоб.

– Добраніч, – сказав він, укладаючи «Скаутинг для юнаків» під подушку.

Попри те, що сова й далі тягла свою жаску колискову, він майже одразу провалився у глибокий невинний сон тих, хто ще не втратив надії.

Пригоди Авґуста

Жахливі наслідки

Все почалося доволі невинно, чи бодай так здавалося Авґустові.

– Усе завжди починається невинно, – зітхнув містер Свіфт, хоча він і не був певен, чи збігається Авґустове визначення невинного із загальнолюдським.

– Але ж я в цьому не винен! – затявся Авґуст.

– Так на твоєму надгробку й напишуть, любий, – сказала місіс Свіфт, підводячи погляд від шкарпетки, яку саме латала. Шкарпетка, звісно, була Авґустова. («Що він з ними робить?» – не розуміла вона).

– Хай там як, мені звідки було знати, що все так складеться? – спитав Авґуст.

– Кожна дія має наслідки, – відповів батько. – Просто короткозорі люди на це не зважають.

Містер Свіфт був правником. У суді він днями трудився, аби засудити винних, і словесні дуелі його тішили. Це мимоволі позначалося на його родинному житті: син вважав його досвід несправедливою перевагою.

– Невинний, доки не доведено зворотнього, – пробурмотів Авґуст.

– Тебе спіймали на гарячому, – спокійно сказав містер Свіфт. – Тобі не здається, що це – достатній доказ вини?

— Та не було там гаряче. Подумаєш, трошки зеленої фарби, — обурився Август. І урочисто додав: — Ваша честь.

— Припини, — пробурмотіла місіс Свіфт, — не забивай мені баки.

— Як я можу забивати тобі баки? — спитав він, обурений черговим звинуваченням. — Адже, щоб тобі забивати баки, треба, щоб у тебе були баки, не можна забивати того, чого в тебе немає. А баків у тебе немає. Ergo, — урочисто сказав він, висмикуючи слово з якогось далекого закутку науки, — не можу я їх забити.

Від цих аргументів місіс Свіфт легше не стало. Вона махнула рукою, мовби намагалася позбутися набридливої мошви, й повернулася до шкарпетки.

— Інколи, — пробурмотіла вона, — я не знаю, чим так прогнівила богів.

Август натомість почувався самовдоволено. Він боронитиметься до останнього. Невинний чоловік на лаві підсудних, він обстоюватиме свої права. Його сестра Філіс, яку мати звала блакитною панчохою, весь час просторікувала про «права пересічного громадянина». «Узяти, наприклад, мене, — подумав Август, — куди вже пересічніше».

— У мене, знаєте, права є, — затято торочив він. І урочисто додав: — Мене зухвало скривдили.

Так його брат Лайонел, якого Філіс звала занудою, сказав після якоїсь дурної сварки з подружкою.

— Господи, — сказав батько, — ти ж не Едмон Дантес.

— А це хто?

— Ти просто головою не думаєш, — вів батько далі. — Усі, в кого є хоч одна клепка, зрозуміли б, чим все закінчиться.

— Я думав: хочу побачити, що там по той бік, — відповів Август.

— Скільки разів ця фраза ставала прологом до катастрофи? — спитав містер Свіфт, не звертаючись ні до кого конкретно.

— І що ж було по той бік? — не стрималася місіс Свіфт.

— Ну... — Август перекинув льодяник за іншу щоку, аби дати собі час на роздуми.

— Чи то, бува, не перука місіс Брустер? — спитав містер Свіфт тим тоном, яким говорив у суді, коли треба було натякнути, що відповідь він і так вже знає.

— Звідки мені було знати, що це її перука? То була просто перука! Може, вона просто собі там лежала! Звідки мені було знати, що місіс Брустер лиса? Ти ж он носиш перуку, а не лисий!

— То в суді. Я надягаю перуку лише в суді, — містерові Свіфтові урвався терпець.

— І ти не знаєш, куди пес заніс перуку? — спитала місіс Свіфт у сина.

Саме в цю мить Джок увірвався до кімнати з радісним гавкотом. На ньому досі були плями зеленої фарби. Місіс Свіфт...

— О Господи, — застогнав Тедді, і книжка впала на підлогу.

Іззі вкрала його життя. Як вона посміла? (Він справді не винен у тому інциденті з фарбою). Вона вкрала його життя, усе перебрехала й зробила з нього геть іншого хлопця, дурного, з дурними пригодами. З дурним, дурним, дурним псом — вест-гайленд-вайт тер'єром із хитрою мордою й чорними очима-намістинами. У книжці навіть були ілюстрації, схожі на пародії, від того було тільки гірше. Август був обшарпаним зухвалим школярем із кашкетом на потилиці й ріденькою чілкою на очі; з його кишені завжди звисала рогатка. Книжка була у м'якій зеленій обкладинці, на якій золотими літерами написано: «Пригоди Августа», Дельфі Фокс — такий, виявляється, в Іззі «псевдонім». І посвята: «Моєму небожеві Тедді, моєму власномулюбому Августові». От дурня.

Найбільше його засмутило те, що в Августа був тер'єр. По-перше, це неправильна порода, по-друге, це нагадувало йому про жакливу трагедію — його Триксі померла перед Різдом. Тедді ніколи не думав, що переживе її, тож страждав не лише від горя, а й від шоку. Коли він повернувся після першого семестру в інтернаті, Триксі вже не було — її поховали під яблунами, обіч Боцмана.

— Ми сподівалися, що вона дотягне до твого повернення, друже, — сказав Г'ю, — але вона не витримала.

Тедді здавалося, він ніколи не змириться з цією втратою. Може, він і не змирився, але за кілька тижнів після виходу «Пригод Августа» Іззі нагрнула до них із черговим подарунком — крихітним цуценям тер'єра, на дорогому нашійнику якого було написано «Джок». Тедді впирався, як міг, щоб не полюбити цуценя: тим би він не лише зрадив свою любов до Триксі, а й прийняв жакливу художню версію свого життя. Проте, звісно, марно: вже незабаром цуцик знайшов місце у його серці.

Утім, Август переслідував його у тій чи іншій формі до кінця життя.

Зайшовши до кімнати, Урсула підняла книжку з підлоги й почала читати вголос.

«"Це що, Август?" — театральніо прошепотіла міс Слі на вухо містерові Свіфтові. Люди з сусідніх рядів почали зацікавлено озиратися».

Із чого ж складався Тедді? Справді, не з равликів і слимаків: він складався з багатьох поколінь Бересфордів і Тоддів, що зішлися в холодному ліжку студеної осінньої ночі, коли батько піймав золоту нить материного волосся й не відпускав, доки не витягнув їх обох до далекого берега (у них було багато евфемізмів на позначення цього акту). Коли вони завмерли у кораблетрощі подружнього ліжка, кожного трохи спантеличила несподівана пристрасть іншого. Г'ю відкашлявся й пробурмотів: «Що, спізнали далекі глибини?». Сильвія не відповіла, їй здавалося, що мореплавні метафори зайшли задалеко.

Проте піщина все ж потрапила до мушлі (це вже метафора Сильвії). Перлина, якій судилося стати Едвардом Бересфордом Тоддом, почала рости й урешті прийшла на світ напередодні Великої війни — а тоді малий годинами безжурно лежав у своїй колісці, не вимагаючи ніякого товариства, крім срібного зайчика, що звисав із її дашка.

Його мати — велика левиця, що на м'яких лапах крокує домом, захищаючи їх усіх. Батько був більшою загадкою: він щодня зникав до іншого світу («Банку»), а потім до світу ще ширшого і віддаленішого («Війни»). Сестри любили Тедді, гойдали, підкидали, обсипали поцілунками. Брат уже вчився у школі, де йому прищепили належний стоїцизм, тож лише хмурився на малого, коли приїздив додому на канікули. Мати горнулася до нього й шепотіла: «З усіх дітей ти мій найулюбленіший», — він розумів, що це правда, і йому було шкода інших. (Сильвія думала: яка ж то полетша — нарешті досягнути, що таке любов).

Принаймні вони всі були щасливі — у цьому він не сумнівався. Лише згодом він зрозумів, що не все так просто. Щастя, як і життя, вразливе, мов серце пташки, мов мерехтіння дзвоників у лісі, проте Лисячий закуток, доки існував, був його омріяною Аркадією.

1980

Діти Адамові

— Мамо, я їсти хочу.

Віола була надто зайнята, аби підтвердити, що його почула: вона дивилася на море. Тягнувся обшарпаний хвіст пекуче-спекотного дня.

— Проведемо день на пляжі! — із завзяттям оголосив Домінік уранці.

Завзяття було аж надмірне, мовби день на пляжі міг докорінно змінити їхнє життя. Не минало й дня, щоб йому не спала на думку чергова блискуча ідея, і більшість із них вимагала від Віоли певних зусиль. («Я тобі кажу, Домінік вигадує по шість неможливих речей до сніданку!»). Дороті розчулено

засміялася, мовби це було добре). Віолі здавалося, що без усіх цих ідей жилося б легше. Їй було тільки двадцять вісім, але вона вже стомила. Двадцять вісім – винятково незручний вік: вже не юна, а як зрілу ще ніхто їй не сприймає всерйоз. Їй і досі на кожному кроці розповідали, що їй робити, це їй дратувало. Здавалося, вона не була владна ні над чим, крім власних дітей, та й для того доводилося вести нескінченні переговори.

Щоб здолати ці п'ять миль, вони позичили вантажівку в Дороті, але та зламалася за милю від пляжу (що й не дивно).

Немолодий, на вигляд кволий пан у старенькому авто «моріс майнор» зупинився і мить почаклував під капотом, після чого вантажівка завелася, як новенька. Рятівник виявився їхнім сусідом, фермером з місцевих – і він, і його «моріс майнор» були міцніші, ніж здавалося. Упізнали його тільки діти, але нікому про це не сказали, так їх притомила спека й загальний відчай – вони вже втретє за місяць застрягли невідь-де через цю вантажівку.

– Усе одно доведеться їхати в майстерню, – пояснив фермер, – це лише тимчасова міра.

Домінік, як завжди, знайшовся із черговою премудрістю:

– Чоловіче добрий, у цьому світі все тимчасове.

Фермерові згадалися непорушні гори, зірки у небесах і лице Бога, проте сперечатися він ні з ким не збирався. Вони були кумедні – діти-нечупари, мов вікторіанські жебраки, суворо сиділи на краю сидіння з матір'ю, розпатланою юною Мадонною в костюмі, як для маскараду.

Добираючи своє псевдо-циганське вбрання – бандана у рустикальному стилі, чоботи, довга оксамитова спідниця, гаптований індійський жакет із дзеркальцями – Віола не врахувала, що збирається на пляж спекотного ранку, який звістував іще спекотніший день. Вона заморилася, збираючи все необхідне для цієї прощі – їжу, напої, рушники, купальники, ще їжу, ще рушники, одяг на зміну, відерця, совочки, ще їжу, ще одяг, рибальські сіті, маленький м'ячик, ще напої, великий м'яч, крем від засмаги, капелюхи, вогкі ганчірочки у кульочку й ковдру, на якій сидіти – і просто натягнула перше, що трапилося під руку.

– День добрий, – привітався старий, припіднявши фетровий капелюх.

– Що, справді? – сказала вона.

Батько сімейства, нездара в механіці, тим часом прикидався юродивим чи просто блазнем і витанцьовував на дорозі, як скоморох. На ньому була фарбована вдома футболка і джинси в латках навіть там, де латки були зайві, – Віолу це дратувало, бо латки нашивала саме вона. Стилістично ціла родина була безнадійно старомодна, це зауважив навіть фермер. Він не раз дивився в лице відразливому майбутньому: молодь вештала містечком у пірсингу й подертому шматті, що трималося на булавках, наряджалася як пірати чи бандити часів Англійської громадянської війни. Сам фермер, коли був їхнього віку, вдягався, як його батько, і навіть про таке не задумувався.

— Ми — діти шістдесятих, — повторювала Віола згодом, мовби це робило її цікавішою. — Діти квітів!

Хоча насправді, коли шістдесяті добігали кінця, Віола ходила в ошатній сірій формі квакерської школи, а її волосся не торкалося ніякі квіти, крім дитячих вінків із зірваних на шкільному футбольному полі маргариток.

Вона підкурила тонку самокрутку і похмуро подумала, що, здається, в неї погана карма. Глибоко затягнулася і, як зворушливо-відповідальна мама, підняла підборіддя, щоб видихнути дим понад головами дітей. Коли Віола вперше завагітніла (Сонні), то навіть не уявляла, що на неї чекає. Вона, здається, доти навіть не бачила немовлят, не те що на руках не тримала. Їй здавалося, що це — як завести кошеня чи максимум цуценя. (Виявилось, все геть не так). Коли за рік вона завагітніла знову (цього разу народилася Берті), це можна було виправдати хіба що інерцією.

— Рятівник ви наш!

Домінік аж засяяв, коли двигун закашлявся і ожив. Він упав на коліна перед фермером, здійнявши руки над головою, як до молитви, і торкнувся лобом асфальту. Віола не знала, чи закинувся він кислотою, — з ним тяжко було сказати, бо ціле його життя було нескінченним тріпом, як не вгору, то вниз.

Віола зрозуміла, що в нього був маніакально-депресивний психоз, лише після того, як цей етап її життя добіг кінця. Діагноз наздогнав Домініка запізно — уже після смерті.

— Не треба перед потяг вискакувати, — легковажно пояснювала Віола на репетиції жіночого барабанного соул-гурту в Лідсі, де вона заочно здобувала магістерку з жіночих студій на тему «пост-контркультурного фемінізму». («Овва», — сказав Тедді). У вісімдесяті саме на півночі розгоралася революція.

— Смішко і йолоп, — сказав фермер своїй дружині, коли дістався додому. — Ще й багатий. Від багатих такого не чекаєш.

— А чого ж від них чекати? — мудро сказала дружина.

— Мені хотілося притягнути їх сюди, викупати й пригостити яєчнею з беконом.

— Мабуть, вони з комуни, — сказала дружина. — Бідні діточки.

«Діточки» прибрели на ферму кілька тижнів тому. Спершу дружина фермера вирішила, що це цигани послали дітей жебрати, і думала вже їх прогнати, коли впізнала мешканців сусідньої ферми. Вона запросила їх до себе, пригостила молоком і пирогом, дозволила погодувати гусей і показала їм доїльну кімнату.

— Я чув, що вони вживають наркотики і танцюють голі під місяцем, — сказав фермер. (Це була правда, хоча в реальності все було не так цікаво, як на словах).

★

Фермер не зауважив Берті і поїхав. Вона сиділа на краю і гречно махала вслід «моррісу майнору».

Берті хотілося б, щоб фермер забрав її до себе. Її заворожували акуратні поля, які бачила крізь щілини у паркані, — лискучі корови й білі кошлаті овечки виглядали так, мовби їх щойно помили. Вона бачила, як фермер у фетровому капелюсі роз'їжджає ошатними полями на червоному тракторцеві, як у книжці.

Якось вони із Сонні лишилися без нагляду й забрели на ферму, тоді жінка фермера пригостила їх пирогом із молоком і назвала «бідолашними крихітками». Вона показала їм, як доять великих рудих корів (чудо!), а потім вони пили ще тепле молоко прямо в доїльні, а потім дружина фермера дозволила їм погодувати великих білих гусей, котрі гелготіли й шипіли так, що Берті й Сонні почали й собі істерично реготати, а гуси вертілися навколо них. Усе було чудово, доки не з'явилася Віола, як грозова хмара, щоб забрати їх додому, і запанікувала, побачивши гусей. З якоїсь загадкової причини гусей вона ненавиділа.

Берті вдалося сховати пір'їну, яку принесла додому, мов талісман. Ці відвідини видавалися казкою, вона хотіла б знову потрапити на чарівну ферму. Чи щоб її туди привезли на старенькому «моррісі майнорі».

★

— Я дуже хочу їсти, мамо.

— Ти завжди їсти хочеш, — радісно відказала Віола, намагаючись своїм прикладом показати, що не конче треба весь час скімлити. — Спробуй сказати «Мамо, я голодний, у нас є щось поїсти, будь ласка?» Що б то подумав містер Гречність?

Цей загадковий містер Гречність постійно псував Сонні життя, особливо коли доходило до їжі.

Хай би що Сонні казав, це перетворювалося на скаргу: Віола подумала, що в його імені крилася велика іронія. Вона весь час намагалася його привчити не розкисати.

— Усміхнися, і до тебе потягнуться! — казала вона, розмахуючи руками й роблячи веселу міну.

Так робила її вчителька акторської майстерності у школі в Йорку. Дівчаткам здавалося, що це дурниці, проте тепер Віола зрозуміла, як важливо видаватися життєрадісною, навіть коли тобі невесело. По-перше, так легше добитися свого. По-друге, так матері не хотітиметься щоп'ять хвилин тебе придушити. Звісно, сама вона своїх порад не слухала. Їй давно вже не до усмішок. Здається, їй завжди було не до усмішок.

— Я їсти хочу, — ще затятіше повторив Сонні.

Коли він злився, то шкірив зуби, виглядало жахливо. Якщо його довести, то він ще й кусався. Віола досі із жахом згадувала, як минулого року вони вирішили у день народження Сонні навідати її батька на півночі. Домінік, звісно, до них не приєднався — родина не в його стилі.

— Як це — родина не в його стилі? — не зрозумів батько. — У нього ж є родина. Ти. Діти. Не кажучи вже про його батьків.

Домінік «не спілкувався» з батьками — Тедді це тяжко було зрозуміти.

— Я маю на увазі весь цей традиційний стиль, — сказала Віола. (Так, вона зловживала словом «стиль»).

Якби він не був батьком її дітей, Віола, може, навіть захоплювалась би тим, як легко Домінік звільняє себе від будь-якої відповідальності, утверджуючи своє право на самореалізацію.

Сонні вже готовий був забитися в істериці, коли дідусь допоміг йому задути свічки на торті. Віола приготувала торт зранку на батьковій кухні й виклала згори цукерками «З Днем народження, Сонні» — проте так нездало, що батько вирішив: прикрашала торт Берті.

— А коли торт? — скиглив Сонні.

Його (їх усіх) змусили з'їсти нудні цільнозернові макарони з сиром, які приготувала Віола, — на думку Сонні, це була їжа не для свята. Крім того, торт був його.

— Містерові Гречність не подобається твій тон, — сказала Віола.

Тедді не знав, хто такий містер Гречність, але, здається, той перебрав на себе батьківські обов'язки.

Віола розрізала торт і поклала шматочок перед Сонні, який метнувся вперед, мов гадюка, і вкусив її за руку — як про неї, безпричинно. Навіть не задумуючись, вона вдарила його по лицю. Від шоку він змовк, секунда тяглася, як вічність, і кімната зачала подих, чекаючи на апоплектичний рев. Що і сталося.

— Він мене вкусив, — почала виправдовуватися Віола, побачивши вираз на обличчі батька.

— Господи, Віоло, та йому ж п'ять років.

— Хай вчиться себе контролювати.

— І ти вчись, — сказав батько і взяв Берті на руки, мовби вона потребувала захисту від материнського насильства.

— А ти чого чекав? — різко спитала Віола у Сонні, щоб приховати, як їй прикро і соромно за свою огидну поведінку. Крик перейшов у скигління, вимазаним шоколадним тортом обличчям Сонні котилися сльози гніву й образи. Вона спробувала взяти сина на руки, проте щойно вона його обняла і підняла, його тіло зсудомило, воно перетворилося на жорстку дошку, яку неможливо втримати. Коли вона опустила його назад на землю, він дав їй копняка.

— Ти ж не думаєш, що можеш просто так копатися й кусатися, і тобі нічого за це не буде? — сказала Віола поважно, як старомодна нянечка, щоб не видати, які емоції бушують у неї всередині. Усередині лютував демон. Демон часто говорив вустами Поважної Нянечки. Містер Гречність відступав перед Поважною Нянечкою.

— А от і думаю! — ревів Сонні.

— І не сподівайся, — спокійно проказала Поважна Нянечка, — бо тоді прийде поліцейський, забере тебе до в'язниці й посадить на багато років.

— Віоло, господи, тримай себе в руках. Він ще маленький, — батько простягнув Сонні руку і сказав: — Ходімо, знайдемо тобі цукерку.

Він завжди був голосом здорового глузду. Ба навіть Голосом Здорового Глузду: у Віоли в голові батько здобувся на старозавітні великі літери. Його голос не стихав ніколи. Вона вперто відмовлялася визнати, що це — тривожний шепіт її сумління.

Лишившись за столом сама, Віола розплакалася. Чому все завжди закінчувалося саме так? Чому завжди вона в усьому винна? Усім завжди було байдуже до її почуттів. Наприклад, їй ніхто не пік тортів на день народження, принаймні останнім часом. Колись батько, звісно, пік їй торти, але його домашні дари їй не тішили — вона хотіла такий торт, як на вітрині «У Террі» чи «У Бетті», пекарень, що стояли по протилежні боки площі Св. Єлени, як подружжя у сварці.

На п'ятдесятиліття Віола замовила собі торт від «У Бетті» — «У Террі» давно вже пішла з поля бою. На білому тлі тонкими бузковими літерами вивели «З п'ятдесятиліттям, Віоло!» — попри нетонкі натяки, Берті так і не зрозуміла, який це важливий ювілей. На той час Віола прожила вже на три роки більше, ніж її матір — не те, щоб вона прямо рвалася перемогти у цьому змаганні. Мама відійшла у таке примарне минуле, що годі й намагатися його сягнути. Що менше Віола пам'ятала маму, то більше за нею сумувала.

Вона нікому не сказала про торт, який собі замовила, і з'їла його сама. Вистачило на кілька тижнів, хоча під кінець він геть зачерствів. Бідолашна Віола!

★

Вона виколупала з торта Сонні всі помаранчеві цукерки. Завод, де їх виготовляли (усі цукерки, не лише помаранчеві), стояв на околиці на протилежному краю міста. Віолу водили на завод у Роунтрі на шкільну екскурсію – вона бачила, як у лискучій мідній машині штибу бетономішалки змішують барвники. Наприкінці всім видали по безкоштовній коробці цукерок. Віола так свої й не з'їла, бо, прийшовши додому, пожбурила їх у батька. Вона вже й не пам'ятала, чому. Може, тому, що він не був її мамою.

Вона винесла брудні блюдця на кухню і склала в мийку. Крізь вікно вона бачила, як Сонні та Берті граються в саду з дідусем – він показував їм нарциси. («Та їх там мільйони!» – захоплено вигукнув Сонні, коли забіг у дім). Віола дивилася, як діти сидять між квітів і на їхні личка лягають золоті відблиски. Вони сміялися й теревенили з її батьком, і від цього їй стало дуже сумно. Здавалося, ціле своє життя вона дивилася на щастя інших крізь вікно.

★

– Їсти хочу! – волав на неї Сонні.

Не зводячи очей із моря, зосереджена, як наглядач маяка, який виглядає кораблетрощу, Віола потяглася до рюкзака й наосліп витягла з його надр паперовий пакет, у якому ще лишалися недоїдені бутерброди – простенькі, з твердого житнього хліба з овочевою намазкою і прив'ялими огірками. При появі цієї неласої учти Сонні знову впав у шал.

– Цього я не хочу! – закричав він і жбурнув у неї бутерброд. Цілився він погано, тож бутерброд підхопив і зжер приємно здивований лабрадор, який саме проходив повз них.

– Перепрошую? – сказала Віола тоном, який свідчив, що вона ні за що не перепрошує.

– Я хочу щось смачненьке, – сказав Сонні, – ти нам ніколи не даєш нічого смачненького.

– Багато хочеш – мало получиш, – сказала Віола. (Але ж лабрадорові он пощастило, – подумав Сонні).

Виявляється, на пляж із ними пішла Поважна Нянечка. Вона запропонувала бутерброд Берті, яка рила ямки в піску. Берті сказала «Дякую, матусю»: їй подобалося слухатися, бо тоді мама ставала ласкава. «Прощу», – відповіла Віола. Сонні загарчав від цього спектаклю про гречність – він знав, це дійство розіграли лише для того, щоб він почувався винним. Це як коли вони гралися в Щасливу Родину (він був ще надто маленький, щоб досягнути

всю іронію): якщо ти не казав «будь ласка» і «спасибі» щоразу, то в тебе відбирали Пана Мишу чи Пані Пташку, навіть якщо ти просто забув подякувати. «Я тебе ненавиджу», – пробурмотів він Віолі. Чому вона ніколи не була з ним добра? «Добра» – такий був у Сонні ідеал. Із часом його утопійний словник розшириться, проте поки що й «добра» вистачало. «Я тебе ненавиджу», – повторив він, більше собі, ніж матері.

– Ла-ла-ла, – сказала Віола. – Вибач, я тебе не чую.

Він набрав повні груди повітря й закричав «Я тебе ненавиджу!» що є сили. На них почали оглядатися.

– Може, хтось далеко заплив і тебе не почув, – сказала Віола, вдаючи, мовби її ніщо не обходить; від того Сонні хотілося її знищити. Проти холодної зброї сарказму він був безборонний. У його розбурханому серці назривала буря. Він міг вибухнути. Хай мама знає.

«Просто не сперечайся, Сонні», – подумала Берті. Ти ж ніколи не виграєш. Ніколи-ніколи. Вона й далі незворушно рилася в піску, в одній руці стискаючи совок із короткою ручкою, а в іншій – бутерброд, який не збиралася їсти. Незворушно викопавши чергову ямку, вона пересувалася далі й бралася за наступну, мовби в неї був якийсь план, хоча насправді план зводився до того, щоб викопати за день чимбільше ям.

При хрещенні – себто не хрещенні, звісно, а на вигаданому Дороті «обряді покладання імені», на який уночі в лісі за домом зібралася ціла комуна, – Берті назвали «Місяцівною». Віола передала новонароджену доньку, що мирно спала, Дороті, яка піднесла її до місяця, як дар, – Віолі якусь приголомшливу мить навіть здавалося, що доньку зараз справді принесуть у жертву. Берті «випала честь» стати першим немовлям у комуні, – сказала Дороті. «Ми даємо тобі майбутнє», – повідомила місяцеві, який того дару навіть не зауважив. Почало накрапати, Берті прокинулася і розплакалася.

– А тепер – учта! – заявила Дороті, коли вони повернулися до будинку.

Учта складалася не з немовляти, а з плаценти, яку Дженет підсмажила з цибулею і петрушкою. Від своєї порції Віола відмовилася – по-перше, це як канібалізм, по-друге, бридко.

Отже, Сонце і Місяць – так їх звали.

На щастя, Берті отримала ще й ім'я бабці.

– Місяцівна Роберта? – спитав Тедді, намагаючись не зрадити емоцій, коли йому повідомили про це по телефону. – Рідкісне ім'я.

– Ну, ти ж би не хотів, щоб тебе звали, як усіх? – спитала Віола. – Софій і Сар у світі й так вистачає. Усім хочеться виділитися.

Тедді дотримувався протилежної думки, але змовчав. Усе одно вже незабаром все стало на свої місця. Сонце став Сонні, а Берті не відгукувалася ні на які місячні версії свого імені, аж врешті більшість забула, що там було записане у її свідоцтві про народження. Свідоцтво про народження украї неохоче поїхав отримувати Домінік, який вважав, що це примус

«тоталітарної бюрократії» — з тієї ж причини вони з Віолою так і не побралися.

Єдина особа, якій Берті пробачала нагадування про безумство батьків, — це дідусь: він інколи називав її «Берті Місяцівною», що її, як не дивно, тішило.

Вона докопала ще одну ямку (якщо ямку взагалі можна докопати) і кинула туди бутерброд.

Віола віддала Сонні рюкзак і сказала:

— Десь там є мандарин.

Її син вишкірився від думки про мандарин.

— Припини кривлятися, — пробурмотіла Віола, надто заворожена морем, щоб гаразд рознервуватися.

(«Чого ти взагалі завела дітей? — спитала Берті за багато років. — Це що, суто біологічний імператив лишити потомство?»

«Усі заводять дітей саме з цієї причини, — відповіла Віола. — Просто маскують це сентиментальними міркуваннями»).

Віола пожалкувала, що в неї немає бінокля. Вода так блищала на сонці, що годі було щось роздивитися. У морі було багато пляжників, але на такій відстані їх неможливо розрізнити — тільки голови колихалися над водою, як лінійні тюлені. Вона була жакливо короткозора, але гонор не дозволяв їй надягнути окуляри.

Сонні на певний час відступив з поля бою і знову взявся збирати гальку. Гальку він любив. І камінці любив, і брили, і гравій, але відшліфовану морем гальку — найбільше. Він аж не вірив, скільки скарбів йому подарував цей пляж. Він, мабуть, не зуміє зібрати геть усе.

— А тато де? — спитала Берті, раптом підвівши погляд.

— Плаває.

— Де?

— У морі, де ж іще.

*

Віола зауважила, що море прибило до берега палицю неподалік від місця, де вони сиділи, — білу, як кістка, крихку. Вона стирчала з піску, як палець кістяка. Віола взяла її й несамохіть почала малювати на сухому піску

символи — пентаграми, рогатий місяць, свастика, що отримала погану славу. Нещодавно вона почала вивчати чари.

— Це що, штибу того, як розпиляти жінку навпіл? — спантеличено спитав Тедді.

— Обрядові чари. Відьомство, окультизм, поганство. Таро. Це не фокуси, це глибокий зв'язок із землею.

— Закляття?

— Інколи і закляття, — вона скромно кивнула.

Учора ввечері вона читала карти таро із Дженет. Їй випали сонце, місяць, блазень — це її родина. Висока жриця — очевидно, Дороті. Вежа — катастрофа, новий початок? Зірка — ще одна дитина? Не дай бог, хоча «Зірка» — гарне ім'я. Як давно пішов Домінік? Плавав він непогано, але не так добре, щоб пробути на воді стільки часу.

Сонце періщило землю. Для чарів потрібна була ніч, кіптява свічка у півночі, а не цей світлий надмір. Віола викинула палицю й зітхнула від спеки. Вона вже зняла чоботи, жакет, спідницю і хустку — і на ній все одно лишилося більше одягу, ніж на інших пляжниках. На ній була антикварна нижня спідниця й некомплектний ліф із довгими рукавами, обшиті стьожечками й англійським мереживом: вона знайшла їх у секонд-генді. Віола цього не знала, але нижня спідниця колись належала служниці з крамниці, що померла від туберкульозу. Та геть не тішилася б, якби побачила, що її спідне демонструють цілому пляжу в Девоні.

Віола відволіклася від моря і скрутила ще одну цигарку. Пляж їй упікся. Давно, в дитинстві, коли в неї ще була нормальна родина, вони шоліта неминуче їздили на холодні мокрі пляжі на канікули. На думку Віоли, це було Чистилище. Мабуть, це батько вигадав. Мама, мабуть, хотіла поїхати кудись, де тепло й сонячно, де вони тішилися б життям, але батько сповідував пуританські ідеали, які диктували, що узбережжя Північного моря піде дитині на користь. Вона розпачливо затяглася. Його розважливості скалічила їй дитинство. Вона простяглася на піску і втупилася в чисте небо, роздумуючи про нестерпну нудьгу життя. Потім їй навіть це обридло. Вона сіла й витягла з бездонного рюкзака книжку.

Відколи Віола себе пам'ятала, при ній завжди була книжка. Так завжди буває з дітьми-одинаками. Література підживлювала її уяву й давала надію, що колись і вона стане героїнею власної історії. У підлітковому віці вона жила у ХІХ столітті, блукала болотами з сестрами Бронте, дратувалася тісними вітальнями Остін. Діккенс був їй доволі-таки сентиментальним другом, Джордж Еліот — другом суворим. Зараз Віола перечитувала давній томик «Кренфорда». Місіс Гаскелл була не в своїй тарілці в Адамовому гаю, де читали виключно Гантера С. Томпсона та йога-сутри Патанджалі. Віола сиділа на гарячому піску, намотуючи на палець локон (давня звичка, яка дратувала всіх, крім самої Віоли), і роздумувала, чому вона не гарувала в університеті, піддалася на чари Домініка й цілими днями курила травку. Зараз вона вже могла б стати викладачкою. Може, і професоркою. Сонце періщило яскраві білі сторінки місіс Гаскелл, Віола підозрювала, що

незабаром у неї розболиться голова. Власне, мама саме від головного болю й померла.

Сонні порушив коротке перемир'я: він вирішив, що таки хоче мандарин, але не з'їв його, а жбурнув у Берті, після чого вони почали волати один на одного; вщухли лише тоді, коли вона дала їм гроші й послала по морозиво. На алеї була вантажівка з морозивом – Віола спостерігала, як вони прямують туди, доки не зникли вдалині. Вона заплющила очі. Заслужила ж вона свої п'ять хвилин спокою?

★

Віола навчалася на першому курсі в бруталістському університеті зі скла й бетону, коли зустріла Домініка Вільє. Його вигнали з інституту мистецтв, але він і далі ошивався на периферії академічного життя. Він походив із напіваристократичної родини. Певний статус йому забезпечувало те, що він вживав неймовірно багато наркотиків, пройшов закриту приватну школу і зрікся своїх заможних батьків, аби жити у злиднях, як справжній митець. Його лиха слава приваблювала Віолу, яка хотіла збунтуватися й відкинути пута провінційного життя дівчинки із середнього класу, бодай за його посередництва.

Домінік був красунчик. Їй лестило те, що, покружлявши довкола неї кілька тижнів, він нарешті накинувся на неї (доволі летаргійно, якщо, звісно, можна летаргійно накинутися) і запропонував: «Ходи зі мною». У його обшарпаній квартирі не було ніяких гравюр, зате були великі полотна, що виглядали так, мовби на них просто набризкали фарб основних кольорів. «У тебе добре око», – сказав він, вражений тим, що вона розпізнала його техніку. Віола, як справжня міщанка, мимоволі подумала: «Я можу так само».

– Вони продаються? – спитала вона без задньої думки, й отримала натомість терпляче пояснення: він, мовляв, «підриває стосунки обміну між виробником і споживачем».

– Себто ти просто роздаєш картини? – розгубилася вона. Вона, донька-одиначка, ніколи не мусила нічого віддавати.

– Овва, – лаконічно підсумував він, коли нарешті відволікся від власних полотен і зауважив, що вона, оголена, лежить на його брудній простині.

Він жив на виплати з безробіття, і це йому подобалося: «сталіністська держава» платила йому за те, що він творив мистецтво.

– Це платники податків йому платять, – сказав Тедді.

Віола довго не запрошувала додому свого «кавалера» (це Тедді підшукав невинне слово), бо боялася, що стриманий батьків консерватизм і ошатний будинок у Йорку її скомпрометують. Вона з відразою згадувала батьків сад,

червоні, білі й блакитні ряди шавлії, бурачка й лобелії. Він би ще Юніон Джек висадив.

— Це не патріотизм, — заперечував він, — мені просто здається, що ці кольори один до одного пасують.

— Сади... — сказав Домінік.

Тедді чекав на продовження фрази, але його не прозвучало.

— Вам подобаються сади? — нарешті спитав він у Домініка.

— Та, круто. У моїх старих є лабіринт.

— Справжній лабіринт?

— Так.

Домінік, до його честі, вважав, що обстоює ідеали рівності. «Мені байдуже, що герцог, що слуга», — хоча Віола підозрювала, що герцогів він знав більше, ніж слуг. Його «старі», як він їх називав, жили у Норфолку й походили з того племені, що полює, стріляє фазанів і рибалить. Вони були далекі родичі королівської родини «не з того боку ковдри». Віола з ними не познайомилася — Домінік не поновив стосунки з батьками, навіть коли народилися Сонні й Берті. «Вони не хочуть познайомитися з онуками? — спитав Тедді. — Дуже прикро».

Для Віоли це була полегша. Вона підозрювала, що не задовольнила б вимоги його «старих». «А чому ви перестали із ними спілкуватися?» — спитав Тедді. «Та розумієте, все як завжди — наркотики, мистецтво, політика. Вони думають, що я марно гаю життя, а я думаю, що вони фашисти».

— Принаймні він імпозантний, — сказав Тедді, силкуючись сказати про Домініка хоч щось добре, коли вони з Віолою мили миски від м'ясного салату і яблучного пирога, які він приготував уранці. Тедді був «мастак» у кухні («Сам себе не похвалиш...»). Домінік вирішив «покемарити» у вітальні.

— Стомився, чи що? — спитав Тедді.

Віола ніколи не бачила, як спить батько, — він навіть не дрімав у кріслі.

Коли Домінік прокинувся, Тедді не знайшовся, що йому запропонувати (той, напевно, не належав до шанувальників настільних ігор), і дістав фотоальбоми, які документували незграбність доньки у різному віці й різних формах. Віола завжди ніяковіла перед об'єктивом.

— У житті вона значно гарніша, — сказав Тедді.

— Та, дуже сексі, — сказав, ба навіть процідив Домінік.

Віола відчула гордість, коли зауважила, що батько передбачувано скривився від цієї репліки. «А ти звикай», — подумала вона. Я вже доросла. («Я трахаюсь, отже, існую», — написала вона на першій сторінці

«пінгвінівського» видання «Міркування про метод» Декарта, задоволена своїм іконоборством).

Вона долучилася до довгої процесії дівчат Домініка і так і не зрозуміла, чому той спинився саме на ній. Утім, як виявилось, не спинився, а лише призупинився. «Але ж я завжди повертаюся до тебе», — казав він. «Як пес», — подумала вона, але без утіхи.

По суті, вони обидва були вкрай ліниві, їм легше було лишитися разом, аніж розстатися.

Віола сьак-так здолала випускні іспити і здобула посередній диплом зі збірною спеціалізацією — філософія, американістика, англійська література. «Та яка різниця? Життя — це життя, а не всі ці дипломи». Вона нікому не сказала, як її засмутили результати іспитів, і вирішила знехтувати випускним, мовби той — «нікому не потрібний уклін усталеній ієрархії».

— Потім, можливо, про це пожалкуєш, — сказав Тедді.

— Ти просто хочеш повісити на стіну фото мене у мантиї й бонеті, — роздратовано пирхнула вона.

«А що, не можна?» — подумав Тедді.

*

— Отже, ви не поберетесь? — обережно спитав Тедді, коли Віола повідомила, що вагітна Сонні.

— Та хто зараз виходить заміж? — відмахнулася вона. — Це застаріла буржуазна умовність. Я що, ціле життя буду прикута до одного чоловіка, просто тому, що цього вимагає авторитарне суспільство?

— Не все так погано, — сказав Тедді. — Із часом до цього навіть звикаєш.

*

Коли народився Сонні, вони жили в Лондоні у сквоті з десятима сусідами. Кухня і ванна були спільні, а кімнатка своя — забита полотнами Домініка й дитячими речами, які придбав Тедді, зрозумівши, що ніхто інший цього не зробить. Здавалося, Віола й не уявляла, що потрібно дитині, — це його непокоїло.

— Потрібно буде ліжечко, — сказав він, — і маленька ванночка.

— Хай у шухляді спить, — сказала Віола, — а митиму його в умивальнику.

(«Атож, — погодився Домінік, — біднота здавна так робила»). У шухляді хай спить? Тедді зняв трохи грошей з депозиту і надіслав їм ліжечко, візочок і ванночку.

Домінік майже ніколи не закінчував свої полотна. Інколи він намагався щось продати, хоча божився, що відкидає капіталістичну економіку, але його картини навіть безкоштовно ніхто не брав. Віолі здавалося, що колись їх знайдуть під горами полотен. Тому грошей у них не було. Домінік відмовлявся просити у своєї родини. «Це дуже шляхетно, що він так дотримується своїх принципів», — сказала вона батькові. «Дуже», — погодився Тедді.

— Сквот — це логічно, — пояснювала вона батькові. — Не можна розглядати землю, як товар, яким володієш, бо це — спільне добро.

Проте цей аргумент, який вона десь підслухала, себе вичерпав. Віола тижнями не висипалася. Сонні ридав допізна, мовби доти був на сьомому небі від щастя, а тепер усе втратив і впав у незглибиму падолю скорботи. (Від цієї втрати він так ніколи й не оговтався). Якимось батько заявився до них у сквот і заявив: «Я вирішив не чекати на запрошення. Хто зна, коли б мене інакше познайомили з малюком», — очевидно, він не хотів, щоб вона потягла дитину з усім її мотлохом на потяг, коли сама ледве трималася на ногах.

Тедді приніс квіти, коробку шоколаду й одяг для немовляти:

— Є такий новий магазин «Усе для мам», ти бачила? Шкода, що в нас не було такого, коли ти була маленька. Тоді годі було знайти щось, крім жакеток і черевичків. Ми це називали «посаг для немовляти». Що, так і стоятимемо на порозі?

«То це і є ваш сквот?» — спитав він, протискаючись повз велосипеди, здебільшого зламані, і картонні коробки, що загромождували передпокій. («О, я була радикалкою, навіть, можна сказати, анархісткою, — пояснювала Віола згодом. — Жила у лондонському сквоті, цікаві були часи». Насправді часи були холодні, голодні й переважно самотні, не кажучи вже про те, що материнство її паралізувало).

Тедді сів на потяг назад на північ того самого дня, а потім ніч не міг заснути, так хвилювався за свою єдину дитину і її єдину дитину. Віола була чудовим дитинчам, просто ідеальним. Хоча, врешті, всі діти, мабуть, були колись ідеальні. Навіть Гітлер.

*

— Комуна на селі? — перепитав Тедді, коли Віола розповіла, куди вони збираються переїжджати.

— Так. Ми житимемо громадою вдалині від згубних наслідків капіталістичної системи й намагатимемося віднайти новий спосіб життя, — сказала вона, мавпуючи Домініка. І додала про всяк: — Ми проти істеблішменту.

Це було найдовше слово, яке вона знала: усі розкидалися ним в університеті, проте вона не змогла б достеменно пояснити, що це таке. («Проти церкви?» — розгублено перепитав Тедді).

— Суспільство морально й фінансово вичерпало себе. Ми житимемо у єдності із землею, — гордо пояснила вона.

— «Істинну свободу віднаходимо там, де людині забезпечено харч і безпеку, себто у праці при землі», — промовив Тедді.

— Шо? — («Перепрошую», — подумав Тедді. Так її вчили казати в дитинстві).

— Джерард Вінстенлі, — сказав він. — Істинні левелери. Дігери. Воно?

Цікаво, що ще Віола спромоглася не дізнатися. Тедді інтригували радикальні ідеалістичні рухи, що постали в часи Громадянської війни: цікаво, він би до них приєднався, якби жив тоді? Вони співали «Ми бачимо, що світ перевернувся». («Це плач, а не хвала», — пояснювала йому колись Урсула). Мабуть, вони несли такі самі дурниці, як ото зараз Віола. Мабуть, Кіббо Кіфт — їхній природний спадкоємець.

— Вони мріяли про мирне королівство, — наполегливо пояснював він Віолі. — Хотіли відтворити рай на землі. Мілленаризм.

— А, ось ти про що, — сказала вона, нарешті почувши знайомі слова. Вона бачила в когось на полиці «У пошуках мілленіуму». Її дратувало, як багато батько знає. Не розуміючи гаразд, про що мова, вона сказала: — Нас цікавить космічний еволюційний розвиток.

— Але ж ти ніколи не любила природи.

— Та й зараз не люблю.

Віола була не в захваті від перспективи жити громадою на природі, але це було краще, ніж їхній обшарпаний сквот.

Громада оселилася на великій старій фермі у Девоні — більшість землі розпродали, але того, що лишилося, їм вистачить, аби вирощувати собі їжу, утримувати кіз і курей. Принаймні вони так сподівалися. Ще з Середньовіччя ферма звалася Довгим гаєм, але Дороті перейменувала її на Адамів гай, придбавши з аукціону «за копійки» (бо землі, які лишилися при ній, складалися з самих боліт — родючі клапти викупив сусід, той, у якого був «моріс майнор» і повний двір гусей). Над воротами прибили рукописну табличку у веселкових кольорах, що повідомляла нову назву ферми. Ніхто, жоднісінька жива душа в районі не вживала нової назви.

Комуна існувала вже п'ятий рік, коли вони приєдналися до трьох пар, яким не було ще й тридцяти — Гіларі й Метью, Тельма і Дейв (із Шотландії) і Тереса та Вільгельм (із Голландії). Віола ледве запам'ятала, як їх звати. Ще там були Дороті та двоє інших самотників — американка за тридцять

(Дженет) і Браян, підліток, який, схоже, утік з дому. («Круто», — сказав Домінік).

І, врешті, був там Білл, старший чоловік, якому перевалило за 50. Він працював механіком у Королівських повітряних силах. Віола сказала:

— Мій батько служив у повітряних силах під час війни.

А він на те:

— Справді? У якій ескадрильї?

— Без поняття, — вона стенула плечима. Вона ніколи не говорила з батьком про війну, крім того, це було так давно. Здається, її байдужість сприкрила Білла. Вона додала: — Я пацифістка.

— Усі ми тут пацифісти, моя хороша.

Але ж вона справді пацифістка, — сердито подумала вона. Вона закінчила квакерську школу і ходила на протести проти війни у В'єтнамі, робила все, щоб її арештували. Її зоряні роки були ще попереду (протести на полігонах у Грінгемі й Аппер Гейфорді), але вона вже давно висловлювала праведне обурення. Батько був пілотом, скидав бомби на людей. Бомбардування Дрездена, мабуть, було на його совісті («Бійню номер п'ять» вона проходила в університеті). («Дрезден бомбардували "Ланкастери"», — сказав Тедді. «І що? І що? — сказала донька. — Думаєш, це звільняє тебе від відповідальності?». «Та я не прошу знімати з мене відповідальність», — сказав Тедді). «Війна — це зло», — подумала Віола, хоча її спантеличило те, що Білла геть не цікавила її думка. Він, мабуть, теж не хотів, щоб з нього знімали відповідальність.

Домінік тішився, що тепер у нього буде своя майстерня (старий побілений сарай для корів за фермою), а Віола тішилася, що вже не муситиме співіснувати з його полотнами.

На вихідних до них потоком плинули гості, здебільшого з Лондона. Були й незнайомці, які спали на підлозі й диванах, курили травку й розмовляли. І розмовляли. І розмовляли. І розмовляли. Вони мали «робити свій внесок» у життя громади, допомагаючи доглядати сад чи ремонтувати дім, але, здається, таке бувало рідко.

Дороті, звісно, була королевою-маткою. По ідеї, усе їхнє майно було спільне, але ферма і вантажівка (єдиний засіб пересування) були записані на неї, а крім того, це вона все затіяла. Їй було за 60, вона носила кафтани, замотувала волосся у довгі шовкові шарфи й походжала із блаженною посмішкою, яка дратувала тих, хто не počувався блаженим. Віолі здавалося, що Дороті — стара карга, майже така сама, як батько. Акторка-невдаха, вона «поїхала за чоловіком» в Індію і повернулася без нього, зате з «просвітленням». («І в чому ж її просвітлення? — шипіла Віола Домінікові. — Щось не бачу. Вона така сама, як усі, тільки ще гірша»).

Громада призначила Домінікові випробувальний термін, проте Віола зустрілася з Дороті допіру тоді, коли вони переїхали на ферму. Вона зауважила, що Дороті подобається звук власного голосу; при ній Віола

почувалася так, мовби знову опинилася в університеті. «Адамів гай, — пишномовно просторікувала Дороті, — це місце, де все можливе уможливлється. Тут ми можемо розкрити своє мистецьке єство й допомогти іншим його віднайти. Ми простуємо до світла. Налити ще чаю?» — спитала вона, як герцогиня, чим здивувала Віолу, що вже була закуняла, як завжди на лекції.

Дороті передала Віолі велике горнятко з густим гірким варивом. «Такого чаю ти ще, думаю, не пила», — сказала Дороті. «Цікаво, це наркотики чи отрута?» — подумала Віола. («Ти параноїк», — сказав Домінік). Вона похитала головою, коли Дороті запропонувала їй тістечко і простягнула тарелю з предметами, що виглядали, як камінці. Якийсь час, доки Дороті жувала цю бруківку, вони мовчали.

— Ти побачиш, — нарешті продовжила вона. — Ми — гештальт могутніх індивідів, що, так склалося, рухаються в одному напрямку. До трансцендентного розуміння.

«Окей», — обережно сказала Віола: вона не розуміла, що означають слова, які сиплються з вкритих кришками губ Дороті. Звісно, про трансцендентну медитацію вона чула і навіть її практикувала, а ще вона вивчала трансценденталізм у американській літературі (ледве вгризла «Волдена» і «Природу» Емерсона), проте що в них було спільного з Дороті, яка курила прянощі й завивала, як горила в депресії?

— Щоб громада існувала, кожен мусить робити певний внесок, — сказала Дороті.

«Прямо мусить?» — обережно подумала Віола. Вона була на останніх місяцях вагітності й досі тягала на руках Сонні.

Вона не мала ніяких навиків, тож їй доручили загальні завдання — готувати, прибирати, пекти хліб, помагати в саду, доїти козу «і так далі». «Коротше кажучи, хатне господарство», — підсумувала Віола. В університеті вона брала участь у протесті з гаслами «За хатне господарство теж треба платити», хоча вона ніколи таким не займалася; перспектива й зараз їй не тішила. Їй не хотілося працювати на інших замість працювати на себе — чи ж не для цього вони приєдналися до громади? Були й «нескладні завдання в саду», що на практиці означало розколупувати твердий червоний ґрунт, повний коріння будяків, щоб позначити межі їхньої ділянки. Її звільнили від «сільського господарства» — так Дороті називала хирляві корінці й капусту, яку об'їдали слизняки. «От вам і Дігери», — думала вона, коли під дощем намагалася прокласти собі шлях у грязюці кривою сапкою. Вона стала дігером, ба навіть головним дігером району, бо, здається, цим більше ніхто не займався, хоча завдання було важливе — периметр ділянки був довгий.

А ще вони були в дупі світу. Віола ніколи не любила бувати на природі — там було холодно, брудно й некомфортно. Коли вона була маленька, вони також жили на старій фермі, і навколо були лише краєвиди. Вона пам'ятала, що батько їй постійно діставав — хай вийде на природу, «подихає свіжим повітрям», прогуляється з ним у пошуках пташок, дерев, гнізд, «геологічних структур». Нащо їм здалися геологічні структури? Вона шалено зраділа, коли вони переїхали до Йорка, де у них був свій будинок із

центрального опаленням і килимами. Хоча, звісно, радість її була нетривка, бо нащо тобі дім, якщо в тебе немає мами?

Громада виставляла ятку на щомісячному ярмарку в місті і продавала свої товари — тяжкі буханці хліба, що виглядали як ядра для катапульти, кольорові свічки, котрі тхнули й перетворювалися на бридку калюжу, і, звісно, гончарні вироби. У Вільгельма була піч, де вони випікали товстобокі горнятка й тарелі, з яких їли. А ще вони всі по черзі плели кошики з лози. «Ми як сліпі», — подумала Віола, коли їй запропонували навчитися. Живемо, як неоплачувані слуги у XVIII столітті, та ще й кошики плетемо. А вона ще й дітей мусила глядіти — хай би скільки всі теревенили про спільну роботу, ніхто не рвався доглядати за Сонні, і вона їх не винила. Гроші були спільні, але вона ані пенні не могла взяти, не пояснюючи, нащо вони їй. Віола вирішила, що якогось дня втече, забере спільну скарбничку й процвиндрить гроші на кока-колу, шоколадки, памперси й інші речі, які у громаді засуджували.

Дороті, здається, більшість часу витрачала на те, що «виробляла рівновагу чакр» («Вона може собі це дозволити», — подумала Віола) і просила Дженет розкласти їй карти таро. Вона лише зрідка плела кошики, і Віола ні разу не бачила, щоб та доїла вічно всім невдоволену козу тогенбурзької породи, яка не любила Віолу рівно настільки, наскільки Віола не любила її.

Єдина спокійна часина в Адамовому гаї наставала тоді, коли вона казала, що йде збирати яйця. Кури неслися, де самі собі знали, повний абсурд. Батько теж тримав курей, але ті були дисципліновані й відкладали яйця виключно у гнізда. Проте Дорогі налітала несподівано, мов кажан, і могла напасти навіть тоді, коли вона марно вишукувала яйця. «То ти Віола Тодд?» — кинула вона якогось дня, ніби докір, зринаючи перед нею на стежці, як місс Джессель у Генрі Джеймса. Берті спала у візочку, надто хисткому для їхнього бездоріжжя (колеса постійно злітали). Сонні вона лишила з батьком — кинула дитину напризволяще.

Берті заворушилася у сні й підняла ручку, ніби хотіла відмахнутися від непрошеної з'яви. Віола блукала вздовж живоплоту, поринувши у фантазію, де були гарячі грінки з маслом і капітан Вентворт із «Переконання» Остін. Вона відсахнулася від Дороті.

— Так, я Віола Тодд, — обережно підтвердила вона. Вона жила з Дороті під одним дахом вже більше року, а та досі не знала, як її звати?

— А твою маму звали Ненсі? Ненсі Шоукросс?

— Можливо, — ще обережніше протягнула Віола. Їй не подобалося, як ім'я матері звучало на вустах Дороті. Мама — це святе.

— То так чи ні?

— Так, — якби Віола заговорила про маму в минулому часі, це подарувало б Дороті чудову тему для розмови, тож того треба було уникнути.

— Вона — із сестер Шоукросс?

— Так, — крім того, їй приємно було говорити про маму так, ніби вона була жива.

— Я так і знала! — драматично вигукнула Дороті. — Я знала її сестру Міллі. Ми разом починали на сцені. Сто років її не бачила. Як твоя дорога тітонька?

— Вона померла, — послужливо сказала Віола: вона не мала жодних застережень проти того, щоб говорити про Міллі у минулому часі.

На лиці Дороті проступила трагічна маска. Вона притисла долоню до чола, зображаючи горе.

— Вона вже не з нами!

— Я з нею майже не бачилася, — байдуже пояснила Віола. — Вона постійно була у роз'їздах.

— Отакої, — сказала Дороті, мовби ця звістка її образила. Вона набурмосилася. — А зараз ти що робиш?

— Яйця збираю, — Віола легко збрехала. Тут завжди потрібно вдавати, наче робиш щось корисне. Це дуже стомливо.

— А чому це дитя, — вона завжди називала їх «це дитя» чи «ці діти», — не в капорі?

— В капорі? — Віолу здивувало старосвітське слово. Капітан Вентворт чекав на неї. — Мушу йти. Я ще не всі яйця позбирала.

★

Коли Віола була вагітна Берті, Дороті вимагала, щоб нова дитина в Адамовому гаї «народилася природно». Віола нічого гіршого й уявити не могла. Сонні народився у великому й людному навчально-медичному госпіталі в Лондоні, Віола була під знеболювальним. Уночі немовлят забирали до дитячої, а матерям давали снодійне. Це був рай. Їх протримали там тиждень, годували, приносили перекуси й молочні напої: від них не вимагали нічого, крім як годувати й пеленати немовлят, а для цього навіть з ліжка не треба було вставати. Віола не збиралася від цього відмовлятися заради якогось болісного ритуалу ініціації, вигаданого Дороті (в якій дітей не було). Віола мимоволі згадала «Дитину Розмарі».

Вона була полонянкою. Телефона на фермі не було: як їй дістатися до лікарні, якщо ніхто не погодиться відвезти її вантажівкою? Вона пожалкувала, що закинула уроки водіння, коли ще жила вдома з батьком. Їй не хотілося стирчати в машині з батьком, де він би навчав її тому, що сам знав, а вона — ні (до цього списку входило майже все на світі). Її дратувало, що він був терплячий вчитель. Вона раптом згадала, як батько цілий рік щосуботи тренував її, щоб вона здала випускний із математики.

Цілий рік він використовував один м'який обгризений олівець. Віола губила ручки й олівці щодня. Їй стало тоскно від думки про алгебру і рівняння, які вони розв'язували: батько терпляче пояснював їй знову і знову, доки вона все не розуміла (на коротку часину). Тепер, звісно, вона все забула, тож навіщо було морочитися? Усе для того, щоб вона отримала низьку, але прохідну оцінку, посередні випускні бали з усього, крім англійської мови й літератури, вступила до посереднього університету й закінчила його з фіговим дипломом. І погляньте, куди це її привело? Сюди, ось куди. Ні грошей, ні роботи, двоє дітей, нікудишній хлопець. Краще б вона кинула школу в п'ятнадцять і пішла в училище, учитися на перукарку.

Звісно, врешті вона народила Берті в лікарні, і диявол по її дитину не з'явився. Та й нащо йому? У нього вже був Сонні.

*

Мабуть, вона задрімала. Вона різко підхопилася — її обличчя пекло, на нього падало сонце. Про дітей вона згадала лише за кілька секунд. Скільки часу минуло відтоді, як вони пішли по морозиво? Вона звелася на ноги й роззирнулася. Їх не було. Може, їх викрали? Може, вони потонули? Може, вони зі скелі зірвалися? Віолу оповили страхітливі здогади, що її викрито як жакливу матір.

Вона нарешті знайшла їх — вони терпляче, але доволі понуро чекали на неї у кабінці для загублених дітей. Віола навіть не знала, що такі кабінки існують. «Ти це навмисне?» — спитала вона у Сонні, коли вони помчали рятувати від припливу свої мокрі, вкриті піском речі й запахали їх назад у рюкзак. («От тому ми й не їздимо на пляж», — подумала вона).

Сонні аж зацікавився від обурення. Він страшенно злякався, коли зрозумів, що не знайде шляху назад від фургона з морозивом. Пляж був величезний, і майже всі там були вищі за нього. Він уявив, як їх відносить море чи як вони сидять цілу ніч на піску у темряві, самі-самісінькі. Розпач поглиблювало розуміння, що він зобов'язаний наглядати за Берті, коли мами немає поруч. Нарешті до них підійшла мила турботлива пані і спитала: «А ви що тут робите? Загубилися?». Полегша так його приголомшила, що він аж розплакався. Він любив цю жінку до глибини душі.

— Ніколи більше так не роби, — гримала Віола.

— Я нічого не робив, — тихо сказав він. Завзяття його полишило. Вранці він був як надто туго заведений годинник, а тепер ледве цокав.

— А де тато? — спитала Берті.

— Плаває, — огризнулася Віола.

— Він уже багато годин плаває.

— Так, — сказала Віола. Годинника в неї не було. Коли вона здала випускні іспити у школі, Тедді подарував їй маленький акуратний годинник фірми «Таймекс», але вона давно його загубила. Господи, тільки б Домінік був живий.

Якщо він потонув, вона зможе почати нове життя. Якщо він потонув, розстатися з ним буде легко, значно легше, ніж якби довелося збирати речі і з'їжджати. А крім того, куди їй їхати? У неї ще й грошей нема. У Домініка був трастовий фонд, вона гаразд не знала, що це таке, але він «вступив у володіння» кілька тижнів тому. Він казав, що була якась складна юридична причина, чому він не може відмовитися від цих грошей так, як відмовився від своїх «старих». І що він, дав гроші їй чи дітям? Дзуськи, передав громаді й відписав на Дороті! Що гірше — чи то пак, не гірше, а трошки менш погано — вона знайшла лист від його матері: та найняла приватного детектива, щоб його знайти, і тепер благала «заживити рани» між ними й дозволити їй познайомитися з онуками «і їхньою матір'ю, я певна, чудовою жінкою».

Якщо Домінік загинув, то Віола, а не Дороті, отримає трастовий фонд (правда ж?), і тоді вона зможе жити у нормальному домі нормальним життям. Якби вона вийшла заміж за Домініка й тим забезпечила свої права спадкоємиці, зараз вона була б згорьованою молодою вдовою, і всі були б до неї ласкаві. Вона навіть могла б переїхати до тих незнайомих свекра і свекрухи, що полювали й рибалили. Врешті, вони ж певні, що вона чудова жінка. Звісно, якби вони з нею познайомилися, то, напевно, змінили б думку, але, хто зна, може, з часом їй і вдалося б увійти до їхнього клану. Вона могла б узяти їхнє прізвище. «Віола Віллє» — вимовити складно, як вправу в логопеда, та все ж звучить, як ім'я акторки з XVIII століття, що стала коханкою аристократа і врешті герцогинею.

Сонні, мабуть, успадкував би маєток чи щось таке; на мить вона дозволила собі уявити лебедів на озерах і фазанів на газоні. Їй навіть байдуже було, що вони фашисти, аби тільки в них було центральне опалення, сушилки, білий хліб замість житнього і м'які матраси замість футонів на підлозі.

*

Може, треба комусь повідомити? Але ж вони такі втомлені, у них немає сил на катавасію, що почнеться, коли повідомити про зникнення Домініка. Але ж як їм дістатися додому? Вона не вміла водити машину. Вона тяжко зітхнула.

— Мамо? — протягнула Берті, чутлива до настрою Віоли.

Вони повернулися до будки для загублених дітей. Турботлива жіночка досі була там. Сонні кинувся до неї й обійняв за талію, вчепився, як реп'ях.

— Іще когось загубили? — радісно спитала вона.

*

Сонні, Берті, Віола і двоє дебелих поліцейських втиснулися в поліцейську машину й рушили до Адамового гаю. («Це ж Довгий гай?» — спитав поліцейський). Діти вмить заснули на задньому сидінні, де вмостилися з Віолою. Вони лишали від крему від засмаги, і тільки ноги були у шкарпетках з шорсткого піску. Вони були босі — Віолі не стало сил змусити їх взутися. Від них уже пахло.

Напевно, дітям буде краще без неї. Треба лишити їх тій дружині фермера, — подумала вона, вправно перетворюючи егоїзм на альтруїзм. Раптом їй згадалися гуси у дворі, і вона стрепенулася. У дитинстві за нею якимось погналися гуси й ледь до смерті не заклjučували, відтоді вона їх боялася. Батьки (тоді мама ще була жива) над нею сміялися. Гуси відчували страх і кидалися на неї цілою зграєю, гуртувалися, клjučувалися й гелґотали. «Не будь дурненькою гускою, Віоло», — казав їй Тедді. Він вічно їй розказував, якою бути, а якою не бути. (Голос здорового глузду). Мама колись читала їй казку «Дівчина-гуска». Здається, там була відрізана кобиляча голова, що розмовляла.

Може, треба попросити поліцейських їхати далі, аж у Йорк, і завезти її до батька. Вона з подивом зрозуміла, що скучає за домом. Не лише за вузенькими вуличками й середньовічними церквами, міськими мурами і Йоркським собором, а й за будиночком у передмісті, який вона півжиття зневажала.

— Місіс Тодд? — вона сказала поліцейським, що вона «міс», але цим новаторством знехтували. У неї є діти, тож ніяка вона не «міс». — Ми приїхали, місіс Тодд. Ось ви і вдома.

«Не зовсім», — подумала вона.

*

Віола переповіла свої біди жінці з будки для загублених дітей, і та одразу взяла все у свої руки: дала знати рятувальникам, береговій охороні, поліції і якимось невідомим, які стирчали на променаді, захоплені драмою і сприкрені тим, що дивитися, власне, ні на що. Забагато шуму від того, що один чоловік зник у морі.

Віола розповіла їм усе. «Усе» — це небагато. Домінік сказав, що йде плавати, збіг до моря, пірнув — лиш руки-ноги зблеснули, і не вернувся. Більше з неї нічого не можна було витиснути, тож дебели поліцейські

просто повезли її назад до Адамового гаю. Капризулю Сонні довелося відривати від жінки з будки, як молюска від брили.

— Бідолашечка, — протягнула жінка.

— Можете лишити його собі, — сказала Віола, і та, очевидно, подумала, що вона пожартувала.

★

Коли поліцейська машина спинилася, двері ферми прочинилася й на порозі з'явилася Дороті. Вона змріяла Віолу лютим поглядом і огризнулася:

— Що, привела лягавих мені під двері?

Поліцейським явно не сподобалося, що їм хамить пенсіонерка, — хай би який кафтан вона нап'ялила, у такому віці мала би вже шануватися.

— Ви не можете зайти без ордеру, — рішуче повідомила Дороті.

— Ми й не збиралися заходити, — сказав поліцейський, демонстративно принохуючись: від Дороті тхнуло лише ефірними маслами, а не наркотиками (насправді наркотиків на фермі також не бракувало).

Дороті вийшла з двору і вперла руки в боки, аби захистити свої володіння.

— Ви не пройдете, — сказала вона, мовби захищала барикаду.

— Та досить, — сказала Віола, надто стомлена для таких вибриків.

— На бога, де ти була, Віоло? Ми не знали, що з тобою сталося. Домінік у своїй майстерні, він уже давно повернувся.

— Він вернувся? Він тут?

— А де ж йому ще бути?

— Це ви про містера Вільє? — перебив їх поліцейський. — Містера Домініка Вільє?

— Це ви про того пана, якого ми зараз шукаємо з катерами й вертольотами? — уточнив інший. — Той, заради якого ми підняли рятувальний гвинтокрил Повітряних сил?

★

— То він що, виліз із моря, не знайшов вас і просто поїхав додому? — не повірив фермер.

— У плавках? — від цього факту дружина фермера похитала головою. Віола бачила, що це їм на голову не налазить. Вони б ніколи не вчинили так, як Домінік, бо вони були нормальні.

Вона спакувала сумку, потай забрала всі гроші із загальної скарбнички й рушила на сусідню ферму. Ніхто навіть не помітив, що вона пішла. Вона готова була навіть вистояти зустріч із гусями, але ті, схоже, послули.

— А, це ви, — сказав фермер. Для них усіх ранок уже відійшов у далеке минуле.

Дружина фермера викупала дітей: вони вийшли з ванни, загорнуті у рушники, чисті й відполіровані, як новенькі. Їх вдягнули в піжами, які дружина фермера тримала для внуків, які періодично до них навідувалися. Вона розігріла смажену з картоплею: Віола й діти мовчки вирішили не казати, що м'яса вони не їдять. Віолі здавалося, що в неї і без цієї етичної дилеми проблем вистачає (врешті, вони на фермі — виправдала вона свій вчинок). Потім дружина фермера дістала солодкий сир із молока рудих корів, і Віола не стала казати «Не їжте цього! Це зроблено з сичугу, який добувають із ензимів у шлунку телят!», як вона зазвичай реагувала на сир, і натомість мовчки його проковтнула. Було дуже смачно.

Вони послули на старих чистих простинях, діти — на подвійному ліжку. Берті говорила уві сні з самого малку, майже відтоді, як навчилася говорити, проте, на радість Сонні, тієї ночі не зронила ані звуку. Він поклав під подушку камінець на щастя. Вранці одразу сьгнув по нього. «О господи», — сказала Віола, коли він поклав його біля тарілки зі сніданком.

Після того, як вони поснідали жовтою, мов сонце, яєшнею, дружина фермера знову одягла їх зі своїх запасів. Сонні отримав чисті шорти й сорочечку фірми «Аертекс», а Берті — сукенку з принтами, збірками на ліфі й білим комірцем, як у Пітера Пена. Вони виглядали, як не її діти.

Фермер відвіз їх на станцію, де вони сіли на потяг до Лондона, а на Кінгс-Крос пересіли на лінію до Йорка.

— Привіт, — сказав Тедді, коли відчинив двері й побачив на порозі біженців. — Який приємний сюрприз.

1947

Ця безжальна зима

Лютий.

На Стрітення у білому вбранні

Милується підсніжник в напівсні.

Я ледь не прогавив підсніжники у рівчаку при живоплоті. Вода у рівчаку була німа, «мов камінь», як у всіх ставках і каналах острова, тож я не чекав, що Вордсвортів «відчайдух-провісник весни» вже виткнувся. Зазвичай підсніжники розквітають до Стрітення (2 лютого), подекуди їх навіть називають «дзвониками на Стрітення», проте цієї глупої і довгої зими ми, звісно, не образилися б, якби вони трохи затрималися.

Ненсі позіхнула – Тедді помітив, але змовчав. Вона сліпала над в'язанням – лампа була надто тьмяна. Штормило, по цілій країні вирубало електрику, але їхньої ферми це не стосувалося – у них електрики й не було. Внизу були гасові й парафінові лампи, нагорі – свічки. Вони тулилися до вогню – єдиного джерела тепла, як не рахувати один одного. Тедді нахилився потурсати колоду в каміні кочергою, поглянув на Ненсі й подумав: вона зіпсує собі зір з таким освітленням. Вона в'язала йому жилетку в складній техніці фейр-айл. «Це не схема, а математика», – пояснювала вона. Схеми були в усьому. Математика – «єдина істина», так казала Ненсі. – Не любов? – питав Тедді.

– Ну, звісно, любов теж, – відмахувалася Ненсі. – Любов важлива, але це абстракція, а цифри – абсолютна істина. Цифрами маніпулювати не можна.

«Це не вичерпна відповідь», – подумав Тедді. Йому здавалося, що саме любов – це абсолют, який долає всі інші міркування. Здолала ж вона все у його випадку?

Вони побралися восени 45-го у Челсі, з гостей були лише їхні сестри, Урсула і Бея, які й виступили свідками. Тедді надягнув форму, але без медалей, Урсула випросила в Іззі довоєнну паризьку сукню, не сказавши, навіщо, а Бея допомогла Ненсі підрихтувати її так, щоб та була менш пишна і більш доречна в умовах жорсткої повоєнної економії. Бея вранці купила у Ковент-Гардені великі кошлаті хризантеми іржавого кольору, з яких зробила мистецький букет. Квіти прекрасно пасували до сріблястої шовкової сукні. Бея до війни вчилася у Коледжі мистецтва імені святого Мартіна – з усіх дівчаток Шоукросс мала найбільший мистецький хист, хоча Міллі посперечалася б. Тедді досі подумки називав їх дівчатками, хоча найстаршій, Вінні, було вже сорок.

Ані Тедді, ані Ненсі й подумати не могли про бучне весілля одразу після війни. «І хто б вів мене до вівтаря? – спитала Ненсі. – Мені буде сумно, якщо віддаватиме мене не татко». Майор Шоукросс помер за кілька тижнів до того, що ні для кого не стало несподіванкою.

Тедді здавалося, що він знає Ненсі — до війни він справді її знав, — зате тепер вона весь час його дивувала. Він думав, що у шлюбі вони зіллються в одне ціле (у розмитому біблійному значенні цього слова), проте насправді був постійно свідомий відмінностей між ними. Ненсі часто виводила його з рівноваги, хоча він чекав, чи то пак, сподівався, що вона допоможе йому міцно стояти на ногах.

Вони любилися з дитинства, чи принаймні так їм усі казали. «Як мене дратує цей вислів», — сказала Ненсі напередодні їхнього скромного весілля. Вони випивали у доволі обшарпаному, майже порожньому пабі неподалік від Пікаділлі, який обрали тому, що він був близько до коледжу, де вони проходили пришивдені курси підготовки вчителів.

Учителювання входило до їхньої мрії про спокійне повоєнне життя. Власне, це була мрія Ненсі, Тедді на неї пристав, бо не зміг вигадати нічого іншого. Він не збирався повертатися до банку (до війни в нього була нестерпна робота), а пілотом лишитися не міг. Королівські повітряні сили не могли вмістити десятки, як не сотні юнаків, що хотіли лишитися в армії після війни, аби й далі літати. Країні вони стали непотрібні. Вони віддали їй усе, а їх відправили у вільне плавання. Вдячність вже не на порядку денному. За таких обставин він вирішив, що вчителювання — незгірший варіант. Йому ж колись подобалися вірші, п'єси, класичні романи. Мабуть, можна відживити давню любов і передати її наступному поколінню: це ж добре, правда? Ненсі радо підтвердила:

— Думаю, так. Та й мистецтво тепер потрібне світові, як ніколи. Воно може навчити нас тому, що людям не дано.

— А як же математика?

— А математика нас нічому не вчить. Принаймні сама собою.

Тедді не вважав, що мистецтво (чи то пак, «Мистецтво», — виправився, віддаючи належне материному впливу) конче має бути дидактичне: воно має дарувати радість, втіху, піднесення й розуміння. (Власне, саме себе). Колись воно давало йому це все. Щоправда, Ненсі була налаштована, як справжній педагог.

«Чесні вчителі, які прищеплюють дітям знання», — сказала Ненсі, її така ідея широко тішила. Це їхня лепта до того, щоб у світу було краще майбутнє. Ненсі вступила у Лейбористську партію і вперто відвідувала зустрічі, сповнені доволі банального ентузіазму. Кіббо Кіфт належно її до такого підготував.

Вони пішли до пабу, бо Ненсі конче хотіла пересвідчитися, чи Тедді ні про що перед весіллям не жалкує й «точно певен», що готовий до шлюбу. Він підозрював, що все навпаки: це вона насправді сподівається, що її в останню хвилину відпустять на свободу. Вони пили несподівано добрий коньяк — довідавшись, що наступного дня в них весілля, власник пабу витягнув для «закоханих» цю пляшку з-під шинквасу. Навряд коньяк був легального походження. Інколи Тедді здавалося, що на війні нажилися всі, крім тих, хто у ній воював.

— Courage, mon ami, — сказала Ненсі, щоб віддати шану батьківщині коньяку. То їй, виходить, здавалося, що їм потрібна відвага?

— За майбутнє, — сказав він, торкаючись її келиха своїм. Був на війні такий час, коли він не вірив у майбутнє, воно здавалося йому абсурдною вигадкою — і тепер, коли він таки опинився у цьому «після», як він думав про майбутнє під час війни, воно виявилось ще абсурднішим. Подумавши, про всяк випадок додав: — І за щастя.

— Це як «він одружився з дівчиною по сусідству», — бурчала Ненсі. — Мовби в нас вибору не було, бо така наша доля.

— Але ти справді жила по сусідству, і я справді з тобою одружуся.

— Так, — терпляче відповіла вона, — але це — наш вибір. Це важливо. Ми не просто собі у щось вляпалися.

Тедді подумав, що, може, і вляпався.

Вони знайомі з дитинства — може, і не закохані, але точно найкращі друзі. Коли його відправили з Лисячого закута до школи, Ненсі була єдиною особою не з родини, за яку Тедді молився щовечора. «Боже, бережи матір і батька, — (він довідався, що у школі ніхто не називає батьків «мама» і «тато», навіть у німій молитві), — і Урсулу, і Памелу, і Джиммі, і Триксі». Після смерті Триксі молитва змінилася на «І Джока, і Триксі в раю». Так, собаки — теж члени родини. Моріса він згадував хіба що з почуття провини, та й то зрідка.

— Ти не зобов'язана виходити за мене, — сказав він. — Я тебе не силую. Врешті, під час війни хто тільки не заручився.

— Ну ти й бовдур. Звичайно, я хочу за тебе заміж! А ти певен, що хочеш одружитися зі мною? Ось у чім питання. Тут можна сказати тільки «так» чи «ні», третього не дано.

— Так, — промовив він так швидко й гучно, що два інші відвідувачі пабу (старий пан і його ще старший пес) аж прокинулися.

Війна пролягала за ними, як прірва, і на той бік повернутися не вдалося б — ані до життя, яким вони жили, ані до людей, якими вони були. Ані їм не вдалося б, ані бідолашній сплюндрованій Європі. Урсула казала: «Я весь час думаю про зруйновані шпилі і вежі, давні німецькі міста із брукованими вузькими вуличками, середньовічні будівлі, ратуші і собори, університети, від яких лишилися тільки гори брухту».

— Це я їх зруйнував, — сказав Тедді.

— Ні, це Гітлер, — сказала Урсула. Вона у всьому винуватила Адольфа, а не німців загалом. Вона була в Німеччині до війни, в неї були там друзі, яких вона досі намагалася віднайти. — Німці також жертви нацизму, хоча зараз про це вголос не поговориш.

Наприкінці війни Урсула потрапила на авіатур розбомбленими містами й на власні очі побачила дим над руїнами спустошеної Німеччини. Але вона вела далі:

— Та згадаймо крематорії. Згадаймо бідолашку Генні. Концтабори кладуть кінець усім суперечкам. Аушвіц, Треблінка. Невимовне зло. Ми мусили боротися. І мусимо жити далі. Минуле не вернеш, це й без війни ясно. — (У їхній родині вона завжди вважалася філософом). — Ми простуємо лише у майбутнє, крок за кроком.

Тоді ще вірили, що час надійний (минуле, теперішнє, майбутнє), — ціла західна цивілізація трималася на цих категоріях. Пізніше Тедді намагався розібратися в теоретичній фізиці: стежив за статтями у газеті «Телеграф» і навіть героїчно спробував вгризти книжку Стівена Гокінґа в 1996-му. Він здався, зіткнувшись з теорією струн. Відтоді приймав кожен день, кожну годину як даність.

Урсула була вже кілька десятиліть як мертва — узагалі поза часом. Проте в 1947-му час ще був надійним четвертим виміром, що формував повсякденна, а отже, Урсула працювала собі на держслужбі, якої не полишала ще двадцять років: порядне тихе життя самотньої жінки у повоєнному Лондоні. Театри, концерти, виставки. Тедді завжди здавалося, що на сестру чекає якась велика пристрасть — покликання, чоловік чи, звісно, дитина. Він, мабуть, більше хотів стати дядьком Урсулиної дитини, ніж батьком (якщо чесно, батьківство його трохи лякало), але сестрі було вже під сорок, тож, мабуть, материнство їй не судилося.

Тедді здавалося, що дружина і сестра — сторони однієї блискучої медалі. Ненсі — ідеалістка, Урсула — реалістка; Ненсі — оптимістка з добрим серцем, а в Урсули на душі лежало все горе історії. Урсулу навіки вигнано з Раю, і вона давала собі раду, як могла, а Ненсі, жвава й невгамовна, навіть не сумнівалася, що зуміє знову відшукати ворота саду.

Тедді завжди мислив образами, як «пес, що женеться за лисом», — так писав Білл Моррісон.

*

Ненсі підвела очі від жилетки, яку в'язала, і сказала:

— Давай, валяй про свої підсніжники.

— Ти певна? — перепитав він, відчувши брак завзяття.

— Так, — сказала вона з трошки похмурою рішучістю.

Мої друзі на півдні Англії їх ще не бачили: як не дивно, Кеблові «первістки втіхи року» почали витикати ніжні голівки крізь снігову пелену

саме тут, на суворій півночі. (Французи дотепно звуть їх «perce-neige»). Проте найбільше мені, мабуть, подобається, коли ці весняні квіти називають «лютневими дівчатоньками».

Він щомісяця писав у «Вісник Північного Йоркшира» колонку про природу під псевдонімом «Агрестіс». У часопису, який усі називали просто «Вісник», не було ані великого формату, ані великого накладу, ані великих амбіцій: він розходився виключно серед місцевих, і лише кілька примірників щомісяця відправляли закордон, до країн Співдружності і, як йому сказали, до однієї пані, що під час війни побралася з солдатом із Мілвокі. Тедді був певен, що то все емігранти, люди, яких несподівано занесло далеко від цього закутка з його оголошеннями про продаж овець і звітами про зустріч Жіночого інституту. Коли та жінка з Мілвокі зрозуміє, що її рідний край такий же їй чужий, як місяць?

Якась пані з Нортгаллертоне (ніхто з журналу її ніколи не бачив) надсилала їм рецепти, корисні поради, а часом і схеми для в'язання. Були в журналі кросворди (але простенькі), листи від читачів, статті про красиві місця й історичні пам'ятки району і багато нудної реклами місцевих компаній. Це був журнал із тих, які місяцями, як не роками валяються по приймальнях лікарів і стоматологів. Як не рахувати пані з Нортгаллертоне, колектив налічував рівно чотири особи – фотограф-контрактник, жінка, яка займалася адміністративними питаннями (включно з оголошеннями й передплатою), редактор Білл Моррісон, а тепер і Тедді, який писав усе інше, включно з нотатками про природу.

Вони перебралися до Йоркшира, бо Ненсі вирішила, що там вони заживуть добрим простим сільським життям на природі, адже саме так люди й мають жити. Знов-таки, Кіббо Кіфт своє зробив. Їх обох стомила похмура, пошрамована війною столиця; Ненсі сказала, що Йоркшир далеко, індустріалізація та війна на ньому менше позначилися. «Ну...» – протягнув Тедді: йому згадалося бомбардування Галла й Шеффілда, почорнілі від сажі монолітні фабрики Вест-Райдінга й неблаганні виметені вітрами авіабази, де він служив під час війни, коли значну, а може, й найкращу частину життя проводив у шумних і холодних бомбардувальниках «Галіфакс».

– Тобі ж подобалося в Йоркширі? – спитала Ненсі так буденно, як інша спитала б «З'їздимо на канікулах на озеро? Тобі ж там сподобалося?»

Тедді б не сказав, що йому «подобалося», коли кожен день нагадував про вразливість життя і міг стати останнім, не існувало часу, крім теперішнього, а майбутнє зникло, хай би як затято вони за нього боролися. Вони кидалися на ворога, що є сили, щодня нові Термопіли. (Сильвія казала: «Слово "жертвовність" існує, щоб примиряти нас із бійнею»).

Але в Йоркширі йому справді подобалося.

Певний час вони подумували про еміграцію. До Австралії чи Канади. Тедді вчився на пілота в Канаді, йому подобалися тамтешні доброзичливі й легкі на вдачу люди. Він досі згадував, як там збирали персики – холодної зими

це видавалося сном. До війни він устиг поїздити Францією, ще осяйнішою за сні, проте Франція — це юнацька мрія, а не прихисток для одруженого англійця у 1947 році. Врешті вони дійшли висновку, що боролися за Англію («За Британію», — виправила Ненсі), тож негоже полишати країну, яка знову їх потребувала. Потім, за багато років, він думав, що, можливо, то була помилка. Може, треба було купити квиток за п'ять фунтів і виїхати разом з іншими розчарованими відставниками, які дійшли висновку, що у темні повоєнні дні Британія виглядає як переможена країна, а не переможна.

Ненсі знайшла їм стару ферму в долині на краю пустки. Звалася вона Мишачий котедж («Як у казці», — сказала Сильвія), хто зна, чому: як не дивно, за весь час, що вони її арендували, не побачили там жодної миші. «Може, її так назвали, бо вона така малесенька», — припустила Ненсі.

Там була чавунна пічка із грубкою і духовкою, а воду гріли бойлером. («Дякувати Богові», — примовляли вони в холоди). Вони часто вечеряли грінками з купленим за талони маслом — просто підсмажували над вогнем хліб на мідній виделці, аби тільки не виходити на крижаний вітер до комірчини, яку прибудували за фермою. До комірчини тулилося щось на кшталт сараю, де стояв умивальник із почорнілими мідними ручками й поточеною іржею емаллю. На фермі не було ані радіо, ані телефону, а вбиральня надворі — отже, в таку погоду доводилося покладатися, як не бридко, на горщик. Це був їхній перший спільний дім — Тедді розумів, що хай би що вони про нього думали зараз, згадуватимуть про нього з теплом.

На щастя, вони арендували його з усіма меблями — своїх меблів у них не було, крім піаніно, яке вдалося заштовхати у вітальню на першому поверсі. Ненсі грала добре, хоча й не блискуче, на відміну від Сильвії. Попередня мешканка ферми, як виявилось, померла *in situ*, а отже, вони привласнили чашки і блюдця, подушки й лампи, не кажучи вже про мідну виделку для грінок, якоїсь бідолашної старенької. Вони вирішили, що раніше на фермі жила саме жінка, бо по ній полишалися в'язані ковдри, серветочки й вишивання у рамках (сади, дівчата у кринолінах). Це вказувало на старшу пані, хоча такі завіси і вичовгане покриття стільців із квітковими орнаментами могли бути і в чоловіка. Вона була їм невидимою благодійницею. Крім того, вони точно знали, що на їхній постелі труп не лежав, бо місіс Шоукросс знайшла їм у комоді запасні простині.

Вони підписали договір про аренду квітучої пори, у травні, натхненні низькими небесами. («Забагато тут букви "н", хлопче, — сказав Білл Моррісон. — Напевно, це якимось називається». «Алітерація», — пояснив Тедді, і Білл Моррісон відповів: «Ну, більше так не роби»). «Лишенько, — сказала Сильвія, коли до них навідалася, — у вас тут кам'яна доба». Вона привезла яйця від своїх курей і солоні огірки: вони зробили бутерброди з солонини, зварили яйця і влаштували непоганий пікнік на старому килимку, прим'явши розбуялу траву в саду.

— Ви регресуєте, — сказала Сильвія. — Скоро житимете в печері й митиметеся у річці.

— А що в цьому такого? — спитала Ненсі, чистячи яйце. — Жили б, як цигани. Я збирала б ягоди і продавала місцевим амулети, а Тедді ловив би рибу, стріляв кроликів і зайців.

— Нічого Тедді не стрілятиме, — рішуче сказала Сильвія. — Він не убиває.

— Стріляв би, якби мусив, — сказала Ненсі. — Передай, будь ласка, сіль.

«А мусив-таки», — подумав Тедді. Він мусив убити багато людей, невинних людей. Своїми руками руйнував бідолашну стареньку Європу.

— Агов, не говоріть про мене так, ніби мене тут нема, — кинув він.

— Наші діти, — вела далі Ненсі, якій ця ідея, очевидно, подобалася дедалі більше, — бігали б голі, а волосся в нас пахло б димом.

Звісно, вона говорила це, щоб позлити Сильвію. Сильвія слухняно розізлилася:

— А ти ж була такою синьою панchoю. Схоже, заміжнє життя якось тебе змінило.

— Ні, це війна якось мене змінила, — сказала Ненсі. Вони мить помовчали — всі троє намагалися сформулювати, в чому полягало те «якось».

Закон про нерозголошення державних таємниць відняв у нього Ненсі на час війни. Вона не могла йому розповісти, чим займалася, а він не хотів розповісти їй, чим займався сам, тож їхні стосунки потопали в незнанні. Вона обіцяла, що після війни розповість йому все («Потім я тобі все розповім. Обіцяю»), але на той час його це вже не дуже цікавило. «Криптологія, коди і таке інше», — зізналася вона, хоча це він вже давно зрозумів: чим же ще вона могла займатися?

Ті, хто під час війни працював у Блетчлі, про роботу не базікали, але Ненсі готова була порушити присягу, аби «між ними нічого не стояло». Вона вважала, що таємниці можуть зруйнувати шлюб. «Дурниці, — заперечила Сильвія, — якраз таємниці рятують шлюб».

Ненсі не хотіла нічого приховувати, зате в душі Тедді були закутки, які він приховував від усіх. Він не збирався їй розповідати про свій досвід, плюндрування, насильство, не кажучи вже про страх, який видавався справою вкрай інтимною. А тут іще й зради. Ненсі зізналася, що «займалася сексом» (українська вульгарна фраза, — подумав Тедді) з іншими чоловіками, доки не довідалася, що він у таборі для військовополонених, а не загинув. Він теж зраджував їй і навіть не міг на своє виправдання сказати, що думав, наче вона загинула.

А вона й не питала — мабуть, це до її честі. Він сумнівався, чи є з тих зізнань якась користь. У обшарпаному пабі напередодні весілля він завагався: може, розповісти? Ну, зізнався б він у своїх гріхах і переступах — і яке це має значення? Ненсі також, напевно, вирішила б, що це не має значення, і, може, то було б найгірше.

Сильвія привезла ще й десерт — сухуватий пиріг із кмином, який застрягав у зубах. Сама спекла. Сильвія пізно почала вчитися готувати й так і не опанувала це мистецтво. Ненсі покращила пиріг і винесла на некомплектних тарілках, що дісталися їм разом із фермою.

— Якби влаштували нормальне весілля, — сказала Сильвія, — то вам щось подарували б, хоч би й той же сервіз, і ви не мусили б пригощати гостей з такого. Не кажучи вже про інші речі першої потреби.

— Та ми прецудово обходимося без тих потреб.

— Що далі, то більше ти схожа на свою матір, — сказала Сильвія, на що Ненсі відповіла:

— Дякую. Я прийму це як комплімент.

Від того Сильвія ще більше завелася. Вона, звісно, так і не пробачила Тедді й Ненсі за те, що позбавили її нормального весілля. Вона вважала, що вони «втекли з дому».

— Таке у срібну рамку не поставиш, — зітхала вона над крихітними фотографіями, які Бея зробила того дня старою камерою «Брауні».

— Дуже смачний пиріг, — сказала Ненсі, щоб заспокоїти Сильвію, проте відволіклася на велику бджолу, яка стомлено присіла на килимок і заплуталася у вовняних нитках. Ненсі заманила її на долоню й висадила на тінистий кляпоть трави.

— Усе одно помре, — сказала Сильвія до Тедді. — Вони завжди помирають. Вони виснажені від праці, такі методисти коماشиного світу.

— Але ж інстинкт наказує бодай спробувати всіх порятувати. — Тедді чуло дивився на Ненсі, що намагалася порятувати бджолу, яка у загальній картині світу не мала жодного значення.

— Можливо, когось не варто рятувати, — сказала Сильвія, обмахуючись серветкою, і додала: — Так жарко, піду в дім. Та й пиріг несмачний. Ненсі завжди добре вміла брехати.

*

Коли вони переїхали в Мишачий котедж, то про зиму й не думали. Вони обговорювали, чи не завести курей, чи не навчитися бджолярства, чи не перекопати занедбаний сад і не посадити «першого року» картоплю, щоб земля віджила. «Наш власний райський сад», — сміялася Ненсі. Вони навіть про козу подумували, та не встигли нічого вирішити, як над ними склепилися довгі темні ночі. Вони надто захопилися одне одним — коники-стрибунці, що тішилися літу, а не мурашки, що готувалися до зими. Добре, що хоч козу не завели.

Зараз йому складно згадати ті перші літні вечори — у піддаші ховалося настояне за день тепло, старі полотняні завіси майоріли у широких вікнах. Вони кохалися ще засвітло, провалювалися у втіху сну, а тоді прокидалися, щоб знову кохатися на світанку. Пітьми вони не бачили. А тепер вони

намагалися замостити вікна старими сірими попонами й постійно боялися протягів. На вікнах наростала паморозь – і зовні, і зсередини.

«Тут не краще», – писала Урсула з Лондона. Вони забирали листи з саморобної скриньки в кінці доріжки, що вела до ферми. Коли листи привозили, вони вже були на роботі, тож могли лише уявити героїчний чин поштаря. Їхні власні зусилля також видавалися героїзмом. Вони купили на розпродажі старий армійський джип, витративши частину (дуже щедрого) весільного подарунку Іззі. Зазвичай та дарувала родичам ножі й виделки для риби, але Тедді за пообіднім чаєм у «Браунз» передала чек на значну суму. «Август перед тобою в боргу», – сказала вона. На відміну від Тедді, Август так і не подорослішав – він лишився безвідповідальним хлопчиськом, радим на витівки. Тедді інколи намагався уявити, ким би виріс Август, якби виріс. Він уявляв, як Гус, його літературний двійник, вештає похмурим повоенним Сого, забрідає до пабів і клубів із поганою репутацією. Це, звісно, було б цікавіше, ніж «Август і несподіване зникнення» – найновіший випуск серії, який доставили їм у хурделицю два дні тому: тепер він, непрочитаний, лежав на піаніно Ненсі. На звороті обкладинки написано: «У цьому томі Август приєднується до місцевого гуртка чаклунів і, як завжди, влаштовує витівки».

– Колись і ця вічна зима скінчиться, – сказала Ненсі. – Он уже й підсніжники повитикалися. Ти ж їх справді бачив? Це ти не просто так вигadaв для колонки?

Його здивувало, що вона могла таке подумати: «Звісно, ні». Він уже жалкував, що побачив ті кляті підсніжники й вирішив про них написати. Він розпачливо чекав на березень, коли буде багато пташок і рослин. Навесні Агрестісові не бракуватиме тем. Він узяв дровину з кошика і підклав у вогонь, який пирхнув іскрами на килимок. Обое з інтересом спостерігали, чи килимок не загориться, але іскри згасли, не завдавши йому шкоди.

– Ну, читай далі, – сказала Ненсі.

– Ти певна?

– Так, – вона не підводила погляду від в'язання. («Ненсі завжди добре вміла брехати»).

Дехто каже, що підсніжники сюди завезли римляни, а дехто – що першими їх стали вирощувати ченці (чи, можливо, черниці): і справді, вони нерідко вкривають землю щедрим килимом саме навколо шекспірівських "хорів, де замовкли пісні"[4]. Та все одно нам чомусь здається, що ця квітка росла тут споконвіку, вона мовби уособлює собою англійську вдачу. Існує така легенда про походження підсніжників: коли Адама і Єву покарали, вигнавши з Райського саду у вічну зиму, один янгол пожалів їх і перетворив сніжинку на підсніжник, аби нагадати, що весна повернеться.

Цього разу Ненсі гірше вдалося приховати позіх.

— Я прошу тільки виправити помилки, — сказав Тедді. — Я не прошу, щоб тобі це подобалося.

Вона підвела погляд від в'язання.

— Мені все подобається! Не будь таким вразливим. Я просто стомилася.

Ті з нас, хто застряг у цій нещадній зимі, можливо, готові поспівчувати нашим біблійним пращурам. Стрітення в католицькому календарі — це ще й день очищення Марії...

— Ця стаття трохи багатослівна, ні?

— Що значить «багатослівна»? — перепитав Тедді.

★

До війни він мав себе за поета — кілька його віршів навіть видали у маргінальних літературних часописах. Проте він якось передивився довоєнні твори, які тримав у коробці для взуття під своїм дитячим ліжком, навідавшись до Лисячого закута під час війни. Тоді поглянув на них тверезо: це аматорська писанина незрілого юнака. Стиль був заснований на сумнівних розлогих метафорах, якими він майже завжди намагався передати свої враження від природи. Його приваблювали неозорі вордсвордівські горби, долини й води. Якось Ненсі сказала, що в нього душа поганина, і він не міг із нею погодитися. У нього була душа сільського священика, який втратив віру. Та — байдуже: великий бог Пан справді помер, а війна вбила у Тедді бажання писати вірші.

Закінчивши Оксфорд, він спробував податися на магістерку з філології, щоб відтермінувати той час, коли доведеться шукати роботу. У душі він і далі хотів бути машиністом, хоча, мабуть, про те не могло бути й мови. Він здивувався і потішився б, якби хтось йому сказав, що за п'ять років він учитиметься на пілота.

Він вирішив, що досліджуватиме вірші Блейка, їхню «загадкову простоту» («А це ще що за чортівня?» — спитала Сильвія), проте йому не стало терпцю: він полишив Блейка після першого ж семестру й повернувся додому, до Лисячого закута. Він стомився аналізувати і препарувати літературу — «це як розтин», сказав він Г'ю, коли той запросив його до бурчальні на склянку віскі й «балачку» про його майбутнє.

— Я хотів би, — задумливо проказав Тедді, — трошки помандрувати, подивитися країну. І, можливо, Європу.

Під «країною» він мав на увазі Англію, а не цілу Британію, а під «Європою» — Францію, хоча й не сказав цього, бо у Г'ю були непоясненні упередження проти французів. Тедді намагався пояснити батькові, що хоче безпосередньо пізнати світ.

— Так би мовити, «життя почуттів». Працювати при землі, писати вірші. Це можна сумістити.

Ні, ні, звісно, сказав Г'ю, були ж Вергілій, «Георгіки» тощо. «Поет-землероб». Чи «землероб-поет». Г'ю ціле життя працював у банку — це точно не можна назвати «життям почуттів».

Із дванадцяти років Тедді працював на канікулах на фермі Еттрінгем-Голл — не заради грошей (йому зазвичай не платили), а тому, що тяжка праця на свіжому повітрі його тішила. («Уявити не можу нічого гіршого», — сказала Іззі. Якось вона навідалася до Лісячого закута й пішла подивитися, як він помагає в молочарні, й тоді її ледь не розчавила корова).

— У душі я не інтелектуал, — зізнався він батькові, знаючи, що Г'ю це сподобається.

Той справді кивнув із розумінням. Тедді вів далі: чи ж зв'язок із землею — не найглибший із відомих нам зв'язків? Він породжує не сухозлітки інтелекту, а витвори мистецтва, які киплять у жилах (Г'ю ще раз кивнув). Може, він навіть напише роман. (Який він був наївний!).

— Роман? — Г'ю не стримався, його брови поповзли вгору. — Красне письменство?

Красне письменство в них читала Сильвія, а не Г'ю. Г'ю був продуктом свого часу і любив факти, але Тедді належав до його найулюбленіших синів. І Г'ю, і Сильвія потай обрали собі улюбленців серед дітей — і Сильвія цього навіть не приховувала, їхні списки були схожі: Памела — посередині, Моріс — у кінці, щоправда, Урсула, яка закривала список Сильвії, була наймиліша серцю Г'ю. Сильвіїним улюбленцем, звісно, був Тедді, її пестунчик. Тедді цікаво, хто був її мазунчиком до його народження. Можливо, взагалі ніхто.

— Ну, було б прикро, якби ти загруз у цій трясовині, — сказав Г'ю.

Невже батько почувався, мовби загруз у трясовині? Може, саме тому він запропонував Тедді двадцять фунтів і наказав «трошки пожити собі в задоволення»? Від грошей Тедді відмовився — йому важливо торувати власний шлях, хай би який той був, — але за підтримку він був безмежно вдячний.

Мати не дала йому свого благословення, що й не дивно:

— Що це ти надумав? Ти закінчив Оксфорд, а тепер збираєшся блукати, як трубадур?

— Як менестрель, — сказав Г'ю, цитуючи Гілберта і Саллівана, яких завжди любив, — у дранті й латках.

— Саме так, — сказала Сильвія. — Це жебраки блукають від ферми до ферми в пошуках роботи, а не Бересфорди.

— Власне кажучи, він Тодд, — уточнив Г'ю (це не допомогло). І додав (помогло ще менше): — Ти таким снобом стала, Сильвіє.

— Я ж не назавжди, — сказав Тедді. — Може, рік поблукаю, а потім десь осяду.

Він досі думав про Сильвіїних «трубадурів»: ця ідея, що геть не передбачала осілості, його причарувала.

Тож він рушив у мандри. Сіяв капусту в Лінкольнширі, приймав ягнят у Нортумберленді, помагав у жнива в Ланкаширі, збирав полуницю в Кенті. Він їв за великими столами, накритими дружинами фермерів, спав по сараях, хлівах і старих котеджах, а теплими літніми ночами — у давньому, трохи поцвілому полотняному наметі, який пережив його мандри і з бойскаутами, і з Кіббо Кіфтом. Проте найяскравіша пригода цього намету була ще попереду — у 1938 році він супроводжував Тедді та Ненсі на канікули до Пік-Дистрикт, коли вони нарешті з друзів стали коханцями.

— А не можна бути і друзями, і коханцями? — здивувався Тедді.

— Звісно, можна, — сказала Ненсі, й Тедді зрозумів, що знає її надто довго й надто добре, аби раптом «закохатися». Звичайно, він її любить, але він у неї не закоханий, і ніколи не був. Може, колись іще закохається?

Проте це лежало в майбутньому, а тепер він сидів у хліві з вівцями, чекав, доки народиться ягня, і читав Гаусмана при світлі керосинової лампи. Він намагався писати вірші, які потім знайшов у коробці від взуття, здебільша про природу і погоду — йому аж самому нудно було їх читати. У вівцях, чи, як на те, ягнятах не було нічого поетичного. («Тремтять малята із роззявленими ротами» — «Ягнята у Грасмірі» Розетті завжди викликали у нього відразу). Корови не давали нічого, крім молока. Гопкінсові «небеса плямисті, як боки корів» були не для Тедді. «Я схиляюся перед Гопкінсом, — писав він до Ненсі, зупинившись десь на південь від Адріанового валу. — Якби ж то я міг писати так, як він!». Його листи завжди були життєрадісні, бо того, на його думку, вимагала банальна ввічливість, проте від неоковирності власних рядків його охоплював розпач.

Він ненадовго перетнувся з Іззі: та зупинилася в готелі на озері Віндермір, пригостила його дорогою вечерею, щедро наливала випивку й сипала питаннями, щоб «надати автентичності» книжці «Август стає фермером».

Рік добігав кінця. Ранні яблука в Кенті надихнули його на оду до осені, якій позаздрив би навіть Кітс. («Яблучка червоні, яблучка прегарні, / Не торкнулись вас персти морозу...»). Не готовий відмовитися ані від поезії, ані від сільського господарства, він сів на паром у Дуврі, кинувши до

сумки новий товстий записник. Ступивши на чужинські землі Франції, він продовжив шлях на південь, до виноградників, згадуючи, як у Кітса огнецветно грала Іппокрена, хоча Іппокрена – це ж наче у Греції, а не у Франції, ні? Про Грецію він навіть не думав. Потім картав себе, що оминув колиску цивілізації у своїх мандрах. І за те, що не побачив Венеції, Флоренції й Рима, але в ті дні решта Європи його не обходила. У 1936 році Європу оповила тривога, Тедді не вважав за потрібне втручатися в її політичне сум'яття. Пізніше він, бувало, замислювався – можливо, він помилився, і треба було стати лицем у лице зі злом, яке ще тільки визрівало? «Інколи досить однієї доброї людини, аби щось змінити», – писала йому Урсула під час війни. Вони не зуміли відшукати такого прикладу з історії, «крім, можливо, Будди», – припустила Урсула. «Я не певна, чи Ісус існував насправді». Тедді похмуро відповів: зате прикладів, коли одна погана людина змінила все, – достобіса.

Може, він ще встигне побувати у Греції. Врешті-решті, це він сам собі вигадав реченець («мабуть, з рік»).

★

Коли пізні жнива у Сотерні нарешті добігли кінця, він був «засмаглий і сильний, як селянин» – відзвітував у листі до Ненсі. Його французька також стала вільна і груба, як у селянина. Днями він збирав виноград, а тоді накидався, як вовк, на щедру вечерю, котру господар подавав робітникам. Уночі ставив свій старий полотняний намет у полі. То вперше, відколи він виріс і полишив Лисячий закут, він спав непробудним сном невинних чи мертвих (до вечері щедро наливали вино, це теж сприяло сну). Інколи він зустрічався з жінками. Про це він не писав.

Він до кінця життя міг заплющити очі й достеменно пригадати вигляд і запах їжі, якою його частували у Франції: смаження з олією й часником, умочене в масло листя артишока, oeufs en cocotte – яйця, залиті у величезні помідори й запечені в духовці; сідло смаженого баранця з часником і гілочками розмарину – справжній витвір мистецтва. Ці чужинські смаки приголомшили англійця, звичного до їжі без смаку. Різкі сири; десерти: flaugnarde із персиками, clafouti з вишнями, tarte aux noix і tarte aux pommes і Far Breton – щось на зразок заварного крему з чорносливом, який він до кінця життя мріяв скуштувати ще раз, але не судилося. «Чорнослив і заварний крем?» – скептично перепитала місіс Гловер, коли він повернувся з мандрів.

Місіс Гловер полишила Лисячий закут незабаром після повернення Тедді – можливо, її стомили прохання зготувати щось французьке. «Не дуркуй, – сказала Сильвія, – вона просто вийшла на пенсію й житиме з сестрою».

Звісно, були ще й сніданки за великим столом у хазяйському домі. І то була не ріденька кашка, яку наливали у школі, й не банальна яєшня з беконом, як у Лисячому закуті. Натомість він розрізав навпіл щойно спечений багет, кидав усередину камамбер і вмочував це в миску з гарячою міцною кавою. Щойно повернувшись додому, він забув, що день можна вітати

ще й так, а потім цей спогад раптом вернувся за багато десятиліть по тому, коли він жив у будинку для старих «Феннінг-Корт». Натхненний яскравим спогадом, він купив багет у супермаркеті «Теско» («самі печемо хліб» – воно-то може й так, але з чого?), маленьке кружальце молодого камамбу й вилив каву в миску для пластівців, а не в чашку. Але це було не те. Геть не те.

З наближенням зими він рушив на південь – «мов ластівка», писав він Урсулі, – а потім уперся в море і винайняв кімнату над кафе у рибальському селі, ще не зіпсутому туристами. Він щодня сідав у єдиному місцевому кафе (куртки й шарфа досить, щоб пережити зиму на Рив'єрі), курих «Житан», пив еспресо з товстобоких білих чашечок і втуплювався в записник, який лежав перед ним на столі. Обідав вином, хлібом і щойно зловленою рибиною, засмаженою на вогні, а коли надходив сонний надвечірок, замовляв аперитив. Він виховував почуття, – казав він собі, проте в душі розумів, що ховається від життя і, відповідно, почувався винним. (Врешті-решт, на те він і англієць).

Селяни називали його «L'Ecrivain Anglais» – із великим теплом, бо доти поети до них не навідувалися, хоча художників було, як собак нерізаних. Їх вразила його розмовна французька й відданість записникові, а він, своєю чергою, радів, що вони не зможуть прочитати його нікчемні віршики. Може, тоді вони перестали б ним захоплюватися.

Він вирішив узятися до Мистецтва (Сильвія вимовляла це слово з великої літери) методично. Вірші – це структура, а не просто слова, які мимохіть виплюнув його мозок. На початку записника він написав «Спостереження» й почав заповнювати сторінки банальними заувагами: «Море сьогодні особливо синє – сапфірове? Азурне? Ультрамаринове?». І «Сонце виблискує на морі, як тисяча діамантів» чи «Узбережжя складається із брил кольору й гарячих скибок сонця» (це речення йому сподобалося). І «Сьогодні Madame la propriétaire вдягла свій чудернацький зелений жакетик». Цікаво, з образу Madame la propriétaire можна зробити вірш? Він згадував лавандові й соняшникові поля, які бачив у мандрах (тепер їх уже зібрали), і намагався перетворити їх на образи – «списи імператора» й «золоті диски Геліоса повертаються, аби вклонитися своєму богові». Якби ж то він був художником – фарби, здається, вимагали менше, ніж слова. Мабуть, соняхи не завдавали Ван Гогу такого клопоту.

«Мартини кружляють і репетують у нас над головами, розбурхані поверненням рибальських човнів», – обережно записав він, а тоді закурих черговий «Житан». Сонце повернуло на вечірній пруг, як сказав би батько, якби був тут (і чому він не любив Францію?) – час на pastis. Він здавався собі ліньком, пожирачем лотосу. Відкладених грошей мало вистачити, щоб перезимувати на Рив'єрі, а тоді, мабуть, можна рушати на північ, побачити Париж. «Не можна померти, не побачивши Париж», – казала Іззі. Хоча саме це він і зробив.

Незадовго до Різдва він отримав телеграму. Мати потрапила до лікарні. «Пневмонія, погано, повертайся», – лаконічно писав батько. «Легені вона успадкувала від матері», – сказав Г'ю, коли Тедді повернувся. Тедді не знав цієї бабусі і її легендарних легенів, які, за словами Сильвії, її і згубили. Сильвія одужала на диво швидко й повернулася додому ще до Нового року: не така вже вона була і хвора, щоб розсилати телеграми. Певний час

Тедді підозрював, що це була родинна змова, проте Г'ю сказав «Вона хотіла тебе побачити», мовби вибачався. «А ось і блудний син», – тепло сказав батько, коли зустрів його на станції.

Правду кажучи, Тедді відчув полегшу, коли зміг нарешті відмовитися від гри в поета, і після традиційного Різдва в Лисячому закуті ідея повернутися до Франції видалася йому абсурдною. (Та й нащо? І далі лінькувата?) Отже, коли батько знайшов йому роботу в банку, Тедді не став відмовлятися. Коли він уперше ступив у тихі зали з лискучими панелями червоного дерева, то почувався, мов в'язень, що почав відбувати пожиттєве ув'язнення. Мов птах із підрізаними крилами, навіки прикутий до землі. Оце й усе? Його життя добігло кінця?

– Що ж, Теде, – сказав Г'ю, – я й не сумнівався, що врешті ти десь осядеш.

Початок війни став для Тедді страшенною полегшею.

★

– Про що ти думаєш? – спитала Ненсі, виймаючи сантиметр із кошика для шиття, і притискаючи до його плеча.

– Про всякі дурниці, – відповів він і повернувся до злидених підсніжників.

Усупереч поширеній думці, слово «drop» у англійській назві підсніжника («snowdrop») відсилає не до краплини снігу, а до сережки – можна уявити, як ця ніжна квітка тремтить у вушці якоїсь елизаветинської кралі.

– Строго кажучи, у вушці сережка не тремтить, – сказала Ненсі, розкладаючи спиці на колінах і зосереджено розглядаючи плетиво. Вона скубнула власну ніжну мочку вуха, щоб продемонструвати: маленькі сірі перли лишилися непорушні. – Тремтять ті сережки, які звисають із вух.

У неї було око слідчого. З неї вийшов би добрий суддя Верховного суду. Вона елегантно формулювала судження, не обтяжені почуттями. «Ти до мене несправедливий», – розсміялася вона: вже й раніше натякала, що ці його нотатки видаються їй доволі «банальними». «Але ж це журналістика, – думав Тедді на свій захист, – інертна форма письма». Ненсі завжди хотіла, щоб усі викладалися на повну.

★

Коли вони перебралися до Йоркшира, Тедді влаштувався в посередню загальноосвітню школу в маленькому містечку, що обслуговувало суконну фабрику, — обшарпане, почорніле від сажі, воно поволі вмирало — і вже під час першого уроку, коли мав викладати гиготливим тринадцятилітнім підліткам «Ромео і Джульєтту», з усіма цими «Жінки — посудини слабкі, через те їх і припирають до муру», зрозумів, що вчинив жакливу помилку. Майбутнє розгорталося в нього перед очима як процесія жакливих днів. Він відповідально зароблятиме гроші, аби підтримувати Ненсі і їхніх дітей, які ще навіть не народилися, а вже навалили на нього брилу обов'язків. Він вийде на пенсію розчарованим у житті чоловіком. Це знову було, як із банком. Він був стоїком, це у нього в школі таки вколотили, ще й вірний, як пес, тож знав, що перетерпить усе, навіть якщо для того доведеться пожертвувати своєю самотію.

— Ти воквав за цих хлопчисьок, — сказала Урсула, коли навідалася до них, — за їхню свободу. Вони того варті?

— Ні, геть ні, — відповів Тедді, і вони обоє розсміялися, бо вже стомилися від цих штампів і знали, що свобода, як і любов, — це абсолют, який не можна так просто дати чи відібрати.

А Ненсі робота подобалася. Вона викладала математику гречним, кмітливим дівчаткам у милому містечку при морі. Їй подобалося, що вона помагає їм стати ще гречнішими і кмітливішими, а вони взамін її любили. Подаючи документи до школи, вона збрехала, що незаміжня (навіть не вдова), і повністю стерла Тедді зі своєї біографії. Вона знову стала місс Шоукросс. «Ніхто не любить заміжніх вчительок, — пояснювала вона Тедді. — Вони йдуть у декрет чи відволікаються на подружні обов'язки, на чоловіків». Як це «відволікаються»? Звісно, вона збиралася кинути викладання, коли бог пошле їм дитину, але бог поки що нікуди не квапився.

Вона знала, як Тедді пригнічує викладання. Серед інших чеснот Ненсі слід згадати віру в те, що ніхто не мусить страждати дарма. (Тедді завжди дивувало, скільки людей не поділяють цього погляду). Вона спонукала його й далі писати — «Цього разу роман». Вона прочитала вірші з коробки для взуття і, мабуть, була про них такої самої думки, як Тедді. «Роман, — наполягала вона, — роман для нового світу, щось нове й незвичне, розкажи нам, хто ми й ким мусимо бути». Тедді не був певен, чи цей світ справді новий — йому він видавався старим і виснаженим (сам почувався так), і він сумнівався, чи може сказати щось, варте зватися літературою, проте Ненсі постановила, що хист у нього є. «Ти просто спробуй. Ти не дізнаєшся, чи можеш написати роман, доки не спробуєш».

Отже, він дозволив Ненсі себе переконати, тож увечері й на вихідних сідав за маленьку друкарську машинку «Ремінгтон», яку та відшукала у крамниці уживаних товарів. Ніяких більше «Спостережень», — подумав він. Ніяких більше товстих записників. Просто сідай і пиши.

Почав він із назви — його дебют на літературній сцені зватиметься «Притулок тихий», як у «Ендіміоні» Кітса:

Красива річ триває вічно:

Краса примножується річно,

Її ніщота омине. Вона віщує нам утіхи,

Притулок тихий і солодкі сни,

Здоров'я добре й подих тихий.

— Мабуть, він мріяв про «здоров'я добре й подих тихий», — сказала Урсула.
— Може, сподівався, що ця мрія збудеться, якщо просто все гаразд уявити.

Сестра завжди говорила про Кітса з таким сумом, мовби він помер щойно. Утім, це не дуже добра назва для роману, не запам'ятовується. «Згодиться, — сказала Ненсі, — бодай для початку». Він знав: вона певна, що йому треба зцілитися, і, може, саме писання стане йому ліком. Він чув, як вона пояснює місіс Шоукросс: «Мистецтво як терапія». Мати висміяла б цю концепцію. Її принципи більше суголосні першому рядку «Ендіміона»: «Красива річ триває вічно». Може, це була б краща назва: «Красива річ».

На жаль, Тедді виявив, що всі його персонажі й сюжет були банальні й нецікаві. Його потуги виглядали жалюгідно у порівнянні зі стандартом, який задали видатні митці минувшини. Одновимірні життя, які він створював, його не цікавили. Якщо автори — боги, то він — дрібний дух, що нипає при підніжжі Олімпу. Мабуть, треба мати якусь пристрасть, а його нічого особливо не цікавило. «А війна?» — спитала Ненсі. Війна? — він мимоволі здивувався її вірі в те, що таке потрясіння можна так швидко перетворити на красне письменство. «Тоді пиши про життя, — стояла вона на своєму. — Напиши про своє життя. Bildungsroman».

— Та я б радше просто жив собі, — сказав Тедді, — а не перетворював життя на мистецтво.

Та й про що йому писати? Якщо винести війну за дужки (а це, слід визнати, колосальна біла пляма), то з ним ніколи й не було нічого цікавого. Дитинство в Лисячому закуті, короткий, доволі самотній і банальний період, коли він бавився у мандрованого поета-фермера, буденне подружнє життя — дрова у грубці, вибір між ячмінною кавою і какао, тоненька фігурка Ненсі, що куталася у светри холодного вечора. Він на Ненсі не скаржився — треба цінувати своє щастя, бо багатьом його знайомим цього не судилося.

«Навчи мене, як розучитись думать», – зачитав безживним тоном хлопець, чиє ім'я він так і не запам'ятав, а тоді прозвенів дзвінок. Цілий клас здійнявся, як зграйка горобців, і пурхнув до дверей, не встиг він їх відпустити. («Дисципліна – не ваша сильна сторона, – сприкрено відзначив директор школи. – А я думав, що офіцер Повітряних сил...»).

Тедді завмер за столом у порожньому класі, чекаючи, доки учні прийдуть на наступний урок англійської. Він роззирнувся, обшарпана кімната пахла гумою й немитими шиями. Ранкове сонце тихо сочилось у вікна, у променях клубочився пил від крейди і хлопчаків. За стінами простягався цілий широкий світ.

Він рвучко схопився на ноги й кинувся з кабінету крізь табунець одинадцятирічних учнів, які неохоче підступали до дверей.

– Пане, ви куди? – спитав один із них, занепокоєний тим, що вчитель знехтував своїми обов'язками.

★

Так він пішов у самоволку. Повертався додому бічною дорогою, роздумуючи, чи не спинитися десь тут і не пройтися, щоб дати собі час подумати. Він був за крок від того, щоб стати волоцюгою, не здатним ніде зачепитися. Брати в нього були успішні. Джиммі вів у Америці гламурне життя й «заробляв великі бабки», а Моріс – сірий кардинал у Вайтголлі, високий взірець респектабельності. А він навіть на якійсь учительській посаді не міг утриматися. На війні він пообіцяв собі, що якщо заціліє, то вестиме спокійне життя й ні на що не скаржитиметься. Виглядало на те, що цій обіцянці не судилося збутися. Може, з ним щось не так?

Його порятував чоловік, який на узбіччі намагався полагодити машину. Тедді спинив свій «лендровер» і пішов глянути, чи не може чимось допомогти. Чоловік розгублено зазирає під капот старого «гамбер пуллмана», як то роблять люди, які не знаються на техніці, мовби сподівався, що від самої сили думки все запрацює.

– О, лицар з великої дороги, – сказав той, коли Тедді припаркувався неподалік, скинув капелюха і простягнув йому дебелу руку. – Цей триклятий драндулет уже геть старий, просто як я. Я, до речі, Білл Моррісон.

Доки Тедді копирсався у генераторі, вони базікали про прегарні, завітчані дерева глоду, що тяглися вздовж того відтинка дороги. «Такий наш травень», – сказав Білл Моррісон. Аж на душі радісно. Згодом Тедді не міг гаразд згадати ту розмову: вони, як казав Білл, «зачепилися язиками»

і встигли поговорити і про роль глodu в англійському фольклорі (від посоха Йосипа Ариматейського, із якого проріс глід у Гластонбері, й далі), і про поганські весняні свята, і про гільце, і Тедді розповів, що, за кельтськими віруваннями, саме глід позначає вхід до потойбіччя, а давні греки брали його гілки у весільні процесії.

— То ви, я так бачу, університет закінчили? — спитав Білл Моррісон, і в його голосі пошана переважала над сарказмом, хоча без щопти сарказму, напевно, не обійшлося. — А ви колись пробували писати?

— Ну, таке... — Тедді ухилився від відповіді.

— Не пообідаєте, юначе? Я пригощаю, — запропонував Білл Моррісон, коли старий «гамбер» кашлянув і ожив. І так вони рушили скромною кавалькадою із двох машин до готелю у Скіптоні, де пригостилися печеню. Білл Моррісон не скупився на випивку, доки розглядав життя Тедді зусібіч.

То був огрядний плечистий чоловік із нездоровим кольором обличчя, який свого часу, колись давно, «набив руку» у «Йоркшир Пост», а тоді став типовим старосвітським Торі. «Доброзичливий, але пальця в рот не клади», — пізніше доповів Тедді дружині. Його Бог — це, напевно, дебелий йоркширець-англіканин, який грає у крикет за своє графство, коли не роздає закони на горі. З часом Тедді довідався більше про Біллове щедре серце й грубувате милосердя. Біллу сподобалося, що Тедді одружений («природний стан людини»), і він навіть зумів його розговорити про війну. Сам Білл «пережив Сомму».

Він редагував «Вісник». Минуло до смішного багато часу, перш ніж Тедді довідався, що Білл не просто редактор «Вісника», а й його власник.

— Ти читаєш «Вісник», Теде?

— Так, — гречно відповів Тедді. Чи сказав він правду? Розмитий спогад про приймальню стоматолога, де він намагався відволіктися від неминучого видалення гнилого зуба (стоматологія не була пріоритетом у таборі для військовополонених).

— Бо я саме шукаю когось, хто писав би про природу, — сказав Білл Моррісон. — Кілька рядків на тиждень — на хліб цим не заробиш, не кажучи вже до хліба, навіть якби зараз хоч щось можна було купити. Був у нас чоловік, що писав про природу, під псевдонімом Аґрестіс. Це латиною. Знаєш, як перекладається?

— Селянин.

— Ось бачиш.

— І що з ним сталося? — спитав Тедді, перетравлюючи несподівану пропозицію.

— Старість. Він був старосвітським фермером і сварливим сучим сином, — тепло додав Білл.

Знітившись, Тедді описав власну сільськогосподарську біографію – нортумберлендських ягнят і кентські яблука, і любов до горбів, долин і вод. Яку втіху йому дарували чашечка жолудя, виткі пагони папороті, візерунки на соколиному крилі. Піднесена краса досвітнього хору порослого дзвониками англійського лісу. Про Францію – брили кольору, гарячі скибки сонця – він не розповів. Це не до смаку чоловікові, який пережив Сомму.

Білл визнав Тедді розважливим чоловіком, дарма що з півдня.

– Було собі двоє чоловіків, – повів Білл Моррісон, коли вони взялися до сиру «стілтон». Тедді не одразу зрозумів, що це такий багатослівний жарт. – Один був із Йоркшира, землі обітованої. А другий – не з Йоркшира. Той, що не з Йоркшира, сказав іншому, (тут Тедді почав втрачати нитку розмови), – «Зустрів я недавно чоловіка з Йоркшира», і той, що з Йоркшира, спитав: «Звідка відаєш, що він з Йоркшира?» А той, що не з Йоркшира, (тут Тедді почав втрачати волю до життя), – сказав: «З вимови», а йоркширець йому: «Брешеш, хлопака, був би він з Йоркшира, сам би повідав».

– Прямо-таки девіз, – сказала Ненсі того вечора, коли Тедді спробував переказати їй цю оповідку, повернувшись напідпитку додому. («О, від тебе пивом пахне. Мені подобається»). – То що, в тебе нова робота? Тепер ти в газеті?

– Та яка ж то газета, – сказав Тедді, і додав: – Та яка ж то робота. Якись кілька шилінгів на тиждень.

– А що школа? І далі викладатимеш?

«Школа...» – подумав Тедді. Той ранок уже відступив у минуле. («Навчи мене, як розучитись думать»).

– А зі школи я дав дьору.

– Бідашечка, – розсміялася Ненсі. – Але це ще не кінець, я знаю, нюхом чую.

Вона була права. Настав жовтень із його барвами, грибами, каштанами й пізнім бабиним літом. У листопаді «природа вкладала своїх підопічних спати» на тяжку зиму, а грудень неминуче звістував вільшанок й падуб. «Напиши щось, від чого на душі тепло», – сказав Білл, і тому він написав, чому у вільшанок червона грудка.

Статті були цілком прохідні, але Білл Моррісон лишився задоволений – йому «не треба ходяча енциклопедія».

Перед Різдвом вони ще раз зустрілися на випивку й обід, і Тедді запропонували посаду «кореспондента у вільному плаванні». Його попередник загинув на війні. «Конвой у Арктиці», – сухо сказав Білл Моррісон, мов не хотів про це говорити, й додав, що незабаром і сам віріже дуба, якщо й далі гаруватиме за двох.

– Тепер ти щасливий? – спитала Ненсі, коли вони розвішували падуб і омелу, зібрані у лісі.

— Так, — Тедді думав над відповіддю довше, ніж передбачало таке запитання.

*

Кляті підсніжники.

Дехто вважає, що збирати цих відважних вісників весни — погана прикмета, й не заносить їх у дім. Можливо, цей забобон склався тому, що вони рясно ростуть на цвинтарях.

Сильвія завжди збирала в Лісячому закуті перші підсніжники. Шкода, що вони так швидко в'яли і помирали.

Білий колір, який асоціюється з незаплямованістю, дарує цій скромній квіточці ауру невинності (пам'ятаєте дівочий «Гурт підсніжників» з минулого століття?).

За німецькою легендою...

— О господи, — тихо пробурмотіла Ненсі.

— Що?

— Стібок пропустила. Давай далі.

...коли Бог створив усе суще, він наказав снігові позичити колір у квітів. Всі, крім ласкавого підсніжника, йому відмовили, й у винагороду сніг дозволив їм стати першою весняною квіткою. Видатна музика зцілює. Німеччина вже нам не ворог, тож корисно пам'ятати про її багату скарбницю міфів, легенд і казок, не кажучи вже про її культурну спадщину, музику Моцарта...

— Моцарт був австріяк.

— Точно. Геть з голови вилетіло. Тоді Бетховен. Брамс, Бах, Шуберт. Шуберт же німець?

— Ні, також австріяк.

— А Гайдн?

— І Гайдн.

— Та їх добіса. Тоді «її культурну спадщину, Баха, Брамса, Бетховена...»

Ненсі мовчки кивала, як учителька, що хвалить слухняного учня. Може, звісно, вона просто рахувала стібки.

— «Із них Бетховен...»

— Щось ми відволіклися від підсніжника. Чого це ти про німців?

— Бо згадав німецьку легенду.

— А пишеш про те, що треба пробачити німців. А сам? Уже їх пробачив?

І справді, чи він їх пробачив? Теоретично, може, й так, але в глибині душі, де крилася потаємна правда, — ні. Він згадав усіх своїх полеглих друзів. Ім'я загиблих, як демонів і янголів, було легіон.

Його війна скінчилася три роки тому. Останній рік він провів hors de combat у таборі для військовополонених при кордоні з Польщею. Він вистрибнув із парашутом над Німеччиною із палаючого літака і не зміг утекти, бо зламав гомілку. Літак засікли і підбили із зенітки під час страшного рейду на Нюрнберг. Тоді він цього ще не знав, але це була найтрагічніша ніч Бомбардувального командування — воно втратило 96 літаків і 545 людей убитими, більше, ніж у цілій Битві за Британію. Проте коли він дістався додому, ці новини вже застаріли, а про Нюрнберг майже всі забули. «Ти був дуже відважний», — сказала Ненсі з тією підбадьорливою байдужістю, з якою похвалила б його, якби він добре здав іспит з математики (чи принаймні так Тедді здавалося).

Тепер війна перетворилася на мішанку випадкових образів, що чигали на нього в снах, — Альпи в місячному сяйві, гвинт розтинає повітря, бліде обличчя у воді. «Що ж, щастя вам». Інколи його переслідував приголомшливий запах бузку, інколи — солодкава танцювальна мелодія. Кожне жажіття завершувалося неминучим полум'ям і запаморочливим падінням на землю. Зазвичай ми прокидаємося самі до кінця жажіття, до падіння, але Тедді щоразу будив заспокійливий шепіт Ненсі, колиска її рук — він довго вдивлявся в пільму і намагався уявити, що буде, коли якоїсь ночі вона його не розбудить.

Він змирився з тим, що загине на війні, аж раптом війна скінчилася і настав наступний день, і наступний, і наступний. Якась частка його ества так і не змирилася з тим, що у нього є майбутнє.

*

«Бетховен», — уперто тягнув він. Не звинувачувати ж у війні Бетховена? Раптом згадав, як вони з Урсулою слухали Дев'яту симфонію у Королівському Альберт-холлі — коли ж то було, у 43-му? — й Урсула трепетала від емоційної сили музики. Він теж це відчув — владу чогось поза, за межами звичного буденного ритму. Він обтрусився, як мокрий пес.

— Усе гаразд, любий?

Він кивнув. Просто війну зачепив, страшну війну, весь той задушливий сум. Він не міг їй цього пояснити.

— Знаєш, — легковажно тягнула Ненсі, — я сумніваюся, чи шанувальники статей Агрестіса про природу хочуть, аби їм нагадували про війну. Власне, я певна, що не хочуть.

— Зробити тобі какао? — спитав він, щоб змінити тему. — Чи ячмінну каву?

— Ячмінну каву, будь ласка.

— Зір зіпсуєш, — сказав він, наливаючи напівзамерзле молоко до каструлі на тринозі над вогнем.

— Уже закінчую, — сказала вона, діловито змотуючи барвисті клубки вовни.

Молоко різко піднялося, і Тедді підхопив каструлю, перш ніж молоко перелилося. В обличчя дихнуло жаром, йому згадався опік на шиї. Блискучий рожевий шрам прозирав над коміром, натякаючи на приховані рани.

— Що ж, командире авіакрила Тодде, — сказала Ненсі, — час спати.

Вона завжди вимовляла його ранг із м'якою іронією, мовби він кимось прикидався. Він поняття не мав, чому вона так робила, але щоразу внутрішньо стискався.

Вони піднялися до Ultima Thule — так вони називали спальню на горищі, що взимку перетворювалася на морозилку. Тедді тремтів, коли здирав із себе одяг, і стрибав у ліжко, мов у крижані води Північного моря.

Незабаром вони відігрілися від першого приголомшливого доторку крижаної постелі й морозного повітря. У таку погоду вони кохалися жваво, а не ніжно. («Із чоловіком не замерзнеш, — писала до Ненсі її сестра Міллі з сухої і спекотної Аризони. — Особливо з таким гарним!»).

Почалася хурделиця, здавалося, що хтось жбурляє у вікна сніжки. Вони були як новітні Адам і Єва, яких вигнали у вічну зиму.

Ненсі поцілувала його в щоку і сказала: «Добраніч, серденько», — але Тедді вже спав.

Ненсі задмухнула свічку при ліжку і стала чекати, коли на Тедді наваляться жахіття.

«Треба завести дитину», — думала вона. Треба завести дитину, щоб зцілити Тедді, зцілити світ.

1939

Війна Тедді

Невинність

Він не почув похмурої заяви Чемберлена по радіо, бо саме вигулював старого пса Шоукроссів, Гаррі. Хворий на артрит, золотистий ретривер тільки й міг, що поволі шкандибати. Його очі заволокли катаракти, а горда постава скулилася, плоть обтягувала кістки. Він ще й недочував, як майор Шоукросс. Ці двоє — чоловік і його пес — дрімали, тішачися товариством один одного, довгими літніми вечорами 1939 року, замкнені у своєму тихому світі: майор Шоукросс у старому плетеному кріслі, а Гаррі — на газоні при його ногах.

— У мене серце крається, коли на нього дивлюся, — сказала Ненсі. Вона говорила про Гаррі, хоча могла і про батька. Тедді був знайомий пронизливий сум тих, хто спостерігав, як доживає віку пес, котрого вони знали цуцням.

— Передчуття смертності, як написав би Вордсворт, — сказала Урсула. — Якби ж то собаки жили довше. Ми стількох оплакали...

Усі дівчата Шоукросс із великим теплом ставилися до свого «старого таточка», і майор Шоукросс відповідав їм взаємністю. Г'ю, звісно, любив Памелу й Урсулу, проте Тедді щоразу дивувало, як вільно майор Шоукросс виявляв почуття: він цілував і обіймав «своїх дівчаток», а часом ледь не плакав, варто було їх побачити. («Велика війна, — пояснювала місис Шоукросс, — його змінила»). Г'ю був стриманий, і війна, здавалося, це тільки посилила. Може, майор Шоукросс хотів сина? Напевно, хотів — усі чоловіки цього хотіли. А Тедді чого хотів?

Він хотів запропонувати Ненсі руку і серце. Може, й сьогодні. У день величної історичної драми, щоб колись Ненсі розповідала дітям (адже у них будуть діти): «Знаєте, ваш батько зробив мені пропозицію того дня, коли почалася війна». Тедді здавалося, що він і так із цим затягнув — може, аж

занадто. Спершу він чекав, доки Ненсі закінчить математику в Кембриджі, потім — доки вона допише дисертацію. Її дисертація була про «натуральні числа». Як на Тедді, не такі вже вони й натуральні. Не чекати ж тепер, ще й доки закінчиться війна? Хто зна, на скільки це затягнеться.

Тедді було 25 — на думку матері, він і так уже занадто затягнув із одруженням. Вона хотіла внуків, мовби ті внуки, які в неї вже були, її не цікавили: у Памели було «троє синів, і ми ще не зупиняємося», а у Моріса — син і донька. «Повний комплект, як риба з картоплею», — сказала Урсула. Тедді вкрай рідко бачив нащадків Моріса — Сильвія доповідала, що вони «нуднуваті».

Шлюб із Ненсі видавався йому неминучим. Та й чому ні? «Любляться з дитинства», — казала місіс Шоукросс, яка плекала романтичні ідеї. Його мати була до такого менш схильна.

Усі були певні, що вони поберуться, навіть Сильвія, хоча їй здавалося, що Ненсі «замудра» для заміжжя. («У шлюбі тупіють»).

— Та й кого я знайду, крім Ненсі? — питав Тедді в Урсули. — Вона найкраща людина, яку я знаю, і то з великим відривом. Ще й найдобріша.

— І ти її любиш. І ти знаєш, що ми всі її любимо.

— Звичайно, люблю, — сказав Тедді. (Хіба хтось у цьому сумнівався?). Він взагалі знав, що таке любов? Любов до батька, до сестри, навіть до пса — так, але любов чоловіка до дружини? Нерозривне переплетіння двох життів. Чи спільне ярмо. («У тому й річ, — казала Сильвія, — інакше ми б усі пустилися берега»).

Він думав про Адама і Єву, він думав про Сильвію і Г'ю. Ані перші, ані другі не були добрим прикладом.

— А як же батьки Ненсі? — питала Урсула. — Чим тобі не добрий приклад? Майор і місіс Шоукросс щасливі, бодай так виглядає.

Але вигляд і дійсність — це різні речі. Хто зна, які таємниці приховує шлюб?

Він любив Ненсі в юності — але то було інше почуття, високе, чисте, дитинно невинне. Тепер ми бачимо, як у дзеркалі, неясно.

— А по суті, — питала Урсула, — як ти почуватимешся, якщо з нею не одружишся?

Тож думав: звичайно, він одружиться з Ненсі. Оселяться у приємному передмісті, неминуче заведуть дітей, він просуватиметься по службі в банку, аж доки робітники не почнуть звертатися до нього так шанобливо, як зараз зверталися до батька. А може, і ні.

Ненсі — не єдине гостре лезо, яке затупиться у шлюбі. Майбутнє зімкнулося навколо нього, як пастка. Може, ціле життя — це наставлений на нього капкан? Не треба було вертатися з Франції. Треба було здолати лінощі, перестати вдавати, наче в нього душа поета, і натомість не боротися зі

своїм авантюризмом, а рушити далі на схід, досліджувати далекі краї імперії — може, Австралію. Дикі незаселені землі, де люди творили себе самі, а не ставали витвором навколишніх. А тепер було вже пізно. Тепер його творитиме не географія імперії, а архітектура війни.

Вони дійшли до луки, де паслися дійні корови. Тедді зірвав кілька довгих травинок і погукав корів, але ті лише зміряли його коротким байдужим поглядом. Він закурив, зіпершись на ворота. Гаррі незграбно повалився на землю — його ребристі боки тяжко здіймалися. «Відолашка», — сказав Тедді, нахилившись, щоб почухати старого пса за м'яким вухом. Він думав про Г'ю. У банку вони не перетиналися, проте інколи батько запрошував його пообідати у клубі на Пел-Мел. Незворушний світ фінансів личив Г'ю, проте для Тедді він не звістував нічого, крім задушливої нудьги, а часом просто-таки страждань.

Звісно, незабаром батько вийде на пенсію, порпатиметься в землі, кунятиме над відкритим журналом про крикет у саду чи бурчальні, докучатиме Сильвії. Саме так Г'ю через рік і знайшли — на шезлонгу в саду, з розгорнутим журналом про крикет на колінах. Заснув навіки. Навіть ця тиха-претиха смерть, здавалося, дратувала Сильвію. «Він просто полишив цей світ!» — скаржилася вона, мовби він чимось її скривдив. Може, так і було.

«Тато ніколи не завдавав нікому клопоту», — писала Урсула до Тедді в Канаду на благоденському блакитному папері. Чорнило непоправно розпливлося там, де на сторінку впала сльоза.

Тедді розчавив недопалок каблуком і сказав:

— Ходімо, Гаррі, а то ланч пропустимо.

Пес слів не почув, але не підвівся навіть тоді, коли Тедді його злегка підштовхнув: він аж злякався, чи не заморив старого. Пес схуд, проте все одно був тяжкий: Тедді навряд чи зумів би донести його додому, хоча, мабуть, таки спромігся б, якби не було на те ради — хіба ж хочеш, мусиш. На щастя, Гаррі героїчно зіп'явся на ноги, і вони повільно рушили до дому Ненсі.

*

— Не заходь, — сказала місіс Шоукросс, побачивши його при задніх дверях Галок. Вона махнула на нього рушником, ніби відганяла муху.

Ненсі, повернувшись додому на канікули, злягла, як виявилось, з коклюшем («І це в моєму віці!») — місіс Шоукросс її старанно виходжувала і знала, що Тедді коклюшем також не хворів.

— Тільки б ти не заразився, — казала вона. — Дорослі його тяжко переносять.

— До дівчини не підходь, — попередила Сильвія, коли він сказав, що запропонував вигулювати Гаррі, раз у Лисячому закуті зараз немає пса. «Пізно», — подумав він.

«Дівчина» — це жінка, якій він збирався запропонувати руку і серце, хоча, може, й не сьогодні.

— Вона погано почувається, — сказала місіс Шоукросс, — але я передам їй вітання від тебе.

— Дякую.

З кухні місіс Шоукросс долинали пахощі недільного обіду. Волосся місіс Шоукросс вибивалося з неакуратної гульки, вона була розпашіла і трохи знервована, проте, як Тедді знав із досвіду, саме так на жінок впливали недільні обіди. Галки, як і Лисячий закут, нещодавно втратили кухаря, а місіс Шоукросс, здавалося, ще менше надавалася до кулінарного мистецтва, ніж Сильвія. Майора Шоукросса не було видно. Місіс Шоукросс вегетаріанка — цікаво, що вона їла, доки майор Шоукросс ласував яловичиною? Може, яйця.

— Господи, звісно, ні, — сказала місіс Шоукросс, — мені гидко від самої думки про яйця.

Тедді зауважив на столі відкриту пляшку мадери й чарочку, до половини наповнену брунатною рідиною. «Війна», — сказала місіс Шоукросс. У неї на очах виступили сльози. Забувши про інфекцію, вона тепло і трохи слізливо пригорнула Тедді. Від неї пахло мадерою й господарчим милом — несподіване і трохи тривожне поєднання. Місіс Шоукросс була велика, м'яка і завжди трохи сумна. Сильвію дратувала недосконалість світу, а ось місіс Шоукросс зносила цей тягар терпляче, як витівки дитини. Напевно, з війною цей тягар зросте.

Місіс Шоукросс приклала руку до скроні й сказала:

— Господи, здається, зараз голова розболиться, — а тоді зітхнула й додала: — Яке щастя, що в нас доньки. Невіл би не пережив, якби йому довелося послати сина на війну.

Тедді здавалося більш ніж імовірним, що він уже підхопив коклюш. Місіс Шоукросс не знала, що на минулому тижні Ненсі навідалася до нього в Лондон, прокралася до його кімнати під пильним оком господині й лишилася на ніч — вони втиснулися на вузьке ліжко й реготали до несхочу від того, як рипіли пружини. Це все було їм ще нове. «Жалюгідні початківці», — радісно сказала Ненсі. Між ними була пристрасть, але доброзичлива і сповнена ладу. (Звісно, можна сказати, що тоді це за визначенням не пристрасть). У Оксфорді і Франції в нього вже було кілька дівчат, але секс із ними лише задовольняв фізіологічні потреби, лишаючи його невдоволеним і трохи зніченим. Акт злягання не конче звіриний, але щось тваринне у ньому все ж є, тож, мабуть, він вдячний Ненсі, яка одомашнила секс. Мабуть, місце диких пристрастей і романтичних поривів — на сторінках книжок. Тедді завжди підозрював, що він вдався у батька. Війна змінила це, як і все інше, познайомивши його із менш цивілізованими зустрічами. Утім, Тедді так ніколи й не звик до слів, якими описують

секс. Може, він був ханжею, а може, просто стриманим. От донька таких слів не цуралася. Віола трахалася, спала з чоловіками, власне, навіть їбалася, і зумисно це проговорювала. Коли вона у віці 55 років повідомила, що відмовляється від сексу, Тедді зітхнув із полегшею.

Його квартира була неподалік від Британського музею, у трохи занедбаному будинку, який подобався Тедді навіть попри господиню, якій і Чингісхан би позаздрив. Тедді навіть уявити не міг, що внаслідок обставин і накладених війною обмежень та потай проведена із Ненсі ніч стане однією з небагатьох нагод зблизитися до завершення бойових дій.

★

— Як там бідолашка Ненсі? — спитав Г'ю, коли Тедді повернувся до Лісячого закута.

— Тримається, але я її не бачив. То що, ми тепер воюємо?

— Боюся, що так. Ходімо до бурчальні, Теде, вип'єш зі мною, — бурчальня була притулком Г'ю, сховком, куди заходили лише на його запрошення. — Але швиденько, доки мама тебе не помітила. Вона в істеричі, погано сприйняла новини, хоча ми розуміли, що все йде до того.

Тедді не знав, чому вирішив не слухати оголошення війни. Може, просто тому, що приємніше вигуляти пса сонячного недільного ранку.

Г'ю налив дві чарки солодового віскі з важкої кришталевої карафки, яку тримав у бурчальні. Коли вони чаркувалися, Г'ю сказав «За мир», хоча Тедді очікував, що батько скаже «За перемогу».

— Що думаєш робити? — спитав Г'ю.

— Не знаю, — Тедді стенив плечами. — В армію, мабуть, запишуся.

Батько спохмурнів, обличчям промайнув німий жак окопів:

— Але ж не в піхоту?

— Я думав про Королівські повітряні сили.

Власне кажучи, до тієї миті Тедді взагалі про це не думав, аж раптом зрозумів, що пастка відкривається, ворота в'язниці розступаються. Він звільнявся з лабет банківської справи. Він вільний і від перспективи передмістя, і від дітей, які могли вирости «нуднуватими». Від ярма шлюбу. Йому згадалися золоті поля соняхів. Брили кольору. Гарячі скибки сонця.

А що, як Франція впаде під наступом Гітлера? Звісно, ні.

— Пілотом стану, — сказав він батькові. — Хочу навчитися літати.

★

Через війну недільний обід затримався. Сильвія досі рвала у саду м'яту на соус до ягняти, і Тедді пішов її шукати. Йому вона геть не виглядала істеричною, просто доволі похмурою.

— Ти пропустив Чемберлена, — сказала вона, випроставшись від своїх трудів і розтираючи поперек. Мати теж старіє, подумав він. Звертаючись до пучка м'яти, який зім'яла в кулаку, вона додала: — Тобі, мабуть, доведеться воювати.

— Мабуть, доведеться.

Сильвія рвучко розвернулася й попростувала в дім — за нею тягнувся запашний м'ятний шлейф. Вона спинилася біля задніх дверей і кинула через плече, хоча він і так це розумів:

— Обід затримується.

— Вона дуже зла? — спитала його по телефону Урсула того вечора.

— Дуже, — відповів він, і вони обоє розсміялися. Сильвія палко обстоювала потребу замирення.

Цілий вечір проминув у нескінченних телефонних дзвінках найрозмаїтішим родичам, і Тедді, правду кажучи, уже стомився пояснювати свої плани, мовби ціле майбутнє конфлікту залежало виключно від нього.

— Але ж ти єдиний воїн у цій родині, — сказала Урсула. — Що збираєшся робити?

— У Королівські повітряні сили запишуся, — поспіхом відповів він. Що частіше він відповідав на те питання, то рішучіший ставав. (Цікаво, як би повівся Август? Його дорослий відповідник, а не Пітер Пен із книжок Іззі). — Та я й не єдиний. А як же Моріс і Джиммі?

— Розумієш, Моріс уникатиме небезпеки. Ну, а Джиммі... Господи. Я досі думаю, що він маленький. Не могу його уявити зі зброєю в руках.

— Йому майже двадцять, — про всяк випадок нагадав Тедді.

★

За столом усі були пригнічені. Їх було тільки троє — четверо, якщо рахувати Бріджит на кухні, але вони її не рахували. На обід була ягнятина

з картоплею і жорсткуватою червоною квасолею з саду, а тоді Бріджит плюхнула на стіл овальну тацю з рисовим пудингом:

— Через тих бісових німців пудинг пересушила.

— Принаймні Бріджит матиме на кого звалити всі свої біди, крім як на маму, — сказала Урсула, коли Тедді по телефону їй це переказав. І сумно додала (Урсула мала доступ до конфіденційної інформації, бо «знала» потрібних людей, включно з одним високим чиновником у Военно-морському міністерстві): — Страшна буде війна.

— Як там твій командор? — обережно спитав він, бо Сильвія чигала неподалік.

— Та одружений, як завжди, — відмахнулася Урсула.

«Не судить, і не судимі будете» — сказала вона, коли вперше зізналася, що завела роман. Тедді вразила думка, що його сестра може бути розпусницею, іншою жінкою. А наприкінці війни його нічого у чоловіках і жінках не дивувало. Та й узагалі ніде. Цілий палац цивілізації, як виявилось, тримався виключно на хитких пісках і уяві.

★

Після обіду і перед вечерею вони випили ще по великому віскі, тож і Тедді, і Г'ю, які зазвичай не пили, виглядали поганенько, коли йому настав час рушати до Лондона. Уранці він піде до банку, але в обідню перерву знайде вербувальний пункт і запишеться, і тоді світ перевернеться — може, й не догори дригом, як співали у давній баладі часів Громадянської війни, але яка не яка, а полегша.

— Та балада — плач, а не хвала, — сказала Урсула. Вона була майже така сама причепа, як Ненсі. «Різдво полягло у битві під Несбі». Тоді, до війни сестра ще не була пуританкою.

На прощання Сильвія холодно поцілувала його в щоку й відвернулася — сказала, що не прощатиметься, бо це «занадто остаточно». Тедді подумав, що мати, коли її заносило, була ще тією істеричкою.

— Я сідаю на потяг до Мерілебону о 7:30, а не рушаю на бійню.

— Поки що ні.

Г'ю по-батьківськи поплескав його по плечу і сказав:

— Не зважай на маму. Ти там обережно, Теде, гаразд?

Тоді батько доторкнувся до нього востаннє.

★

Він рушив до станції в сутінках і щойно сів у вагон другого класу, зрозумів, що душно й паморочно йому не від віскі Г'ю, а від коклюша Ненсі. Через хворобу йому довелося на кілька тижнів відкласти план записатися в армію, а коли він нарешті дістався до вербувального пункту, йому сказали їхати додому й чекати. Допіру навесні 40-го в дім, де він винаймав житло, прийшов конверт із видруківаним на жовтому папері наказом від міністерства авіації: він мав з'явитися на стадіон Лордс-Крікет-Граунд для співбесіди. Улітку перед тим, як Тедді почав навчатися в Оксфорді, батько зводив його в Лордс на перший загальноіндійський тестовий матч з крикету. Дивно, що саме там судилося початися його війні. «Англія перемогла з відривом у 158 ранів», — сказав батько, коли він розповів йому, де буде співбесіда. Цікаво, за скільки ранів вони виграють війну? (Тоді Тедді ще зловживав метафорами). Виявилося, за 72: стільки вильотів він здійснив до кінця березня 1944 року.

Тепер він ходив на роботу з легшою душею. Спинявся почухати кота, який куняв на осонні на стіні. Скидав капелюха перед ошатною пані, яка, причарована, посміхалася йому у відповідь (доволі провокативно, особливо як на той час дня). Зупинявся понюхати пізній бузок, що звисав через огорожу парку Лінкольнс-Інн-Філдз. Отже, «мрія і слава» Вордсворта не забуті.

Коли він заходив до банку, на нього навалювався звичний запах полірованого дерева й міді. «Скоро цьому настане кінець, — думав він, — скоро кінець».

★

Тедді повернувся майже за два роки, з крилами на формі, завершивши в Канаді Програму навчання авіаторів Британської співдружності. З Нью-Йорка він приплив на «Квін Мері». «Мило, — сказала Іззі, коли він їй про це повідомив. — У мене про цей лайнер щонайкращі спогади». Тедді не став їй розповідати, що тепер це транспортний корабель американських збройних сил, і його ледве туди влаштували («у трюм»), бо людей, половина з яких цілу дорогу страждала на морську хворобу, туди напхали більше, ніж тих сардин у банку. Вони й почувалися вразливими, як ті сардини, — перетинали Атлантичний океан у жахливу негоду й без супроводу, бо вважалося, що лайнер може обігнати німецькі підводні човни (Тедді в цьому сумнівався). «Так, годували чудово», — сардонічно сказав він їй (хоча їжа справді була добра, як порівняти зі скупими пайками). Він не був певен, чи вона вловила іронію. З Іззі ніколи ні в чому не можна бути певним.

Після Канади йому дали кілька днів відпустки перед тим, як відправити в навчальну частину бойової підготовки. Сестрі вдалося вирватися з Лондона й пообідати з усіма в Лисячому закуті. Іззі теж «прибилася» до них без

запрошення, за словами Сильвії. Отже, ось як виглядав колектив станом на осінь 42-го: Памела евакуювалася бозна-куди, хоча незабаром повернулася; Моріс проводив більшість часу в бункері при Вайтголлі; Джиммі був на військовому навчанні у Шотландії. А Г'ю помер. Як таке сталося? Як батько міг померти?

Тедді дали відпустку за родинними обставинами, а флот (в особі Урсулиного коханця з міністерства, хоча Тедді цього й не знав) знайшов йому койку на торговому судні, що пливло в супроводі, проте в останню мить наказ відмінили.

— Ти все одно не встиг би на похорон, — сказала Сильвія, — тож тільки дарма смикався б.

— Дивно, — тягнув Моріс, — що в нас тут війна, а хтось узагалі зважив на таке прохання.

— Моріс у нас із тих, — сказала Урсула, — хто ставить печатки (або ні) і перекреслює прохання червоним чорнилом. От він запросто скасував би запит на відпустку за родинними обставинами.

Моріс розгнівався би, якби довідався, що його зарахували до тих дрібних чиновників, які ставлять печатки. Він ставив підписи — вільні недбалі підписи ручкою фірми «Шиффер». Проте в цьому випадку рішення приймав не він.

І тому, хто відмовив Тедді, треба було подякувати. Конвой зазнав нападу субмарин, і судно, яким мав пливати Тедді, пішло на дно — ніхто не вижив.

— Тебе вберегли для вищої мети, — сказала Урсула.

— Ти ж у таке не віриш, правда? — Тедді занепокоївся, чи не підчепила сестра релігію.

— Ні. Життя і смерть — випадковість, це я вже засвоїла.

— Точно. Це ми ще на минулій війні засвоїли, — сказала Іззі, підкурюючи, хоча вона майже не доторкнулася до курячої печені, яку Сильвія зготувала на обід. Сильвія забила птаху зранку, щоб «відсвяткувати» повернення «блудного сина». («Знову», — подумав він. Це що, його роль у цьому житті? Вічний блудний син?).

— Та який же я блудний, — затався Тедді. — Я вчився воювати.

— А ми все одно закололи курча відгодоване, будемо їсти й радіти, що ти вернувся, — сказала Урсула.

— Та це ж старий бройлер, — заперечила Іззі.

— Точно як ти, — Сильвія, звісно, не стрималася.

Іззі відштовхнула тарілку, і Сильвія сказала:

— Сподіваюся, ти доїси. Ця курка померла за тебе.

Урсула порснула сміхом, Тедді їй підморгнув. Веселитися без Г'ю видавалося неправильним.

Іззі рушила до Америки, щойно оголосили війну, але на той час, коли корабель Тедді пристав у Ліверпулі, уже повернулася – мовляв, «патріотизм» це вища моральна чеснота, ніж безпека.

– У слові «патріотизм», – нищівно підсумувала Сильвія, – недарма міститься слово «пат». Ти вернулася, бо твій шлюб зайшов у глухий кут.

Сильвія казала, що чоловік Іззі – славетний сценарист – «крутив у Голівуді романи направо і наліво». При слові «романи» Тедді зиркнув на Урсулу, яка сиділа по той бік столу в стилі Регентства, але та не підводила погляду від тарілки з жертвним курчам.

Сильвія розвела цілу зграю курей і вдало міняла яйця на все потрібне. Коли кури переставали нестися, вони зазвичай закінчували життя на обідньому столі у Лисячому закуті.

– БМН, – сказала Урсула, і, помітивши, що Сильвія не зрозуміла, пояснила: – Брак Моральної Наснаги. Ті, хто сумніваються. Коли у солдатів здають нерви, це називають боягузством.

– В окопах я не раз таке бачила, – сказала Іззі.

– Не бувала ти в окопах, – Сильвія завжди дратувалася, коли Іззі згадувала про свій досвід під час останньої війни. Усіх їх це почасти дратувало. Як не дивно, лише Г'ю був доволі-таки терпимий до «війни Іззі», як він це називав. Він зустрів її під час бійні на Соммі – на передовому санітарному пункті, одразу за лінією вогню. Він розгубився, побачивши її. Вона там була не в своїй тарілці: її місце – у салонах Гемпстеду, у вечірній сукні, у супроводі причарованих залицяльників. Окопи майже витіснили йому спогади про її «необачність», як він намагався називати її скандальний роман із одруженим старшим чоловіком і позашлюбну дитину. Хай там як, це була геть інша Іззі. Ця Іззі з кров'ю на щоці начепила на форму брудний фартух і виносила металеве судно з якоюсь гидотою, а побачивши його, видихнула: «Овва, та ти живий, чудово! Цілувати не буду, я геть брудна». У неї на очах були сльози. Тієї миті Г'ю пробачив сестрі багато майбутніх, іще не скоєних помилок.

– Що ти тут робиш? – спитав він із чулим занепокоєнням.

– А, я в СЗПД, – легковажно пояснила вона. – Виручаю, чим можу.

– Це чоловіки були в окопах, – стояла на своєму Сильвія, – а не аристократки-добровольці.

Іззі не розгубилася:

– Сестринський загін першої допомоги – це не печені аристократки. Ми ніякої праці не цуралися, – а тоді тихо додала: – І не можна нікого називати боягузом.

— Згодна, — сказала Урсула, — а курча непогане.

Тедді розсміявся — у гуморі він знаходив прихисток. Його жахала думка, що в боях, які на нього чекали, він не виправдає сподівань.

— Курки злякалася, — сказав він, вказуючи на курча в тарілці Іззі: і він, і Урсула балансували на межі істерики.

— Ну ви й дітлахи, — буркнула Сильвія.

«Не зовсім», — подумав Тедді. Це їм-бо доведеться обороняти Сильвію, її курчат, Лисячий закут, свободу.

Листи, які сестра писала йому в Канаду, були доволі скупі («Акт про нерозголошення державної таємниці, сам розумієш»), але він читав між рядків і розумів, що відчувається вона так собі. Тедді ще не пройшов випробування полем бою, а сестра — так.

Вона, звісно, як у воду дивилася: війна справді була «страшна». Сидячи в теплому, затишному, м'якому сидінні в канадському кінотеатрі й об'їдаючись попкорном, він у жасі дивився кіножурнал бомбардування Британії. Роттердама. Варшави. Франція справді здалася. Тедді уявляв, як під гусеницями танків соняшникові поля перетворюються на болото. (Хоча цього якраз не сталося — соняшники нікуди не ділися).

— Так, ти багато пропустив, — сказала Сильвія, мовби він запізнився в театр.

Виявляється, тепер мати знала про війну все і стала на диво войовнича — мабуть, у відносному затишку Лисячого закута це нескладно.

— Її звабила пропаганда, — сказала Урсула, мовби Сильвії за столом не було.

— А тебе ні? — спитав Тедді.

— А я віддаю перевагу фактам.

— То ти в нас тепер Гредграйнд, як у Діккенса? — озвалася Сильвія.

— Чого ж?

— І що кажуть факти? — спитала Іззі.

Урсула мала знайому в міністерстві авіації, але не стала казати, що шанси Тедді пережити перший бойовий виліт були в кращому разі зникомі, а шансів пережити перший строк узагалі майже не було. Натомість вона бадьоро повідомила:

— Що це — справедлива війна.

— Слава Богу, — сказала Іззі, — прикро було б боротися у несправедливій війні. Будеш на боці янголів, мій любий.

— То янголи в нас — британці? — спитав Тедді.

— Хто б сумнівався.

★

— Як ви тут? — спитав він Урсулу, коли зустрів її вранці з потяга. Вона була бліда й напружена, мовби забагато часу проводила в закритому приміщенні чи, можливо, на полі бою. Цікаво, вона досі зустрічалася з тим чоловіком із міністерства авіації?

— Давай не будемо поки про війну. Але — так, було доволі-таки жакливо.

Вони зробили гак і навідали цвинтар, де поховали Г'ю. Був недільний ранок, із церкви долинали голоси, що старанно виводили «Благослови мою душу, Господи на небі».

Сірий надгробок Г'ю із позірно банальним написом — «Коханий батько і чоловік» — ще не затерся. Коли Тедді бачив батька востаннє, той був чоловік із плоті і крові, а тепер та плоть гнила у дірі в нього під ногами.

— Ти краще не думай про смерть, — порадила Урсула: протягом наступних трьох років ця порада не раз ставала йому в пригоді. Та й протягом цілого життя. Тедді думав, якою порядною людиною був батько, — мабуть, найпоряднішою в родині. Горе застало його зненацька.

★

— «Коханий батько і чоловік» — це сумно, а не банально, — сказала Берті.

Ішов 1999 рік, батько помер майже 60 років тому. Навіть власне життя видавалося Тедді сивою давниною. Берті спитала, як він хоче відзначити своє вісімдесятип'ятиліття, і він сказав, що хоче навідати «старі місця», тож вона найняла машину, й вони вирушили з «Феннінг-Корту». Берті називала це вилазкою, Тедді — прощальним турне. Навряд чи він надовго переживе тисячоліття, що добігало кінця, і це добре завершення життя й століття. Він здивувався б, якби довідався, що проживе ще більше десяти років. Це була дивна й мила мандрівка, зворушлива («То плакали, то сміялися», — казала Берті згодом) і сповнена ширих почуттів, а не ностальгії, яка завжди видавалася Тедді доволі дешевою емоцією.

Надгробок Г'ю вже точили лишаї, а напис став майже нечитабельним. Сильвію поховали деінде на тому самому цвинтарі, як і Ненсі та її батьків. Тедді не знав, де лежали Вінні й Герті, але Міллі теж була тут — ціле життя металася туди-сюди, а наприкінці повернулася додому. Він подумав: усі ці

люди пов'язані з Берті тонкою червоною ниттю, а вона ніколи їх не знатиме.

Памела й Урсула, як і Бея, хотіли, щоб їх кремували. Тедді дочекався, доки в лісі розквітнуть дзвоники, а тоді розвіяв прах Урсули. Ім'я мертвих було легіон.

— Ти краще не думай про смерть, — порадив він Берті.

А вона все одно спитала:

— Що ти хотів би, щоб написали на твоєму надгробку?

Тедді згадалися нескінченні кілометри білих військових цвинтарів. Ім'я, звання, номер. Йому згадалося Кітсове «Тут лежить той, чие ім'я писане на воді» — Урсулі ця епітафія завжди здавалася трагічною. Та й сам Г'ю був сказав: «Та можете мене викинути з порохом, мені вже буде байдуже». А на військовому меморіалі у Ранніміді вибито імена тих загиблих, у яких узагалі не було могил.

Щось змінилося. Що? Точно — зникли кошлаті каштани, що дарували тінь мертвим з одного боку цвинтаря: замість них висадили сумирні квітучі вишеньки. Тепер стало видно старий мур, вичищений і підрихтований, який раніше закривали каштани.

— Хочу, щоб мене поховали в лісі. Щоб ані імені, нічого, тільки дерева. Якщо зможеш, то дуб посади, але взагалі — мені байдуже. Головне, хай твоя мати до цього не береться.

Смерть — це кінець. Інколи на те, щоб це зрозуміти, потрібне ціле життя. Він подумав про Сонні, який тривожно метався в пошуках того, що лишилося в минулому.

— Пообіцяй мені, що зробиш у цьому житті все, що можеш, — сказав він Берті.

— Обіцяю, — сказала Берті: їй було вже 24, вона розуміла, що їй навряд чи це вдасться.

*

Голоси завели «Небесна любов найвища за всі любові» — отже, недільна служба добігала кінця. Тедді блукав між могилами. Більшість людей у них померли задовго до його народження. Урсула збирала каштани під прегарними деревами на далекому кінці цвинтаря. Дерева були велетенські — цікаво, їхні корені перепліталися з кістками померлих? Тедді уявив, як вони прокладають собі шлях між ребер, оповивають гомілки, хапають зап'ястки.

Коли він підійшов до Урсули, вона саме розглядала каштан. Колюча зелена шкаралупа розкололася, усередині лищав гладкий горіх.

— Плід дерева, — сказала вона, віддаючи каштан йому. — Media vitae in morte sumus. Посеред життя ми у смерті. Чи навпаки? Правда, є щось чарівне в тому, щоб стати свідком появи у світі нового? Народження теляти, нова брунька...

У дитинстві вони не раз бачили, як на фермі народжуються телята. Тедді пам'ятав, як його нудило при вигляді слизької мембрани — теля у пухирі виглядало як м'ясо, вже покрояне різником.

Парафіяни почали виходити на сонце з недільної служби. Урсула сказала:

— А ти ж любив гратися в каштани. Є щось майже середньовічне в тому, як хлопчики граються в каштани. Як називалася та зброя із шипами? Обушок? Чи моргенштерн? Річ гидотна, а назва гарна.

Вона теревенила й теревенила. Видно, хотіла про щось забути — може, про жахіття війни. Тедді подумав: Урсула напевно знає, що відбувається на землі під час бомбардування, а йому лишалося це уявляти, ось тільки відтепер у його житті не було місця для уяви.

Звісно, він теж бачив страшне — під час навчань траплялися нещасні випадки, — але ж про таке не поговориш за старомодним столом над курячою печеню.

Відносячи брудні тарілки на кухню («Це зробить Бріджит», — різко сказала Сильвія, але Тедді не послухався), він побачив на столі кістяк курки, з якого обібрали м'ясо. Несподівано йому комок підступив до горла.

Коли вчився літати в Онтаріо, Тедді якось побачив, як літак «Ансон» заходить на аварійну посадку — звернув назад на самому початку маршрутного польоту, бо почалися проблеми з двигуном. Літачок надто швидко наблизився до поля, крутнувся над базою і врешті хряпнувся на злітну смугу. Баки були майже повні, від удару стався колосальний вибух. Свідки вибуху кинулися навтьоки, Тедді повалився за ангар.

Схоже, на землі ніхто не постраждав, тож пожежні й медичні машини помчали до літака у вогні.

Хтось сказав, що один із членів екіпажу порятувався, бо його викинуло з літака вибухом, тож Тедді і ще кілька пілотів-початківців кинулися його шукати. Вони знайшли цю самотню загублену душу в бузку, що ріс уздовж паркану по периметру бази. Згодом дізналися, що то був інструктор — досвідчений пілот із Королівських військово-повітряних сил Канади, Тедді й сам літав із ним іще вчора. А тепер той перетворився на видиво з жахів — скелет, із якого вибухом обірвало плоть. («Оббілювало» — мимоволі майнула думка). Ще теплі нутрощі висіли на бузку, як гірлянди. Бузок квітнув, і навіть нудотний сморід бійні не перебив його запаху.

Пілот, який побіг на пошуки разом із Тедді, кинувся геть із криками й лайкою. На тому його кар'єра летуна і скінчилася — більше він не літав. У вердикті написали «БМН», хто зна, куди він потім подався з підмоченою репутацією. Інший юнак, який учився на пілота разом із Тедді, валлієць, втупився в тіло і просто сказав: «Відаха». Мабуть, реакція Тедді була

десь між цими полюсами. Макабричне видовисько його жажнуло, але він тішився, що сам не потрапив до того літака. Тоді він уперше побачив, як механіка війни плондрує вразливі людські тіла – мабуть, сестра це вже знала.

– Це на бульйон, – сказала Бріджит, зауваживши, що він витріщився на кістяк, ніби збирався його поцупити. Вона мила тарілки у великому кам'яному умивальнику, по лікті забрюхана у мильній воді. Тедді зняв із гачка рушник і запропонував:

– Давайте я витиратиму.

– Іди звідси, – сказала Бріджит: Тедді знав, що це вона так дякує. Скільки їй років? Він навіть припустити не міг. Її найкращі роки припадали вже на його життя: у нього на очах вона пройшла від захопленої наївності («Щойно з парома» – так Сильвія це називала) до стомленої зневіри. Бріджит казала, що «втратила свій шанс» під час останньої війни, але Сильвія лише кривилася: «Свій шанс на що? Гарувати у шлюбі, нервувати через дітей? Тобі тут з нами краще».

– Я повернуся додому, – сказала вона, неохоче віддаючи Тедді мокру тарілку, – коли це все закінчиться.

– Додому – це куди? – Тедді на мить розгубився. Вона повернулася і втупилася в нього, і він раптом зрозумів, що ніколи гаразд на неї не дивився. Чи дивився й не бачив.

– До Ірландії, – сказала вона, як дурнику, хоча, мабуть, він і був дурником. – Іди сідай, мені ще треба пудинг винести.

*

А Ненсі? Що ж із Ненсі? Де вона? – питаємо ми. Рік тому її вихопили зі сповненого загадок світу натуральних чисел і сховали на таємній базі. Коли її питали, чим вона займається, вона казала, що працює на торгову палату, яка переїхала з Лондона до безпечного передмістя. Вона описувала свою роботу так нудно («розподіл талонів на виготовлені у країні дефіцитні товари»), що далі ніхто не питає. Тедді сподівався її побачити, але вона передзвонила в останню хвилину:

– Я не зможу вирватися, вибач.

Вони не бачилися майже півтора роки, а вона тепер вибачається? Його це засмутило, але він швидко її пробачив.

– Вона нічого не каже. Не знаю, коли ми знову побачимось, – сказав він Урсулі, коли вони «били байдики» в саду.

(«Так мені це слово подобається, останнім часом на байдики геть не стає часу», – сказала вона). Не доходячи до Лисячого закута, вони спинилися й закурили. Сильвія не любила, коли палили в домі. Урсула глибоко вдихнула і сказала:

— Це погана звичка, але ж усе краще, ніж війна.

— І в листах нічого не пише, — Тедді й далі розвивав непевну тему Ненсі.
— Мовби у неї цензор увесь час стоїть над душею. Усюди якісь секрети. Як ти думаєш, що вона робить насправді?

— Безсумнівно, щось суто математичне, — сказала Урсула, яка й собі вперто уникала конкретних відповідей. Її чоловік із Воєнно-морського міністерства у ліжку ставав балакучий. — Мабуть, їй буде легше, якщо ти ні про що не питатимеш.

— Руку даю навідруб, вона розшифрує німецькі коди.

— Нікому не кажи, — сказала Урсула, і тим підтвердила його підозри.

★

Після обіду Тедді запропонував Урсулі хильнути віскі в бурчальні. Йому здавалося, що це добрий спосіб нарешті пом'янути батька.

— У бурчальні? Та ж її вже немає.

Зазираючи до комірчини, Тедді виявив, що Сильвія перетворила нору Г'ю на «кімнату для шиття». «Тепер там світло і є чим дихати, а було ж так похмуро», — казала вона. Стіни вона пофарбувала у ясно-зелений, на підлогу кинула килим у перському стилі, тяжкі оксамитові завіси замінила блідим полотном. Вишуканий вікторіанський столик для шиття, що доти тулився, усіма забутий, у спартанській кімнаті Бріджит, тепер розташували біля м'якого шезлонга, який Сильвія «купила за копійки в крамничці в Біконсфілді».

— І що вона, справді шиє? — спитав Тедді в Урсули, розглядаючи катушку ниток, яку взяв із кошика для шиття.

— А ти як думаєш?

Тож натомість вони пішли прогулятися садом, значну частину якого нині займали грядки й великі загони для курей. Сильвія постійно тримала курей під замком, бо навколо блукали лиси. Посеред газону досі незворушно височів старий бук, проте решти саду торкнувся занепад — крім троянд Сильвії.

— Зараз доброго садівника ні за які гроші не найняти, — сердилася Сильвія.

— Від цієї війни одні незручності, — саркастично сказала Іззі, посміхаючись до Тедді, але той не відповів, бо йому здавалося неправильним об'єднуватися з тіткою проти матері, навіть коли та справді докладала зусиль, аби вивести всіх з рівноваги.

— Останній садівник пішов у загін самооборони, — вела далі Сильвія, не зважаючи на Іззі. — Най допоможе нам Бог, якщо старий містер Мортімер — це єдине, що стоїть між нами й полчищами загарбників.

— Вона збирається завести свиню, — сказала Урсула, коли вони з Тедді зупинилися перед ув'язненими курчатами, які туркотіли й муркотіли.

— Хто?

— Мати.

— Як свиню? — він чомусь не міг уявити, як Сильвія поре свиней.

— Вона сповнена несподіванок. Хто б міг подумати, що з неї вийде спекулянтка на чорному ринку? Вона скуповує бекон і сосиски з-під поли. Нам усім у неї повчитися б.

Унизу саду вони вибрали на галявину ромашок, які, напевно, насіялися з луку.

— І тут теж полчища загарбників, — сказала Урсула. — Треба нарвати і взяти із собою в Лондон.

Тедді здивувався, коли вона вийняла з кишені пальта великий ніж для паперу й почала зрізати жорсткі стебла.

— Ти навіть не уявляєш, що я ношу, — розсміялася вона. — Не лише хлопці, а й дівчатка-скаути мають бути завжди готові. «Будь готова будь-якої миті ставити чоло складнощам чи навіть небезпекам, знай, що робити і як».

— У скаутів все по-іншому. У них гасло детальніше, вимог більше.

Мабуть, від чоловіків більше вимагали, хоча всі знайомі йому жінки з цим не погодилися б.

Урсула завжди забувала, що він ходив лише до підготовчої групи скаутів. Вона, звісно, не страждала у лавах Кіббо Кіфта.

*

Він вирішив повернутися до Лондона з Урсулою, хоча знав, що мати це засмутить, — вона сподівалася, що він лишиться ще на день. Без батька Лісячий закут мовби спорожнів.

— Якщо рушимо просто зараз, то встигнемо на наступний потяг, — сказала Урсула, підштовхуючи його до дверей, — хоча, звісно, на розклад зараз ніхто не зважає.

— Насправді часу в нас доста, — додала вона, коли вони попрощалися й рушили до воріт. — Я просто хотіла звідти вирватися. З матір'ю я і в кращі дні не знаходжу спільної мови, Іззі ще складніша, тож разом вони нестерпні.

*

— Зупинишся в мене? — спитала Урсула, коли потяг під'їхав до Марілебону.

Він сказав, що ні, — зустрінеється з давніми друзями, вип'є. Бозна-чому він збрехав і чому, власне, не хотів зупинитися в сестри. Йому хотілося побути на свободі — можливо, востаннє.

Коли вони вже прощалися, Урсула раптом пробурмотіла: «Ой, ледь не забула», — і, покопирсавшись у сумочці, витягла якусь річ — срібну, потьмянілу від віку.

— Це що, кролик?

— Думаю, заєць, хоча взагалі хто зна. Пам'ятаєш?

Він не пам'ятав. Кролик чи заєць сидів у кошичку, нашорошивши гострі вуха. «Таки заєць», — вирішив Тедді.

— Він висів у тебе на візочку, коли ти був маленький, — нагадала Урсула.
— І в нас теж. Думаю, його вішали ще матері.

І справді, заєць колись прикрашав возика маленької Сильвії — гарненького, оздобленого дзвіночками й оснащеного кільцем для зубів зі слонов'ячої кістки. Якось вона ледь не вибила ним око матері.

— І що? — не зрозумів Тедді.

— Візьми на щастя.

— Це ти серйозно? — скептично спитав він.

— Хай буде талісман. Я тобі даю не одну кролячу лапку, а цілого зайця.

— Спасибі.

Він усміхнувся. Зазвичай Урсула не була схильна до забобонів і прикмет. Він недбало кинув зайця у кишеню до каштана, якого вона дала йому раніше, — він уже втратив блиск новизни. Тедді зауважив, що Урсуліні ромашки, замотані у вогку газету, уже понурили голови й майже пов'яли. «Нічого не вберегти, — подумав він, — усе вислизає крізь пальці, як пісок чи вода». Чи час. Може, нічого й не варто намагатися вберегти. Але від цієї аскетичної думки він відмахнувся.

— Наш шлях до смерті починається з тієї самісінької миті, коли ми входимо у світ, — раптом сказала Сильвія, дивлячись, як згорблена Бріджит несе до ідальні тарелю печених яблук.

— Позбирала ось, — сказала Бріджит.

Відколи місіс Гловер вийшла на пенсію й переїхала до сестри у Манчестер, Бріджит перейняла на себе її обов'язки з бурчання. Виявляється, того року рясно вродили яблука (єдиний фрукт, до якого Бріджит ставилася без підозр), але найкращі Сильвія продала. («Вона виросла в Ірландії, — сказала Сильвія, — у них там немає фруктів»). Бріджит дала йому маленьке, прив'яле, над'їдене червами яблучко «на дорогу», й тепер воно гріло набиту кишеню.

Замість того щоб зустрітися з вигаданими друзями, Тедді рушив в обхід лондонських пабів і напився — доброзичливці проставляли йому випивку. Він виявив, що дівчата липнуть на форму повітряних сил, хоча намагався уникати «гуляк із Пікаділлі» — перетинаючи Атлантичний океан, він довідався, що так американські солдати називають проституток із Вест-Енду. То були сміливі й зухвалі дівчата — цікаво, вони й раніше заробляли цим ремеслом чи поз'являлися як неминучий почет війни?

Урешті він виблукав до Мейферу й замислився, де б то заночувати. Він зіштовхнувся з дівчиною («Айві, рада познайомитися»), яка також заблукала у темному місті, і вони рушили далі під руку, доки випадково не вибрали на готель «Флемінгс» на Гаф-Мун Стріт. Нічний порт'є дивився на них скося — вони сміялися над ним, лежачи на покривалі, зіпершись на подушки, й пили пиво з великих пляшок, які Айві звідкись видобула.

— Непогане місце, — сказала вона, — та ти, мабуть, багатій.

Тієї ночі він справді був багатій — Іззі вручила йому двадцять фунтів відступних за Августа, й він збирався процвиндрити, скільки встигне. Тринькало-Іззі казала, що у савані кишень немає.

Як виявилось, легковажна Айві була в жіночому допоміжному корпусі територіальної оборони, у відгулі з протиповітряної оборони Портсмута. («Ой, мабуть, не треба було казати, де ми стоїмо»).

Завила сирена повітряної тривоги, але вони не стали шукати сховище. Натомість вони дивилися на безкоштовні феєрверки, спонсоровані Люфтваффе. Тедді потішився, що застав бодай кінець Битви за Британію.

— От бидло, — радісно сказала Айві, коли нападники промайнули у них над головою.

Її команда «прогнозувала нальоти» — «оператор номер три». («Ой, знову зайве ляпнула!»). Він був без поняття, що це значить.

— Всипте їм перцю, хлопці! — заволатала вона, коли снаряди прокраяли в небі червоні лінії. Вони побачили, як прожектор піймав бомбардувальника. «То ось, як це виглядає з іншого боку», — зрозумів Тедді, заचाївши подих: він думав про пілота в тому бомбардувальнику. За кілька тижнів і він там буде.

Проте літак вислизнув із променя прожектора, і Тедді зітхнув із полегшенням.

★

— Рук не розпускай, — сказала Айві, роздятнувшись до комбінації, перед тим як вони нарешті залізли до холодного ліжка, і суворо додала: — Я дівчина порядна.

Вона була простушка з кривими зубами й нареченим на флоті — Тедді думав, що вона в безпеці від його залицянь, особливо як врахувати, скільки він випив, проте глупої ночі вони скотилися до середини прочавленого матрацу, і вона вправно примостилася так, що він увійшов у неї, досі запаморочений сном: він вирішив, що протестувати — не по-джентльменськи. Це закінчилося швидко, дуже швидко. У кращому разі це була суто плотська розвага, у гіршому — ганьба. Коли вони прокинулися з посоловілими від пива очима, Тедді чекав, що Айві каятиметься, але вона потяглася й підсунулася до нього, чекаючи на продовження. У сірому ранковому світлі вона виглядало втомлено. Якби вона не знала так багато про протиповітряну оборону, він подумав би, що Айві — із дівчаток з Пікаділлі. Картаючи себе (вона непогана дівчина, весела, це просто він — сноб), він вибачився й пішов.

Він заплатив за кімнату й попросив порт'є принести сніданок «моїй дружині», лишивши йому великі чайові.

— Звісно, пане, — сказав чоловік, але кривитися не перестав навіть після чайових.

★

Того дня він сів на Кінгс-Кросс на потяг до НЧВП — навчальної частини бойової підготовки. Пізніше потрапив до ЧІП — частини інтенсивної перепідготовки. «На війні без аббревіатур ніяк», — казала Урсула.

Він зітхнув із полегшею, коли забитий потяг нарешті повільно від'їхав від платформи, — він був радий полишити брудні руїни Лондона. Врешті, тривала війна, він мав воювати. Він знайшов у кишені зморщене яблучко і з'їв його за два укуси: сподівався, що воно буде солодким, а воно виявилось кислим.

Ми — ті, хто зацілів

— Ось, цю коробку закінчила, — скривилася Віола, мовби займалася чимось бридким, скажімо, прибирала за кимось відходи. Насправді вона просто складала чистий посуд у картонну коробку, розмахуючи скотчем, як зброєю.

Сонні витрусив із пачки цигарку, проте перш, ніж він встиг чиркнути сірником, Віола заволатала: «Не смій!» — мовби він підносив вогонь до гноту вибухівки, а не до цигарки.

— Мені вже дев'ятнадцять, — пробурмотів Сонні. — Я можу голосувати, одружитися й померти за цю країну («Цікаво, він хоч щось із цього зробить?» — подумав Тедді), — а перекурити не можу?

— Це огидна звичка.

Тедді хотів був нагадати Віолі, що вона теж палила, але зрозумів, що тоді вибух неминучий. Тому він просто поставив на плиту чайник, аби зробити чай вантажникам.

Сонні повалився на диван. Дивана, як і більшості меблів Тедді, доведеться позбутися — він був занадто великий для квартири, до якої дід в'їжджав. Його замінили дешевою канапою на два місця «для гостей», Віола замовила її з каталогу. Для Тедді купили крісло, у якого піднімалося сидіння («підходить для людей похилого віку, яким складно встати самим») — він неохоче визнав, що крісло справді на диво зручне. Йому не подобалися слова «похилого віку» — вони викликали стільки упереджень, як колись слово «молодь».

Більшість майна Тедді здадуть у благодійний магазин. Він більше лишав, ніж забирав із собою. Ціле життя збирав, а що лишилося? Виявляється, небагато. Тедді чув, як Сонні вранці сказав Віолі: «У дідуся стільки всякої фігні», — мовби те, що він зберігав банківські виписки за останні десять років чи не викинув п'ятирічної давності календар із симпатичними репродукціями японських гравюр із пташками, було ознакою морального звиродніння.

— Більшість цих речей лишиш тут, ти це розумієш? — спитала його Віола, мов малу дитину, у якої забагато іграшок. — Ти взагалі хоч щось хоч колись викидаєш?

І справді, останні кілька років він відступився від своєї давньої акуратності: Тедді стомився постійно щось вирішувати і відсіювати, хай би чого вимагав світ. Найуже речі накопичуються, після його смерті переберуть. Він чув, як донька каже Сонні: «Слава богу, значить, коли він нарешті помре, менше доведеться перебирати».

Подивимося, що то воно буде, коли Віола стане стара («старша» — виправила Берті) і її діти візьмуться перебирати материну «фігню» — ловців снів, фігурки Мадонн із підсвіткою («це іронічний жест»), відірвані голови ляльок (також «іронічний жест»), відьомські кулі, які «не пускають зло у дім».

Сонні, здавалося, заснув, наче тяжко гарував і стомився, а не просто переніс кілька коробок. Усю тяжку роботу виконали вантажники, а Сонні просто порпався в паперах і теках, щоп'ять хвилин смикаючи Тедді: «А це лишаєш? А це лишаєш? А це лишаєш?», — як папуга з обмеженим словниковим запасом, доки Тедді не відрубав: «Облиш це, Сонні, я сам усе переберу. Але спасибі».

Тедді поставив на тацю тарілку з тістечками і дві чашки чаю. І тарілку, і чашки, і тацю мали потім відвезти до крамниці. «Та в тебе чотири таці! Чотири!» — сказала Віола, мовби Тедді був особисто відповідальний за капіталістичні перегини у царині виробництва таць для чаю. «Кому треба чотири таці? Із собою візьмеш лише одну». Він вибрав найстаршу, вже геть потерту тацю з жести. Вона належала тій невідомій пані, яка жила і вмерла на фермі, до якої він вселився, щойно одружившись. Попередню власницю вони називали «бідолашна старенька», як доброзичливого привида.

— Цей брукхт? — спитала Віола, з жахом розглядаючи тацю. — А як же та мила бамбукова таця, яку я тобі привезла?

— З ностальгійних міркувань, — рішуче сказав Тедді.

Він виніс чай надвір, де відпочивали вантажники. Вони сиділи на задньому борту вантажівки, палили й тішилися сонцю. За чай вони були щиро вдячні.

★

Сонні розплющив очі повільно, як кіт, що виринає з глибокого сну, і спитав:

— А мені не зробив? Я б щось випив.

Мабуть, Сонні успадкував свій егоцентризм від батьків. І Віола, і Домінік завжди думали передовсім про себе. Навіть помер Домінік егоїстично. Сонні треба було підштовхувати, щоб він зіп'явся на ноги, знайшов собі місце у світі та зрозумів, що там багато людей, а не лише він один.

— Чайник на кухні, — сказав йому Тедді.

— Це я знаю, — саркастично відповів Сонні.

— Не розмовляй таким тоном, — гарикнула Віола («Це ж її тон», — відзначив Тедді). Вона войовничо склала руки на грудях, зиркаючи з вікна на вантажників. — Ти тільки подивися, нічорта не роблять, ми їм платимо, а вони чаї ганяють.

Відколи Тедді її пам'ятав, навіть до того, як вони втратили Ненсі, Віолу завжди прикривала втіха інших, мовби від неї світ ставав бідніший, а не багатший.

— Ти ж переймалася правами робітників, наскільки я пам'ятаю, — м'яко сказав Тедді. — До того ж, це я їм плачу. Вони хороші хлопці, я не проти оплатити ті десять хвилин, коли вони п'ють чай.

— А я повертаюся до нескінченної роботи — мені ще це все треба перебрати. Ти хоч знаєш, скільки у тебе чарок? Я одних тільки чарок для бренді нарахувала вісім. Коли тобі було треба вісім чарок для бренді?

Жила Віола по-нехлюйськи. Вона металася від однієї катастрофи до іншої. Можливо, влада над тацями й чарками для бренді дарувала їй ілюзію контролю. Тедді боявся, що ступає на непевну кригу кухонної психології.

— Там, куди ти їдеш, вони тобі точно не знадобляться, — наполягала вона. Здавалося, мова про потойбіччя, а не житловий комплекс для людей похилого віку, хоча, мабуть, то теж таке собі потойбіччя. — Імовірність того, що у твоєї новій квартирі збереться восьмеро людей і всі одночасно захочуть бренді, дорівнює нулю.

Може, подумав Тедді, він організує вечір бренді — очевидно, на вісьмох гостей. А потім сфотографує і покаже Віолі.

— Бодай у тебе немає собаки, якого довелося б позбутися. — сказала вона.

— Що значить «позбутися»?

— Там, де ти житимеш, не можна тримати домашніх тварин. Пса довелося б віддати.

— Ти могла б його прихистити.

— Ти ж знаєш, що не могла б — у мене коти.

Чого це вони говорять про уявного пса, якого навіть не існує?

— Слава богу, що Тінкер помер, — сказала Віола. Інколи вона бувала жорстока.

Раніше Тедді про це не замислювався, аж раптом зрозумів, що Тінкер — його останній пес. Мабуть, раніше він сподівався, що заведе ще когось — не цуценя, на цуценя в нього не стало б сил, але старшого пса, може, з притулку взяв би. Разом доживали б віку. Тінкер помер три роки тому. Від раку. Ветеринар прийшов додому його приспати, перш ніж хвороба почне завдавати йому болю. Тінкер був хороший пес, може, й найкращий, який у нього був. Фокстер'єр, дуже розважливий. Тедді тримав його на руках, коли ветеринар зробив укол, і вперто дивився псу в очі, доки в них не згасло життя. Колись він дивився так в очі одному чоловікові, другові.

— Дідусю Теде, а мені Тінкер подобався, — раптом втрутився Сонні, і в його голосі забринів тон шестилітнього хлопчика. — Я за ним скучаю.

— Я знаю. І я скучаю, — сказав Тедді, поплескуючи внука по плечу. — Хочеш чаю, Сонні?

— А я? Мені чай пропонують? — спитала Віола тим силувано-радісним тоном, до якого завжди вдавалася, коли прикидалася, що вони — велика щаслива родина. («Така щаслива, що печатки ніде поставити», — сказала Берті).

— Звичайно, — сказав Тедді.

★

До цього будинку в Йорку вони переїхали у 1960 році. Після Мишачого котеджу вони знімали ферму (Ейсвік), де Віола прожила перші кілька років. Після переїзду до Йорка втрата природи боліла Тедді, як рана, але потім він зазнав більших ран і терпів, аж доки не полюбив і це місто.

Дім у псевдо-тюдорівському стилі, яких по країні тисячі, стояв у передмісті — зі штукатуркою з гальки, вітражами в еркерах, галявиною перед і великим садом позаду дому. Віола провела в цьому домі половину дитинства (безперечно, гіршу), але завжди поводитися так, мовби він нічого для неї не значив. Може, так воно і було. Похмурих підлітків вона постійно розказувала, як хоче вирватися з цієї «нудної» й «конвенційної» «сірникової коробки» і т. ін. Коли вона нарешті поїхала до університету, йому здалося, що дім полишила велика п'ятьма. Тедді знав, що не дав Віолі всього, що мав, але не знав, як цьому зарадити. («Може, все навпаки? — спитала Берті. — Може, це вона не дала тобі всього, що мала?». «Це так не працює», — сказав Тедді).

★

Установа, до якої він переїхав, звалася «Феннінг-Корт». «Безпечний житловий комплекс для людей похилого віку». «Безпечний» звучало так, мовби йшлося про будку для пса чи кінську стайню. «Не дуркуй, — сказала Віола, — тобі там буде значно спокійніше». Складно згадати, коли вона не сприймала його виключно як зайвий клопіт. Напевно, що старший він буде, то гірше це все ставатиме. Віола вже якийсь час торочила, що йому треба переїхати, аби хтось «за тобою наглядав».

— Мені тільки 79, — казав Тедді, — я можу сам за собою доглянути. Я ще в маразм не впав.

— Ще ні, — сказала Віола. — Але рано чи пізно тобі знадобиться допомога, тож чим швидше ми вирішимо це питання, тим краще. Ти вже по сходах не можеш піднятися й за садом не можеш доглянути.

Йому здавалося, що він прекрасно дає собі раду із садом, а раз на тиждень приходив чоловік, який помагав з тяжкою роботою і косив траву влітку. Внизу саду були фруктові дерева, а колись і овочеві грядки. Раніше Тедді все вирощував сам — і картоплю, і горох, і моркву, і цибулю, і квасолю, і

малину, і смородину. У теплиці достигали помідори й огірки. Він збудував невеликий курник на кількох курчат, а кілька років навіть тримав вулик. Тепер більшість саду займав газон, невибагливі кущі і квіти – здебільшого троянди. Він досі саджав улітку горошок, а восени далії, хоча ставало дедалі важче.

Йому тяжко буде змиритися із втратою саду. Коли він сюди переїхав, йому здавалося, що сад – поганенька компенсація за втрачену дику природу, яка лишилася в минулому. Він помилявся. А чим втішатиметься тепер? Поставить кілька вазонів на балконі чи, може, на підвіконні. Його серце стислося.

Віола вже багато років товмачила про органічну їжу й те, що своїм дітям забезпечила здорову дієту, але, здавалося, не повірила, коли він казав, що її також виростив на органічній їжі «з нашого садка». «Та яка ж то органіка?» – спитала вона, мовби до її часів не існувало ані перегною, ані тяжкої праці. У дитинстві бджолярство її не цікавило, курей вона годувати не хотіла, яйця збирати не планувала, а на сад у неї була алергія. Цікаво, у неї досі алергія на літню зелень?

– У тебе досі буває алергія? – спитав він.

– Я пустила б тебе пожити в мене, – тягнула вона далі, мовби не почула його слів («пустила б?» – здивувався Тедді), – але в мене так мало місця, та й ти сходами не зміг би піднятися. Ті сходи геть не розраховані на осіб старшого віку.

Віола переїхала з Йорка до Лідса кілька років тому. У Йорку вона працювала у «Велфер Бенефітс Юніт» (Тедді поняття не мав, що це), а потім влаштувалася у «Родинну підтримку» в Лідсі. Ця робота теж звучала непевно, та й до того ж, судячи з назви, Віола для неї погано надавалася. Переїхала вона, звісно, тому, що вийшла заміж за Вілфа Ромена. («Ми втекли», – задихано розповідала вона в інтерв'ю журналу «Жінка і дім» у 1999 році. Тедді сумнівався, чи слово «втекли» пасує жінці з двома малими дітьми на руках, якій уже перевалило за тридцять).

Тепер вона жила у Вітбі – наскільки він міг судити, із соцзабезпечення, але вони про це не говорили. Вона купила собі стару рибальську хатку з відступних після розлучення з Вілфом Роменом. Їй був 41 рік, більшість із яких вона жила за те, що їй давали інші – Тедді, родина Домініка («подачки»), катастрофічний шлюб із Вілфом. «Якби ж то знаття, – лютувала вона, мовби в тому був винен хтось інший, – то я б не заводила дітей і чоловіків, а пішла на роботу, одразу як закінчила універ. Мабуть, уже була б начальником відділу на ВВС чи працювала б на MI5». Тедді тільки пирхнув.

У котеджі у Вітбі було лише чотири кімнати, які криво нагромадили одна на одну. Тедді не здивувався б, якби довідався, що Віола навмисне шукала дім, непридатний для «особи похилого віку». Мовби він погодився б із нею жити. («Краще смерть, ніж така наруга», – погодилася Берті).

Віола сказала, що «пише». Тедді не був певен, що вона має на увазі, але вирішив не розпитувати – не тому, що йому було нецікаво, а тому, що Віола злилася, коли її змушували говорити детальніше. Сонні вдався у неї – навіть найневинніші питання його злили. «Чим зараз займаєшся?» – спитав

Тедді, коли внук неохоче приєднався до них, аби допомогти з переїздом. На будь-які питання про майбутнє Сонні тільки стенав плечима, зітхав і казав «Щось придумаю».

— Весь у батька, — казала Віола. (Ні, подумав Тедді, весь у маму). — Не знаю, що з ним робити. Він виріс, але не подорослішав. Звичайно, якби він ріс зараз, то йому діагностували б дислексію і щось там із гіперактивністю. Може, й диспраксію. Чи навіть аутизм.

— Аутизм? — перепитав Тедді. Вона завжди примудрялася відхреститися від відповідальності. — Мені він завжди видавався звичайним хлопчиком.

Це було не зовсім так. Сонні не надто давав собі раду в житті, але хтось же мусив за нього заступитися. Якби Тедді мусив виставити йому якийсь «діагноз», то він би назвав його нещасним. Тедді любив Сонні так, що йому боліло серце. Він боявся за нього, за його майбутнє. Любов Тедді до Берті була прямолінійніша, оптимістичніша. Берті була метка і допитлива — і цим вона часом нагадувала йому Ненсі (Віола її ніколи не нагадувала). Щось схоже було в її невгамовній життєрадісній вдачі: хоча, можливо, у смерті й пам'яті, що, врешті, одне і те саме, Ненсі стала авантюріша, ніж за життя.

★

— А це ще що? — у голосі Віоли бриніло таке обурення, ніби маленька картонна коробка містила докази страхітливого переступу. На запечатаній упаковці була зображена кавомолка.

— Кавомолка, — розважливо відповів Тедді.

— Я ж тобі цю кавомолку на Різдво подарувала. А ти нею не користувався?

— Не користувався.

— Твоя кавомолка допотопна. Ти ж казав, що хочеш нову, — вона почала грюкати шафками й копирсатися на кухні, доки не знайшла, що шукала: — Ось, прошу, кавомолка! Ти її собі купив? Я витратила гроші, яких у мене і так обмаль, на подарунок тобі. Чекай... — вона підняла руку, мовби хотіла жестом спинити танк. — Стривай, звісно...

Сонні забрів на кухню і застогнав:

— І що нашу королеву драми обурило зараз?

Віола показала йому закриту коробку із кавомолкою.

— Німецька! — сказала вона, мовби щойно продемонструвала вирішальний доказ у суді.

— Ну, і що? — спитав Сонні.

— «Круппс», — сказав Тедді.

— Ну, і? — перепитав Сонні.

— Німецьке він не купує, — сказала Віола. — Через війну.

Слово «війна» вона вимовила саркастично, ніби сварилася з батьком через довжину спідниці, макіяж чи запах цигарок (постійні причини конфліктів, коли вона була підлітком).

— Родина Крупп підтримувала нацистів, — пояснив Тедді.

— Починай урок історії, — сказала Віола.

— Їхні фабрики виготовляли сталь, — Тедді на неї не зважав. — Сталь — серце війни, — він кілька разів бомбив (чи бодай намагався розбомбити) фабрику Круппів у Ессені. — Вони використовували рабську працю, завозили євреїв з концтаборів.

— Війна скінчилася майже п'ятдесят років тому. Може, нарешті перестанеш усе зводити до неї? До того ж, — у Віоли завжди було якесь «до того ж», — на заводах, які бомбив ти, теж використовували рабську працю і євреїв. Ось тобі й іронія, — триумфально підсумувала вона. Справу закрито. Присяжні переконані.

Після того, як Віола «вирвалася» від Домініка (і з четвертої спроби здала на права), вона купила собі першу машину — старий «Фольксваген Жук». Коли Тедді пробурмотів щось про те, що треба «купувати британське», вона гучно звинуватила його у ксенофобії. Коли він уже кілька років жив у «Феннінг-Корті», дешева вмонтована духовка, яка йшла в комплекті до квартири, віддала богові душу, і тоді Віола, не порадившись із Тедді, замовила нову марки «Сіменс». Коли її привезли, він дуже гречно попросив робітників поставити її назад у вантажівку й повернути в магазин.

— «Сіменс» ти теж бомбив? — спитала Віола.

— Так.

Він пам'ятав Нюрнберг (таке не забувається), його останній рейд. Під час інструктажу розвідниця повідомила, що на фабриці «Сіменс» виробляють прожектори, електричні мотори «і таке інше». Після війни він довідався, що ті виготовляли ще й печі для крематоріїв у концтаборах — може, то й було те саме «і таке інше». Під час війни він познайомився з Генні — подругою Беї, біженкою; нехай для Генні це зараз нічого не значило, але саме заради неї він зробив цей марний жест. Шість мільйонів — це просто цифра, а от у Генні було гарненьке обличчя, сережки з маленькими смарагдами («Фальшивки!»), вона грала на флейті й любила парфуми «Суар дю Парі». Її родина лишилася в Німеччині. За певними даними, Генні була ще жива, коли її заштовхали в піч в Аушвіці. («Інколи й хочеш їх пробачити, — сказала Урсула колись давно, — а потім згадуєш про бідолашну Генні»). Тож, на його думку, не треба виправдовуватися за те, що він не хоче німецьку духовку. Чи, як на те пішло, за те, що бомбив їх к бісовій матері. То, звісно, не зовсім правда, він би це навіть визнав, якби

донька не вперлася рогом. Він убивав жінок, дітей, старих – саме тих, кого, на думку суспільства, мав захищати. У чорному серці будь-якої війни були невинні. Зараз їх називають «супутні втрати», проте тоді цивільне населення було не супутньою втратою, а ціллю. От до чого скотилася війна. Тепер не воїни вбивали воїнів, а люди вбивали людей. Будь-які люди, будь-яких людей.

Він не озвучив цього редуктивного аналізу Віолі: вона надто легко з ним погодилася б. Донька не розуміла, яких страшних моральних компромісів вимагає війна. Моралі не місце на полі битви, якщо результат її ще невизначений. Вони були на правильному боці, на боці правди – у цьому він не сумнівався. Бо, врешті, яка була альтернатива? Аушвіц, Треблінка? Генні, яку заштовхали до печі?

Тедді поглянув на Сонні, який згорбився, обершись на умивальник, і зрозумів, що внукові цього не зможе пояснити.

«От старі пердуни», – думав Сонні, дослухаючись до дискусії: аргументи літали туди-сюди, як м'ячик у настільному тенісі. У дитинстві настільний теніс йому подобався (він раз зіграв і йому сподобалося), хоча, здається, дитинства як такого в нього не було. Вони – він, Берті й дідусь Тед – поїхали на літні канікули у якийсь старий занедбаний будинок, де в гаражі чи сараї був стіл для настільного тенісу. Це були найкращі канікули в його житті. Ще там були коні («Віслюки», – виправила Берті) й озеро («ставок»).

Суперечка на кухні не стихала. «Ха-ха».

– І тому ти купив кавомолку фірми «Філіпс»? Хочеш сказати, що у них під час війни були чисті руки? З війни ніхто не виходить із чистими руками.

– У «Філіпс» якраз доволі-таки чисті. Після війни Фріца Філіпса визнали Праведником між народів. Це значить, що він помагав євреям, – пояснив Тедді внукові.

– То й що? – відмахнулася Віола; отже, вона програвала.

Сонні позіхнув і побрів геть з кухні.

*

Віола втекла до саду. Там було не так чисто, як раніше, але все свідчило, що батько й досі не оминав жодної дрібниці. Квасоля виляса по підпорках, троянди були здорові, не поточені паразитами. На труну матері батько поклав не магазинний букет, а квіти з їхнього саду. Віола тоді подумала, що мати заслужила щось ошатніше й гарніше, оформлене рукою професіонала. «Домашнє краще», – сказав їй батько. «Навпаки», – подумала Віола.

Він не любив марнотратства, а Віола не розуміла, чому це погано. Не можна викидати речі, які ще працюють. (Голос Здорового Глузду). У порожніх

баночках від йогурту буде розсада, з черствого хліба й пирога вийде пудинг, а м'ясні обрізки можна перемолоти на фарш. («Хто зараз морочиться з м'ясорубкою?») Старі вовняні светри він розрізав і набивав ними подушки. З усього, що не встигало втекти, робив варення чи джем. Виходячи з кімнати, треба вимикати світло й закривати двері. Віола, звісно, цього не робила. В дитинстві в неї ніколи не було паперу для малювання – їй віддавали обрізки шпалер. («Просто переверни, прекрасний папір»). Вікна мили оцтом і газетами. Недоїдки викидали в компост чи пташкам. Батько знімав волосся з гребінців і лишав надворі, пташкам на гнізда. Він був просто-таки одержимий пташками, які жили у них в саду.

Він не був злий – це вона мусила визнати. Вдома завжди було тепло – навіть жарко, центральне опалення виставлене на максимум. Він давав їй багато грошей на кишенькові витрати й дозволяв самій вибирати одяг. Їжі не бракувало. Її дратувало, що майже все було із саду – фрукти, яйця, овочі, мед. Але не курчата – курчата були від м'ясника. Курчат убивати він не міг. Він дозволяв їм дожити віку, в саду кишіли старі кури.

Улітку вона нескінченними годинами горбатилася в саду, як кріпачка – руки ставали липкі від малини, червоної і білої смородини. Її дряпав агрус, жалили оси, кусали мурахи, бридили слимаки й черви. Чому вони не могли купувати їжу в яскраво освітлених супермаркетах, вибирати барвисті пакети інгредієнтів, лискучі фрукти й овочі, привезені здалека, зібрані іншими людьми?

Зараз, як бути чесною з собою (вона знала, що це вдавалося їй не завжди), їй бракувало обідів, які тоді її так дратували. Батько привласнив старі кулінарні книги, які належали ще Ненсі, й у неділю готував смаженю, яблучні пироги, печеню й запіканки з ревенем. Усі казали їй, що батько крутий. Його любили її вчителі – почасти тому, що вони любили Ненсі, але почасти й тому, що він перейняв на себе материнські обов'язки. Вона не хотіла, щоб він був їй матір'ю, вона хотіла, щоб її матір'ю була Ненсі.

(«Ми були серед перших адептів зеленого руху. Я виросла в оселі з глибокою екологічною свідомістю, де все було своє. Ми самі вирощували овочі, повторно переробляли відходи, випереджали епоху в тому, що стосувалося поваги до планети». Тедді дуже здивувався, прочитавши це в інтерв'ю у кольоровому недільному додатку до якоїсь газети. Це було незадовго до того, як з «Феннінг-Корту» він переселився до будинку для старих).

Батько прочитав «Безмовну весну» – книжку про забруднення пестицидами – одразу, як вона вийшла, незабаром після смерті матері. Звісно, взяв у бібліотеці. (Цікаво, він хоч раз купив книжку? «Треба підтримувати публічні бібліотеки, а то їх не стане»). Він зачитував шматки уголос, а їй було страшно нудно. Тоді й почалася його одержимість пташками. До годинички прилітало кілька видів. Віола поняття не мала, яких саме.

Вона повернулася на кухню – тепер, на щастя, спорожнілу – й почала витягати посуд із шафок, аби перебрати, що поїде до «Феннінг-Корту», а що – в магазин. (Кому треба чотири соусниці з кришками і навіть одна супниця?)

Усе на кухні навіювало спогади. Скляні дека нагадували про пироги й рисові пудинги, які в них пекли. Жажливі гранчаки із зеленого скла, від якого їхній вміст виглядав, як отрута: з них вона шовечора перед сном пила молоко з двома найпростішими галетними печивами, а їй-бо так хотілося чогось цікавішого – може, шоколадного печива чи печива у формі пінгвіна. Здається, те найпростіше печиво цілком підсумовувало батькову сувору мораль. («Я дбаю про твої зуби»). А від тарілок фірми «Мідвінтер» її оповила меланхолія. У малюнках на сервізі могло вміститися ціле життя. (Гарна фраза. Вона відклала її на майбутнє). Якогось дня це перетвориться на «вінтаж», і Віола дуже дратуватиметься, що без зайвої думки все розпродала.

Зараз батько видавався старосвітським, але колись і він був як новенький. Гарна фраза. Її вона теж відклала на майбутнє. Вона писала роман. Роман був про обдаровану й розвинену не за віком дівчину і її складні стосунки з батьком, який виховує її сам. Цей роман, як і будь-яке писання, був її таємницею, невимовною принадою. Віола відчувала, що в ній криється краща людина, ніж та жінка, яка постійно карає світ за переступи, хоча її власна поведінка нічим не краща. Може, писання випустить цю жінку на світ божий.

Вона впустила глечик для молока фірми «Мідвінтер», і той розбився. «От блядь», – сказала вона тихіше, ніж збиралася.

★

Тедді дозволив Віолі передати кілька великих предметів з дому на аукціон: вони пішли, за її словами, за «копійки». Піаніно Ненсі, комод Герті: його скарби. Піаніно було розстроєне й занедбане, ніхто на ньому не грав. Віола кинула уроки (хисту в неї не було) після смерті Ненсі.

Коли Тедді згадував про Ненсі, він часто уявляв, як вона сидить за піаніно. Він думав про неї щодня, як і про багатьох інших. Ім'я мертвим було легіон, а пам'ятати – також обов'язок. І цей обов'язок не конче пов'язаний із любов'ю.

Він згадав – уже ближче до кінця – як зайшов до цієї кімнати й побачив Ненсі за піаніно. Вона грала Шопена. Йому згадався Вермеєр, одна з картин у Національній галереї: жінка в кімнаті, геть молода – він точно не пам'ятає, вже багато років не був у Лондоні. «Жінка, яку відірвали від гри на піаніно», – подумав він, побачивши Ненсі. Він міг уявити її у порожніх холодних кімнатах Вермеєра. Читала б листи, наливала б молоко. Лад і порядок. Вона підвела погляд від клавіш, коли він зайшов до кімнати, і здивувалася, мовби забула про його існування – у неї бував такий загадковий вираз обличчя, ніби вона заблукала всередині свого життя. Таємна Ненсі.

У нього стислося серце, коли вантажники вивезли піаніно. Він любив Ненсі – хоча, може, і не так, як їй хотілося. Напевно, був у цьому світі хтось,

хто зробив би її щасливішою. Але ж він її любив. Це була не висока романтика, пристрасті й куртуазність, а дієвіше й надійніше почуття.

Йому було прикро прощатися з комодом Ґерті, який спершу належав Шоукроссам і стояв у їдальні в Галках. Це був модерний комод у стилі Руху мистецтв і ремесел, що багато років як вийшов з моди, але зараз знову набував популярності, щоправда, недостатньо швидко для Віоли, якій він здавався страшненьким і «депресивним». Через п'ятнадцять років після того, у 2008-му, вона побачила двійника комода Ґерті, а може, й той самий комод, у передачі про антикваріат, і розлютилася, що його не «притримала», враховуючи, у скільки зараз оцінюють такі меблі.

— Я б його лишила, — сказала вона Берті, — але він наполягав, що шафи треба позбутися.

Що старший ставав Тедді, то частіше Віола називала його просто «він», мовби йшлося про патріархального бога, який зруйнував їй життя.

— А де той твій старий каретний годинник? — раптом спитала вона, роззираючись майже порожньою вітальнею. — Щось я не пам'ятаю, щоб ми його пакували.

Годинник належав Сильвії, а до того — її матері. Після смерті Сильвії він перейшов до Урсули, а Урсула лишила його Тедді, й так він і кружляв родинним деревом.

— Знаєш, — сказала Віола з позірною легковажністю, — якщо він тобі не треба, то я заберу.

Вона належала до тих брехунів-нездар, брехня яких звісна всім, а вони все одно вірять, що можуть кого завгодно обвести навколо пальця. Якщо їй потрібні гроші, то чому не попросила? Вона завжди чекала, що їй щось дадуть — зозуля, а не хижка птиця. Усередині неї крилася ненаситна пустка, від того вона була жадібна.

Годинник був гарний, дорогий, компанії «Фродшем», але Тедді знав, що якби віддав його Віолі, вона просто його продала б, згубила чи зламала, а йому було важливо, щоб той лишився в родині. Така собі родинна реліквія. («Звучить гарно», — сказала Берті). Йому подобалося думати, що золотий ключик, яким заводили годинник, — ключик, який Віола майже напевно загубила б, — і далі повертатиме рука когось із родини, його кровинка. Рука, пов'язана із ним червоною ниткою. Тому він віддав годинник Берті, коли вона востаннє до нього навідалася. Треба було віддати їй ще й комод Ґерті, він пасував би до її хатинки в стилі Мистецтв і ремесел, де вона жила зі своїми близнятами й добрим чоловіком, за якого вийшла заміж, — лікарем, із яким випадково познайомилася на Вестмінстерському мосту того тижня, коли відзначали Діамантовий ювілей королеви. Через багато років після того, як Берті вийшла заміж і переїхала до хатинки у східному Суссексі, страхувальники оцінили годинник — виявилось, він тягне аж на тридцять тисяч фунтів. Щоразу, як Віола приїздила до неї в гості, Берті ховала це маленьке золоте яєчко, щоб мати не почула його дзвін. Тедді на той час був уже два роки як у могилі — він так і не побачив її будиночка у стилі Мистецтв і ремесел, не побачив, що годинник і далі відмірює час у неї на каміні.

— Ти його що, вже запакував? — з докором спитала Віола.

Тедді невинно стелує плечима:

— Мабуть, що так. Мабуть, лежить на дні якоїсь коробки.

Він любив Віолу, як тільки батьки можуть любити своїх дітей, але це давалося йому нелегко.

*

— Мабуть, треба будинок підфарбувати, перш ніж виставляти на продаж, — сказала Віола. — Але ріелтор каже, що продасть його без проблем. (То вона вже говорила з ріелтором? А з ним і не порадилася?). Тоді в тебе буде копійчина, щоб доживати дні.

То ось що він тепер робитиме? Доживатиме дні? Звісно, він ціле життя саме це й робив — саме це й робили всі, кому пощастило.

— Новий дім, новий початок. Буде... — Віола зашпортнулася у пошуках потрібного слова.

— Складно? — запропонував Тедді. — Боляче?

— Я хотіла сказати, що це подарує тобі нове завзяття.

Він не хотів нічого починати спочатку. Навряд чи він почуватиметься у «Феннінг-Корті» як удома. Будинок був новий, пахнув фарбою й незаймистими меблями. Тедді купив одну з останніх квартир у комплексі. («Тобі пощастило, що встиг», — сказала Віола). Принаймні він не вселявся у квартиру, де хтось щойно помер. Про такі місця казали «один на вихід, інший на вхід», якимсь так.

— Ні, це просто зупинки, Тедді, — сказав Педді, один із небагатьох друзів, які в нього ще лишилися. — Зупинки на хресній дорозі.

Тедді перетнув екватор — тепер мертвих серед його знайомих більше, ніж живих. Цікаво, хто лишиться останній. Він сподівався, що ця доля випаде не йому.

— Наступна зупинка — будинок для старих, — не вгавав Педді. — Хай мене краще застрелять, як собаку, ніж здадуть туди.

— Точно, — погодився Тедді.

Спільний простір у «Феннінг-Корті» прикрасили у банальній рожево-бузковій палітрі, а на стінах у коридорах розвісили нейтральні репродукції імпресіоністів. Навряд чи хтось колись до них додивлявся. Мистецтво як шпалери.

— Правда ж, мило, тату? — спитала Віола із силуваним оптимізмом, коли їм уперше показали «Феннінг-Корт». — Як у готелі, правда? Чи як у круїзі?

Цікаво, коли це Віола була у круїзі? Вона затялася, що він має переїхати до «Феннінг-Корту».

Будинок їм показувала наглядка, пані на ім'я Енн Шофілд, яка сказала «Звітть мене Енн, Теде». («Звітть мене містер Тодд», — подумав Тедді). «Наглядка» — це як щось із романів Троллопа. Йому судилося вселитися до «Феннінг-Корту», цієї новітньої богадільні. Не те щоб, звісно, в Енн Шофілд було щось спільне із Септимусом Гардінгом. Тілиста, тямка, з повільним мідлендським акцентом («я з Бірмінгема і цим пишаюся»), вона аж бриніла від ледве стримуваної рішучої енергії.

— Ми тут всі — одна щаслива родина, — сказала вона з притиском, щоб Тедді не виділявся.

Вона простувала перед ними. У неї був величезний зад — Тедді картав себе за брак галантності, але це справді неможливо було не помітити. «Товстий контролер», — одразу охрестила її Берті, коли вперше приїхала у «Феннінг-Корт». Вона любила «Паровозика Томаса», взагалі любила читати. Вона саме закінчувала перший рік у Оксфорді, де належала до того ж коледжу, що свого часу й Тедді — тепер туди приймали і жінок. І вчилася вона на тій самій спеціальності. Це вона була його спадщиною, його посланням світу.

Спершу вони зайшли до вітальні, де гурток грав у бридж.

— Бачиш, тату, — прошепотіла Віола, — ти ж любиш грати у карти?

— Ну... — протягнув Тедді.

— У нас тут є різні гуртки, — сказала Енн Шофілд. — Бридж, як бачите, а ще є доміно, скраббл, боулінг, театральний гурток, концерти, щосереді вранці кава...

Тедді перестав до неї дослухатися. Йому починало судомити ногу, він хотів тільки дістатися додому, випити кави й подивитися «Хто хоче стати мільйонером?». Він не часто дивився телевізор, але любив шоу з питаннями — пристойні, з тихою аудиторією середнього віку. Вони його і заспокоювали, і стимулювали, а що ще потрібно у його віці?

Проте екскурсія тривала. Далі вони оглянули жарку, вогку пральну кімнату з величезними пральними машинами, а тоді — смердючий «склад відходів» з баками промислового масштабу, у які необачна «особа похилого віку» могла провалитися з головою.

— Мило, — пробурмотіла Віола.

Тедді озирнувся. Мило? У неї в очах був трохи маніакальний блиск. Далі була «кухонька», де мешканці, які «соціалізувалися» у вітальні, могли зробити собі «гарячі напої». Усі, кого вони зустрічали, посміхалися, віталися й питали, коли він вселяється.

— У тебе будуть нові друзі, — радісно сказала Віола.

— Мене цілком задовольняють мої старі друзі, — сказав Тедді, шаркаючи ногами.

— Як не зважати, що більшість із них померли.

— Спасибі, що нагадала.

— Усе добре? — спитала Енн Шофілд, озираючись на них, мовби відчула розбрат у їхніх лавах.

Назустріч їм коридором кульгала жінка з ходунками.

— Доброго дня, ви до нас приєднаєтеся? — життєрадісно спитала вона у Тедді.

Це все виглядало, як секта. Тедді це нагадувало передачу з 60-х, яку любила Віола, — «В'язень». Його серце стислося. То це буде в'язниця? В'язниця з наглядачкою.

Жінок там було більше — власне, вони були всюди. Переїхавши, він зрозумів, що майже всі «мешканці» — жінки. Він їм подобався, він завжди подобався жінкам. Звісно, він тоді був ще бадьорий і цілком давав собі раду, а жінки належали до того покоління, яке можна вразити просто тим, що вмієш увімкнути чайник. У «Феннінг-Корті» не одне вразливе серце починало калатати при його появі, проте він старанно уникав романтики й інтриг: попри показну люб'язність, пастельні фарби приховували трясовину пліток і конфліктів. Тедді — привабливий вісімдесятилітній чоловік (особливо для сімдесятилітніх жінок) — хоч-не-хоч викликав різні емоції.

— Мабуть, у такому віці чоловіки — дефіцит, — сказав він, аби пояснити якийсь прикрий випадок.

— У моєму віці теж, — відповіла Верті.

*

— Ходімо, Тедде, — сказала Енн Шофілд. — Ми ще далеко не все побачили.

«Далеко не все» включало сад у муніципальному стилі. Якись лавочки. Парковку.

— Думаю, машину він із собою не візьме, — втрутилася Віола.

— Думаю, візьме, — заперечив Тедді.

— Таточку, у твоєму віці не варто так багато водити.

(Мабуть, їй потрібна його машина. Її машина на ладан дихала). Віола любила влаштовувати такі суперечки на публіці, щоб аудиторія зауважила, яка вона розважлива, а яка легковажна решта родини. Раніше вона весь час робила так із Сонні. Це доводило бідолашного хлопця до шалу. Та й зараз доводить.

— У багатьох наших мешканців є машини, — Енн Шофілд підвела Віолу.

*

Сама квартирка вмістилася б до вітальні його гемпстедської бабусі. Тедді давно вже не згадував Аделаїду, і його здивувало, як добре він її пам'ятає — жінку, яка навіть у 20-ті носила довгу вікторіанську чорну сукню й весь час скаржилася на активних внуків. Відтоді вони здолали дуже довгий шлях.

Якось, пригадав собі він, під час особливо нудного візиту вони з Джиммі прокралися нагору, аби поглянути на її спальню — їм суворо заборонили туди заходити. Він пам'ятав її величезний, оббитий шовком гардероб, де запах камфори й лаванди змагалися між собою, але не перебивали духу розпаду. Вони залізли у гардероб, дивний старосвітський одяг Аделаїди неприємно торкався їхніх облич.

— Не подобається мені тут, — прошепотів Джиммі.

Тедді там теж не подобалося, і він виліз, але випадково закрив двері. Йому не одразу вдалося їх відчинити — у ручки був якийсь чудернацький механізм.

Коли Джиммі нарешті вирвався на свободу, на його нажахані крики збігся весь дім. Аделаїда була в люті («Погані, погані хлопчиська»), проте йому запам'яталося, що Сильвія прикривала долонею рот, аби свекруха не побачила її сміху. Після того бідаха Джиммі не любив замкненого простору. На війні він був десантником — висадився на пляжі Сорд і просувався сплюндрованими руїнами Європи після Дня Д, аж доки не доповз до фіналу у складі 63-го артилерійського полку. Йому, мабуть, було геть незатишно у тісних САУ. Він із 63-м полком звільняв Берген-Вельзен, але вони з Тедді ніколи про це не говорили, та й взагалі про війну майже не згадували. Зараз він про це жалкував.

Тедді уявляв геїв як манірних дамочок у Сохо, доки не дізнався про Джиммі одного сповненого несподіванок дня незабаром після завершення війни. Він не думав, що такі чоловіки здатні на безжальну відвагу, яка мала бути у брата.

Джиммі вже давно помер — у п'ятдесят йому діагностували лімфому, хвороба стрімко прогресувала. Дізнавшись про діагноз, Джиммі розігнав машину і з'їхав із кручі. Яскраво жив, яскраво помер. Жив він, звісно, в Америці. Тедді на похорон не поїхав, але коли по той бік Атлантики ховали Джиммі, пішов до місцевої церкви й тихо сидів, поринувши у думки. За кілька днів

по тому в його поштову скриньку пурхнув тонкий блакитний авіаконверт, як рідкісний листок. У прощальному листі Джиммі писав, що завжди любив Тедді і захоплювався ним, що той був чудовим братом. Тедді думав, що це не так. Чим-чим, а братерськими обов'язками він нехтував. Він ніколи не питав Джиммі про його гомосексуальне життя (як по правді, цього він знати не хотів) і завжди думав (зі зверхністю, як він готовий визнати зараз), що його професія у рекламі доволі банальна. Його засмутило, що Берті почала працювати в рекламі — на його думку, ця робота полягала в тому, щоб заохочувати людей витратити гроші, яких у них нема, на речі, які їм непотрібні. («Так і є», — погодилася Берті).

— Що ж, Джиммі бачив на війні страшні речі, — сказала тоді Урсула. — Думаю, банальність — далеко не найгірша протитрута.

— Усі ми бачили на війні страшні речі, — сказав Тедді.

— Не всі, — сказала Урсула. — Я знаю, що ти бачив.

— І ти.

— Хтось же мусив робити цю роботу, от ми й робили.

Як він скучив за сестрою. З усіх легіонів померлих, з незлічимої множини душ, що пішли раніше, найбільше йому серце боліло саме за Урсулу. Майже тридцять років тому в неї стався інсульт. Слава Богу, смерть була швидка, але сестра була надто молода. А Тедді тепер — занадто старий.

— Тату?

— Вибач, задумався.

— Наглядачка — Енн — саме пояснює, як викликати допомогу.

«Ото вже радість», — подумав Тедді.

Зі стелі кожної кімнати звисали тонкі червоні нитки.

— Тож якщо впадете, — казала Енн Шофілд, — можете просто за неї смикнути й викликати допомогу.

Тедді не став питати, що буде, якщо він впаде не біля нитки. Він уявив, як Енн Шофілд поспіхом котиться до нього рожевими й бузковими коридорами, і подумав, що, може, краще лежати, де впав, і померти, не втрачаючи гідності.

Енн Шофілд називала цей житловий комплекс просто «Феннінг», це нагадувало Тедді той готель у Мейфері, де він колись провів ніч із дівчиною. Він не пам'ятав, як той готель називався («Геннінгс»? «Ченнінгс?»), зате був доволі-таки певний, що дівчину звали Айві. Вони зустрілися, коли Лондон стояв темний через протиповітряну оборону — обоє шукали, де спочити тієї ночі. Вона шукала Католицький клуб на Честер-Стріт, а Тедді вже не пам'ятав, що шукав. Може, й нічого. Він був п'яний, вона також напідпитку, і вони ніг під собою не відчували (буквально), коли дісталися до готелю.

Його теперішнє темне і похмуре – мабуть, далі ставатиме тільки гірше, – а ось минувшина яснішала з кожним днем. Він мовби бачив брудні сходи того готелю, білий портик і вузькі сходи до спальні на останньому, п'ятому поверсі. Він майже відчував смак пива, яке вони пили. У підвалі було укриття, проте, коли пролунала сирена, вони не кинулися туди, а звисилися з вікна у нічну прохолоду, щоб подивитися на наліт. Протиповітряна група у Гайд-парку здійснювала шум. У нього було кілька вільних днів після повернення із навчання в Канаді – пілот, ще не скривавлений у боях.

Вона була заручена з моряком. Цікаво, як склалася її доля. Що сталося з її моряком.

Якось він згадав про неї під час рейду на Мангайм, коли вони перетинали щільний ряд радарів на захищених підступах до Руру. Він подумав, що там, унизу, на ворожій території, були сотні таких самих Айві, милих фройляйн із кривими зубами й нареченими на підводних човнах: вони завідують німецькою протиповітряною обороною й усі до одної прагнуть його вбити.

– Татку? Татку, та послухай, що тобі кажуть.

Віола закотила очі, кинувши погляд на Енн Шофілд, мовби намагалася зобразити щось середнє між турботою і дружньою насмішкою, хоча Тедді й сумнівався, що вона щось із того відчуває. «Колись ти також постарієш», – подумав він. Яке щастя, що він цього вже не застане. І Берті теж – гірко думати, але й вона колись буде старенькою пані з ходунками, яка човгатиме нудними коридорами. «Таке прокляття випало на вік людський, – це ж Гопкінз? – І образ Маргарет забудь не смій». Ці рядки завжди його розчулювали...

– Тату!

★

Мабуть, він сам у всьому винен. В ожеледицю послизнувся перед домом і одразу зрозумів, що справи кепські. Він почув, як вие від болю, і здивувався, що здатен видати такий звук, здивувався, що це його голос. Так він напівлежав на тротуарі. На війні його літак підбили – здавалося, нічого гіршого за те полум'я вже не буде. Але зараз біль був нестерпний.

На допомогу кинулося кілька незнайомих. Хтось викликав швидку, а пані, яка представилася медсестрою, накинула свій плащ йому на плечі. Вона присіла біля нього, заміряла пульс, а тоді ніжно поплескала по спині, як маленького.

– Не рухайтесь, – сказала вона.

– Не буду, – покійно погодився він: йому було приємно, що бодай цього разу ситуацію контролює хтось інший.

Вона тримала його за руку, доки вони чекали на швидку. Такий простий жест, але його оповила вдячність. Коли його нарешті повантажили у швидку, він прошепотів: «Дякую». «Прошу», — сказала вона. Він так і не дізнався, як її звали. Шкода: він би надіслав їй листівку чи, може, квіти.

Він зламав стегно, знадобилася операція. Лікарня вирішила повідомити «найближчим родичам», хоча Тедді просив їх цього не робити. Він хотів заповзти в нору й зализувати рани, як лис чи пес, проте коли прийшов до тям після анестезії, то почув, як Віола бурмоче: «Це — початок кінця».

★

— Тобі майже вісімдесят, — сказала вона своїм «розважливим» тоном. — Ти вже не можеш собі дозволяти такі вибрики, як раніше.

— Я йшов купити молоко у найближчому магазині, — пояснював Тедді. — Це що, вибрики?

— Та байдуже. Далі тобі ставатиме дедалі важче. Я не можу мчати сюди щоразу, як ти зробиш якусь дурницю.

Тедді зітхнув і сказав:

— Я не просив, щоб ти приїжджала.

— І що, я мала вдома сидіти? — спитала вона з відчуттям своєї правоти. — Що, я не приїхала б допомогти власному батькові, коли з ним сталося таке нещастя?

Після виписки він терпів її присутність три дні. Увесь той час вона нервувалася, що полишила заради нього своїх котів. А ще, як вона казала, «цей дім мене дратує»:

— Ти тільки поглянь, ти тут кількадесят років нічого не міняв. Усе таке старомодне.

— Я теж старомодний. Не думаю, що це погано.

— Ти нестерпний, — сказала Віола, намотуючи на палець пасмо фарбованого хню волосся (він і забув, як його дратувала ця її звичка).

★

Віола подзвонила Сонні і сказала, що він муситиме «вділити час» дідусеві. Щоразу, як Віола думала про Сонні, її охоплювала паніка. Він уже раз спроквола спробував покінчити життя самогубством. Йому не стало б

завзяття справді себе вбити, правда ж? А якби все ж стало? Паніка холодила серце, їй здалося, що зараз зомліє. Вона не дала собі ради із Сонні й не знала, що з цим робити.

Від жаху вона ставала жорстока.

— Тобі ж усе одно робити нічого, — сказала вона синові.

★

Свою чергою, Сонні відчув полегшу, знову опинившись удома в дідуса Теда. Це було єдине місце, де він почувався щасливим.

Тедді спав на дивані на першому поверсі, а Сонні обрав собі спальню на другому поверсі з вікнами на задній двір — колись це була мамина кімната, а потім там оселилася Берті в той рік, коли жила тут. Сонні теж, звісно, колись тут жив, хоча й не так довго, бо мусив зносити нескінченні нестерпні канікули в маєтку Джордан. Цікаво, ці спогади колись перестануть завдавати йому біль?

Йому подобалася ця маленька спальня. Тут спала сестра. Він щочас перебирався в кімнату до Берті. Колись сестра була його прихистком, теплом і світлом, але зараз вона поїхала. До Оксфорда, на чужину. «Це ось вона — наша надія!» — казала Віола своїм друзям, вказуючи на Берті. Мовби це був жарт. А ще всі вони були певні, що жінки — «досконаліший вид» (уся та маячня про «рибу на велосипеді»). Сонні, очевидно, був наочним доказом цієї тези.

★

Щовечора, коли Тедді засинав, зі спальні Сонні долинав різкий запах горілої трави. Мабуть, марихуана, здогадався він, хоча не надто на тому знався.

Сонні й далі жив у Лідсі — Віола його покинула, переїхавши до Вітбі. Зараз він жив у огидній занедбаній квартирі зі знайомими — всі вони були надто егоїстичні, аби зватися друзями.

Університет він не закінчив (теорія комунікації — «оце так іронія», як сказала Віола), зараз, здається, взагалі нічим не займався. Цей хлопець мовби весь складався з самих гострих кутів. Здавалося, у нього не було жодних навиків, необхідних, аби долати найпростіші виклики буденного життя. Розігріваючи їм на підвечірок консервовані боби, він повідомив Тедді з кухні, що тепер грає на гітарі у групі.

— Добре тобі! — гукнув йому Тедді з вітальні. Здається, боби вже підгоріли.

Вони часто їли консервовані боби та спагетті. А ще рибу зі смаженою картоплею, коли Сонні напружувався, виходив із дому і добрідав до найближчої кав'ярні. А якщо ні, то вечерю їм доставляли з ресторанів цілого міста чи навіть цілого світу — індійську кухню, китайську. І піццу — багато піцци. Тедді здивувався, що тепер пайки розвозять не лише солдатам.

— Шо? — протягнув Сонні.

— Жартую, — сказав Тедді.

— Шо?

Тедді це влітало в добру копійку. («І нема на те ради», — прозвучав у голові голос матері). Хлопець геть не вмів готувати. Віола теж погано готувала — малостравне їдло з коричневого рису і бобів. Віола вирощувала обох дітей вегетаріанцями — Берті досі не їла м'яса, а Сонні, здається, їв усе, що приповзе. Тедді вирішив, що якщо знову зведеться на ноги, то навчить його готувати найпростіші страви — сочевичний суп, печеню, кекс із мадейрою. Хлопця просто треба було трохи підтримати.

*

Виявилося, у Сонні були водійські права. Тедді спробував не видати несподіванки — Віола весь час розказувала, що Сонні ні на що не здатен і нічого не доводить до пуття.

— Гаразд, — сказав Тедді, — моя машина припадає пилom у гаражі, то давай покатаємося. Десь там валяється Віолин учнівський знак.

Віола геть не хотіла вчитися водити.

— Ти певен? — розгубився Сонні. — Мама каже, що в машину зі мною більше не сяде. Каже, хоче померти від старості.

Тедді вирішив, що бути пасажиром Сонні — це значно безпечніше, ніж кожної ночі у п'яній летіти над землями ворога, який тільки й мріє тебе убити:

— Давай, не водитимеш — ніколи не навчишся.

«Хтось же мусить прищепити хлопцеві віру в себе», — вирішив Тедді. Вони запакували в багажник інвалідний візок, який йому позичили в лікарні, і рушили.

Вони поїхали у Геррогейт — Тедді подобалося це містечко. Він часто там бував — і під час війни, і потім. Вони запаркувалися в центрі, хоча на це й пішло трохи часу — Сонні, схоже, не розрізняв право і ліво, вперед і назад. Утім, він був непоганий водій — звісно, їхали вони повільно й обережно, але він розслабився, коли зрозумів, що Тедді, на відміну від Віоли, на нього не кричатиме.

— Тренування — велике діло, — підбадьорив його Тедді.

Вони мило пообідали в «У Бетті» й рушили до парку. Подекуди із вогкої землі пробивалися перші весняні пагони. Сонні штовхав візок занадто швидко: Тедді хотів би помінятися з ним місцями, аби хлопець зрозумів, як незручно, коли колеса налітають на бордюри й вибоїни. Проте, в цілому, він був задоволений вилазкою.

— Знаєш, що я хотів би зробити, перш ніж повернемося? — спитав він, коли вони зробили аж різкий поворот і рушили назад до міста.

★

— На цвинтар? — перепитав Сонні. Виявилося, він ніколи не бував на цвинтарі. На похорон батька його не взяли, а ніхто інший із його знайомих не помирав.

— Так, у Стоунфоллі, — пояснив Тедді. — Там цвинтар Управління військових могил Співдружності, поховані переважно канадійці. Ну, і кілька австралійців і ківі, щопта американців і британців.

— А, — сказав Сонні. Його тяжко було чимось зацікавити.

Поля мертвих. Ошатні ряди білих надгробків, твердих подушок на їхній зеленій постелі. Екіпажі ховали разом, най і на тім світі будуть такі ж близькі, як у цім. Пілоти, інженери, навігатори, радисти, кулеметники, бомбардири. Двадцять, двадцять один, дев'ятнадцять: віку Сонні. Тедді знав одного хлопця, який збрехав про вік і вивчився на пілота «Галіфакса» у 18. А в 19 вже й загинув. А Сонні зміг би так, як він? Як вони всі? На щастя, йому не доведеться проходити цього випробування.

— Вони були звичайні хлопці, — сказав Тедді.

А видавалися дорослими чоловіками й робили чоловічу роботу. Тедді старішав, вони молодшали. Вони поклали життя за те, щоб у Сонні був шанс, — він це хоч розумів? Мабуть, не треба очікувати вдячності: пожертва за самою своєю природою полягає у тому, щоб давати, а не отримувати. Він згадав, як казала Сильвія: «Слово „жертвність" існує, щоб примиряти нас із бійнею».

— Тут немає тих, кого збили над ворожою територією. Лише (лише!) ті, хто загинув на тренувальних вильотах — їх тут понад вісім тисяч, — пояснив він. (Майже чув голос Віоли: «А ось і урок з історії!»). — Хтось із цих

хлопчиків загинув, намагаючись посадити підбитий літак, хтось помер у лікарні в Геррогейті від отриманих у рейді ран.

Але Сонні вже мчав далі між рядами загиблих. Плечі задер, голову опустив – здавалося, нічого й не помічав. Може, він просто не хотів цього бачити.

– У них хоча б є могила, мабуть, це вже немало, – Тедді й далі говорив із Сонні, хоча, мабуть, той його не чув. Він навчився цьому, коли внук був маленький. У Сонні був слух, як у собаки, тож навіть коли здавалося, що він не чує, Тедді сподівався, що той бодай вбере знання, як осмислить. – Понад двадцять тисяч солдат, які літали на бомбардувальниках, не мають навіть могил, є тільки меморіал у Ранніміді.

Меморіал тим, чия голова не спочине на кам'яній подушці – їхні імена писано на воді, випалено на землі, атомами розвіяно у повітрі. Ім'я ім легіон.

Тедді відвідав меморіал незабаром після того, як юна королева відкрила його у 53-му.

– Може, я поїду з тобою? – спитала Ненсі. – Були б нам канікули, заночували б у Віндзорі чи заїхали до Лондона.

Він спробував пояснити, що це проща, а не канікули, й коли таки поїхав сам, Ненсі попрощалася з ним сухо. Він «не пускав її» на свою війну, казала вона, – хоча це не випадає говорити тій, діяльність якої теж оповита атмосферою таємниці. У ті лічені рази, коли їм вдалося зустрітися під час війни, вона благала його забути про бойові дії й насолоджуватися часом, який могли провести разом. Тепер він про це шкодував. Може, справді треба було влаштувати маленькі канікули?

– Десь у німих покоях з алебастру, – сказав він Сонні, коли той повернувся.

– Шо?

– «Куди не зазирнуть ні смерки, ні світанки, спокійно спить покірне Воскресіння, спить дах камінний, сплять запони з китайки»[5]*. Це Емілі Дікінсон. Як не дивно, мене з нею познайомила твоя мама. Дікінсон – це поетка, – додав він, зауваживши розгубленість Сонні, мовби хлопець перебирав у голові Віоліних знайомих і шукав серед них таку собі Емілі Дікінсон. – Покійна американська поетка. Багато писала про смерть, може, тобі сподобалося б. «Я почула дзижчання мухи, коли померла».

Сонні нашорошив вуха.

– Я трохи пройдуся, – сказав Тедді.

Сонні поміг йому піднятися з візка й подав руку. Вони повільно пошкандибали вздовж лав загиблих.

Він хотів розповісти внукові про цих чоловіків. Як той хитрий лис Черчіль їх зрадив і навіть не згадав у промові в День перемоги, як їм не дали ні медалей, ані меморіалу, як Гарріса розп'яли за рішення, прийняті іншими,

хоча, бачить Бог, під кінець він впроваджував їх у життя із хворобливим завзяттям. Але що це змінить? («Ось і урок з історії»).

— То як... — протягнув Сонні, колупаючи носом черевика надгробок. Черевики в нього були страшенькі і брудні, ніби щойно зняті з десантника. — То як, ти типу бачив дуже погану фігню?

— Що значить «погану фігню»?

Сонні стелав плечами.

— Кров, — і знову стелав плечами. — Страшне.

Тедді не зовсім розумів, чому нинішню молодь приваблюють похмурі теми. Може, бо вони такого самі не спізнали. Вони вирости на світлі, без тіні, і хотіли творити власну пільму. Сонні вчора зізнався, що «хотів би» бути вампіром.

— Огидні, — додав він, бо раптом Тедді не зрозумів «кров» і «страшне».

Тедді згадав про канадійського інструктора, з якого обдерло всю плоть, і все «страшне», що сталося потім. «Що ж, щастин вам». Гвинт розтинає повітря. Як же звали ту дівчину з Жіночого допоміжного загону Повітряних сил? Гільда? Точно, Гільда — висока, круглолиця, повнута. Вона часто відвозила їх на злітну смугу. Приятелювала зі Стеллою. Стелла — радистка: її голос з нотками вищого класу вітав стомлені команди, які поверталися з операцій. Стелла йому подобалася: він навіть думав, що між ними може щось бути, але нічого не було.

Гільда була життєрадісна.

— Щастин вам, хлопчики!

Вона в нього й нині стояла перед очима. А ще вона завжди була голодна. Якщо вони поверталися, не доївши пайок, то завжди віддавали його Гільді — бутерброди, солодощі, все як є. Тедді розсміявся. Дивно, що він пам'ятає про неї таке.

— Дідусю?

Це було перед самим кінцем, перед Нюрнбергом. Він був на злітній смузі: розмовляв із механіками про «Л-Лисицю», на якій тоді літав. Вони разом спостерігали, як заходить на посадку літак, який дуже пізно вертався з попереднього вильоту. Виглядало на те, що він підбитий і сідатиме тяжко. А Гільда спокійно їхала собі на велосипеді уздовж смуги. База була величезна, там усі їздили велосипедами. Навіть Тедді купив собі старий деренчливий драндулет, хоча як командир крила міг претендувати на автомобіль від Повітряних сил. Він ще встиг здивуватися, що Гільда там забула. Відповіді так і не дізнався. Підбитий літак з ревом наближався до смуги, а Гільда навіть не озирнулася. Вона зауважила Тедді й помахала йому. Вона не побачила, як злітає гвинт, від нього відпадає лопать і мчить, з приголомшливою швидкістю розтинаючи повітря, крутячись, як величезна кленова насінина. Це відбулося так швидко, що ані Тедді, ані механік не встигли зреагувати, не встигли гукнути «Обережно!». «Гільда не

встигла нічого побачити, це вже добре», — так Тедді подумав. Просто не пощастило на якісь кілька секунд і сантиметрів. «Шкода, що вона така дилда», — сказав потім прагматичний механік.

— Дідусю, ти що?

Лопасть відтяла їй голову. Він почув, як закричала інша дівчина з допоміжних жіночих сил, заглушаючи потойбічний рев зраненого літака, що вгризся у злітну смугу. Бомбардир загинув під час приземлення, а навігатор був уже мертвий — зачепило шрапнеллю десь над Руром. Але це тоді здавалося другорядним. Жінки кинулися до Гільди зі сльозами й лементом, але Тедді наказав їм іти геть, повертатися на їхню базу й лишатися там, а сам пішов і підняв її голову. Змушувати когось іншого зробити це здавалося йому неправильним. Колеса її велосипеда й далі крутилися.

Тепер це була просто голова, а не Гільда. Немислимо уявити, що вона мала щось спільне із кругленькою смішкуватою дівчиною. Наступного вечора він запросив Стеллу потанцювати у сусідній ескадрильї, але нічого з того не вийшло.

— Агов, дідусю!

— Під час війни трапляється багато страшного. Не треба того згадувати. Краще не думай про смерть.

*

— Когось шукаєш? — спитав Сонні.

— Так.

— У них нема чогось типу карти?

— Мабуть. Але дивись, я його знайшов.

Він зупинився перед надгробком, на якому було написано «Старший сержант авіації Кіт Маршалл, Королівські повітряні сили. Бомбардир», і привітався.

— А його поховали без екіпажу, — зауважив Сонні, якому було соромно стояти обіч чоловіка, котрий розмовляв із мертвими, навіть якщо на цвинтарі більше нікого не було.

— Ні, решта з нас заціліли. Він загинув, коли ми поверталися з рейду на Велике місто — так ми тоді називали Берлін. Інколи нападники — німці — вклинювалися у потік бомбардувальників, які поверталися додому. Це підступно. Кіт був мені другом, може, й найкращим.

— Хочеш знайти ще когось? — спитав Сонні: він уже кілька хвилин героїчно тамував нетерплячку.

— Та ні, просто хотів дати Кіту знати, що хтось його пам'ятає, — він усміхнувся внукові. — Додому, Джеймсе. Не жалій коней.

— Що?

*

Уже запала рання зимова ніч. Сонні сказав:

— Я ніколи не водив у темряві.

— Усе колись трапляється вперше, — сказав Тедді.

Звісно, інколи перший раз стає останнім. Назад вони добиралися непевно, але Тедді вирішив лишатися спокійним, щоб підтримати Сонні. На його подив, Сонні спитав:

— То що, ти літав у бомбардувальнику? Ти пілот?

— Так, я був пілотом бомбардувальника «Галіфакс». Бомбардувальники називали на честь британських міст — Манчестер, Стерлінг, Веллінгтон, Ланкастер, Галіфакс. Звісно, вся слава дісталася «Ланкастерам», бо вони піднімалися вище і брали більше бомб. Але наприкінці війни «Галіфаксам» почали ставити нові двигуни «Бристоль», і вони стали не гірші за «Ланкастери». Ми любили наші старі-добрі літаки, але після війни виявилось, що «Ланкастери» — зірки, а ми бідні родичі. А ще у «Галіфаксі» в тебе були кращі шанси, якщо треба швидко вибратися з літака. У «Ланкастерів» посередині стирчав такий лонжерон, і...

Сонні раптом зробив поворот через дві смуги. На щастя, дорога була майже порожня. («Упс»). Тедді не зрозумів, це Сонні намагався щось оминати чи просто задрімав, і вирішив замовкнути. Йому раптом згадався голос Ненсі: «Давай поговоримо про щось цікавіше за механіку бомбардування». Він зітхнув і пробурмотів собі під ніс: «Термопіли».

— Що?

*

Коли вони нарешті дісталися додому, Тедді сказав:

— Ти чудово впорався. Ти станеш прекрасним водієм.

Хвалити завжди краще, ніж критикувати. Врешті, онук і справді чудово впорався. Сонні зробив бутерброди з беконом (на кухонному фронті також прогресував), і вони повечеряли перед телевізором за келихом пива, щоб відсвяткувати. Уперше за кількадесят років Тедді схотів закурити, але стримався. Він стомився і заснув на канапі, перш ніж закінчилося пиво і «Вечірка у Ноеля».

★

Може, треба було перебратися назад на ферму, коли Віола виросла й поїхала вчитися в університет. Десь неподалік, може, у Гемблдон-Гіллз. Купив би маленький котедж. (Він тепло згадував про Мишачий котедж). Проте він лишився і вперто простував уперед: щось підказувало йому, що це життя треба дожити. Йому подобалося у Йорку, подобався його сад. У нього були друзі, він вчашав до кількох клубів. Він вступив до археологічного товариства і їздив на розкопки. А ще до туристичного гуртка й орнітологічного клубу. Йому більше подобалося займатися чимось на самоті – гурток накладав обов'язки, але Тедді був обов'язковий, хтось же мусить виконувати обов'язки, аби світ не розсипався. Йому здавалося, що робота у провінційній газеті нетяжка, тож здивувався, скільки часу в нього вивільнилося після виходу на пенсію. Може, аж забагато часу.

★

– А це ще що? – спитала Віола, вказуючи на шафу з «Пригодами Августа». – Думаєш, їх зараз хтось купить? Вони ж сто років як вийшли з моди. І всі підписані для тебе – мабуть, це їх знецінює. Але тут повний набір, може, хтось і зацікавиться.

– Мені вони цікаві, – сказав Тедді.

– Але ж вони тобі ніколи не подобалися, – сказала Віола. – Ти їх навіть не читав.

– Читав.

– Але ж вони в бездоганному стані.

– Бо мене навчили охайно поводитися з книжками.

Віолу теж цьому вчили, але вона нехлюйка. Кришки, бризки, котяча блювота – чого тільки не знайдеш на сторінках її книжок. Вона як не у ванну їх впускала, то забувала під дощем. У дитинстві вона жбурляла їх, як ядра, коли злилася. Коли Віола була маленька, Енід Блайтон не раз летіла Тедді в лоб, якимось ледь не зламала йому ніс «Казками країни фей». Він не здивувався б, якби дізнався, що вона й досі жбурляється речима. Мабуть, у

ній було стільки злості, бо вона втратила маму. Ось, знову кухонний психоаналіз. («Я злюся, бо в мене є мама», — сказала Берті). Сильвія ніколи не була прихильницею теорій про дитячі травми. Люди народжуються готовими, казала вона, просто запакованими, потрібно їх тільки розгорнути. Дивовижно, як мало вини було у того покоління.

Тедді взяв порожню коробку й почав пакувати «Августа». Він уже багато років не відкривав ці книжки. Іззі написала останній том у 1958 році. Вони вже давно не продавалися — мабуть, їх перестали читати після війни. Розквіт «Августа» припадав на міжвоєнні роки. Август Едвард Свіфт flouruit 1926–1939: бідолашний старий скінчився задовго до смерті Іззі у 1974 році. А ось та його версія, що існувала у Тедді в голові, час від часу давала про себе знати. Цікаво, він теж постарів? Його теж силою тягнуть у житловий комплекс для людей похилого віку? Цікаво, він ходить із цигаркою в зубах, у заляпаних штанах, із недбало поголеним підборіддям?

Тедді відвідав Іззі за кілька днів до її смерті. У неї були не всі вдома. Зараз складно згадати, лишилося тільки цілісне враження — жадібний червоний рот, парфуми, дивацтва. У якийсь момент вона хотіла його усиновити. Цікаво, його життя склалося б інакше, чи все пішло б більш-менш так само?

Іззі заповіла права на «Августа» Тедді. Вони коштували копійки. Решту мастку, себто передовсім дім у Голланд-Парку, вона заповіла «моїй внучці» у Німеччині, про яку доти вони нічого не чули. «Як репарація» — писалося у заповіті.

Після похорону Памела, Тедді й Памелина донька Сара перебрали все в домі Іззі. Кошмарна була робота. На дні скриньки з прикрасами вони знайшли Воєнний хрест і очам своїм не повірили. Ці дві таємниці — внучка в Німеччині й Воєнний хрест — підсумували непізнавану Іззі. Якби Урсула, в душі детектив, була тоді ще жива, вона б докопалася до істини. Тедді було байдуже (зараз йому за це соромно), а в Памели незабаром з'явилися ранні симптоми хвороби Альцгеймера. Бідолашна Пеммі багато років провела в імлістому півжитті. Отже, загадка Іззі лишилася нерозгаданою, як їй і хотілося.

Він спакував студійний портрет: Сесіл Бітон сфотографував Іззі, коли вона тільки входила до високого товариства. На портреті Іззі виглядала як кінозірка — штучна, маніпулятивна.

— Але гламурна, — сказала Берті.

— Мабуть, що так, — сказав Тедді.

Він показав фотографію внучці, коли та вперше відвідала його у «Феннінг-Корті».

— Але красунею вважалася моя мама, — сказав він.

Він згадав тіло Сильвії у відкритій труні. Роки спливали їй з лица, і Бея схопила його за руку — вони були там удвох, мов на приватній виставці (врешті, так, мабуть, і було). Чому саме Бея? Де була Ненсі того дня?

Забув. Беї, звісно, вже теж не було в живих. Він її любив – мабуть, вона й не знала, як сильно.

Господи, подумав Тедді, досить згадувати мертвих. Він запакував Бітона з «Августами» і заклеїв коробку.

– Вони поїдуть зі мною, – рішуче сказав він Віолі.

– А Сонні де? – здивувалася вона.

★

Так, де ж Сонні?

Я останнім часом кілька разів бачив великого лиса, проте такого спекотного дня він, як і більшість тварин, ховається десь у тіні. Лисам не пощастило з репутацією. У казках і притчах лис постає як меткий, хоча часом милий, злодюжка, синонім до високих і низьких підступів. Аморальна істота, трикстер, лис буває підступний. У християнстві лиса часто прирівнюють до диявола. У багатьох церквах можна побачити, як лис у рясі священника читає месу своїм парафіянам-гусам. (Гарну гравюру можна оглянути у соборі Іллі). Лисиця – це підступний злочинець, диявольський безсовісний звабник, а гуси – невинні...

А був він на горищі, де, хочете вірте, хочете ні, було ще більше коробок різної фігні. Там стояла задушлива атмосфера занедбаного місця. Була й ціла коробка тонкого поцвілого паперу, рясно помережаного надрукованим через один інтервал текстом. Частину він не міг розібрати – мабуть, вірші.

Горище було як занедбаний музей, сповнений іржі й пилу. Сонні не подобалася музейна атмосфера, але подобалася ідея збирання, полиці метеликів, комах, каміння. Йому подобалися книжки про Августа, хоча він у цьому й не зізнався б. Те, що всередині – то не дуже, а от однакові обкладинки... На форзаці в них були номери, тож якщо поставити їх у ряд, вони вели лік від першого тому до сорок другого. У дитинстві він збирав камінці, гальку, гравій з дороги, що завгодно. Він і досі інколи ловив себе на тому, що хоче підняти камінець і покласти в кишеню.

Щоразу, як він виймав аркуш, над паперами здіймалася хмарка куряви, як сірого тальку. Читав він повільно, промовляючи кожне слово, ніби розбирав іноземну мову.

У хліву, де знайшло прихисток Святе сімейство, був лише один маленький вогник, та й той згасав. Вільшанка, що серед інших звірят прийшла привітати Месію, зауважила, що дитя мерзне, й почала роздмухувати слабке багаття своїми крильцями, ширяючи над попелом. Так вона обпалила грудку, яка й лишилася червоною на знак подяки.

Там такого добра було багато. У кінці кожного запису стояло «Agrestis», хай би що це значило. Тема була щоразу інша – «у пошуках первоцвітів», «вітаємо весну», «золота велич нарцисів», «видра з лискуchoю від води шкуркою», «підсніжник у найбільшому вбранні». Зайці – «у кельтів посланці Остари, богині весни» – боролися на полі. Сонні здивувався: зайці боролися? Це у них що, спорт такий? Іще одна пліснява коробка з гудзиками і старими монетами. Коробка від взуття, забита фотографіями, на яких він майже нікого не впізнавав. Там було чимало маленьких чорно-білих світлин, які видалися Сонні допотопними. У 70-ті фотографії стали кольорові. З'явилися пожовклі квадратні фотки, де він із Берті та дідом граються в саду. У яскравому одязі вони виглядали як клоуни. «Ну спасибі, Віоло», – гірко подумав він. Воно й не дивно, що в дитинстві над ним насміхалися. Вони з Берті стояли над клумбою, а між ними сидів Тінкер. Його серце стислося. Він розплакався, коли дідусь сказав, що Тінкера усипили. Він вийняв фотографію і поклав у кишеню.

Він знайшов ще одну маленьку іржаву скриньку – всередині лежали медалі. Мабуть, дідусеві, з війни. А ще там була маленька золота гусінь. Гусінь тут до чого? Біля неї була маленька, розм'якла від старості картка – «Член клубу гусені», виписана на ім'я «м.о. Е.Б. Тодда». Іще одна членська картка, вже до «Клубу золотої рибки» – для «ком.а.к. Е.Б. Тодда». Що означали ці загадкові літери? Що це за дивні клуби, до яких належав дід Тед? Він ледве розібрав, що на членській картці Клубу золотої рибки було написано «врятувався від смерті на запасній шльопці, лютий 1943».

Сонні згадалася їхня подорож до Герроґейта, коли дід Тед зламав стегно. Сонні, звісно, нікому не сказав, але йому там сподобалося. Йому сподобався порядок, який панував на цвинтарі. У якийсь момент йому навіть довелося лишити діда Теда й відійти, бо йому на очі навернулися сльози. Усі ці загиблі, це так сумно. Вони були його віку, а робили щось шляхетне, героїчне, їм пощастило. Їм даровано історію. З ним нічого такого не станеться. У нього не буде нагоди вчинити шляхетно чи героїчно.

Від цього він розізлився. Він вийняв медалі зі скриньки й записав їх у кишеню разом із викраденою фотографією.

Війна, власне, його цікавила, всі ці бомбардування. Може, книжку про війну прочитає. Може, поговорить із дідом, не почувачись ідіотом. То його дід теж був героєм? У нього було цікаве життя. Цікаво, як люди здобувають собі цікаве життя.

Він незграбно спустився драбиною з горища і впустив скриньку на підлогу. Віола демонстративно закашлялася від пилу.

— Ти ж знаєш, що в мене алергія, — буркнула вона.

— Там такого багато, — сказав Сонні.

— Господи, — сказала Віола Тедді, — та ти нічого не викидаєш.

Не зважаючи на неї, Тедді спитав у Сонні:

— А ти не бачив там скриньки з моїми медалями?

— Якими медалями?

— З війни, сто років їх не бачив. Я думав піти на зустріч ветеранів Королівських повітряних сил, то вдягнув би.

Сонні стенив плечами:

— Не знаю.

— Давайте збиратися далі, — сказала Віола.

*

— Отже, все завантажили на одну вантажівку, — сказала Віола, — треба тільки перевірити все на ідіотизм, і можемо рушати.

— Що перевірити? — спитав Тедді.

— Ну, на ідіотизм, — повторила Віола. — Роззирнутися, пересвідчитися, що там нічого не лишилося.

«Ціле моє життя там лишилося», — подумав Тедді.

1951

Невидимий черв

Віола не квапилася з'явитися на світ. Тедді й Ненсі були одружені вже п'ять років, а дітей все не було. Вони майже втратили надію й почали говорити про усиновлення. Незабаром вони стануть занадто старі, сказала

неусміхнена жінка з ради усиновлення, а дітей зараз мало (мовби це сезонний продукт). Вони хочуть стати в чергу?

— Так, — сказала Ненсі рішучіше, ніж Тедді очікував. Неусміхнена жінка, така собі місіс Тейлор-Скотт, сиділа за дешевим казенним столом. Тедді й Ненсі сиділи на незручних стільцях перед нею й налякано відповідали на питання. («Мов учні, що провинилися», — сказала Ненсі).

— Якщо дітей мало, то ми й на кольорову дитинку згодні, — сказала Ненсі й повернулася до Тедді: — Нам же байдуже, правда?

— Так, — сказав він, питання застало його зненацька. Вони про це навіть не говорили. Йому й на думку не спадало, що їхня дитина не конче буде біла. Під час війни він взяв у один рейд кулеметника з Ямайки, чорного, як ніч. Тедді не пам'ятав, як його звали, лише що йому було дев'ятнадцять і він аж бринів життям, доки його не знесло з фюзеляжа, коли вони верталися з Руру.

— Мені байдуже, аби не зеленого, — сказав Тедді.

Він знав, що це не смішно. Він уявив, що було б, якби вони не попередили Сильвію — ото в неї було б обличчя, якби вона вперше зазирнула до колиски й побачила там чорне личко. Він розсміявся, місіс Тейлор-Скотт поглянула на нього із сумнівом. Ненсі підбадьорливо стисла йому руку. Чи, може, погрозливо. Вони мали виглядати рівноваженими.

— Яке у вас житло? — спитала місіс Тейлор-Скотт, записуючи щось у анкеті дрібним нечитабельним почерком.

Вони вже полишили Мишиний котедж і переїхали углиб долини, на ферму Ейсвік на околиці сільця з невеликою школою, пабом, крамницею, сільрадою й методистською каплицею, зате без церкви.

— Усе, що нам треба, — сказала Ненсі, — крім хіба що каплиці.

За півстоліття після того паб став «гастропабом», школа — майстернею гончарних виробів, крамниця — кав'ярнею («всі страви виготовляємо на місці за домашніми рецептами»), сільрада — галереєю, що продавала стандартний мотлох для туристів (набори для виготовлення гобеленів, календарі, «підставки під ложки» й картинки з вівцями), а методистська каплиця — приватним домом. Більшість ферм стали чиїмось дачами. Туристи валили натовпами, бо в селі знімали телесеріал, дія якого відбувалася в ностальгійному минулому.

Тедді побачив це все, коли вони заїхали до села під час його «прощального турне» з Берті у 1999 році. Вони виявили, що від Мишачого котеджа не лишилося ні камінчика, зате Ейсвік стояв, де стояв, і зовні навіть виглядав так само. Його перейменували на «Ферв'ю» й перетворили на готель — ним завідувало подружжя за п'ятдесят, яке «втєкло від міської крутанини».

Вони вирішили там і заночувати. Тедді поселили у спальні, яку він колись ділив із Ненсі, і він попросив іншу кімнату. Врешті він опинився у кімнатці в глибині дому й допіру наступного ранку зрозумів, що колись то

була Віоліна кімната — цікаво, як він міг забути. Тут стояла її колиска, згодом дитяче ліжечко, а потім і ліжко. Під керівництвом Ненсі він прибив на стіну розфарбовані фанерні фігурки — Джек, Джилл, криниця і відро. («Ні, лівіше — хай виглядає так, наче відро перевертається»). Біля ліжечка був нічник — будиночок, що з його вікон сочилося тепле світло. Він зробив полицки для книжок, які Віола читала в дитинстві («Вітер у верболозі», «Таємний сад», «Аліса у Країні чудес»), а тепер сам опинився по той бік дзеркала. Перед очима в нього були стіни, обклеєні бавовною з набитим візерунком, великий краєвид долини взимку, виконаний художником-любителем, і лампа з дешевим паперовим абажуром. По той бік він ніколи не повернеться.

Будинок став значно тепліший, ніж був, коли вони жили там із Ненсі, хоча йому шкода георгіанських панелей на стінах (мабуть, полягли жертвою 60-х): тепер усе прикрашали смужки, рослинні орнаменти й бежеві килими. У кожній кімнаті були вигоди. Ейсвік змінився до невпізнаваності — власне кажучи, перетворився на «Ферв'ю» — а від нього і його минулого не лишилося й сліду. Ніхто, крім Тедді, вже не знає, як вони з Ненсі тулилися біля великої грубки на кухні, доки вітер, який віяв із пагорбів, свистів у кімнатах, намагаючись заглушити «Тоску» у виконанні Беньяміно Джильї і Марії Канільї з їхнього улюбленого грамофона. Ніхто не знає, що їхнього чорно-білого коллі звали Мох, і він спокійно куняв на килимку перед грубкою, доки Тедді писав «Нотатки натураліста» у репортерському записнику, а Ненсі, як зрілий стручок, в'язала одяг для дитини, з якою вони мали ось-ось зустрітися.

Усе це помре разом із ним, зрозумів він, намазуючи маслом тост у їдальні «Ферв'ю» (колись то була порожня запилючена кімната, а зараз, мусив визнати, з неї зробили гарненьку залу з трьома круглими столиками з букетиками й білими скатертинами). Він встав першим і вже поснідав беконом, яєшнею й сосисками (за словами Віоли, з вуст якої це звучало як докір, у нього досі був «добрий апетит»), тож тепер доброзичливо базікав із власницею готеля, доки не спустився ніхто інший. Він не сказав, що колись тут жив — вирішив, що це було б дивно. Та й ясно, як тоді розвивалася б розмова. Вона висловила б подивування і сказала: «Мабуть, відтоді все так змінилося», — а він сказав би: «Так, звісно!». Це не передало б того, як кричали граки в деревах за фермою, чи того, що захід сонця, якщо дивитися з пагорба, виглядав велично, як поезія Блейка.

*

— Ейсвік, — сказала Ненсі, — це ферма.

Місіс Тейлор-Скотт підняла брову, мовби не схвалювала такий вибір.

— У селі, — поспіхом додала Ненсі. — Себто на краю села. З усіма вигодами тощо.

Вони змогли зняти Ейсвік виключно тому, що його власник збудував собі сучасний цегляний будинок «з усіма вигодами», стару ферму вважав «білим

круком» і тішився, що знайшлися дурні, згодні оселитися у цьому мощеному каменем домі, де коридорами завжди гуляли протяги, а вікна завжди деренчали.

— Таке колоритне місце! — Ненсі тішилася, що вони підписали договір про аренду.

Мишиний котедж був крихітний, а ця ферма — величезна, завелика для двох. Зведені у середині XVIII століття сірі кам'яні мури точив вітер, але всередині їй не бракувало певної вишуканості: дубові дошки на підлозі, фарбовані георгіанські панелі у вітальні, рельєфні карнизи. Найсимпатичніше те, що на великій кухні, за словами Ненсі, куняла стара кремova грубка, «як велика тварина». У них досі не було власних меблів, крім піаніно Ненсі, і цього разу ніяка старенька не лишила їм свого майна, тож вони були вдячні фермерові та його дружині, які не стали вивозити величезний кухонний стіл. За ним можна було нагодувати цілий натовп голодних робітників.

Свою маленьку, але нічим не захарещену вітальню дружина фермера обставила простими новомодними меблями від «Еркол». «Мило», — ввічливо сказала Ненсі, коли завітала до них у гості. Вона занесла їм квіти, щоб подякувати, і тепер сиділа за простим в'язовим столом і пила каву, заварену на молоці. І Тедді, і Ненсі мали суворі уявлення про те, що таке добра кава. Супермаркет у Йорку надсилав їм обсмажені по-італійськи зерна. Поштаря, здавалося, обурювали пахощі з коричневого паперового пакунка. Вони самі мололи зерна ручним млинком, який навіть не прибирали з кухонного столу, й робили каву у старій кавоварці, яку Тедді привіз із Франції ще до війни.

— У нової ферми нема ніякого колориту, — повідомила йому Ненсі. — Немає нічого особливого.

Ще там не було павуків і мишей, а також пилу, тріщин на стелі, вогких плям на стінах, від яких їхня довгоочікувана донька зимами нестримно кашляла. Нову ферму захищав пагорб, а Ейсвік височів над долиною, відкритий лютим вітрам. Вони могли вийти на поріг і дивитися, як насувається на них погода, мов ворожі лави. Погода жила з ними, як справжня сусідка — «сонце намагається виборсатися на небо», «думаю, дощ рветься на свободу», «сніг стримується».

Була субота. Повернувшись із нової ферми, Ненсі застала Тедді у доброму гуморі.

У лісах зараз повно наперстянок. Німецький ботанік XVI століття Леонгарт Фухс дав цій скромній лісовій квітці латинську назву «digitalis», себто «пальцевий», — і справді, у Йоркширі її часом називають «відьміні пальчики». У наперстянки багато інших назв — феїні рукавички, лисячі дзвоники, жаб'ячі хвостики, — проте більшість знає її під назвою «foxglove». Найімовірніше, це слово походить від англосаксонського «Foxes glofa».

— Я ніколи не замислювалася, звідки походить це слово, — сказала Ненсі.

Вона стояла за ним, поклавши руки йому на плечі.

Цю скромну квітку століттями використовували у народних медичних засобах від цілої низки хвороб, доки не виявили, що вона — ефективний засіб від серцевих захворювань. Напевно, багато із вас пам'ятає, що під час війни створили Сільські комітети зілля (може, хтось із читачів навіть належав до цієї організації). Вони збирали наперстянки для медичного препарату «дигіталіс», коли ми не могли імпортувати їх, як раніше.

— Це тобі моя мама розказала, — зауважила Ненсі.

— Так. Вона очолювала комітет.

— Твоя мама думає, що моя мама — відьма, — сказала Ненсі. — Триста років тому вона домоглася б, щоб її втопили.

У їхньому власному садку, садку при Ейсвіку, росли лише наперстянки й нічого більше. Вони сьак-так викосили газон, позичивши коси у фермера, а решту лишили на відступ природі. Нащо клопотатися із садом, якщо навколишній пейзаж його все одно затьмарить? Коли вони переїхали до Йорка, Тедді здивувався, що навіть десять соток у передмісті можуть дарувати таку втіху.

Ненсі поцілувала його у маківку і сказала:

— Мені треба перевірити домашню роботу.

Вона вже не викладала старанним дівчаткам із приватної школи — совість змусила її перейти туди, де вона була «справді потрібна». Вона щодня їздила машиною до Лідса, де викладала математику в середній державній школі, яка була їй безмежно вдячна. Там Ненсі представилася своїм прізвищем — «місс Шоукросс» лишилася у приватній школі. У новій школі, де було повно учнів із «непривілейованих» класів, спокійніше ставилися до заміжніх жінок. Ненсі казала, що вони й безголову шкапу взяли б, аби математику викладала.

Тедді тим часом поволі перебрав на себе редакторські повноваження у «Віснику» — Білл Моррісон відходив від справ. Найнудніші завдання Тедді доручав чоловікові, що мав заledве середню освіту, але писав більшість статей.

Вони повідомили місіс Тейлор-Скотт, що на вихідних гуляють горбами й долинами, споглядаючи природу «у різних шатах», як писав Аґрестіс, —

Тедді надихався на «Нотатки натураліста». У них був пес Мох — чорно-білий добряк-колли, який щодня ходив на роботу разом із Тедді. Увечері вони розгадували кросворди чи зачитували один одному статті з «Манчестер Гардіан». Було в них і радіо, але їм більше подобалося грати у крибідж і слухати грамофон — весільний подарунок від Урсули.

— А друзі у вас є? — спитала пані з агентства з усиновлення.

— Як напевно, часу на них немає, — відповіла Ненсі. — Ми маємо роботу і один одного.

— Це як усний іспит, — сказала потім Ненсі. — Клянуся, коли я сказала, що ми любимо слухати оперу в записах, вона скривилася. А коли я сказала, що ми обоє з великих родин, то в неї на лиці було написано: а раптом вони генетично схильні до нестримної пристрасті чи, що гірше, католицтва? А ще я не розумію, що краще — мати широкі соціальні зв'язки чи лише кількох друзів. Думаю, я неправильно відповіла. І, мабуть, Моха не треба було згадувати — вона собак не любить. І «Гардіан» — це ми дарма, вона явно з тих, хто читає «Міррор».

★

— У церкву ходите? — спитала місіс Тейлор-Скотт, вступившись у Тедді, мовби хотіла вивідати ганебну таємницю.

— Щонеділі, англікани, — поспіхом відповіла Ненсі. І ще раз швидко стисла йому руку.

— Ваш вікарій може написати вам рекомендацію?

— Звичайно. («Хоч тут відповіла правильно». — «Так, але зухвало збрехавши», — подумав Тедді).

— Могли б стати методистами і ходити в нашу каплицю, — сказала потім Ненсі. — Місіс Тейлор-Скотт сподобався б Джон Веслі, він теж весь час торочив про зразкову поведінку. «Дай Бог не дожити до того, як стану непотрібним»!

Тедді процитував ці слова Веслі на похороні Урсули, про що потім пожалкував, бо від того сестра виглядала жакливо патетично, особливо у 1966 році, коли бути корисним стало немодно. Урсула була геть нерелігійна, війна вибила з неї релігійні почуття, але вона шанувала неконформізм, у якому злилися стриманість і підприємливість.

Усі формальності, пов'язані з похороном Урсули, впали на Тедді, і потім він багато місяців чекав, що вона напише йому відгук. («Любий Тедді, сподіваюся, цей лист застане тебе у доброму здоров'ї»).

— Усе гаразд, дідусю? — спитала Берті, коли встигла на сусідньому стільці за столом у «Ферв'ю» й нахилилася чмокнути його в щок. — Що, притомила тебе ця прогулянка шляхами пам'яті?

Він поплескав її по руці:

— Ні, що ти.

Того дня вони збиралися оглянути кілька авіабаз, на яких він служив протягом своєї кар'єри у Королівських повітряних силах. Тепер там були промзони або торгові центри за містом. На їхній території зводили будинки, а одну навіть перетворили на в'язницю, проте база, до якої він був прикріплений протягом першого строку, лишилася закинута — меланхолійні поля його уяви, привиддя бараків, тінь огорожі по периметру, контури порослої травною ями, куди скидали міни, й порожня шкаралуща крихкого цементу контрольної вежі з порожніми очима вікон у іржавих рамах. Бур'яни — іван-чай, кропива, щавель — колонізували будівлі, проте диспетчерська ще стояла, й на стіні досі висіла давно застаріла, вицвіла, пошарпана мапа Західної Європи.

— І це теж мине, — сказав Тедді, коли вони стояли перед мапою.

— Припини, а то плакатимемо. Пішли знайдемо, де тут можна випити чаю, — сказала Берті.

Вони знайшли паб «Чорний лебідь», де випили чаю з булочками, і лише коли розраховалися, Тедді згадав, що під час його першого строку це місце звали «Кривенька качечка» — вони не раз пили тут з екіпажем.

*

— Думаєш, ми здали катехезу місіс Тейлор-Скотт? — хвилювалася Ненсі.

— Не знаю, з її обличчя нічого не ясно.

Проте не встигли їм знайти дитину будь-якого кольору, Ненсі спустилася на сніданок і сказала:

— Здається, мене навідав янгол.

— Що? — спитав Тедді. Він смажив грінки й думав про Агрестіса, а не Благовіщення. Учора він бачив, як у полі б'ються зайці, й тепер намагався сформулювати фразу, що передала б його втіху. — Який янгол?

Він нарешті відволікся від *Lepus europaeus* («у кельтів — посланці Остари, богині весни»). Ненсі блаженно йому всміхнулася.

— Грінки згорять, — сказала вона, а тоді: — Благословенна я між жінками. Думаю, у мене буде дитина. У нас. У нас буде дитина, коханий. Нове серце б'ється. У мені. Це чудо.

Може, Ненсі і зреклася християнства, але Тедді інколи помічав, що в ній ховається піднесена вірянка.

*

Якоїсь миті, десь під кінець тяжких сорокагодинних пологів, лікар відвів Тедді вбік і попередив, що, можливо, доведеться вибрати – Ненсі рятувати чи дитину.

– Ненсі, – сказав він без вагань, – врятуйте мою дружину.

Тедді був неготовий. Він думав, що із завершенням війни

покине долини смертної темряви й підніметься на сонячні верховини. Він був неготовий до битви.

– Вони попросили тебе вибрати, – сказала Ненсі, коли мати й дитя були в безпеці. («Хто їй розповів?» – здивувався він). Вона лежала у ліжку, бліда від втрати крові, з сухими й потрісканими губами, а її волосся досі було вогке від поту. Йому вона здавалася прекрасною, як мученик, що пройшов крізь вогонь. Він зачудувався: дитя у неї на руках, здавалося, ця ордалія не зачепила.

– А я б вибрала дитину, ти ж це розумієш? – спитала Ненсі й ніжно поцілувала це нове створіння в лоб. – Якби я вибирала, тебе рятувати чи дитину, я б мусила вибрати дитину.

– Розумію. Я просто егоїст, а в тебе материнський імператив.

(Очевидно, батьківський імператив так не працює). Потім Тедді часто думав, чи не розуміла Віола – бодай у теорії, як не на практиці, – що він готовий був приректи її на смерть без задньої думки. Коли Ненсі під час вагітності питали, кого вона хоче – хлопчика чи дівчинку, – вона сміялася й казала «Я будь-якій дитині буду рада», але коли народилася Віола і стало ясно, що більше дітей у них не буде, вона сказала: «А я рада, що у нас дівчинка. Хлопчик виріс би, одружився й полишив нас. Він належав би іншій жінці, а дівчинка завжди належить своїй матері».

*

Дітей у них більше не буде, так сказав лікар. У батьків Ненсі було п'ятеро дітей, у батьків Тедді – також. Дивно, що в них буде одним-одне дитя, ця товста личинка в коконі пелюшок. Як там у вірші? «З чого зроблені дівчатка? З цукру і спецій». (Потім виявилося, що спецій більше, ніж цукру). Про імена вони вже говорили – якщо дівчинка, то Віола. Ненсі згадувала сестер і мріяла, що в них буде кілька доньок – так до списку додали Розалінду, Гелену, може, Порцію чи Міранду. Вони були б кмітливі.

– Тільки ніяких трагедій, – сказала вона, – ніяких Офелій чи Джульєтт.

А якщо буде син, подумала вона, зважаючи на Тедді, то най буде Г'ю. Цьому хлопчику народитися не судилося.

Їм здавалося очевидним, що імена братимуть з Шекспіра. Ішов 1952 рік, вони досі намагалися з'ясувати, що ж таке: бути англійцем. Їм у цьому мала допомогти юна королева, повстала Глоріана. На своєму безцінному грамофоні вони слухали, як Кетлін Фер'єр співає британські народні пісні. Вони поїхали послухати, як вона співає з оркестром Галле на відкритті Залу вільної торгівлі у Манчестері, розбомбленого у 40-му. Ненсі здавалося, що 1940 — це сива давнина.

— Скільки в нас тоді було дурного патріотизму, — сказала вона, втираючи сльози, коли аудиторія тупцяла та схвально ревіла на Ельгарі й «Землі надії і слави».

Коли наступного року Кетлін Фер'єр передчасно померла, Білл Моррісон сказав «Чудова була дівчина» й записав її до уродженок півночі, хоча вона й походила не з того боку Пеннінських гір. Він написав про неї некролог у «Віснику».

Ненсі поллюбила Віолу з першого погляду. Це «coup de foudre», — сказала вона, приголомшливіший і сильніший за будь-яке романтичне кохання. Цілий світ матері та доньки, цілісний і непорушний, зводився одна до одної. Тедді знав, що ніяка інша особа його так не поглинатиме. Він любив дружину і доньку. Може, це надійне тепло, а не велична одержимість, та все ж у нього й сумнівів не виникало, що він поклав би за них голову, якби виникла така потреба. Він також знав, що ніколи не хотітиме чогось іншого, чогось більшого, гарячих скибок кольору, пристрасті у коханні чи війні. Це все лишилося позаду, тепер на нього чекали інші обов'язки — не перед собою чи країною, а перед цією маленькою родиною.

Чи було те, що відчувала Ненсі, любов'ю? Може, то було хворобливіше почуття? Може, воно було засноване на спільному перебуванні між життям і смертю. Звісно, його уявлення про материнство було засноване на Сильвії. Він знав, що вона дуже сильно любила його, коли він був маленький (та, мабуть, і все життя), але її щастя від нього не залежало. (Правда ж?). Звичайно, він ніколи не розумів матері до кінця — мабуть, її взагалі ніхто не розумів, а батько й поготів.

*

Легковажна атеїстка Ненсі вирішила, що Віолу треба охрестити.

— Наскільки я розумію, це називається лицемірство, — сказала Сильвія, коли Ненсі не чула (значна частина її розмов із Тедді відбувалася саме тоді, коли Ненсі не чула).

— Тоді ти теж лицемірка, — сказав Тедді. — Ходиш до церкви, хоча я знаю, що в Бога не віриш.

— Ти такий добрий чоловік, — сказала Ненсі згодом. — Ти завжди стаєш на бік дружини, а не матері.

— Я на боці здорового глузду, — сказав Тедді. — Просто так склалося, що ти майже завжди на цьому боці, а мати — ні.

— Я не хочу ризикувати, — сказала Ненсі Сильвії на хрестинах. — Перестраховуюся, як Паскаль.

Покликання на французьких філософів-математиків Сильвію не вмилосердили. Якби ж Тедді просто одружився з менш освіченою дівчиною, — подумала вона.

Вони повернулися «додому», щоб охрестити Віолу.

— Чому ми досі називаємо це домом, коли в нас тепер є такий гарний власний дім? — розмірковувала Ненсі.

— Не знаю, — сказав Тедді, хоча розумів, що в його серці Лисячий закут завжди лишатиметься домом.

Хрещені матері (тітка Бея й Урсула) пообіцяли зректися нечистого й не повставати проти Бога, а потім вони відсвяткували хрестини у Галках з вершковим хересом і кексом із цукатами. Годі й казати, Сильвію дратувало, що святкували там, а не у Лисячому закуті.

Щоб відзначити благополучний прихід Віоли на світ, Тедді подарував Ненсі перстеника з маленьким діамантом:

— Це обручка, якої в тебе не було.

★

Віола росла — личинка товстішала, але метеликом ще не стала. Ненсі вийшла на роботу, коли Віола пішла в початкову школу в селі, — її взяли на півставки у дорогу приватну англіканську закриту школу неподалік. Туди віддавали дівчат, які провалили екзамени, але батьки не могли змиритися із соціальним приниженням, яким став би перехід до середньої загальноосвітньої школи.

Фермер сказав, що може продати їм Ейсвік, і вони попросили кредит, щоб викупити стару ферму. Здавалося, так життя й плинутьиме: у Тедді амбіцій не було, та й Ненсі видавалася усім задоволеною, аж доки одного дня влітку 1960 року, коли Віолі виповнилося вісім, вона вирішила полишити насиджене місце.

Жити на природі — це, звісно, мило, сказала вона, але Віолі вже незабаром потрібно буде більшого: школа із сильними старшими класами, до якої не треба годину їхати автобусом, друзі, соціальне життя, «у цій глушині»

таке складно знайти. Та й ферма завелика, її не відмиєш, опалення влітає в копійчку, а каналізація – просто з Темних Віків. Тощо.

– Здається, у Темні Віки каналізації не було, – зауважив Тедді. – Мені здавалося, тобі тут подобалося, бо у ферми є свій характер.

– У тебе того характеру аж забагато.

Цей наступ став для нього цілковитою несподіванкою. Вони сиділи у ліжку й читали бібліотечні книжки, добігав кінець нуднуватий (бодай для Тедді) день, проведений на місцевій сільськогосподарській виставці за дорученням «Вісника». Після певної кількості випечених овець і вигадливих стендів з овочами на таких okazіях ставало нестерпно нудно. Він вжахнувся, коли його запрягли судити бісквіти у тенті Жіночого інституту (він почувався, як журі на конкурсі краси).

– Легкий, як пір'інка, – він вдячно вдався до кліше, оголошуючи переможду.

Були канікули, а Ненсі хотіла перевіритися в окуліста, тож Тедді сказав, що раз погода добра, візьме Віолу з собою на виставку. Віолі, звісно, не подобалися тварини. Корови і свині її лякали, вівці – нервували, а ще вона починала вищати, варто було гусці бодай поглянути у її бік (прикрий випадок, коли вона була мала).

– Але там будуть не тільки тварини, – з надією сказав Тедді.

І справді, там була виставка квітів, яку Віола назвала «милою», але потім вона не послухала попереджень Тедді та стала засовувати ніс у всі вази з горошком пахучим. Тоді в неї почалася алергія. Змагання псів-пастухів були «нудні» (тут Тедді навіть погодився), натомість Віола була в захваті від організованої Юними фермерами забави, де треба було м'ячем збити кокос зі стовпчика. Вона витратила на це купу грошей – і дарма, бо кидала м'яч навмання, не прицілюючись. Врешті Тедді прийшов їй на допомогу, кинув кілька м'ячів і виграв золоту рибку, щоб донька не лишилася з порожніми руками. Ще там була виставка поні – попри те, що Віола гучно повідомляла всім, як не любить коней, поні їй сподобалися, й вона радо плескала в долоні, коли комусь вдавалося перестрибнути невисоку перешкоду.

У наметі Жіночого інституту до Віоли вчепилися, як до домашньої тваринки, – усі жінки добре знали Тедді й дали його доньці аж забагато пирога. Тедді теж дали аж забагато пирога. Віола була точнісінько як Боббі, їхній золотистий лабрадор – готова їсти, доки не заборонять. І, як і Боббі, вона була повненька. «Дитячий жирок», – казала Ненсі. Може, у Віоли то й був дитячий жирок, а Боббі вже давно виріс. Їхній прегарний коллі Мох помер незадовго після народження Віоли, і вони обрали спокійного Боббі вірним і безжурним супутником дитячих років доньки.

Надвечір Віола стала дратівлива від спеки і втоми. Поеднання рекордної кількості пирога й лимонаду виявилось фатальним: по дорозі додому Тедді довелося двічі спиняти машину, щоб Віола поблювала на узбіччі. «Бідолашечка», – сказав він, намагаючись її приголубити, але вона вирвалася. Тедді сподівався, що його стосунки з донькою будуть як у

майора Шоукросса, чи, може, стриманіші — як у Памели й Урсули з Г'ю, проте в серці Віоли не було місця для нього — усе зайняла Ненсі. Коли вони її втратили, Ненсі стала займати ще більше місця у серці доньки. Віола відчувала до світу, що відняв у неї матір і лишив тільки батька як недосконалу заміну, лише гіркоту.

Решту шляху додому Віола проспала. Тедді хвилювався за золоту рибку, яку Віола вже назвала Златою, — та задихалася у жаркій целофановій темниці.

★

— Хочу поні, — заявила Віола, коли вони повернулися додому.

Коли Тедді розважливо нагадав їй, що вона не любить коней, Віола розридалася і стала кричати, що поні — не коні. Він не став із нею сперечатися.

— Вона просто перевтомилася, — сказала Ненсі, коли Віола кинулася на диван і почала істерично схлипувати. — Де ж славетна стоїчність Тоддів, коли вона так треба?

Вона називала їхню вразливу доньку «чутливою дитиною». Сильвія сказала б, що дівчинка «балувана». Тедді підхопив золоту рибку, щоб Віола не розчавила її своїм дитячим жирком.

— Усе гаразд, мила, — сказала Ненсі. — Ходімо, вип'ємо шоколаду, тебе ж це потішить, правда?

Так і вийшло.

Тедді поніс рибку на кухню й випустив із кулька — вона в'юнилася в мисці для миття посуду, у яку він налив води з-під крану.

— Поганеньке життя, Злато? — спитав він.

Він був одним із перших членів Клубу золотої рибки, що об'єднував тих, хто порятувався з літака, кинувшись у воду, — зараз він нечасто про це згадував. Десь у домі валялася нашивка клубу із крилатою рибкою — він упав у Північне море. То було в його перший строк, інколи він думав, що, можливо, міг би дотягнути останні кілька миль до суші, а не садити «Галіфакс» на воду. Такі спогади ворогу не побажеш. «Що ж, щастя вам».

Він вирішив сходити наступного дня до зоомагазина й купити акваріум, щоб Злата решту свого життя плавала по колу сама у карцері. Мабуть, можна купити їй друга, але тоді страждатиме дві риби.

★

У ліжку того вечора Тедді зрозумів, що настав час відплати за всі з'їдені бісквіти, які тепер каменем лежали йому під ребрами.

— Бідолашка, намішати тобі магнію?

Він зауважив, що Ненсі говорила з ним тим самим тоном, яким тамувала біль Віоли («вип'ємо шоколаду»). Він відмовився від магнію й поринув у книжку. Він читав «Народжену вільною», Ненсі — «Дзвін» Айріс Мердок. Може, це щось казало про них самих.

Проте він не міг зосередитися і врешті закрив книжку гучніше, ніж збирався.

— То ти хочеш, щоб ми переїхали? — розгубився він.

— Думаю, так.

Коли народилася Віола, Тедді й Ненсі жваво обговорювали сповнене пригод сільське дитинство, яке планували для доньки. Уявляли, як вона лазитиме на дерева, стрибатиме через рівчаки й блукатиме на природі із псом. («Ніякій дитині ще не зашкодило те, що батьки її час від часу лишали на самоті, — сказала Ненсі. — Можна сказати, що нам з тобою це пішло на користь»). Проте з плином часу виявилось, що Віола — не сільська дитина. Вона радо сиділа вдома цілий день, втупившись у книжку чи слухаючи касети на маленькому програвачі фірми «Дансетт», який вони їй купили (Кліфф Річард, брати Еверлі), а Боббі ліниво валявся на килимі в неї біля ніг. Дитина і пес давно дійшли згоди: вони не любили блукати на природі і стрибати. Може, Ненсі мала рацію. У передмісті Віолі буде краще.

— Може, зміни підуть на користь їм усім, — сказала Ненсі.

Тедді не хотів ніяких змін — йому було добре «де Макар телят не ганяв», і йому здавалося, що Ненсі там теж добре.

— Нам на користь? — спитав він. — Це ж як?

— Більше викликів, більше можливостей. Кафе, театри, кіно, магазини. Живі люди. Не можемо ж ми всі майнути по перші нарциси чи слухати жайворонів.

(То їй тут не подобається? «Невдоволена дружина», як та комедія часів Реставрації, подумав Тедді. Поганенька комедія. Він мимоволі згадав маму).

— Але ж тобі подобалося, як ти висловилася, «майнути по перші нарциси», — сказав він.

Зазвичай Ненсі уникала поетизмів, але ця фраза йому сподобалася — він навіть запам'ятав її для майбутньої статті Агрестіса. З плином років його альтер его обросло в його уяві індивідуальними особливостями — це був витривалий фермер із капелюхом на голові й люлькою в руці, приземлений, але уважний до примх Матінки Природи. Тедді інколи здавалося, що він не дотягує до свого альтер его.

А були ж часи, коли його невдоволена дружина тішилася, знайшовши пташине гніздо чи й перший нарцис.

— Але ми вже не ті, ким були, — сказала вона.

— Чому ж, я такий же.

— Ні.

— Ми що, сваримося?

— Ні! — Ненсі розсміялася. — Але нам уже за сорок, живемо собі, як живеться...

— Як живеться?

— Я без претензій, просто кажу, що, може, треба щось міняти. Ти ж не хочеш, щоб життя пройшло повз тебе?

— Ти ж казала, що це заради Віоли.

— Я ж не пропоную нам емігрувати на край світу, просто до Йорка.

— Що ми забули у Йорку?

Ненсі встала з ліжка:

— Піду намішаю тобі магнію. Ти від тих пирогів дратівливий. Щоб знав, як фліртувати з панянками з Жіночого інституту, — проходячи повз його бік ліжка, вона чуло скуйовдила йому волосся, як маленькому, і сказала: — Я просто пропоную нам про це подумати.

Він пригладив волосся і втупився у стелю. «Живемо собі, як живеться», — подумав він. Ненсі повернулася з ванни, розмішуючи вміст блакитної скляної пляшечки. Якоїсь миті він злякався, що дружина годуватиме його з ложечки, але вона просто віддала йому пляшку:

— Тримай, стане краще.

Вона залізла назад у ліжко й повернулася до читання: вони поговорили про те, що треба змінити життя, і все вирішили.

Він ковтнув крейдянисті білі ліки й вимкнув лампу в себе в головах. Як то часто бувало, сон не йшов, і він замислився про Агрестіса, який саме працював над статтею про водяних щурів.

Цього чарівного пана (*Arvicola terrestris*) з надряду *Rodentia* часто називають водяним щуром. Саме до цього виду належить загальний улюбленець Водяний Щур із «Вітру у верболозі» Кеннета Ґрема. На волі ця тваринка живе недовго й мусить перетнути життєвий пруг за якісь кілька місяців, хоча, як виявилось, у неволі живе значно довше. В Англії близько восьми

мільйонів водяних щурів, що живуть, як у повісті Грема, у норах на березі ріки, в рівчаках, над струмками та іншими водоймами...

Незадовго до того, як він переселився з «Феннінг-Корту» до будинку для людей похилого віку «Тополеві горби» – йому було вже далеко за дев'яносто, очевидно, неволя і з нього зробила довгожителю, – Тедді прочитав статтю в «Телеграфі» (читав із лупою). Автор статті стверджував, що в Британії лишилося не більше чверті мільйона водяних щурів. Він розізлився й рішуче підняв цю тему під час щотижневої зустрічі за кавою – решта мешканців аж розгубилася.

– Домашні норки, – пояснив він, – втікають і займають екологічну нішу водяних щурів. Пожерли наших щурів.

Серед старших мешканок «Феннінг-Корту», які зібралися у вітальні, були й такі, що досі з похмурою рішучістю берегли свої норкові шубки, позакладавши нафталіном вутлі картонні шафи. їм не до водяних щурів, які Богу душу винні.

– І, звісно, – стояв на своєму Тедді, – ми знищили їхнє середовище існування, в цьому нам узагалі рівних немає.

І таке інше. Якби вони його слухали, а багато хто показово не слухав, то до кінця лекції мешканці «Феннінг-Корту» знали б про водяних щурів (і дражливу тему глобального потепління) все.

Виступ Тедді на захист маленької, усіма забутої тваринки не знайшов відгуку за какао й шоколадними тістечками. (Не знайшли відгуку і його пристрасні промови про скромних їжаків і сірого зайця, «а зозулю ви коли востаннє чули?») Один із чоловіків, які жили у «Феннінг-Корті» – правник на пенсії – пробурмотів: «О, то він із тих, хто з деревами обнімається?»

– Таточку, годі повчати людей, – сказала Віола.

Виявляється, Товстий контролер Енн Шофілд попросила Віолу «поговорити» з Тедді про його «агресивну» поведінку.

– Але ж ми за 30 років втратили майже 90 відсотків поголів'я водяних щурів, – упирався він. – Як тут не бути агресивним? А ти уяви, як почувалися водяні шури.

(«Що маємо, те не бережемо, а як втратимо, то плачемо, точно як у пісні», – сказала Берті. Тедді не чув цієї пісні, але добре розумів це почуття).

– Не дуркуй, – сказала Віола. – Я просто хочу сказати, що ти вже не в тому віці, аби розгортати чергову кампанію.

У жорстокому дарвіністському світі доньки дика природа мусила сама боротися за виживання.

— Тебе ця одержимість екологією в труну зведе, — сказала Віола. — Ти надто старий, тобі не можна хвилюватися.

«То це тепер екологія?» — подумав Тедді.

— Природа. Ми колись називали це природою.

На час того «нальоту» Віола вже розпочала кампанію за те, щоб перевести Тедді до будинку для старих, і привезла цілий стосик брошур. Кілька днів тому він упав — без наслідків, просто підкосилися ноги й він повалився, як акордеон, з якого випустили повітря.

— Сиджу на дупі рівно, — бурчав він, коли Енн Шофілд прийшла йому на допомогу (так, він упав біля червоної нитки і за неї смикнув).

— Тут не лаються, — дорікнула вона, мов хуліганові, хоча вчора Тедді чув, як вона, не помітивши його, сказала впертим дверцятam пральної машини: «Відкривайся, гівнюк ти такий». Її бірмінгемським говором докір звучав ще дошкульніше.

З мінімальною допомогою Товстого наглядача («це проти санітарних норм, я мушу викликати швидку») йому вдалося зіп'ястися на коліна, а там і перебратися на диван. Усе було гаразд, як не рахувати кількох синців, але Віола сприйняла це як «неспростовний доказ» того, що він уже не здатен «жити самостійно». Вона крапала йому на мізки, доки він не переїхав до «Феннінг-Корту». Тепер вона намагалася витурити його звідти й запроторити до такого собі притулку «Тополині горби». Мабуть, вона не вгамується, доки не запихне його в домовину.

Вона розклала перед ним брошури різних будинків для старих і з натиюком виклала згори реклами «Тополевих горбів»:

— Ти просто поглянь.

Він побіжно їх переглянув — там були фотографії розсміяних людей із густим сивим волоссям без жодних, як він вказав доньці, натиюків на гівно, сечу чи деменцію.

— Ти так багато лаєшся, — суворо сказала Віола. — Що з тобою?

— Я скоро помру, від того роблюся радикалом.

— Не дуркуй, — він зауважив, що донька вдягнена дуже нарядно. — Я декуди їду.

— Куди це декуди?

Вона завжди ненавиділа пояснювати, така вже в неї замкнута вдача. Якось, коли Віола була ще підлітком, він проминув її на вулиці. Вона була з однокласниками і вдала, що його навіть не помітила. Син на ім'я Г'ю такого не зробив би.

— Куди це декуди? — повторив він у надії витиснути пояснення.

— Мій роман екранізують, то зустрічаюся з продюсерами.

Слова «екранізують» і «продюсери» вона вимовила позірно-легковажно, щоб здалося, ніби їй байдуже на результат, хоча насправді це явно не так. Її другий роман, «Діти Адамові», вже екранізували. Фільм був поганенький, хоч і британський — Віола принесла йому дівіді. Не те, щоб книжка була шедевром. Не те, щоб він їй це сказав. Їй він сказав, що все «дуже добре».

— «Дуже добре» — і все? — вона звела брови.

Господи, цього що, не досить? Якби він таки дописав роман, над яким колись трудився, то «дуже добре» його цілком задовольнило б. Як же той його роман називався? Щось про сон і тихий подих, якась цитата Кітса, але ж із якого вірша? Він відчував, як його мозок затягують хмари. Може, Віола права й час записатися на прийом до Бога.

Її перший роман — «Ластівки на світанку» (ну й назва!) — був про «обдаровану» (чи бундючну до скрежету зубовного) дівчину, яку виховує сам батько. Роман явно задумувався як автобіографічний, Віола напевно хотіла йому щось сказати. Дівчина звідусіль зазнавала несправедливості, а батько був недалеким домашнім тираном. Сильвія не назвала б це Мистецтвом.

— Це який? — спитав він, щоб зібратися з думками й розігнати хмари. — Який роман екранізують?

— «Кінець сутінків», — і роздратовано пояснила, піймавши його розгублений погляд: — Це про жінку, яка мусить віддати свою дитину.

(«Дурень думкою багатіє», — сказала Берті). Віола демонстративно поглянула на важкий золотий годинник на зап'ястку. («Ролекс. Власне кажучи, це інвестиція»). Хто зна, що мав йому показати цей жест — може, що вона зайнята, а може, що вона успішна. Мабуть, і те, і те. Вона виплекала ідеалізований образ себе, сиділа на дієті, робила укладку, її волосся вигравало добрим десятком відтінків білого, які Тедді доти ніколи не бачив. Ніякої тобі хни, ніякого мішкуватого одягу. Оксамит і стрази, за які вона чіплялася аж до бальзаківського віку, відійшли в минуле — тепер він її бачив виключно у нейтральних костюмах по фігурі. ««Діти Адамові» змінили моє життя», — прочитав він у «Тижневику для жінок», який валявся у спільній вітальні (знічев'я погортав журнал у пошуках рецептів, які на обкладинці анонсували як «Дешеві й легкі вечери»). «Відома письменниця Віола Ромен розповідає про свій ранній успішний роман. «Ніколи не пізно реалізовувати свої мрії», — сказала вона в ексклюзивному інтерв'ю». І так далі.

— Мушу йти, — сказала вона, рвучко встаючи, і махнула сумочкою на золотому ланцюгу. — Але ти мусиш подумати про будинки для старих, тату. Приватний санаторій, так їх зараз називають. Гроші — не проблема, я, звісно, поможу. Ось цей... — вона постукала про брошури «Тополиних горбів» нігтем із рожевим лаком, — кажуть, дуже гарний. Ти подумай. Подумай, де хотів би бути.

«У Лисячому закуті», — подумав він. Ось, де я хотів би бути.

★

Тедді не став сперечатися з Ненсі, коли їй раптом забаглося переїхати, тож подав документи, щойно у «Йоркширських вечірніх вістях» з'явилася вакансія, і вже за кілька тижнів вони були у Йорку. (Швидко, як розтин). Ненсі швидко влаштувалася на півставки вчителькою математики у квакерську школу «Маунт» і з полегшею вернулася до кмітливих гречних дівчаток. Віола пішла у перший клас. Квакери Ненсі подобалися — вона казала, що це християнство, максимально наближене до агностицизму.

Тедді пам'ятав Йорк ще з війни. Тоді це був загадковий лабіринт темних вуличок і завулків. Туди приїздили, щоб випити й потанцювати, побушувати в «Барі Бетті», покрутитися у танцювальних залах «Де Грей», де можна було поспіхом поцілуватися із зацікавленими дівчатами з міста, затемненого на випадок авіанальоту. При мирному світлі Йорк вже не був таким потайним, історію повсюдно виставляли напоказ. У світлі дня місто подобалося йому більше, хоча й далі лишалося сповнене таємниць — варто зняти один шар, як під ним прозирав інший. Твоє власне життя видавалося дріб'язком перед глибинню історії. Думка про те, скільки доль проминуло і скільки доль забуто, дарувала йому дивну втіху. Такий вже природний лад речей.

Вони придбали солідний дім у передмісті, Тедді ніколи не думав, що мешкатиме у такому. На відміну від Мишачого котеджу чи Ейсвіку, в нього не було назви, лише номер, що пасувало до його безликої анонімності. «Характеру» в нього також не було. Нова Ненсі, не готова «майнати по перші нарциси», його оцінила — вона називала новий дім «раціональним і практичним вибором». Вони провели центральне опалення, закупили килимове покриття й осучаснили кухню й ванну. На думку Тедді, в дому не було жодних естетичних чеснот. Сильвію він обурило би, але на той час вона була вже два роки як мертва — її розбив інсульт, коли вона поряdkувала коло своїх троянд. Про троянди завжди говорили із присвійним займенником — вони належали матері, й нікому крім неї. Їх вже не існувало — Памела доповіла, що нові власники Лисячого закута «викорчували» квіти.

— Думаю, штука в тому, — казала Урсула, — щоб не перейматися.

Але він переймався. Та й вона також.

Перші місяці після переїзду в Тедді серце стискалося від горя, коли він прокидався й чув приглушений хор передмість і далекий гул машин — мабуть, із траси А64. Він скучав за диким зеленим світом, що починався одразу за порогом — у Йорку не було ані кроликів, ані фазанів, ані борсуків, лише павичі в Музейних садах. Він не бачив лисиць, доки їхні вбогі міські посестри не почали нишпорити сміттєвими баками за «Феннінг-Кортон». Тедді потайки виносив їм недоїдки, й ця потайна доброчинність приводила Енн Шофілд у жах. Вона вважала лисиць паразитами. («Сама вона паразитка», — сказала Берті. Інколи Берті нагадувала йому Сильвію, чи бодай найкращі сторони Сильвії).

За новим домом був величенький сад, тож він купив посібник із садівництва. На думку Тедді, сад — це приборкана й обмежена людськими штучками природа з підрізнаними крилами, точно як Щебетушка, блакитна папужка, яку Віола випросила на день народження. «У клітці пташки краса», — пробурмотів Тедді, коли Ненсі повернулася із зоомагазину із пташкою.

— Знаю, знаю, — сказала вона, — розлютить небеса. Але папужок на те і розводять, щоб тримати в неволі. Шкода, але нічого іншого вони не знають.

— Ото це їх, мабуть, втішає.

Їхній другий військовополонений, бідолашна Злата, переїзду не пережив. Блейк не згадав акваріумних золотих рибок у переліку злодіянь, але напевно цього не схвалив би. Віола засмутилася, побачивши в акваріумі блідий трупик, і тоді Тедді знайшов доньці нашивку Клуба золотої риби.

— Уяви, як вона на крильцях здіймається на небеса.

Виявляється, Щебетушку неправильно назвали — за своє коротке життя вона навіть не пискнула, а більшість часу або нервово дзьобала клітку, або переминалася з ноги на ногу на дерев'яному сидалі. У плинну мить ототожнення з цим мучеником Тедді подумав, що краще вже бути Ікаром, який прийняв падіння.

★

— Що, знову їдеш? — спитав він, намагаючись утримати невимушений тон.

— Так, знову, — легковажно відказала вона. — Ти ж не проти?

— Звісно, ні, просто... — він завагався, бо не знав, як висловити невдоволення.

Це вже втретє за останні три місяці Ненсі його полишала — вона повадилася навідувати сестер. Спочатку вона поїхала на південь у Дорсет, щоб допомогти Герті переїхати, а потім рушила з Міллі на озера («подивимось котедж Вордсворта і все таке»). Міллі вела доволі-таки непутяще життя у Брайтоні й зараз саме була «між шлюбами».

— Мабуть, їй треба виговоритися, — сказала Ненсі.

Ненсі казала, що вона «пічкур», навіть на традиційні літні канікули на море не хотіла їхати. Шоліта вони втрюх — «родинний тріумвірат», як казала Ненсі, надаючи Віолі такі самі права, як у батьків, хоча насправді про тріумвірат не було й мови: вони були слухняні піддані маленького тирана, — так ось, вони шоліта покірно проводили канікули на східному узбережжі, у Брайдлінгтоні, Скарборо чи Файлі. Це не для себе, а для Віоли. Ненсі вважала, що маленькій дитині не треба нічого, крім «відерця й совочка», і героїчно на цьому наполягала, коли тріумвірат ловив дрижаки під арендованими парасольками чи ховався у вогких, сповнених пари

кав'ярнях, поївши бутерброди з ліверкою, які власниця готелю їм щоранку пакувала.

Це не канікули, а випробування на витривалість.

— Може, час додому? — товкла Віола, й Тедді мовчки з нею погоджувався. Вони зупинялися в готелях, куди не пускали псів, тож тоді статус Віоли як одиначки найразючіше кидався у вічі. Вона не дуже вміла гратися сама — і ще гірше вміла гратися з іншими.

Тедді не думав, що виметене всіма вітрами узбережжя Йоркшира — добре місце для канікул. Північне море стало могилою для багатьох безтілесних мертвих у Ранніміді — морські глибини всіяні химерними скарбами. Тедді провів дві найгірші ночі війни, безпорадно бабраючись на байдужих хвилях. («Що ж, щастя вам»). Ненсі казала, що коли Віола трохи підросте, вони вибиратимуться й далі — до Вельсу, до Корнволу. «До Європи», — сказав Тедді. Брили кольору. Гарячі скибки сонця.

А тепер Ненсі забаглося навідати Бею в Лондоні. («Лише на кілька днів, якусь виставу би подивилися, на виставку сходили»). Було пізно, майже час лягати спати, а вона досі не закінчила перевіряти домашню роботу. Тедді поглянув на рядки рівнянь, що не мали для нього жодного значення.

«Поясни, як ти отримала цей результат», — акуратно написала Ненсі червоною ручкою, а тоді спинилася й підвела погляд на нього.

У неї завжди було щире невинне обличчя, яке заохочувало зізнатися в усьому й обіцяло прощення. Мабуть, учениці її обожнювали.

— Хай там як, я думала виїхати в середу ввечері й повернутися у п'ятницю. Доки ти на роботі, Віола буде у школі, а після школи вона може зайти до своєї подруги Шейли й почекати, доки ти її забереш. (Ото накрутила, — подумав Тедді. Їм усім жилося б легше, якби вона просто відвідала Бею на вихідних). Ти ж не проти взяти Віолу на себе? Вона буде рада нагоді провести з тобою більше часу.

— Так-таки й рада, — сказав Тедді з легким докором. Віолі було майже дев'ять, вона обожнювала маму, а з Тедді мирилася як із необхідністю.

— Я не поїду, якщо ти проти, — сказала Ненсі.

«Яка гречна», — подумав Тедді. Якої б то вона заспівала, якби він справді сказав «Не їдь»? Проте натомість сказав:

— Не мели дурниць, чого б це я був проти? Звичайно, їдь, чого б не поїхати? А якщо будуть якісь проблеми, то я подзвоню Беї і зв'яжусь з тобою.

— Я певна, що не буде жодних проблем, — сказала Ненсі й невимушено додала: — Крім того, ми, мабуть, багато гулятимемо.

Коли Ненсі поїхала на озеро, Міллі зняла їм котедж без телефона. Коли вона помагала Герті переїжджати, до нового будинку ще не провели телефон.

— Якщо виникне нагальна потреба чи станеться якийсь жахливий нещасний випадок, — легковажно сказала Ненсі (тіпун їй на язик, так легко говорити про такі речі, — подумав був Тедді), — то дай оголошення на радіо. Ну, знаєш, «поліція намагається зв'язатися з такою-то, яка, вважають, перебуває у графстві Вестморленд. Просимо сконтактуватися» і так далі.

За сорок років після того, коли він уже жив у «Феннінг-Корті», Віола вручила йому мобільний телефон:

— Тримай, тепер я завжди зможу з тобою зв'язатися. На випадок, якщо ще щось станеться, — ішлося про зламане стегно, вона ніколи не дасть йому про це забути, мовби це свідчило про якусь його фатальну ваду, — чи ти заблукаєш, чи ще щось.

— Чого б це я заблукав?

Він так і не навчився користуватися тим телефоном. Кнопки були замалі, інструкції — надто складні.

— Старого пса новим трюкам... — зізнався він Берті. — Та й навіщо мені «завжди» з кимось зв'язуватися?

— Зараз ніде ні від кого не сховаєшся, — погодилася вона.

— Хіба що в уяві, — припустив він.

— Навіть там, — похмуро відповіла Берті, — ти в небезпеці.

*

— Гаразд, то я виїду в середу. Так і вирішили, — вона почала акуратно складати домашню роботу стосиком. — Усе, закінчила. Може, погрієш молоко на какао? — вона розгублено всміхнулася. — Усе гаразд? Якщо не хочеш, обійдемося без какао.

— Ні, все гаразд, зараз погрію, — поясни, як отримала такий результат, Ненсі, подумав він.

*

Коли Ненсі була поза доступом у Дорсеті, де помагала Герті переїхати, на подив Тедді подзвонила сама Герті (хоча їй начебто ще не підключили

телефон). Вона була не схильна до зайвих балачок і одразу кинулася з місця в кар'єр:

— Пам'ятаєш мій великий дубовий комод у їдальні? У стилі Мистецтв і ремесел, він раніше стояв у вітальні в Галках?

— З мідними петлями і плитками Де Морґана? — спитав Тедді. Звичайно, пам'ятав.

— Точно. У новому домі для нього немає місця — тут взагалі ні для чого немає місця, — життєрадісно додала вона, й Тедді згадав, чому Ґерті йому завжди подобалася. — Я знаю, що він тобі завжди подобався, тож, може, забереш? Я б винайняла вантажників, мабуть, буде не дуже дорого. Інакше, боюся, доведеться його продати.

— Спасибі тобі величезне, я був би дуже вдячний, — і з сумнівом додав, — я не певен, чи в нас знайдеться для нього місце.

Він з ностальгією згадав Ейсвік — на великій кухні ферми цей комод був би як рідний, а ось на фоні нейтральних стін приміського будинку в Йорку виглядатиме, як біла ворона. Його аж самого здивувало, як йому раптом захотілося цей комод, який він так добре пам'ятав із дому Шоукроссів. Із минулого.

— А Ненсі що про це каже?

— Без поняття, — сказала Ґерті, — спитай сам.

— Даси їй трубку?

— Трубку? — перепитала Ґерті. — Ти про що?

— Передай їй телефонну трубку.

— Чого б це я передавала їй трубку? — Ґерті розгубилася.

— Вона ж у тебе, — пояснив Тедді, який не розумів, як це непорозуміння взагалі виникло.

— Нема її тут, — сказала Ґерті.

— То вона не у Лайм Регіс? Вона ж мала допомогти тобі переїхати.

Запала ніякова мовчанка, і Ґерті врешті обережно сказала:

— Ні, її тут немає.

Тедді відчув, що вона хвилюється, чи не підвела Ненсі. Як не дивно, його перший порив був порятувати Ґерті від ніякового становища, тож легковажно сказав:

— Не переймайся, мабуть, я щось наплутав. Я її спитаю і передзвоню. Спасибі, що запропонувала нам комод.

Він швидко поклав слухавку, дивну інформацію треба було обдумати. «Я їду в Лайм, щоб допомогти Герті переїхати». Що ж тут можна не так зрозуміти?

Якщо Ненсі хотіла від нього щось приховати й мусила прикидатися, що їде в Дорсет до Герті, то, напевно, в неї були на те причини. Ненсі добре вміє брехати, але до підступів не схильна, власне, навпаки. Інколи йому здавалося, що їхній шлюб такий міцний, бо вона порушила Закон про нерозголошення державних таємниць. Коли вона повернулася з «Дорсету», він не став їй ні про що питати:

— Як пройшов переїзд?

— Добре, все гаразд.

— То новий будинок Герті гарний?

— Так, дуже милий, — розмито відповіла Ненсі, і він не став придиватися, аби вона не подумала, наче він їй допитус. Натомість він вирішив зачекати й подивитися, чи з того щось вийде.

Про зраду він майже не думав — не міг уявити, як Ненсі наставляє йому роги. Він завжди, та й нині вважав її бездоганно-сумлінною і в мисленні, і в прагненні завжди чинити правильно. Ненсі була не з тих, хто прикидатиметься невинною овечкою. Але вона була й не з тих, хто брехатиме. Раз уже вона йому збрехала, то на те мали бути причини. Може, вона просто готувала якусь несподіванку, подарунок на день народження чи з'їзд цілої родини. Тепер, коли Сильвія померла, а Лисячий закут продали, зібрати цілу родину Тоддів було непросто. Тедді і його стійкіші сестри (Урсула й Памела), здавалося, збиралися тільки на похорони. Навіть на весілля не збиралися — давненько у них не було весілля.

— Просто ми зараз між поколіннями, — сказала Ненсі. — Незабаром настане черга Віоли.

Віола — самотня стріла, яку вони наосліп пустили в майбутнє, не знаючи, куди поцілять. Треба було цілитися ретельніше, подумав Тедді, приїхавши у муніципалітет Лідса на її весілля з Вілфом Роменом (із Домініком — батьком своїх дітей — вона уникнула формальностей). Гіршу пару годі було й уявити.

— Він випиває? — обережно уточнив Тедді, коли Віола представила його «своєму новому чоловікові».

— Якщо це докір, а ти все життя тільки те й робиш, що до мене присікуєшся, то запихни його собі, де сонце не світить.

Ой, Віоло-Віоло.

Коли Ненсі рушила в наступну подорож — цього разу з Міллі Озерним краєм — Тедді запрягся, що не стане за нею стежити, як дешевий приватний детектив. Після повернення з Дорсету не було ані ніяких несподіванок на день народження, ані родинних зустрічей, але це ще ні про що не свідчило. Він стримався й не став дзвонити Міллі, аби перевірити, чи Ненсі з нею, але його тривога, схоже, передалася Віолі, яка тільки те й робила, що нуділа — «А коли матуся повернеться?». Він доволі лицемірно доводив собі, що це давало йому легітимні підстави пошукати невдоволену дружину.

— О, привіт, Тедді, — легковажно протягнула Міллі. — Сто років тебе не чула.

— То ти зараз не на озерах із Ненсі? — рішуче спитав він, несподівано розізлившись. Були ж у нього на те підстави?

Після кількох секунд мовчанки Міллі сказала:

— Ми щойно повернулися. Власне, я її щойно провела на потяг додому.

Міллі акторка, й на сцені вона ніколи не була така переконлива, як зараз. Чого Ненсі було заїздити до Брайтона перед поверненням додому? Але він не міг довести, що вона цього не робила. Тедді раптом збагнув, що ніколи доти не відчував ревності, коли дешевий приватний детектив у нього в душі вперся рогом:

— То як озера, Міллі? Що ви там робили?

— Та, як завжди, — відмахнулася вона, — котедж Вордсворта і все таке.

*

Міллі що, не переказала цю розмову Ненсі? Вона, здавалося, перебувала у блаженному невіданні щодо його підозр, і заявила, що збирається до Беї. (Може, всі сестри вступили у змову? Навіть добросерда Ґерті й солідна матрона Вінні?).

Те, що відчував Тедді, було не спокоєм, а паралічем. Він не міг спитати Ненсі, що відбувається (хоча, здавалося б, це й так очевидно), бо вона або збрехала б, або сказала правду, яку він чути не хотів. Тож він «жив собі, як живеться» (тепер це визначення його переслідувало), але тінь сумнівів усе затьмарювала. Він придивлявся до кожного вчинку Ненсі, як криміналіст. Наприклад, було щось підозріле в тому, як вона стрімко урвала тиху телефонну розмову, коли побачила, що він на неї дивиться.

— Хто це був? — спитав він, мовби відповідь його насправді й не цікавила.

— З Беєю пліткуємо.

Чи, скажімо, тепер вона завжди забирала вранці листи, перш ніж їхати велосипедом до школи з Віолою. Вона чекає на лист? Ні, не чекає.

Він не раз бачив, як вона завмирає зі стурбованим чи відсутнім виразом на лиці, помішуючи підливу чи складаючи план уроку. «Вибаж, замріялася» чи «Голова трошки болить», казала вона – в останні кілька місяців у неї почалися мігрені. Інколи він помічав біль у її очах, коли вона дивилася на Біолу. Мабуть, вона розривалася між почуттями до дитини й до коханця. Одна справа зрадити чоловіку, геть інша – зрадити дитині.

Він не вірив, що вона збирається до Лондона чи до Беї. У його уяві ситуація обростала солоними подробицями: розпусна дружина крутить інтрижку десь неподалік, може, у якомусь брудному готелі на Мілкгейт. (Це його спогади часів війни – місцева дівчина, прикра розпусна зустріч).

Коли вона сіла на потяг до Кінгс-Кросс, він подзвонив Урсулі, щоб виговоритися, але вона, замість співчувати, відрубала:

– Не дуркуй, Тедді, Ненсі не стала б тобі зраджувати.

«І ти, Брут?» – подумав він, хоча рідко розчаровувався у сестрі.

*

У п'ятницю його блудна дружина, як і обіцяла, повернулася з вокзалу на таксі. Тедді бачив, як машина спинилася перед домом, Ненсі розрахувалася, а таксист вийняв її валізку з багажника. Простуючи посипаною гравієм доріжкою до дому, вона виглядала стомленою. Може, виснажена пристрасстю, може, засмучена розлукою з коханцем.

Він відкрив двері, доки вона шукала ключі.

– О, спасибі, – сказала вона й попростувала в передпокій, навіть на нього не дивлячись. Від неї тхнуло тютюном і алкоголем.

– Ти що, курила? – спитав він.

– Звісно, ні.

Значить, курил її коханець – і лишив на ній свій запах. Його суперник.

– І пила, – з відразою додав він.

– У моєму вагоні всі курили, – байдуже кинула вона, – і, так, я випила в потягу віскі. Тобі що до того? Вибаж, стомилася, як віл.

– Що, знаходилася музеями й виставками? – саркастично спитав він.

– Ти про що? – вона відставила валізу й поглянула на нього із незрозумілим виразом.

– Я знаю, що відбувається.

— О, справді?

— У тебе роман. Усі ці поїздки — прикриття.

— Які поїздки?

— Ти, мабуть, думаєш, що я йолоп, якщо так довго цього не розумів. Відолашний старий Тедді живе собі, як живеться.

— Що значить «живе собі, як живеться»?

— Я знаю, що ти робиш, — повторив він, роздратований тим, що вона знехтувала кпином. Якби вона в усьому зізналася і сказала, що поставить крапку в тих стосунках, то він її пробачив би, — щедро постановив він. Проте він боявся, що якби вона й далі відбріхувалася, то він міг би сказати чи зробити щось непоправне. («Я ніколи не був у тебе закоханий, щоб ти знала»).

Ситуацію ускладнило те, що вона просто відвернулася й рушила на кухню, де набрала собі склянку води з-під крана. Повільно випила й обережно поставила порожню склянку на сушилку.

— Я все знаю, — люто сказав він, намагаючись не підвищувати голосу, щоб не розбудити Віолу.

Ненсі із сумом поглянула на нього:

— Ні, Тедді, нічогоісінько ти не знаєш.

1942-1943

Війна Тедді

Досвід

— Двадцять хвилин до цілі, командире.

— Так точно, навігаторе.

Вони прорвалися крізь вогонь зеніток берегової оборони й зигзагами полетіли запланованим маршрутом над окупованими територіями, а тоді перетнули смугу прожекторів, які опоясували Рур. На їхньому шляху до цілі небо було ясне, зрідка внизу блимали вогні — десь заводи, а десь громадяни порушували наказ про затемнення. Час від часу знизу блискали ліхтарики чи лампи, й над Голландією Норман Вест, їхній мовчазний бортмеханік, уголос прочитав послання морзянкою від доброзичливця на

землі — крапка тире тире крапка. П — значить перемога. Вони часто бачили це послання віри й надії.

— Спасибі тобі, невідомий друже, — озвався кулеметник із хвостової башти, кістлявий рудий шотландець, балакучий вісімнадцятилітній юнак, який у повітрі все ж намагався не розбазікуватися. Команда знала: Тедді любить радіотишу, коли не треба передати щось нагальне. Базікати легко, тим паче на зворотньому шляху, коли всі вже розслабилися, але будь-яка мить неуважності (особливо кулеметника) могла стати останньою. Поставити крапку.

Тедді цілком поділяв думку кулеметника про невідомого голландця чи голландку. Його тішило, що їм вдячні. Вони відірвані від подій на землі, навіть якщо нищать її бомбами (чи то пак, особливо коли нищать її бомбами), тож легко забути, що внизу живуть цілі народи, для яких вони стали останньою надією.

— Командире, за двадцять миль попереду скидають червоні пристрілювальні снаряди.

— Так точно, бомбардире.

Це остання операція строку, їх оповивали погані передчуття. Усупереч імовірності, вони дотягнули до цієї ночі, й тепер їм не давала спокою думка, чи долі стало б жорстокості берегти їх так довго, а потім відвернутися в останню мить. (Так бувало, це вони знали).

— Останній виліт, Боже, останній, — бурмотів бомбардир-австралієць, який у Бога не вірив, коли вони на злітній смузі чекали на зелене світло.

Вони набирали свої тридцять балів шалено довго. Певні вильоти рахувалися заледве за третину операції. Скажімо, третиною операції вважалося їхнє «садівництво» — рейди, щоб закласти міни у судноплавних каналах Голландії чи при узбережжі Фрисландії, а також бомбардування Франції. Окупована Франція вважалася «країною-союзником», але німців, які намагалися їх збити, там вистачало. Справді, імовірність загинути над Німеччиною вища («У чотири рази», — сказала знайома Урсули з Міністерства авіації), але ризик був завжди. «Це жакливо несправедливо», — думав Тедді. Чи, як казав його прямолінійний бомбардир: «Несправедливо до всирачки». Кіт став першим напарником Тедді в навчальній частині бойової підготовки.

Їх здивувало, як добирали напарників. Усіх — пілотів, навігаторів, радистів, бомбардирів і кулеметників — просто висипали у велетенський ангар, і начальник бази казав «Гаразд, хлопці, розбирайтеся між собою», мовби команду краще добирати за якимись загадовими силами тяжіння, ніж за строгою процедурою. Як не дивно, так воно і було, бодай як Тедді це собі уявляв.

Якийсь час вони безцільно топтали ангаром, як гуси на фермі перед обідом, розгублені завданням.

— Як на сраних танцях, коли намагаєшся піймати погляд якоїсь дівулі, — сказав Кіт і представився: — Кіт Маршалл, бомбардир.

Він виділявся з натовпу темно-синьою австралійською формою.

Тедді хотів спершу обрати навігатора, але Кіт йому сподобався — війна багато чому його навчила, й зокрема тому, що людину можна оцінити з вигляду, з виразу, з побіжних поглядів і передовсім із чогось, що складно сформулювати: може, саме ця загадкова риса й притягувала його до Кіта. Звісно, ще він чув слова інструктора: мовляв, то «хороший хлопець, на своєму ремеслі знається». Виявилося, інструктор не збрехав. Пілот із Кіта не вийшов («Я цей сраний літак ніяк не міг приземлити»), зате на курсах бомбардирів у нього були найкращі оцінки з потоку.

Австралійці мали репутацію задир, але Кіт видавався врівноваженим, а в його блакитних очах стояла задума. Йому було двадцять, а виріс він на овечій фермі і значну частину життя, мабуть, вдивлявся у далекі обрії під пекучим сонцем, геть не схожі на м'які зелені поля, де ріс Тедді. Мабуть, це позначається на світогляді.

Кіт сказав, що радий побачити світ, «навіть як ми поки що бачимо лише вогні над Третім Рейхом».

Вони потисли руки, як джентльмени, і Кіт сказав:

— Давай, рухайся, командире, а то нам залишаться самі об'їдки.

Тедді зрозумів: то вперше член екіпажу (його власного екіпажу!) назвав його «командиром». Він почувався, ніби нарешті доріс до власних черевиків.

Вони роззирнулися, і Кіт сказав:

— Бачиш отого хлопця біля стіни, який над чимось сміється? Він радист. Я з ним пив учора, здається, нормальний хлоп.

— Гаразд, — сказав Тедді. Рекомендація як рекомендація.

Радист виявився дев'ятнадцятирічним юнаком із Бернлі, звали його Джордж Карр. Тедді якось бачив, як Джордж Карр запропонував відремонтувати комусь велосипед, розібрав його на запчастини й склав назад: «Тримай, кращий, ніж новенький, зуб даю». Він любив копирсатися у різних механізмах — мабуть, для радиста це не зайве.

А Джордж знайшов їм кулеметника — знов-таки, знайомого, з яким він пив у ідальні. Звали його Вік Беннетт, він був з Канві-Айленд і посміхався на всі зуби (гірших зубів Тедді ні в кого не бачив). Представившись, він підкликав «кореша», з яким учився на кулеметника: «Меткий, що той лис, а рефлекс, як у щура. І вигляд шо у щура, тіки рудий». То й був їхній балакучий шотландець — «Кеннет Нільсон, але всі звуть мене Кенні».

А навігатора досі не знайшлося, подумав Тедді; аж смішно, як швидко він втратив контроль над процесом. Вони ніби грали у піжмурки чи квача.

«Як розпізнати доброго навігатора?» — думав він, роззираючись. У навігатора мають бути сталеві нерви, але це їм усім би не завадило. Ще він мусить бути заучкою й не цікавитися нічим, крім своєї роботи. З-за спини долинув розтягнутий і незворушний канадійський акцент. Тедді розвернувся й, ідентифікувавши власника голосу, побачив шеврон навігатора. Він представився:

— Тед Тодд. Я — пілот, шукаю доброго навігатора.

— Я добрий, — сказав канадієць, стелюючи плечами. — Поки ніхто не скаржився.

Звали його Дональд Мак-Лінток, себто, природньо, всі звали його Мак. Тедді канадійці подобалися — за час у Канаді він дійшов висновку, що ті не схильні до згубних для навігатора неврозів і розбуялої уяви. Самі звуки цього акценту навіювали теплі спогади про нескінченні вільні небеса, де він вчився керувати біпланами «Тайгер Моз» і «Фліт Фінч» над мозаїкою Онтаріо. Вони здавалися маленькими і вразливими у порівнянні з «Ансонами» й «Гарвардами», до яких він врешті перейшов, не кажучи вже про масивні «Веллінгтони», на яких тренуватимуться у частині бойової підготовки. Пілоти винищувачів зневажливо прозвали бомбардувальників «водіями автобусів», але Тедді не сумнівався, що саме автобуси врешті забезпечать їм перемогу у війні.

— Вітаємо в екіпажі, навігаторе, — сказав Тедді.

Усі ще раз по-джентльменськи потисли руки. Всякої тварі по парі, — подумав Тедді. Йому це подобалося.

— Лишилося знайти ківі в механіки, — мовби прочитав його думки Кіт, — і буде в нас срана Ліга Націй.

Ківі вони не знайшли — натомість їм дістався Норман Вест із Дербі, сором'язливий випускник приватної школи з лінгвістичною освітою й непохитною вірою в Бога, але його вони підчепили пізніше, тож поки на тому й усе. Так вони стали екіпажем, не встиг ніхто і бровою повести. Відтоді вони разом пили, разом їли, разом літали й постійно стояли один у одного над душею.

Тієї ночі, коли вони стали екіпажем, було влаштовано неминучу п'ятику. Принцип рівності диктував, що кожен мусить проставити випивку побратимам, тож вони пришкандибили на базу після шести кухлів пива п'яні як чіп, і готові присягатися один одному у вічній дружбі. Коли Тедді виліз на верхню койку й кімната закружляла, він зрозумів, що ще ніколи в житті так не напивався — але й ніколи в житті так не тішився. Чи бодай давно так не тішився — може, з дитинства. На нього чекала нова пригода.

Усі, крім Тедді, були сержанти. І лише в нього був офіцерський чин — здається, просто тому, що він закінчив правильну школу і правильний університет, а коли його спитали, чи любить він крикет, відповів ствердно — насправді крикет його не дуже цікавив, але він відчув, що то неправильна відповідь. Так він за кілька місяців і опинився у повітрі на шляху до Дуйсбурга, поводити чоловіків, володар своєї долі, капітан своєї

душі й гігантського «Галіфакса» з чотирма двигунами та прикрою звичкою різко звертати направо при зльоті та посадці.

— Десять хвилин до цілі, командире.

— Так точно, навігаторе. Десять хвилин до цілі, бомбардире.

— Так точно, командире.

У повітрі вони зверталися один до одного за ролями, хоча на землі кожен був особистістю — Тед, Норман, Кіт, Мак, Джордж, Вік і Кенні. Як побратими у пригодницькому романі, вирішив Тедді. У Августа були «друзьки» Норман і Джордж, але Августу і його друзькам досі було по одинадцять років — навіки молоді, одержимі своїми рогатками, рибальством і спробами поцупити з комірчини банку варення (вони чомусь вважали варення святим граалем від їжі). Витвір Іззі й банда веселих хлопчисьок зараз «підтримували солдатів» у книжці «Август і війна» — поцуплені з поштових скриньок газети здавали на макулатуру, а стирені в обурених сусідів каструлі й сковороди — на металобрухт. («Сковорідка — це не металобрухт», — сказала місіс Свіфт, якій урвався терпець. «Але ж це для перемоги! — запротестував Август. — Ти ж сама кажеш, що треба відмовитися від зайвого, от я й помагаю їм відмовитися від каструль»). Тедді заздро подумав, що Августу не загрожували ані зенітки, ані «Мессершміт», який міг шугнути згори, мов голодний хижий птах.

Його власний Август — уявний дорослий двійник — майже напевно косив від армії. Мабуть, подався у фарцівники, у спекулянти, продавав випивку, цигарки, все, що траплялося в загребуші руки. («Тримай, браток, з тебе десятка. І щоб ти мені про це й не пискнув»).

*

Вони пробивалися крізь вогонь зеніток — унизу безперервно спалахувало, клубочився жирний сірий дим, ось тільки звуки вибухів заглушало ревіння моторів «Мерлін» їхнього літака.

— Бойова готовність, — наказав Тедді.

Удалині спалахнув каскад запальних снарядів — мабуть, літак намагався набрати висоту і скидав баласт, але тільки полегшив роботу німецьким винищувачам, які летіли над потоком бомбардувальників, що скидали сигнальні снаряди (гарні, як салюти). Ті висіли в повітрі, створюючи нещасному бомбардувальнику добре освітлений коридор. За кілька секунд літачок перетворився на криваво-червону вогненну кулю, з якої валив чорний дим.

— Записуй, навігаторе, — наказав Тедді.

— Так точно, командире.

*

Злетіли вони пізно. Досвідчений екіпаж мав летіти в головах потоку бомбардувальників, але вони мали клопіт із лівим двигуном: так і вийшло, що злетіли не першими, а останніми, і були в хвості, коли сягнули точки збору над Йоркширським узбережжям.

— Хтось же мусить бути замикаючим, — Тедді спробував підбадьорити пригнічену команду, але марно. Усі розуміли, що винищувачам легше підбити тих, хто відстав, — вони, не захищені групою, ставали чіткою окремою точкою на німецькому радарі.

Звісно, щільний потік теж мав свої загрози. На початку строку вони потрапили в перший Гаррісів рейд на Кельн із тисячею бомбардувальників. У такій армادі ти вічно тягнувся у когось у повітряному потоці й намагався вгадати, де знаходяться всі інші. Тедді здавалося, що в такому разі найбільшу загрозу становили не зенітки чи німецькі винищувачі, а свої ж союзники. Бомбардувальники летіли ярусами: внизу повільні «стерлінги», згори — «ланки», які легко набирали висоту, а начинку бутерброда складали «галіфакси». Точну швидкість, висоту й позицію кожного літака визначали заздалегідь, але це не значило, що всі були саме там, де треба.

У якусь мить за шість метрів над ними промайнув іще один «галіфакс» — темна китяча тінь із червоно-гарячим вихлопом. А потім, на підходах до цілі, Вік Беннет у верхній башті раптом заволав матом — «ланкастер» просто над ними відкрив бомболюк, тож Тедді довелося викручуватися та сподіватися, що він не вріжеться у сусіда.

Якось вони мали неприємну нагоду стати свідками такого зіткнення — «галіфакс» у них на хвості саме перетинав потік бомбардувальників, коли в нього влетів «ланкастер». Їхній власний літак («Д-Джигга», це було до того, як вони її втратили) задвигтів від вибуху. Від баків пального у крилах «ланка» здійнялося біле полум'я — Тедді заволав кулеметникам, щоб відвернулися, а то ще втратять нічний зір.

Кельн знайшли без проблем. Коли вони сягнули цілі, місто вже палало — брудно-червоні вогні й дим ковтали сигнальні снаряди, тож вони підлетіли до центру найбільшої пожежі, скинули бомби й рушили геть. Коли Тедді згадував той рейд, то, попри колосальний розмах операції, майже ніяких деталей не спливало в пам'яті — нічого тоді особливо й не сталося. Здавалося, він прожив кілька життів. Чи, може, то була просто одна нескінченна ніч, для якої, на думку Блейка, частина із нас і створені.

Навіть час тоді тягнувся інакше: доти видавався велетенською, замалим не нескінченною мапою, що розгорталася перед Тедді, і треба було тільки вибрати напрям. Тепер мапа показувала лише наступний крок і будь-якої

миті могла зникнути взагалі. «Я почувалася так само під час найстрашніших нальотів на Лондон», — сказала Урсула, намагаючись розшифрувати цю плутану метафору. То була його перша відпустка — їм давали по шість днів що шість тижнів, і він вирішив провести вільний час у Лондоні, а не Лисячому закуті. Сильвії він навіть не сказав, що йому дали відпустку.

— До війни, — вела далі Урсула, — усі дні тягнулися однаково. Дім, робота, знову дім. Рутину притуплює почуття. А тепер здається, що ми живемо на самісінькому краєчку життя, і ніколи не знати, полетиш ти чи упадеш.

М'яке приземлення їм не світить у будь-якому разі, зауважив Тедді.

— Мабуть, — погодився він: раптом зрозумів, що насправді поняття не має, про що мова, та й байдуже. Він жив наодинці зі смертю. Це такий простий підсумок, що навіть не треба пакувати в метафори.

★

— Вісім хвилин до цілі, командире.

— Так точно, навігаторе.

— Кулеметники, увага.

— Так точно, командире.

— Точно.

Кулеметникам не треба було ні про що нагадувати — він просто дав про себе знати. Він знав, що ті пильно міряють небо прицілами. За весь цей строк їм ледве чи й випала нагода постріляти. Щойно ти починав стріляти, як сам ставав ціллю. У темряві винищувач міг тебе й проґавити, але варто лишити червону нить вогню, як тебе помічали. Тяжка артилерія винищувача явно завдала б більших збитків, ніж їхні нещасні «Браунінги». По суті, стрільці були радше чатовими. Бувало й таке, що за цілий строк кулеметник жодного разу не стріляв.

Його сестра Памела вийшла заміж за лікаря, котрий якось йому розповів, що читав про експерименти з кисневими камерами — мовляв, кисень покращує стрільцям зір: люди втрачають зір від кисневої недостатності. Відтоді Тедді змушував стрільців дихати киснем від злету й аж до посадки.

Вони були в самісінькому серці добре захищених територій. Перед ними стояла стіна сірого диму від зенітного залпу — треба було прорватися крізь пелену вибухів.

Після рейдів із тисячею бомбардувальників цей виліт був відносно скромний, лише на пару сотень літаків (із них дванадцять — із їхньої ескадрильї). Вони прямували до Руру, Щасливої Долини.

У них на очах упав, як листок у вогні, «ланкастер» із підбитим крилом, а такий самий, як у них, «галіфакс» збили із зенітки над Руром. Він потрапив у блакитний головний промінь прожектора, тож їм лишалось безгучно спостерігати, як сліпучо-білі додаткові промені, мов мацаки, шукають здобич і безжально скеровують снаряди. Літак розпачливо зайшов у піке, проте прожектор не зводив із нього погляду; судячи з усього, снаряд врешті його знайшов, бо «галіфакс» перетворився на вогненну кулю.

— Записуй, навігаторе, — незворушно сказав Тедді. — Парашути ніхто не бачив?

«Ні», — прошелестів переговорний пристрій. Кіт, який простягнувся на животі в носі літака, готовий скинути бомби на ціль, прошепотів: «Бідолахи». Їх завжди шокувало, коли падав літак, але часу на роздуми не було. Не ти упав, і це найважливіше.

«Якщо вже нам не судилося долетіти, — молився Тедді, — то най це буде миттєво, короткий спалах, а не падіння». Що так, що так, м'яке приземлення їм не світить. Він був фаталіст, несхильний до похмурих думок. Чого його екіпажу зараз, та й ніколи не треба, так це капітана в хандрі. Особливо тепер, коли у всіх нерви на межі. Тедді зауважив, що всі вони виснажені, і справа не у простій втомі. Здається, вони постаріли, — раптом збагнув Тедді. А Кіт-бо щойно відсвяткував свій двадцять перший день народження — вони влаштували бучну вечірку в офіцерському клубі. У вечірках завжди була певна невинність, як у витівках хлопчаків на шумному дитячому святі: сліди вимазаних сажею ніг на стелі, сороміцькі пісенькі під акомпанемент піаніно, коли порядні дівчата з допоміжних загонів йшли спати (кілька сміливиць часом лишалося). Тож, врешті, не так вони й відрізнялися від Августа і його друзяк.

Сильвія любила знічев'я стежити за плином часу і заводила годинники в Лисячому закуті так, щоб вони на десять хвилин поспішали (це зазвичай призводило не до пунктуальності, а до плутанини). А тепер Тедді думав, наскільки краще було б, якби хтось штовхнув стрілки годинника назад, щоб це був їхній двадцять дев'ятий, а не тридцятий виліт, не обтяжений похмурими передчуттями.

Ускладнювало ситуацію ще й те, що на борту був другий пілот, зелений юнак, який тільки готувався до першого самостійного вильоту. Новачків зазвичай посиляли «понохати пороху» з досвідченою командою, перш ніж вони полетять із власним екіпажем, але другий пілот чомусь вважався поганою прикметою. Тедді не розумів, звідки ростуть ноги в цього забобону. Сам він «нюхнув пороху» в рейді на Вільгельмстафен із «Ч-Чарлі» — це був дванадцятий виліт того екіпажу. Вони взагалі вдавали, що його не існує, мовби якщо на нього не звертати уваги, то його й немає. «Ч-Чарлі» вернувся майже без ушкоджень, тільки в бортах додалося дір від зеніток, а один двигун вийшов із ладу, проте навіть на землі екіпаж і далі сахався від нього, як від зачумленого. Натомість його власний екіпаж тішився, що він вернувся «живий і здоровий», тож вони влаштували легендарну пиятику в місцевому пабі, запросивши ще й наземну команду. У «Чорного лебедя», якого всі звали «Кривенькою качечкою», був безмежно терплячий власник, який наливав пілотам в борг, хоча прекрасно знав, що заплатять далеко не всі. На тім світі розраховуються.

Під час другого строку Тедді був такий екіпаж салаг — на «В-Вільямі» літали, — який втратив пілота у рейді з іншою командою. Їм одразу прислали заміну, і той теж, як годиться, вилетів із іншими — й також не повернувся. (Може, вони й справді притягували невдачу). Екіпаж місця собі не знаходив, як покинутий пес, тож коли їм прислали третього (той нервувався, що й не дивно), Тедді повів їх у перший рейд на «В-Вільямі»: новачок просто зайняв місце другого пілота. То був пробний максимальний рейд на Берлін, і вони показали себе справжніми бійцями.

Коли вони приземлилися, радощам не було меж.

— Молодці, хлопчики, — сказав він.

То й справді були хлопчики — їм не було ще й двадцяти. Вони запросили його випити в офіцерському клубі: врешті, казали вони, тепер він теж — член екіпажу. Він погодився, але пішов рано, бо, як писав Урсулі, «Відвага на дев'яносто відсотків складається з розважності» — це був один із її улюблених афоризмів.

«Не завжди», — написала вона йому.

Наступного дня «В-Вільяма» послали у бойовий виліт — закладати міни при Лангеогу на сході Фризьких островів, відносно безпечне завдання. Коли Тедді прочитав традиційний запис у журналі оперативної діяльності, йому стало ще більш гірко, ніж зазвичай: «Літак злетів о 16:20 і не повернувся. Станом на зараз вважається зниклим». Після війни йому було складно дивитися на Північне море й не думати, що перед ним велетенська водяна могила, сповнена іржавих кістяків літаків і молодечих тіл.

На наступному вильоті в «Ч-Чарлі», куди Тедді так неохоче взяли у пробний рейд, скінчилося пальне (вони шукали в тумані, куди приземлитися), і літак розбився у пустці неподалік від Гелмслі.

— Тринадцятий виліт, — сказав Вік Беннет, мовби це все пояснювало. З них усіх він був найбільш заобов'язаний. Перед їхнім власним тринадцятим рейдом, який ще й припав на п'ятницю, — летіли на Штутгарт — він попросив капелана окремо благословити стару-добру «Д-Джигу». Капелан — чолові'яга доброзичливий і покладистий — охоче погодився.

Перші й останні п'ять вильотів вважалися найнебезпечнішими, хоча, на думку Тедді, вирішували все закони імовірності. Лише одному з шести екіпажів вдавалося пережити перший строк. (Ані доти, ані після того, подумалося йому, широкий загаль не цікавився так статистикою). Він і без Урсуліної подружки з Міністерства авіації знав, що шанси не на його боці. Якби Тедді любляв азартні ігри — а він їх не любив, — то на початку строку ставив би на те, що вони не доживуть до появи внуків. Ба навіть дітей — вони ще не сягнули цього етапу в житті. Усі вони неодружені, а бодай половина на початок строку була ще й незаймана. А зараз? Хто зна. Вік Беннет он точно ні — він заручився із такою собі Лілліан (він звав її Ліл) і вічно про неї торочив, зокрема й про те, що вони «вирубляють».

Вік мав побратися з Лілліан на наступному тижні й запросив їх усіх. Тедді здавалося, що дарма Вік щось планує. Сам він уже нічого не планував.

Існувало тільки «зараз», а за ним — ще одне «зараз», якщо пощастить. («З тебе вийшов би гарний ченець-буддист», — сказала Урсула).

— Якщо подивитися на втрати, — сказала подружка Урсули з Міністерства авіації, манірно сьорбаючи рожевий коктейль, — то, суто на рівні статистики, смерть неминуча.

Вона поспіхом додала, що цифри можна інтерпретувати й по-іншому, коли Урсула кинула на неї сердитий погляд. Тедді познайомився з нею під час відпустки наступного травня. Вони втрюх випили, а потім пішли танцювати у «Хаммерсміт Пале». Тедді не міг розслабитися — йому було ніяково, бо дівчина з Міністерства авіації, здається, бачила на його місці виключно таблицю смертності.

Цікаво, а Ненсі в курсі тверезої арифметики смерті в бомбардувальній авіації? Мабуть, ні. Вона в коконі клінічної безпеки якоїсь мудрової посади. Вона намагалася знайти спосіб побачитися з ним у Лондоні, коли його строк закінчиться, і писала: «Може, я приїду на весілля твого співробітника? Ти зможеш випросити зайве запрошення — чи дівчатам туди не можна?!». Тон листа його роздратував, що вже там казати про невдале слово «співробітник». Вік Беннет йому не «співробітник». Він така сама частина Тедді, як рука чи нога, — його друг, товариш, побратим. Якщо цивілізація заціліє (в той момент здавалося, що імовірність цього — п'ятдесят на п'ятдесят), то, може, постане суспільство рівних, новітній Єрусалим із левелерами і дігґерами? І справа не лише в Королівських повітряних силах, де не існує класового поділу, бо всі разом у багні по вуха. Тедді працював пліч-о-пліч із чоловіками — й жінками, — з якими ніколи не зустрівся б у приватній закритій школі, в Оксбриджі, у банківському світі. Нехай він їхній капітан, нехай він за них відповідальний, але він не був за них вищий.

Він спалив листа Ненсі у грубці у своїй казармі. Дров їм вічно не вистачало.

— Чотири хвилини до цілі, командире.

— Так точно, навігаторе.

— Чотири хвилини до цілі, бомбардире.

— Так точно, командире.

— А лівий двигун досі барахлить, командире, — повідомив Норман Бест.

Вогник на вказівнику тиску палива із лише йому знаних причин мигав цілий рейд. Це був саме той двигун, через який вони не змогли злетіти вчасно, і Норман вже якийсь час підозріло до нього прислухався. Ну й добре, що вони затрималися, сказав Вік Беннет. Він — це він-бо! — якимось дивом примудрився забути свій амулет, але переконав водійку з жіночого допоміжного загону, яка підвозила їх до злітної смуги, зганяти до казарми по талісман, доки наземна команда приводила примхливий двигун до тями. То неоспівані герої «гаєчного полку» — авіамеханіки, слюсарі, техніки. Ці

сержанти чи й просто рядові трудилися день і ніч, у дощ і сніг. Вони махали їм на прощання й вітали тих, хто повертався. Інколи вони не спали цілу ніч, чекаючи на безпечне повернення «свого» літака. У них амулетів не було, вони просто по-діловому тисли всім руки перед відльотом і казали – «Ну, до зустрічі вранці».

Амулет Віка Беннета – червоні атласні трусики нареченої, вищезгаданої Ліл. Вік акуратно складав «спідне», як він казав, і клав у кишеню бойової форми перед кожним вильотом.

– Якщо доживемо до його весілля, – сказав Кіт, – то я знаю, про що ми всі думатимемо, коли молода у церкві зашаріється.

– Це я зашаріюся, – сказав Кенні Нільсон.

Усе залежало від удачі.

– Ніяка удача не панія, – примовляв Кіт, – звичайнісінька собі хвойда.

Забобонів на базі не бракувало. Чи не в кожного в ескадрильї був якийсь талісман – як не локон, то іконка святого Христофора, як не гральна карта, то кроляча лапка, яким узагалі не було ліку. Один старший сержант завжди співав «La Donna e Mobile», надягаючи форму для польотів, а інший завжди надягав спершу лівий черевик, а потім – правий. Якщо він випадково першим надягав правий черевик, то мусив роздягатися й починати все спочатку. Він пережив війну, а той, що співав «La Donna e Mobile» – ні. Не пережили її й сотні інших солдатів із дивними обрядами й амулетами. Ім'я загиблих було легіон: у богів свої таємні плани.

У Кіта амулетів не було – він стверджував, що ціла його родина була «ліві двері справа», то й удача мала діяти задом наперед: все в нього «було б гаразд», навіть якби він пройшов під драбиною, а шлях йому перебіг тузин чорних кішок. Він походив із ірландських циган, яких депортували до Австралії як волоцюг.

– Мабуть, вони й не були, власне, циганами. Просто собі волоцюги й бурлаки.

Кенні Нілсон був наймолодшим із десяти дітей, їхнім «мізинчиком». Його амулет – обшарпане чорне кошеня, яке незграбно скрутила з повсті якась із його орди племінниць. Це жалюгідне створіння виглядало так, мовби значну частину свого життя провело у паші пса.

А талісманом Тедді, звісно, став срібний заєць, подарований Урсулою, – спершу він ставився до нього з нехлюйською байдужістю, але тепер перед кожним вильотом обережно клав до кишені бойової форми, просто над серцем. Він мимоволі виробив цілий ритуал: торкався зайця, як святині, перед злетом і після посадки, ніби молився чи дякував. Звісно, він його не відчував крізь дубльонку і надувну рятувальну куртку, але точно знав, що заєць там і мовчки робить все, аби порятувати йому життя.

Вони похмуро валандалися при літаку, чекаючи, доки водійка привезе Віка назад. Джордж Карр, як завжди, гриз свій пайок шоколаду. Решта відкладала шоколад на потім, але Джордж вирішив, що може загинути, «й так

солоденького і не скуштувати». Коли ріс у Ланкаширі, то шоколадом ласував нечасто.

Вони викурили по останній цигарці за наступні годин шість, спорожнивши сечові міхури на хвіст «Ц-Цукру» і похмуро втупилися в землю. Навіть зазвичай балакучий шотландець стих. Відолашний другий пілот виглядав так, мовби сховався на ешафот.

— Це вони завжди так? — пошепки спитав він у Тедді.

Не міг же Тедді сказати бідолазі: «Вони певні, що сьогодні накладуть голову»? Тож вирішив зіпсувати репутацію екіпажу й заявив:

— Ні, просто похмурі лайдаки.

Того ранку Тедді отримав листа від Урсули. Нічого серйозного, але наприкінці вона спитала: «Ти як?» — сестра вклала у ці два лаконічні односкладові слова стільки почуттів, що вони аж здіймалися зі сторінки й розгорталися у щось більше і глибше. «Тут все ок, — написав він так само лаконічно, а тоді докинув підбадьорливий дар слова аж на три склади: — Ти не хвилюйся».

Він попросив дівчину з допоміжного жіночого загону — пакувальницю парашутів на ім'я Неллі Джордан, якій він був небайдужий, — надіслати листа. Усі жінки на базі балували Тедді — мабуть, виключно тому, що він протримався довше, ніж більшість. Лист треба було надіслати, щоб він не завалявся бува у шафці, якщо Тедді не повернеться. Таких листів у Тедді було три: один для матері, один для Урсули, один для Ненсі. Вони всі були приблизно однакові: він їх любить, нехай його не оплакують, бо він загинув за те, у що вірив, а їм треба жити далі, саме цього він би хотів. І таке інше. На його думку, ця остання одностороння кореспонденція — не місце для філософських роздумів. Чи, як на те пішло, для правди. Дивно писати про себе у майбутньому, в якому тебе не існує, — така от метафізична заковика.

Якщо він загине, то хтось із комітету з адаптації — ото вже евфемізм — прийде і швидко розбере його речі. Усе, що змусило б його мати чи дружину задуматися (непристойні світлини, листи до іншої жінки чи гумові вироби), кидали в інший пакет. У Тедді не було переступів, які потрібно приховати, чи вони бодай не лишали по собі матеріальних доказів. Інколи він задумувався, що сталося з речами, які зазнали цензури на благо, — цікаво, їх просто викидали чи десь був склад небажаних таємниць? Він так ніколи й не дізнався, що з ними відбувалося насправді.

Наступного року, коли пішов його другий строк, Тедді випадково натрапив на склад, забитий формами для польоту. Спершу був подумав, що це форми на заміну, але потім придивився уважніше і побачив на них нашивки, стрічки й медалі — і тоді зрозумів, що їх зняли з поранених чи загиблих. Ці порожні форми подарували б йому поетичний образ, але він зрікся поезії.

Інколи новий екіпаж прибував на базу й виявляв, що по їхній хатині досі розкидані речі попередніх мешканців, ніби ті ще можуть вернутися. Тоді комітет з адаптації виганяв їх надвір, щоб «дали прибрати», складав речі загиблих у пакети, а жінки з допоміжного загону чи ординарці перестеляли

ліжка. Бувало й таке, що салаги мали виліт того самого вечора й не поверталися, тож у свіжозастелених ліжках ніхто навіть не встигав заночувати. Вони приходили і йшли, й ніхто навіть не встигав довідатися, що то за одні. Їхні імена були писані на воді, випалені на землі, розвіяні у повітрі. Легіон.

*

Вік Беннет повернувся, розмахуючи «спіднім» («Ми це спідне бачимо частіше, ніж його одяг», – сардонічно зауважив Мак), і вони залізли у «Ц-Цукор», що замінив «Д-Джигу». «Д-Джигу» була неповоротким звіром. Як і багато інших літаків із серії «Марк II», вона неохоче відривалася від землі. Якби вона була конем, то це була б така шкапина, перед якою треба гопки скакати, аби вона почала перегони, а вже, щоб до фінішної прямої дійшла... Якщо не знати заздалегідь про її особливості й вибрики, особливо про суїцидальне прагнення звернути направо, то все могло закінчитися, так і не почавшись.

То їхній другий виліт на новенькому «Ц-Цукрі», літак щойно із заводу, свіженький, як колись його екіпаж. Вони хотіли відбути строк на «Д-Джизі», про яку вже згадували з теплом. Вона приносила їм везіння, вона їх захищала, гірко, що вони її втратили. Вони були певні, що це – черговий знак, що до тридцятого вильоту не дотягнуть. На фюзеляжі «Д-Джизі» намалювали двадцять шість бомб – по одній на кожен виліт; двадцять перший рейд позначав ключ, а рейд над Італією якийсь жартун означив ріжком морозива. Єдиний виліт «Ц-Цукру» (на Дюссельдорф) ще не відзначили, й, хоча літак був новесенький, ніхто йому гаразд не довіряв. Те, що двигун лівого борту перегрівався – далеко не головна їхня претензія.

Їхній командуючий офіцер під'їхав до злітної смуги з Віком: він хвилювався через їхню затримку. «Десять хвилин», – сказав він, постукуючи по годиннику. Вони або злетять за десять хвилин, або затримуються так, що взагалі не буде сенсу вилітати.

Вантажівка з водійкою й офіцером проводжала їх уздовж периметру і припаркувалася біля фургону управління польотами, де доволі обшарпаний колектив терпляче чекав, щоб із ними попрощатися. Мабуть, хтось уже втратив надію, що вони злетять, і пішов собі.

Вони поповзли злітною смугою, і всі завзято замахали, особливо командуючий офіцер, який проводжав їх у кожен рейд і поводився так, ніби вірив, що якщо махатиме задерними руками достатньо жваво і мчатиме уздовж смуги достатньо швидко, то допоможе їм успішно злетіти й підняти в повітря повне черево бомб. Під час злету гинуло стільки людей, що щоразу, як Тедді вдавалося відірвати «галифакс» від бетону й підняти над дерева і живоплоти, почувався так, наче йому відклали страту.

★

А якщо ти звертав назад, не долетівши до цілі, — таке траплялося повсюдно, як не через негоду, то через технічні неполадки — то цей виліт також не зараховували, навіть якщо ти встиг посивіти.

— Несправедливо до чортиків, — сказав Тедді.

— Не по правді, старий, — промимрив Кіт, украй невдало імітуючи вимову англійського аристократа.

Вони саме напивалися до білочки у дводенний відбій після Турина. Їм і до Турина не варто було долітати, як припізнило зрозумів Тедді, проте він був із тих пілотів, які «дотискали» операцію. А хтось дотискати не став.

Вони вперше звернули назад на базу у свій другий виліт — охолоджувач правого зовнішнього двигуна потік просто у Північне море, а переговорний пристрій стих. Тоді Тедді прийняв, як йому здавалося, раціональне рішення і звернув додому, скинувши бомби у Північне море. Їхній командуючий офіцер (тоді ще інший) це не схвалив. Він не любив ранні повернення й довго їх допитував, чого це вони надумали не дотягувати до цілі. Тедді здавалося, що відповідь очевидна: двигун перегрівся б і загорівся (на початку війни вони ще не навчилися ставитися до такого по-філософськи), і їм треба мати можливість зв'язатися з командуваннями.

— Що, правда? — наполягав офіцер. — Але, раз уже так склалося, ви що, не впоралися б? Добрий пілот і на трьох двигунах би полетів.

Ось тоді Тедді і зрозумів, що вони — не воїни, а жертви заради загального блага. Вони — птахи, якими жбурляють об стіну і сподіваються, що якщо пташок буде достатньо, то у мурі вдасться пробити діру. Вони — статистика у бухгалтерії Міністерства війни, де служив Моріс. («Він став таким пафосним ослон», — сердито писала Урсула).

Тоді Тедді й постановив, що більше ніхто не поставить їхню відвагу під сумнів, ніхто не називатиме їх «слабшими побратимами», вони «дотискатимуть» завдання щоразу, за найменшої змоги, але водночас він зробить усе, щоб вони заціліли. І далі аж до кінця першого строку щоразу, як не було вильоту, він змушував їх тренуватися стрибати з парашутом і сідати на воду. Може, ці тренування на землі й були трохи нереалістичні, але якщо вони знатимуть, що робити, якби вони буквально зазубрять процедуру, то їм вдасться заціліти всупереч страхітливій статистиці — чи бодай у них з'явиться шанс. Коли вони вперше зійшлися у частині бойової підготовки, Вік і Кенні вправлялися у стрільбі більше, ніж будь-хто інший. Вони записувалися на тренувальні бомбардувальні вильоти до Іммінгемської затоки, на незчисленні вчення у формації і маневри. Тедді все одно за кожної нагоди тягав їх на тренування і навчальні вильоти зі «Спітфаерами» з найближчого аеродрому. Він змусив цілий екіпаж вивчити морзянку й бодай ази завдань своїх побратимів, щоб «раз вже так склалося», як казав кислий офіцер, вони могли підставити один одному плече. Кіт колись учився на пілота, тож саме йому випало б у разі чого замінити Тедді, але Тедді про всяке навчив азів свого ремесла ще й

Нормана Беста: «нашому австралійцеві тільки вівцям хвости крутити, в повітрі він літак, може, і втримає, але посадити — то всеретсья, а не посадить». У ті дні Тедді багато лаявся, лайка заразна, але найгірших слів ще намагався уникати. Звісно, якби щось сталося із Тедді, то вони все одно, ймовірно, були приречені.

Тедді знав, що Мак завжди вираховував маршрут до найближчої нейтральної території (Швейцарії, Швеції чи Португалії) й відточував навички астронавігації кожної ясної ночі. А скромний і мовчазний Норман Бест під бойову форму вдягав французький одяг, аж до спіднього — купив у Парижі, коли був студентом. У кишені тримав справжній французький берет. Ото вже бойскаут, — подумав Тедді: «Будь готовий, заздалегідь продумай, як чинитимеш у будь-якій ситуації». Мабуть, набуті у Кіббо Кіфті навички зі стрільби з лука йому не знадобилися б, якби він тікав від німців у Франції.

Так склалося, що Норман і справді вистрибнув над Францією — під час свого другого строку в 43-му, уже з іншим екіпажем, але шпигунська підготовка йому не допомогла: коли вискакував з літака, парашут загорівся, тож він повалився вниз, як вогненне грузило. Тіло так і не знайшли. У Нормана не було ані талісманів, ані нав'язливих обрядів, на відміну від, скажімо, Джорджа Карра, який, перш ніж сідати в літак, повертався тричі за годинниковою стрілкою, мов пес, що все ніяк не може вмотитися, і думав, що ніхто нічого не помічає.

Бідолашний другий пілот завмер біля Тедді перед злетом. Звали його Гай — зі старих випускників Ітону, сказав він у надії знайти спільну мову з Тедді.

— Я закінчив не Ітон, — відмахнувся Тедді.

Гай ще багато чому мусить навчитися, якщо, звісно, не загине. («Ото мармиза», — сказав Вік).

Звісно, другого пілота вони брали не вперше. Вони ще й літали з випадковими людьми, коли якийсь член екіпажу з якоїсь причини не міг приєднатися до вильоту. Джорджа Карра он якось відпустили на похорон батька. Мак пропустив один виліт через шлунковий грип, а Кенні підвернув ногу і пропустив рейд на Бремен (наслідок парашутних тренувань, вигаданих Тедді). Вік Беннет пропустив останній веселенький виліт «Д-Джиги» на Турин на минулому тижні, бо зліг зі страшною застудою.

Мак надолужував згаяне, літаючи з іншим екіпажем, але обом їхнім стрільцям до повного строку все одно лишалося по вильоту. Доведеться їм затикати діри в чужому екіпажі, як амулет, що притягує невдачу.

На Турин вони летіли з іншим стрільцем замість Віка у верхній башті. У нього була м'яка західницька вимова («Я з Зумерзету»), за весь політ він сказав якісь кілька слів.

Вони перелетіли засніжені вершини Альп у яскравому сяйві повного місяця.

— Не кожен таке бачив, еге ж, командире? — озвався Кенні Нільсон у переговорному пристрої.

Навіть Мак визирнув з-за своєї завіси, щоб «помилюватися»:

— Майже як у нас у Скелястих горах.

На що Кенні сказав:

— Ну та, але ж Скелясті гори ти згори не бачив?

Тоді Кіт почав щось верзти про Блакитні гори, тож Тедді мусив урвати розмову, перш ніж вона перетече в гарячі дебати про переваги й недоліки різних гірських хребтів.

Другий пілот нічого про гори не сказав. Мабуть, не було у них в Сомерсеті гір. У дитинстві вони кілька разів їздили на канікулах на море до Корнволла, але поза тим Тедді південний захід майже не знав. Він вирішив, що якщо переживе війну, то влаштує собі велике турне Англією, її дорогами і стежками, потайними селами, величними пам'ятниками, полями, пустками й озерами, тим, за що вони боролися.

Норман сказав, що їм «пощастило» побачити світ так, як його мало хто бачив. За таке «щастя» вони страшну ціну платять, — подумав Тедді.

Їх приголомшили не лише Альпи в місячному сяйві, а й бездонне чорнильно-чорне небо, на якому горіли тисячі зір — осяйне насіння, розсипане щедрим богом, подумав Тедді, підступаючи загрозливо близько до проклятих країв поезії. Вони не раз бачили п'янке світання й заходи сонця, а під час рейду на Бохум перед ними розгорнулася запаморочлива картина північного сяйва — небо затягла мерехтлива пелена барв, їм не ставало слів, щоб це описати.

Кенні Нільсон, який сидів у хвості, далеко від інших, заявив, що в нього «найкращі місця». Особливо його вражали заходи сонця. З хвоста він міг за ними спостерігати навіть після того, як решта екіпажу вже влітала в пітьму.

— Небо горить, — захоплено повідомив він, коли Тедді відірвав «Галіфакс» від злітної смуги й підняв у повітря.

Тедді на мить стиснувся від жаху, уявивши, як ворог влаштовує їм Армагеддон, а тоді Вік Беннет у верхній башті додав:

— Я такого красивого заходу сонця ще ніколи не бачив.

— Точно, ніби сам Бог небо розписав, — докинув Кенні.

— Може, помовчимо? — урвав їх Тедді: полегша від того, що кінець світу відкладається, змішувалася з подивом від того, що він взагалі міг таке подумати.

— Прегарно, — не вгавав Кенні, не ладний облишити таку красу. Чи навіть Красу, як сказала б Сильвія.

У Кенні, стрільця у хвості, були найгірші шанси побачити, як сонце сідає у мирний час. Як казала подружка Урсули, до миру дотягне лише один із чотирьох. Хоча врешті склалося, звісно, так, що майбутнього не було якраз у подружки з Міністерства — у червні 44-го її вбило ракетою «Фау-1». Вона саме вийшла погрітися на сонечку й перекусити бутербродом на дах Адастрал-Гаузу, де тоді знаходилося Міністерство авіації. («І яка імовірність такого сценарію?» — задумався Тедді).

Решту дівчат із Міністерства вибуховою хвилею витягло з розтрощених вікон, і вони розбилися об асфальт. Урсула сказала, що якогось чоловіка розтяло навпіл склом. Мабуть, для когось Урсула була такою самою подружкою — подружкою з Громадянської оборони.

А звали її Енн, ту подружку з Міністерства авіації. Коли прощалися після танців у «Гаммерсміт Пале» (вона добре танцювала фокстрот), вона сказала: «Що ж, щастя вам», — не дивлячись Тедді в очі.

★

На шляху до Турина зеніток майже не було — італійська протиповітряна оборона завжди була якась ненатхненна. Вони розбомбили ціль, позначену червоними сигнальними снарядами, з висоти п'ять тисяч метрів. На підльоті погода гіршала, їм було вже не до того, щоб милуватися красою Альп — власне, гори взагалі стало не видно, — а коли звернули додому, над ними нависло темне громаддя купчастих хмар. У цій марі спалахували й іскрилися маленькі вибухи, спершу вони навіть подумали, що це бомбардування чи навіть випробування якоїсь нової зброї, проте вже за кілька хвиль зрозуміли, що влітають у жасний грозовий фронт.

Турбулентність була кошмарна, «Д-Джигу» кидало, як іграшковий літачок, — вона була мов мушка в руках байдужого хлопчиська чи богів. Так Зевс метав громи, так Тор здіймав молот. Чи, як казала Бріджит, так феї рухають меблі — добріше пояснення для добріших часів. «Ото вже феї», — подумав Тедді. З переговорного пристрою долинали прокляття — від стриманого «Ой, боженько» нажаханого християнина-Нормана до гіркого «Блядь, блядь, блядь, витягай нас із цієї іботи, командире» від Кита.

Потім вони зійшлися на тому, що це було страшніше за будь-яку зенітку. Артилерію вони хоч розуміли, а в цьому було щось первісне. Зрідка блискавка освітлювала зловісні ущелини та прірви у пільмі. Невідь-звідки налітали вихри, що жбурляли їх навсібіч: Тедді аж замислився, чи може літак просто взяти і розвалитися.

Температура назовні стрімко впала, на крилах почала намерзати крига. Крига — їхній лютий ворог: з'являється раптово, часом навіть без попередження, заковує крила в міцні білі лабета, а коли намерзає кілька тон, двигуни й управління відмовляють. Інколи під вагою криги літак падав із небес і розлітався на шматки в повітрі.

З переговорного пристрою долинали «Боже» і «Бля», їх кидало з боку на бік, а тоді потяглися слова 22 псалма («Коли я піду хоча б навіть долиною смертної темряви...»), але їх урвали приголомшені зойки: грозивий фронт раптом виплюнув «Д-Джигу», і натомість її оточили привиддя.

Їх звідусіль обступили вогні святого Ельма, неземні, осяйно-блакитні, зловісні проблиски спалахували на крилах і навіть клубочилися навколо гвинтів, лишаючи у пільмі дивні перисті хвости, як примарні феєрверки. Вогні витанцьовували й на дулі кулемета, озався з хвоста Кенні. «Тут теж», — долинуло з верхньої башти.

Від цього химерного видава Тедді згадалися віліси у «Жізель». Він бачив цей балет ще в школі — учитель музики організував їм екскурсію до Королівського оперного театру. Танцівниць освітлювали таким самим жаскуватим потойбічним блакитним сяйвом, що зараз огортало «Д-Джигу». Як подумати, то це дивна вистава для шумних тринадцятирічних учнів приватної школи. Коли батько про це дізнався, то тільки підвів брови і спитав, як звати вчителя («Напевно, шанувальник Вайльда»); навіть Сильвія, з усією її любов'ю до Мистецтва, здивувалася, що їм підсовують, як вона сказала, такі «дівчачі» твори — доти їх випускали зі школи хіба що на регбі. Потім Тедді снилися жахіття, у яких примарні жінки тягнуть до нього руки, щоб викрасти у темні незнані глибини.

Блакитне полум'я нарешті згасло, і тоді двигун на правому борту закашлявся, задвигтів і зовсім здурів. Не встиг Тедді вирівняти літак, як проблемний лівий двигун і собі озався: здавалося, ось-ось відірветься від літака. Мабуть, то було б і на краще.

Тедді наказав Макові прокласти новий маршрут, щоб повернутися додому найкоротшим шляхом. Після бурі всі їхні магнітні прилади вийшли з ладу, тож Макові нічого не лишалось, крім як вручну вираховувати координати нового маршруту, аж тут лівий двигун загорівся. «Та ви знущаетесь», — подумав Тедді, витискаючи газ і заходячи в круте піке («Тримайтеся там!») — так він не лише згасив вогонь, а й обтрусив лід із крил. Не було б щастя, так нещастя допомгло. З іншого боку, нещастя ніхто не відміняв.

Тепер із правого двигуна валив дим. За кілька хвилин Кіт повідомив, що бачить полум'я, а потім двигун раптом вибухнув, та з такою силою, що літак ледь не перевернуло. З переговорного пристрою сипнуло «Господи» і «Срань господня», але Тедді сказав, що все гаразд. «Ото сказанув», — подумав сам. Тепер вони летіли на двох двигунах проти вітру, під шаром криги, без приладів і з самим численням координат. Яке вже тут «гаразд».

Тедді саме вирішував, чи не наказати їм вистрибувати з літака, коли сталася ще одна тривожна подія. Мак заспівав. Це Мак-бо! І то не якісь там співанки канадійських лісів, а «Вугі Вугі Багл Бой», дуже фальшиво. Навіть із поправкою на шуми у переговорному пристрої, співав він препаршиво, особливо коли імітував горн, ревучи, як поранений слон. А далі, що ще дивніше, їхній похмурий канадієць розсміявся, десь як Чарльз

Пенроуз у пісні «Розсміяний поліцейський». Тедді наказав Норманові з'ясувати, що там діється за завісою.

Виявилося, що Макова киснева трубка замерзла. Норман спробував її розморозити кавою зі своєї фляги, але та теж була ледве тепла. Вони витягли Мака з його сидіння й зуміли підключити до центрального кисневого балона, тепер лишалося тільки сподіватися на краще. Від гіпоксії люди спершу чинили дурниці, а потім мерли.

Після війни Мак влаштувався на велику страхову фірму в Торонто. Він одружився, завів трьох дітей і рано вийшов на пенсію («розумно інвестував»), так він розповідав на тій єдиній зустрічі ескадрильї, на яку Тедді приїхав. Тедді вдивлявся у цього незнайомця й раптом зрозумів, що, може, ніколи його гаразд і не знав. Може, нікого з них він гаразд і не знав. Їм просто здавалося, що вони близькі, бо їх загнали в такі обставини. Постарілий Мак здався Тедді надто самовдоволеним. Здається, страшні часи, пройдені разом, геть на ньому не позначилися. Старці пригадували війни минулих днів, відколи тягнеться світ. Єрихон, Тернопіли, Нюрнберг. Не хотів він до них приєднуватися. Тедді рано полишив ту зустріч, сказавши «Пробачте, пацанва, я відкланюся», — він легко згадав жаргон, над яким тепер насміхалися.

Проте навіть за багато років він ловив себе на тому, що під час довгого й темного нічного чування, виснажений безсонням, він і далі повторює ті назви. Ессен Бремен Вільгельмстафен Дуйсбург Фегесак Саарбрюккен Дюссельдорф Оснабрюк Фленсбург Франкфурт Кассель Крефельд Аахен Генуя Мілан Майнц Карлсруе Кіль Кельн Гельзенкірхен Бохум Штутгарт Берлін Нюрнберг. Хтось рахує овець. Тедді рахував міста й містечка, які хотів знищити, а вони хотіли знищити його. Може, їм це навіть вдалося.

*

При поверненні з Турина зенітки піймали їх на підльоті до узбережжя Франції. Зенітний снаряд пробив їм фюзеляж, «Д-Джиг» ледь не впала з небес. Вони летіли крізь густі хмари, і в якусь мить Тедді здалося, що вони летять догори дригом. У літаку пахло кордитом, звідкись валив дим, хоча вогню не видно.

Тедді влаштував перекличку.

— Усі живі? Стрілець у хвості? Нагорі? Бомбардир?

Тедді завжди найбільше хвилювався за стрільця у хвості — він був так далеко від усіх. Дивно, що товариський базика Кенні Нільсон не втрачав оптимізму навіть у своєму холодному самотньому гнізді. Тедді знав, що сам би не висидів у тому тісному закутку.

Озвалися всі — «Живі», «Усе добре», «Досі тут». Норман пішов з'ясовувати, яких вони зазнали ушкоджень. Діри у фюзеляжі, нижній люк аварійного виходу знесло. Підравліку, мабуть, також пошинкувало, бо він тут по

кісточки у воді, але нічого бодай не горить. З кожною милею вони летіли дедалі нижче й повільніше. На висоті два кілометри познімали кисневі маски. Мак ожив і простягнувся на місці відпочинку екіпажу.

Тедді вирішив, що довго вони не протягнуть, і попередив усіх, щоб готувалися покидати літак, але під ними бушувало море, тож вирішили пролетіти чимдалі. Їхня віра в те, що Тедді зможе доправити їх до цілі, а потім додому, міцніла з кожним днем. Може, це вони дарма, сумовито подумав Тедді.

Коли на обрії з'явилося узбережжя Англії («Дякую тобі, Боже», — прошепотів Норман), баки з паливом були майже порожні, Тедді вичаковлював останні краплі. Джордж останні кілька годин трудився над радіо й зумів розіслати запит на аварійну посадку, але, здається, всі вже полягали спати. Тепер летіли так низько, що коли під ними промайнула залізниця, вони змогли розгледіти, як зміїться потяг, — навіть попри щити, які мали її закривати, пашила червоним жаром топка. Навряд чи з такої висоти вдасться вдало стрибнути з парашутом, тож Тедді наказав екіпажу готуватися до приземлення, себто вчепитися у перше, що трапиться під руку, аж раптом в останню хвилину спокійний і професійний жіночий голос дав їм дозвіл сідати у Скемптоні, й Норман додав: «Ми зможемо, командире», — і вони таки змогли, як вирішив Тедді, на голій вірі, а не на якихось там його навиках. Якщо сім чоловіків можуть посадити літак самою тільки силою волі, то саме це їм і вдалося. Чи, як виявилось, шість чоловіків.

До злітної смуги трохи не дотягнули. Без гідравліки Тедді не міг випустити закрилки, а шасі не опускалися, тож вони сіли на фюзеляж на швидкості 150 миль на годину, промчали злітною смугою, розстрошили паркан по периметру й замалим не врізалися у ферму, а тоді скошили ще один живопліт і зорали поле, де нарешті, підскакуючи та двигтячи, зупинилися. При посадці кількох членів екіпажу жбурнуло в носову перегородку, тож їм, побитим і вкритим синцями, не одразу вдалося по драбині піднятися до верхнього люку аварійного виходу. Літак одразу наповнився їдким димом. Тедді, який стояв при драбині й випроваджував їх назовні, поквалів хлопців. Він їх перераховував — двох не вистачало, зокрема Кенні. Кулеметника згори теж не видно.

Коли Тедді нарешті вибрався, то виявив, що верхня турель і досі на місці, а ось решта літака розлетілася. «Д-Джигга» лишила за собою слід із коліс, крил, двигунів, баків пального, як розпусниця, що поспіхом скидала одяг. Те, що лишилося від фюзеляжу, зайнялося. Приголомшений екіпаж тупцяв навколо хвостової башти, де застряг Кенні. Кіт волав: «Лізь, йолопе сраний!», — але було видно, що хлопець не може вибратися, бо дверцята заїло: вони не поверталися.

Господи, подумав Тедді, та що, цей жахливий виліт ніколи не скінчиться? Жахіття так і спливатимуть одне за одним? Мабуть, що так — врешті, на те воно й війна.

Фюзеляж за Кенні люто палахкотів, і Тедді з жахом згадав про ленту патронів — що буде, коли вогонь дотягнеться до неї? Кенні волав, наче його різали, Кіт потім сказав, що навіть він такої лайки раніше не чув. Їм що, дивитися, як Кенні згорить заживо?

З однієї шиби у башті зняли скло, щоб кулеметникові було краще видно (й щоб не грівся), й вони стали кричати Кенні, щоб вилазив крізь те крихітне віконце. Він вже встиг скинути об'ємний бушлат, але форма й далі була на ньому.

Якось у лондонському зоопарку Тедді бачив, як восьминіг протискається у крихітну щілину – робітник зоопарку охоче демонстрував цей трюк дітям. Але у восьминога не було бойової форми й масивних чобіт, та й скелета. Утім, якби хтось і спромігся на цей гідний Гудіні фокус, то це їхній кулеметник, маленький і в'юкий, як щур.

Він зумів просунути у вікно голову й почав протискати плечі. Тедді подумав, що так, мабуть, з'являються на світ, хоча механіку цього акту він не дуже собі уявляв. Коли Кенні протиснув плечі, вони всі похапалися за нього й стали тягнути, волаючи що є сили, аж доки він не вилетів з літака, як корок із пляшки чи Йона з кита. А потім, на їхній жах, не зіскочив з літака, а вирвався з їхніх рук і потягнувся назад у башту, звідки із тріумфом витягнув обшарпаний і дуже дієвий амулет – чорне повстяне кошеня.

А тоді вони помчали, мовби за ними чорти гналися, подалі від літака, який за мить вибухнув – ясні язики білого полум'я лизнули вдосвітнє небо (то кисневі балони), а потім заскочили патрони.

Так і добігло кінця життя бідолошної «Д-Джиги», трудяги-шкапини, яка у своєму смердючому душному череві донесла їх до пекла й повернула додому.

– Добрий був літачок, – сказав надгробне слово Кіт. Усі погодилися: і справді, добрий.

– Земля пухом, – докинув Кенні.

*

Попри те, що вони так зухвало розбудили мешканців ферми, мила пані винесла їм тацю чаю. Фермер став їх картати за те, що вони йому капусту понижили, але дружина його вилаяла, а тоді над'їхала вантажівка зі Скемптона й підвезла їх до бази. Там їх нагодували сніданком, а далі лишалось тільки чекати, доки їх доправлять до рідної ескадрильї.

Їм хотілося виспатися, шлях додому здавався нескінченним. Навіть після повернення ніхто не відміняв звичний ритуал – доповідну офіцерові-розвідникові. Так вони й повернулися: посірілі від втоми, зі слідами кисневих масок на обличчі, майже глухі від реву двигунів «Д-Джиги». У Тедді у скронях калатав біль, як то нерідко бувало після вильотів.

Час був майже обідній, але їм усе одно видали традиційні горнятка чаю, добряче присмачені ромом, а капелан роздав цигарки й печиво: «Радий вас знову бачити, хлопці». Наземна команда чекала на них, доки зі Скемптона

не повідомили, що вони в безпеці, а командуючий офіцер спати й не лягав: тепер він прийшов послухати їхній звіт офіцерові розвідки. Вони були у нього найдосвідченішим екіпажем, тож він по-батьківськи ними пишався. Турин був їхнім двадцять восьмим вильотом.

Коли приземлилися, другого пілота з ними вже не було. Потім вони вираховали, що він, мабуть, вискочив одразу, як Тедді наказав їм полишати «Д-Джигу». Значить, над Францією, так? Чи над Північним морем. Тедді був такий стомлений, що ледве пам'ятав, як його звати, не кажучи вже про подробиці їхнього непростого повернення. Чого він точно не пам'ятав, так це імені другого пілота.

— Фред, чи що, — сказав Джордж Карр.

— Френк, — виправив Норман.

Зійшлися на тому, що «починалося точно на "Ф"», але офіцер розвідки покопирсався в документах і повідомив:

— Взагалі-то, на «Г». Гарольд Вілкінсон його звали.

— Майже вгадали, — сказав Джордж Карр.

Мак узагалі не пам'ятав анонсію: клявся і божився, що слова до «Бугі Вугі Багл Бой» не знає. Але вони все одно весь час співали йому цю пісню, коли напивалися після Турина цілим екіпажем. У них було два вільні дні — половину часу проспали, а другу витратили на те, щоб нажертися до білочки в «Барі Бетті» в Йорку.

Після війни, і то задовго після війни, Тедді спробував з'ясувати, що ж сталося із другим пілотом. Ні в яких звітах не згадували, щоб він успішно приземлився, тікав від переслідування чи потрапив у полон. Він вважався зниклим безвісти, і врешті його ім'я потрапило до меморіалу тим, у кого не було могили, у Ранніміді — там він значився як Гарольд Вілкінсон, а не «другий не зайвий, другий запасний».

— От і йолоп, — сказав Вік Беннетт. — Треба довіряти своєму пілотові. А я таку забаву проґавив.

*

На них чекали ще не так довго, як на екіпаж «З-Здібного», який збочив із того самого рейду на Турин, втративши два двигуни — занесло його аж до Алжиру. Коли вони дісталися до бази, їх уже оголосили зниклими. Усі потішилися, коли виявили, що той «Галіфакс» навантажений ящиками помаранчів — їх роздали ескадрильї, перепало й місцевій початковій школі. Тедді їв свого помаранча повільно, смакуючи кожну дольку і згадуючи гарячі скиби середземноморського сонця, яке він вже й не сподівався побачити. І не побачив. Після війни Тедді не вибирався за кордон, не їздив нікуди на канікули, не сідав у сучасний літак і не ступав на човен.

Біола стверджувала, що його «політика ізоляціонізму» «жалюгідна», а він казав, що це не політика, а так просто склалося. Це не був і «ура-патріотизм» чи «ксенофобія» (інші слова з її арсеналу). Вона закидала йому брак «потягу до пригод», а він собі думав, що під час війни «пригод» йому вистачило на кілька життів наперед, і що йому і в садочку добре. «Il faut cultiver notre jardin», — сказав він їй, але про «Кандіда» вона ніколи не чула. Він не був навіть певен, чи чула вона про Вольтера.

*

— Бомболук відкрито, командире.

— Так точно, бомбардире.

— Прямо, командире. Лівіше. Лівіше. Тепер трошки управо. Прямо, прямо. Бомби скинуто.

«Ц-Цукор» аж підскаочив у повітрі, позбувшись вантажу бомб. Але їм рано розслаблятися — вони мали протриматися прямо над ціллю й на тому самому рівні ще тридцять секунд, доки не опуститься спалах і фотоапарат у бомбовому відсіку не спрацює. Це був їхній доказ, що вони здійснили бомбардувальний рейд, — без того виліт могли й не зарахувати, — хоча хто зна, що там буде видно на тому фото. Над ціллю купчилися густі хмари, додайте до того незмінну промислову сажу над Руром — і з тим же успіхом вони могли фотографувати поверхню місяця. Вони скидали бомби, орієнтуючись на маркери, прокладені свіжоствореною ескадрильєю, яка саме цим і займалася, і сподівалися на краще.

Згодом, сильно згодом, коли почали з'являтися підручники з історії, мемуари й біографії, а людям перестало хотітися забути війну й захотілося її пам'ятати, Тедді спробував дізнатися про той рейд більше. Так він виявив, що значна частина літаків бомбила не ціль, а якесь місце за десять миль на захід, тож, загалом, бомбардувальники зазнали більших втрат, ніж супротивник. Що більше читав, то краще розумів, наскільки неточні були бомбардування в ті перші роки. Він спробував поговорити про це з Маком на зустрічі ветеранів.

— Такі трати — і все дарма, — сказав Тедді.

— Дарма бомби тратили?

Мабуть, Мак, їхній навігатор, сприйняв це як особистий докір.

— Я не про це, — уточнив Тедді. — Ми втратили стільки людей і літаків, а результатів кіт наплакав. Ми думали, що підриваємо їхню економіку, а насправді вбивали жінок і дітей.

— Ти що, приєднався до тих, хто зараз руки заламує, Теде?

— Та не приєднався я до них!

— Це вони почали, Теде, — сказав Мак.

«А ми закінчили». Тедді був радий, що останні 18 місяців війни провів у таборі військовополонених і не бачив, як Бомбардувальне командування намагається стерти Німеччину з карт Європи.

На тому всі суперечки й завершувалися. Це вони почали. Це вони посіяли. Це вони напросилися. Війна породила багато штампів.

— Око за око, — сказав Мак. — Ти собі як знаєш, Теде, але хороший німець — це й зараз мертвий німець.

(«Що, кожен німець? — здивувався Тедді. — І донині?»).

— Я розумію, я й не кажу, що не треба було їх бомбити, але знаючи те, що ми знаємо зараз...

— Питання, Теде, ось у чім: знаючи, як ти кажеш, те, що ти знаєш зараз, — ти бомбив би їх знову, якби отримав наказ?

Бомбив би. Звичайно, бомбив би (Аушвіц, Треблінка), проте він не став тішити Мака відповіддю.

★

Камера клацнула, Тедді повернув «Ц-Цукор» убік. Мак почав прокладати маршрут додому.

— Не так все і страшно, — сказав другий пілот. (Як же його звали? Гай, чи що? Тедді завагався. Наче Гай. Чи, може, Джайлз).

З переговорного пристрою долинув хор стогонів. Такі фрази, вважалося, притягували невдачу.

— Перед нами ще далекий шлях, — сказав Тедді.

І справді, артилерійський вогонь на зворотньому шляху не послаб, а, здається, тільки посилився. Вони відчували, як двигтить навколо повітря від вибухів, як уламки барабанять по фюзеляжу.

Зліва раптом спалахнуло: «Ланкастерові» підбили крило. Воно відлетіло й просвистіло в повітрі, а тоді влучило в інший «Ланкастер» і зітнуло йому верхню башту. Обидва «Ланкастери» прокреслили шлях до землі, їхнє вогненне падіння виглядало майже як танець.

У переговорному пристрої пролунало налякане «Бля». Чи то Вік, чи то Джордж. І справді бля, мовчки подумав він. Він послав Нормана оцінити, яких збитків заподіяли снаряди. «Діра-а-а», — доповів той. Це вони й так знали — у «Ц-Цукрі» повіяв арктичний вітер. Гай, здається, вже не думав,

що не так все і погано — він дав Тедді знати, що піде у хвіст, познайомиться з їхньою неапетитною вбираленькою. Гай, Ітон закінчив. Таке треба пам'ятати, картав себе Тедді. Він досі почувався винним перед не зайвим, а запасним із Сомерсета, мовби знехтував своїми обов'язками. Врешті, він відповідав за всіх у літаку. Принаймні імена міг би й запам'ятати, Господи. Гай уже й не повернувся, бо тієї миті обидва кулеметники у переговорному пристрої заволали: «Винищувач по лівому борту, давай у штопор через ліве!» — Тедді витиснув штурвал, але вони все одно влетіли у шквал артилерійського вогню з винищувача, мовби небесне божество сипнуло камінням на фюзеляж. Літак наповнив сморід кордитного диму.

Тедді послав «Ц-Цукор» у круте піке, а доки вирівнявся й почав підніматися, винищувач уже зник — Тедді його й побачити не встиг. Більше не повертався: зник так само раптово, як і з'явився. Мак задав їм прямий курс в обхід добре захищених територій навколо Роттердама й Амстердама, та все одно, коли дотягли до узбережжя Голландії, знизилися вже метрів до шестисот. Винищувач свого добився. Правий і лівий внутрішні двигуни вийшли з ладу, правий елерон злетів, п'ять баків у крилах попробували. У фюзеляжі з'яяла діра. Тедді зафлюгерував непотрібні двигуни, і вони потяглися далі — звертати назад уже пізно, вони летіли у хмарі, а коли нарешті з неї вирвалися, то під ними прозирнуло Північне море.

Якийсь час інший «Галіфакс», що теж відстав від решти, намагався летіти з ними у формації, але вони тягнулися так низько і повільно, що той врешті махнув на них рукою і здійснювався вгору, блиснувши на прощання крилом. Вони лишилися самі.

На висоті п'ятсот метрів Тедді наказав екіпажеві готуватися покидати літак. До англійського узбережжя десять миль, — спокійно повідомив він.

— Підтягни нас поближче, командире, — попросив хтось.

Стрибати — це ще півбідди, а от наковтатися солоненького та ще й потрапити до рук німців — це взагалі немислимо.

— Ти лети, — дорікнув Норман. — З Турина ж ми вибралися, що, забув?

На висоті триста метрів вони почали розрізняти біле шумовиння на хвилях, буруни були метрів по п'ять-шість заввишки. «Віддалися на волю всіх стихій», — подумав Тедді.

Вони вже повикидали все, що могли, — столик навігатора, подушки, фляжки, кисневі балони. Кіт сокирою боровся із сидіннями, а Вік розбирав верхні кулемети й викидав — за ними полетіла й башта. Вони робили все, аби протриматися ще хоч трохи.

— До англійського узбережжя чотири милі, — як завжди незворушно доповів Мак. Коли вони зайшли в піке, всі його папери й мапи розлетілися, тож тепер він збирав їх до купи, мовби збирався закривати бюро на вихідні. «Не панікувати, — подумав Тедді, — це одна справа, а геть не відчувати напруги моменту — геть інша». Йому згадалося, як Мак спокійно стояв собі збоку й коментував, доки інші металися й намагалися витягнути Кенні з хвостової башти.

— Тримайся, командире, — озвався ще хтось.

На висоті сто п'ятдесят метрів Джордж Карр затис кнопку морзянки, установив систему розпізнавання свій/чужий на міжнародну частоту сигналу катастрофи і спробував зв'язатися зі шлюпками.

На висоті сто двадцять показники рівня пального завмерли на нулі. Вони відкрили люки аварійного виходу, Тедді наказав усім зайняти позиції для вимушеної посадки на воду. Мак простягнувся уздовж правого борту, Норман — лівого, ногами вперлися у передній лонжерон. Кулеметники притислися спинами до заднього лонжерона, Джордж і Кіт посідали їм між ноги. Усі завели долоні за шиї й поклали на парашутні рюкзаки, щоб амортизувати удар. Тедді їх добре натренував.

Вони впали на воду на швидкості 180 кілометрів на годину. Відділ бомбардира відламався від удару, в «Ц-Цукор» ринула вода і пальне, підступаючи їм до шиї, — ледве встигли надуті рятувальні жилети. Джордж втратив свідомість від удару, вони незграбно виволокли його в люк. Кенні, як виявилось, не вмів плавати й панічно боявся води, тож Мак мусив тримати його за баки й волокати крізь ріки, що вирували в фюзеляжі, а той бабрався і пищав від страху. Тедді замикав процесію. Капітан завжди полишав судно останнім.

Шлюпка, яку зберігали у крилі, надулася й тепер перекривала верхній люк. «Ц-Цукор» наповнився водою й почав завалюватися на лівий борт. Якоїсь миті Тедді здалося, що це кінець, але тоді пірнув і вплив назовні крізь діру, що зяяла у фюзеляжі.

Вони сяк-так повибиралися й позалазили на шлюпку. Норман перерізав фалінь, і їх стало відносити від «Ц-Цукру». Той ще тримався на воді, підскакуючи на хвилях у нещадній сірій імлі, проте вже за кілька хвилин його навіки засмоктали глибини.

*

Десь із темряви долинув звук мотора. Мак вхопив сигнальний пістолет і спробував вистрелити, але пальці так розпухли й заніміли від холоду, що йому не вдалося. Скільки годин вони пробули у воді? Вони втратили лік часу. Ішла їхня друга ніч у морі, бодай на цьому зійшлися. Вони швидко зрозуміли, що аварійна посадка на воду — це лише початок. Море бушувало, не встигли вони залізти на шлюпку, як велетенський бурун скинув їх назад. Бодай шлюпка не перевернулася (дякувати Богу за його скромні дари), проте для того, щоб позалазити назад, знадобилися колосальні, майже надлюдські зусилля — не кажучи вже про те, що їм довелося закинути назад ще й непритомного Джорджа.

Вік на якомусь етапі згубив чоботи й тепер геть задуб. Вони по черзі розтирали йому ноги, проте й руки теж закоцюрбли. Одяг промок до нитки, вони промерзли до кісток, від того ставало гірше стократ.

Вони сьак-так підпирали бідаху Джорджа Карра, який отримав струс мозку, але він весь час сповзав у воду на дні шлюпки. Він майже не приходив до свідомості й багато стогнав. Складно сказати, чи було йому боляче, але Мак усе одно вколов йому морфін, і той стих.

Прилади-зв'язки вони втратили тоді ж, коли їх змило у море — хто зна, як далеко їх віднесло від місця посадки. Шанси на те, що їх зауважить якийсь літак чи знайдуть рятувальники, дедалі маліли.

Коли Норман нарешті спромігся вистрелити зі сигнального пістолета, звуки мотора вже стихли вдалині. Кіт пробурмотів: «А толку». Ракета на мить освітила нескінченну пітьму, у якій вони дрейфували, і це ще більше їх пригнітило, хоча, здавалося, куди вже більше. Тедді не знав, може, звуки двигуна їм узагалі почулися. Може, це як у загублених у пустелі — незабаром почнуть бачити міражі.

— Я б що хош віддав за ракову паличку, — сказав Кіт.

— У мене десь була пачка, — сказав Кенні, намагаючися витягнути цигарки з кишені. Вони з прикрістю вступилися в розмоклу пачку й викинули її за борт.

У них не лишилося ніяких запасів — і цигарки, і сухпай, і все те, що могло б їх потішити чи підтримати, змило, коли їх змело зі шлюпки вдруге. Тедді намацав у кишені шматочок шоколаду, й Мак ретельно поділив його цизориком і пороздавав. Правий був Джордж, що з'їв свій пайок перед злетом, подумав Тедді, — тепер-бо йому байдуже. Вік від шоколаду відмовився — потерпав від морської хвороби.

— Я чув усі ті байки про людей, яких тижнями носить морем на плоту, і вони врешті пожирають один одного, починаючи з юнги, — сказав Кіт, і всі вони інстинктивно повернулися до Кенні. — То хочу сказати, що я радше свою ногу з'їм, ніж когось із вас, мудаків.

— Ти мене ображаєш, — сказав Мак, — та будь-кому було б за щастя мене з'їсти.

Так вони розговорилися про їжу, що погана ідея, коли її ніде добути, проте врешті розмови стихли. Вони були надто стомлені для балачок, тож по одному провалилися у тривожний сон. Тедді боявся, що від цієї задублої дрімоти не прокидаються, й лишився на варті.

Він займав голову, вирішуючи, що би поїсти. Якби йому лишалася остання вечеря, то що б він обрав? Дорогий ресторан чи домашню їжу? Врешті він зупинився на пирогу з дичини, які пекла місіс Гловер, а на солодке — бісквіт із мелясою і заварний крем. І справа тут не в їжі: він хотів би, щоб вони всі посідали довкола стола у стилі Регентства, і щоб Г'ю вернувся із мертвих і сів у головах. Джиммі сидів би на руках у Памели, дівчата були маленькі — ще зі стрічечками у волоссі й куцих спідничках. Бріджит носила б тарілки з кухні, місіс Гловер бурчала б за кадром. Сильвія була б вишукана й радісна. Місце за столом знайшлося б навіть Морісові. А під столом сидів би пес. Чи навіть два пси — раз вже вони існували в його уяві, а не своїх могилках, то до його ніг тулилися б і

Трикси, і Джок. Попри все, він не стримався і провалився у тьмаву прірву сну.

*

Другий ранок на морі плеснув свинцевого світла, яке нічого доброго не звістувало. Море кілька годин було тихе, аж раптом повіяв вітер. Вони промокли від бризок, а вітер перішив у обличчя так, що тяжко було дихати. Здавалося, далі промокнути вже нікуди — аж виявилось, що таки є куди. Мовби цього мало, вони зауважили, що шлюпка почала підтікати — взялися викачувати воду міхами, проте за певний час ті теж не витримали, а вони не знали, як їх підрихтувати, тож нічого не лишалося, крім як черпати воду закоцюрблими долонями, від чого ті лише втрачали гнучкість.

Джордж був геть плохенький, та й Вік теж. Ні той, ні інший не могли опиратися напорові хвиль, які постійно заливали шлюпку. Тедді підповз до Джорджа і спробував заміряти пульс, але хвилі надто сильно підкидали човник. Йому здалося, що Джордж помер, але він не став нічого казати іншим.

Коли він підняв погляд на Кенні, той згорьовано дивився на Джорджа. А тоді повернувся до Тедді і сказав:

— Раз мені вже судилося померати, командире, то я краще з тобов помру, ніж аби з ким.

— Ніхто тут не помирає, — відрубав Тедді. Якщо вони почнуть впадати у відчай, то їм кінець. Ти краще не думай про смерть.

— Та я знаю, але...

*

А де ж їхній другий пілот? — питаєте ви. Гай. Ніхто не міг пригадати, щоб його бачили після нападу винищувача, тож якийсь час вони завзято обговорювали, куди ж він подівся. Врешті зійшлися на тому, що він, мабуть, не розчинився у повітрі, а випав, ніким не побачений і не почутий, крізь діру в фюзеляжі, коли вони зайшли у піке, й пірнув у Північне море без парашута.

Інша доленосна хвиля навалилася на них, як бетонна плита. Вони трималися, що є сили, але Віка й Кенні змило у море. Тедді не знав, звідки у них взялися сили відловити нажаханого Кенні («Бо він такий непомірок», — казав потім Кіт), але їм це вдалося. Проте хай би скільки разів вони пробували затягнути Віка до шлюпки, він висів мішком і зіслизав назад у воду. Діло швах, їм просто не стало сил. Вони обв'язали йому руку

канатом, але Тедді розумів, що довше кількох хвилин той у воді не протягне.

Тедді сів біля Віка і далі його торсав, коли той закинув голову і подивився йому в очі — тоді Тедді збагнув, що у хлопця нема сил боротися.

— Що ж, щастя вам, — прошепотів Вік, і дав руці вислизнути з мотуззя.

Його віднесло від човна на кілька метрів, а потім він тихо зник у хвилях, у своїй непозначеній могилі.

★

Усупереч побоюванням Тедді, Джордж Карр був живий: помер він допіру через два дні у лікарні від «шоку й іммерсії» — мабуть, так називали холод.

Їх випадково знайшов човен із Королівського флоту, який взагалі шукав геть інший затонулий літак. Їх витягли на борт, роздягнули, пригостили теплим чаєм, ромом і цигарками, а потім позагортали в ковдри й чуло повкладали на койки, як маленьких. Тедді одразу провалився у такий глибокий сон, якого й не знав ніколи, а коли його десь за годину розбурхали і знову підсунули теплий чай із ромом, він тільки засмутився: хотів би спати на тій койці довіку.

★

Вони переночували у лікарні в Грімсбі, а на ранок сіли на потяг до своєї бази. Звісно, усі, крім Джорджа — того забрала родина і поховала у Бернлі.

Їм дали кілька днів, щоб прийти до тями, але лишалося питання про те, що Кенні досі не вистачало одного вильоту. Вони повірити не могли, що після всього пережитого Кенні все одно мав офіційно добути строк, але їхній командуючий офіцер — добряк, як вони знали, — присягався, що «в нього руки зв'язані».

Отже, не минуло й тижня відтоді, як їх витягнули, мов притоплених кошенят, із глибин, як вони знову опинилися на злітній смузї. Решта екіпажу — Тедді, Мак, Норман і Кіт, які вже добули свій строк, — пішли добровольцями в останній рейд із Кенні. Він розплакався, коли вони йому про це сповістили, на що Кіт буркнув:

— От мудак сопливий.

Це був легковажний, нерозважливо геройський жест. Їм чомусь здавалося, що після пригоди на морі нічого лихого з ними вже не станеться, хоча дівчина

з Міністерства авіації радо нагадала б, що це геть не так. Це попри те, що всі знаки та прикмети звістували недобре. (Може, це Кітова вдача догори дригом давала про себе знати). Вони позичили літак і взяли двох інших солдатів, яким бракувало вильотів, — принцип був такий, що на цьому рейді вони всі не зайві, а запасні. Вони навіть захопили другого пілота — цього разу не новачка, якому треба понюхати пороху, а командира, якому «забаглося політати». Тедді сподівався, що, може, цього разу дадуть легке завдання — скинути зброю чи там листівки над Францією — аж ні-бо, полетіли на Велике місто рейдом найвищої важливості. Усіх охопив якийсь шал, завзяття, як у скаутів у поході.

Вони долетіли до Берліна й рушили назад — артилерія їх не зачепила, винищувачів навіть не бачили. Повернулися на базу одними з перших. Кенні виліз із літака й поцілував бетон злітної смуги. Усі потисли руки, командуючий офіцер сказав: «То що, не все так страшно, хлопці?». І це він дарма. Він приєднався до того доленосного рейду на Нюрнберг — і, як Тедді потім довідався, не повернувся.

★

Кидалося у вічі, що Лілліан при надії — на ній була стара сукня у квіточки, яка вже тріщала по швах. Виглядала вона втомлено — під очима темні кола, на кістлявих ногах виступили вени. Цю вагітність не прикрашає, вирішив Тедді. Складно повірити, що це та сама Ліл, якій належало червоне атласне спідне. Погляньте, до чого її довели.

— А замість весілля у нас похорони, — сказала місіс Беннетт. — Ти сідай, Ліл, в ногах правди нема.

Лілліан слухняно сіла, місіс Беннетт заварила їм чай.

— Я ніколи раніше не бував у Канві-Айленд, — сказав Тедді, на що Вікова мати тільки спитала:

— А що тут робити?

Це від неї Вік успадкував погані зуби, — зауважив Тедді.

— Він не казав нам про дитину, — сказав Тедді, на що місіс Беннетт спитала: «Чого б він про це патякав?», — а Лілліан підвела брову й усміхнулася Тедді.

— Чого б він про байстрюча говорив? — перепитала мати Віка, наливаючи чай з великого бляшаного чайника. Вона являла собою чудернацьку суміш осуду та втіхи.

— Він такий не перший і не останній, — сказала Лілліан і докинула Тедді: — Він лишив нам листа. Вони всі так роблять.

— Так, я знаю, — сказав Тедді.

— Звичайно, знає, — сказала місіс Беннетт. — Він і сам лишив такого листа.

Тедді вирішив, що раз Вікова мати не встигла офіційно стати свекрухою Лілліан, то бідашка, можливо, зможе від неї вирватися. І то хліб.

— Він сказав, — вела далі Лілліан, не зважаючи на місіс Беннетт, — сказав, що якщо буде хлопчик, то щоб я назвала його Едвардом.

— Едвардом? — тупо перепитав Тедді.

— На вашу честь.

І тоді вперше за війну Тедді зламався. Він розплакався, душачись болісними негарними схлипами. Лілліан встала й обійняла його, притискаючи до свого набубнявілого тіла, — «Тихо, тихо» — за кілька місяців казатиме так дитині.

*

Вікова мати розм'якла й настояла, щоб він із ними пообідав, мовби її смажена солонина могла зцілити їхнє спільне горе. Його пригощали чаєм, цигарками й солодощами, якими запасалися до повернення Віка, й відпустили допіру тоді, коли в нього стали злипатися очі. Лілліан сказала:

— Відпустімо бідаху. Я проведу його до автобусної зупинки.

— Я з вами, — сказала місіс Беннетт і нап'ялила на голову капелюха.

Він — це останнє, що в них лишилося від Віка, вирішив Тедді: не могли вони його так просто відпустити.

— Він про вас писав, — сказала Вікова мати, дивлячись просто перед собою, коли вони простували до зупинки. — Він писав, що кращого чоловіка він ніколи не зустрічав.

Тедді помітив, що в неї тремтять губи. На обрії з'явився автобус, тож йому не довелося вигадувати відповідь.

— Ледь не забув, — сказав він, — наш хвостовий кулеметник — його звати Кенні Нільсон — просив дещо передати малому.

Тедді витягнув обдерте чорне кошеня, талісман Кенні. Воно пережило купання у Північному морі, але краще виглядати від того не стало. На останньому рейді воно гордо просиділо всю дорогу до Берліна й назад у кабіні пілота.

— Фу, — сказала місіс Беннетт, — дитині таке не можна.

Але Лілліан взяла повстяне кошеня і сказала Тедді:

— Дякую, я ним дорожитиму.

— То я пішов, — сказав Тедді, ступаючи на платформу перед автобусом. — Радий був вас бачити. Що ж, щастя вам.

І лише потім зрозумів, що це були останні слова Віка.

1982

Відвага в останню мить

Більшість ночей він плакав у подушку і намагався зрозуміти, чим таке заслужив. Це ж із ним щось не так? Усі так казали, і мама його, і баба, інколи навіть сестра — але про що саме йшлося? Бо якби він знав, що з ним не так, він спробував би це виправити, їй-Богу. Він усе зробив би. І тоді, може, ця нескінченна кара добігла б кінця, і відьма, яка прикидалася його бабусею, відпустила б його додому, і він завжди був би гречним хлопчиком, аж до смерті.

Щоночі, лягаючи спати, Сонні в розпачі переглядав каталог суперечливих правил, придірок і загальних претензій (усіх учасників), з яких складався його день у маєтку Джордан (випрямся закривай рота коли їси в домі цього не роби спасибі величезне помий вуха а то в них картопля виросте а в руці в тебе що та що з тобою таке). Хай би що він робив, усе завжди було не так. Це доводило його до зриву. А ще він завжди забував сказати «спасибі» і «будь ласка», і тоді баба лаялася.

Він мусив плакати безгучно, бо коли вона чула, то дерлася сходами нагору, врилася до кімнати й наказувала йому лежати тихо і спати.

— І не змушуй мене підніматися сюди знову, — завжди додавала вона. — Ці сходи колись мене погублять.

Якби ж то, — думав Сонні. Чого ж вона поселила його тут, якщо їй так тяжко підніматися сходами?

Це була справжня темниця, хай би скільки вона називала її «дитячою кімнатою» — жахлива комірчина на горищі, яке вона називала «поверхом слуг», хоча «справжніх» слуг, уточнила вона, в них уже не було. А ті слуги, які були — місіс Керріч і Томас, — нагору ніколи не піднімалися. Баба казали, що тепер вони «затягнули паски», тому в них лишилася тільки місіс Керріч, яка приходила щодня поприбирати й наготувати їсти, і Томас, який жив у котеджі при воротах: він брав на себе всю тяжку роботу, ремонт і «клопоти» по саду. Сонні Томас не подобався. Він весь час казав щось штибу: «Альо, всьо в порядку? Хош подивицця мій сарай, пацаньонок?» — а тоді сміявся, мовби це найсмішніший жарт на світі, блискаючи чорними

дірами там, де йому бракувало зубів. У Томаса й місіс Керріч була дивна вимова, рівна і водночас наспівна. («Так говорять у Норфолку», – пояснила місіс Керріч).

– Насправді вони просто селяни, – сказали баба, – але люди добрі. В принципі.

Томас і місіс Керріч увесь час скаржилися одне одному на «примхи її світлості», а ще більше на Сонні й те, що він створював їм «зайві клопоти». Вони говорили просто при ньому, мовби його не було, мовби він не сидів з ними за кухонним столом, доки Томас кутив дешеві цигарки, а місіс Керріч пила чай. Йому хотілося спитати: «А де сьогодні містер Гречність?» – мама точно його про це спитала б, якби він грубив людям в очі. Власне кажучи, якби містер Гречність жив у маєтку Джордан, у нього й миті вільної не було б. Сонні до смерті нікому не грубив би, якби його просто відпустили додому.

Хай там як, а на кухні все одно було краще, ніж деінде в домі. Це найтепліша кімната, і завжди була надія, що його чимось підгодують. Якщо засидітися на кухні, місіс Керріч завжди його чимось пригощала, так само невимушено, як час від часу жбурляла кусники псам. Дід і баба їли ощадно, і він завжди був голодний. Він ріс, він мав їсти більше. Навіть мама так казала. Що гірше, за столом не вщухали інструкції – закривай рот коли жуєш не горбся користайся ножом і виделкою правильно тебе що вовки виховали? Баба казали, що його манери «ганебні» – може, його треба годувати з корита, як свиню, раз він їсть, як свиня.

– Свиной вони вже не тримають, – сказала місіс Керріч, – а то б вона, мабуть, тебе їм згодувала.

Це була не погроза, а констатація.

Місіс Керріч зітхнула і сказала Томасові:

– Ну, то піду занесу її світлості її «ранковий кохве».

Останні два слова аж бриніли від сарказму – селянка місіс Керріч гордо пила міцний солодкий чай, а не цю вашу каву, як печені аристократи. Баба Сонні не була ніякою «світлістю», а просто собі «місіс» – місіс Вільє. Місіс Антонія Вільє, «звертайся до мене на "Ви"». Він щоразу зашпортувався об те «Ви». Чого б то її не звати просто на «ти»? Якось він спробував. Вона стояла біля панорамних вікон у «обідній кімнаті» і спостерігала, як Томас косить траву («Некомпетентний!»), а Сонні грався на килимку старим татовим конструктором, який бабуся йому неохоче позичила («Не зламай!»). Коли він сказав «Ба, наллеш мені молока?», вона рвучко розвернулася, мовби бачила його вперше, а тоді протягнула: «Перепрошую?» – точно як мама, тільки злості в десять разів більше, мовби словами хотіла тебе вкусити. «Бабусю, наллете», – поспіхом уточнив він. І додав: «Будь ласка». (Містер Гречність схвально кивнув). Баба й далі витріщалася на нього, він вже був подумав, що хтось із них точно перетвориться на камінь, коли вона нарешті пробурмотіла собі під ніс «Ба, наллеш мені молока?» – мовби нічого химернішого ніколи не чула. І продовжила спостерігати за Томасом. («Та він мовби вперше бачить газон!»).

— Молока? — розсміялася місіс Керріч. — Всього тобі мало, пацанва, це біда.

Хлопчики швидко ростуть і мусять пити молоко, Сонні це знав, та всі це знали! Ці люди що, хворі? А ще хлопчики мають їсти печиво і банани, і бутерброди з маслом і варенням, та іншу всячину, яку в маєтку Джордан вважали примхами, а його справжній дідусь — дідусь Тед — вважав незамінними розділовими знаками, що відмірювали час. Сонні вже звик до дорослих, які нічогоісінько не знали про дітей (Адамова ферма, гурток «Жінки за мир», до якого вчашала мама, його клас у школі), але навіть там його рано чи пізно чимось та годували.

— Точно, чувак, — сказав його батько, Домінік. — Це як у романі Діккенса: «Прошу, пане, чи можна мені взяти ще трохи?». Пам'ятаю. А потім, коли тебе спровадять в інтернат, тобі доведеться їсти те гівно, яке насипають там.

Який ще інтернат? — подумав Сонні. Ні в який інтернат він не збирався: після літніх канікул він повернеться додому, до школи у Йорку, яка йому раніше не подобалася, але зараз видавалася втраченим раєм.

— Ти б не зарікався, — сказав батько. — Раз ти вже потрапив у її пазурі, так просто вона тебе не випустить.

Домінік жив над стайнею («моя мансарда») і днями валявся на старому подертому дивані в оточенні незавершених полотен. Єдине, що нагадувало про коней, — це легкий запах гною, коли підніматися до кімнати кам'яними сходами уздовж зовнішньої стіни будівлі. Батько Сонні — («добровільний») вигнанець із великого дому.

Домінік, здавалося, теж їв небагато, хоча зазвичай у нього знаходилася плитка шоколаду, якою ділився із сином. Він хворів («лікарня й оце все гівно»), але зараз йому стало значно краще. Щоразу, як Сонні його бачив, батько спав, хоча казав, що думає. Можна було й не намагатися ні на що не скаржитися — батько сказав, що він зараз на «серйозних рецептурних ліках». На вікні рядочком стояли пляшечки з таблетками. «Він як лінивцеві», — казали баба діду. Сонні й хотів би заступитися за батька, але, як не крути, баба праві. Власне, навіть у лінивців урвався б терпець при зустрічі із Домініком. (Сонні бачив передачу про лінивців із дідом Тедом). Дід нічого про Домініка не казав. Це бо в нього «не всі вдома», казала місіс Керріч. «Люю в голові не вистачає».

— Домінік у такому стані не може бути нашим спадкоємцем, — торочила баба, мовби й не переймалася тим, що всі її розмови з чоловіком односторонні (може, їй так подобалося). — А що, як він не візьме себе в руки? Це дитя — наша єдина надія, поможи нам Бог.

«Це дитя» не розуміло, про що йдеться. Він не почувався на силі бути чиеюсь єдиною надією. Виявляється, він — «останній Вілльє». А як же Берті? «То ж дівчинка, — відмахнулася баба. — На дівчатах рід уривається, так у світській хроніці "Дебреттс" і напишуть». Хай би й урвався, — подумав Сонні. Але їм треба спадкоємець, казала баба, — нехай навіть незаконнонароджений. («То він байстрюча», — казала місіс Керріч Томасові).

— Ми його ще виховаємо на Віллє, — стояли на своєму баба, — хоча сил на те піде немало.

Виявляється, Сонні винен у батьковому «стані». Це ж як? І чому?

— Просто своїм існуванням, — пояснила місіс Керріч, подаючи йому сухе печиво до чаю. — Якби панич Домінік не зв'язався з наркотою і твоєю мамцею і всьо таке, то їздив би верхи й одружився з красивою дівулею в перлах і костюмах, так у них заведено. А він же шо? А він у «митці» подався, — тут вона зробила пальцями лапки. — А потім наплодив таких малих, як оце ти.

Місіс Керріч була бездонним джерелом інформації — на жаль, здебільшого плутаної чи вигаданої.

Винюхавши печиво, пси кинулися на кухню й зав'юнилися у них під ногами. Псів, слинявих покручів спанієля, було три, і вони не цікавилися нічим, крім себе самих. Звали їх Снаффі, Піппі й Лоппі — дурні імена. От у дідуса Теда був нормальний пес на ім'я Тінкер. Дідусь Тед казав, що Тінкер «надійний, як скеля». А бабині пси постійно намагалися цапнути Сонні, але коли він скаржився, та казала:

— Що ти їм зробив? Ти, мабуть, щось їм зробив, просто так вони не кусаються, — хоча саме це вони й робили.

— Киш, мерзькі пси, — сказала їм місіс Керріч, а ті і бровою не повели.

Собак навіть не привчили гаразд до дому, тож вони лишали на перських килимах, які «знали кращі дні», те, що баба поблажливо називала «ковбасками». («Гидота», — казала місіс Керріч). Цілий дім, що знав кращі дні, розсипався на шматки. З іншого крила дому долинув рипучий бабин голос: «Снаффі! Піппі! Лоппі!» — і пси вихром вимелися з кухні так само швидко, як з'явилися.

— Я б їх усіх потопила, якби вони були мої, — сказала місіс Керріч.

Сонні побоювався, що мова була не лише про псів.

Сонні поводився значно краще, ніж пси, але з ним поводитися значно гірше. І де справедливість?

У передпокої задзвонив дзвоник для слуг, так затято, мовби той, хто дзвонив, був у люті (а власне, так воно зазвичай і було).

— Ой лишенько, знову його світлість, — пробурчала місіс Керріч, тяжко підводячись зі стільця. — По мені подзвін.

(Вона казала це щоразу). Його світлість, знов-таки, був не лорд, а всього лише «полковник Віллє». Виглядало на те, що дід Сонні нечасто встає зі свого крісла перед каміном. У нього були слізливі ясно-блакитні очі, й зазвичай він не говорив, а видавав звуки — щось середнє між гавкотом і кашлем, як у морського котика. Баба й місіс Керріч розуміли його, а ось Сонні лише з величезним трудом перекладав ці звуки на зрозумілу

англійську. Щоразу, як Сонні наближався до діда, той хапав його і притискав до себе, щипав і хрипів на вухо: «А ти хто такий?».

Сонні не знав, що йому відповісти. Виявляється, ніякий він уже не Сонні. Баба заявили, що не вимовлять таке дурне ім'я. «Сонце» – це ще дурніше ім'я, тож вона заявила, що відтепер його зватимуть Філіп (так звали його ненормального діда).

– Отакої, – стомлено сказав батько, коли Сонні пішов повідомити, що відтепер він Філіп. – Та хай тебе зве, як хоче. Легше погодитися, ніж з нею сваритися. Та й що таке ім'я? Таблиця, яку вішають тобі на шию.

Ім'я – це тільки початок: баба звозили його в Норвіч і купили цілий набір нового одягу, тож тепер він носив не блазенські смугасті светри, в'язані вручну, і робочі брюки, а шорти кольору хакі й «елегантні» сорочки; пластмасові сандалі замінили старомодними шкіряними. А найгірше те, що баба відвезли його до «чоловічого голяра», який зістриг і зголив його довгі кучері: стрижка під назвою «коротко збоку і ззаду» цілковито змінила його вигляд. Тепер він остаточно перестав бути собою.

Він не став розповідати дідусю Теду про свою нову ідентичність, бо відчув: це викличе стільки запитань, що він не відповість довіку. Вони зідзвонювалися раз на тиждень. Баба стояли при ньому, доки він боровся з неоковирною слухавкою і «трохи балакав» із дідом Тедом. На жаль, загрозлива постать «бабусі» не давала Сонні сказати, як йому там насправді зле. До «балачок» у нього теж не було хисту, тож в цілому завершувалося тим, що він давав короткі відповіді на питання. Йому там подобається? Так. Погода добра? Так (Зазвичай дощило). Він не голодний? Ні. (Так!) На прощання Тедді зазвичай питав: «Хочеш поговорити з Берті?» (Так), але базікати вона вміла анітрохи не краще, ніж Сонні, тож далі вони дві хвилини мовчки слухали, як сопе інший, доки баба не кидали нетерпляче «Давай сюди телефон» і не наказували Берті повернути телефон дідусеві. Тоді баба вибирали тепліший тон і казали речі штабу «Він тут так прижився, гадаю, йому варто побути тут ще трохи. Так, тут природа і свіже повітря, та й батько поруч. І, звичайно, саме цього хоче люба Віола». І таке інше. Люба Віола? – подумав Сонні, нездатний уявити сценарій, за якого «бабуся» і «люба Віола» опинилися б в одній кімнаті.

Сонні жалкував, що не знає кодів чи таємної мови, щоб передати своє страждання (Рятуйте!), тож натомість казав: «Бувай, дідусю», – а до його (ненаситного) горла підступало щось гірке (горе).

– Це все стокгольмський синдром, – сказала Берті. – Ти почав ототожнюватися з тими, хто тебе викрав, як Патті Гірст.

Ішов 2011 рік, вони сиділи на вершині гори Батур і дивилися, як сходить сонце. Вони піднялися на гору при світлі ліхтарика ще вдосвіта. На той час Сонні жив на Балі вже другий рік. Перед тим він багато років провів в Австралії, а до того – в Індії. Берті час від часу його навідувала, Віола – ні.

Берті у маєтку Джордан велося б значно краще. Вона знала, як припасти іншим до вподоби, і розуміла, коли можна бунтувати. А Сонні ні першого, ні другого так і не навчився.

— Вони як вампіри, — пояснював він Берті. — Їм потрібна свіжа кров, навіть розбавлена.

— Думаєш, вони були аж такі страшні, як тобі запам'яталося?

— Та вони були значно гірші, — розсміявся Сонні.

*

По суті, вони його викрали й тримали в полоні проти його волі.

— Ти ж хочеш з'їздити на канікули з татом? — спитав дідусь.

Були літні канікули. Здавалося, півжиття минуло відтоді, як вони полишили Девон і Адамову ферму: ті вже встигли перетворитися на ідилічні спогади, прикрашені дитячими утопійними мріями сестри про гусей, рудих корів і пироги. Сонні сподівався, що, раз уже вони переїхали в Йорк, то всі житимуть разом із дідусем, але мама сказала: «Це навряд чи». За кілька тижнів вона зняла їм обшарпаний дім із садом і прилаштувала його у «вальдорфську школу», яка йому не подобалася, але зараз він би навіть туди радо повернувся.

— Pozнайомишся зі своїми іншими дідусем і бабусею, — сказав дідусь із надмірним силюванням ентузіазмом. — Вони живуть у великому домі на природі, там є собаки, коні, все таке. Тобі цікаво було б кілька тижнів пожити у них, правда?

Коней вони давно позбулися, а пси його пожерли б, якби з'явилася така нагода.

— У них ще й лабіринт є, — додав Тедді.

Сонні був у шоці, що його спровадили казна-куди. Свободи волі в нього не було, це він знав. Це розуміння йому прищепила Віола: «Ти мені тут не розказуй, що хочеш робити», «Робитимеш, як я сказала, а не як хочеш», «Бо я так сказала!».

— У мене були інші плани, — Сонні чув, як дідусь пояснює це по телефону невидимому співрозмовникові, але його мати затялася.

Звісно, це було вже після того, як мати покинула їх, щоб «обстоювати свої принципи». Що це взагалі значить? Що, її діти менш важливі, ніж її принципи? Чи ж це не одне й те саме? Вона рушила до табору «жінок за мир» у Грінем-Коммон. Берті казала, що це звучить, як місто з казки (доки не побувала там сама). Берті здавалося, що все звучить, як місто з казки. Віола там «дбала про майбутнє», хай би що це значило. Сонні чув, як Тедді бурчав: «Вона краще про власних дітей подбала б».

Баба і Домінік прибули у великій старій машині. Коли вони вилізли з неї, дідусь прошепотів Сонні на вухо: «Сонні, а це твоя бабуса», — хоча він її доти теж ніколи не бачив. На бабі була обшарпана шуба, яка виглядала так, мовби її зі шурів пошили, а зуби в неї були жовті, як нарциси у дідуся в саду. Вона видавалася йому геть древньою, хоча потім Сонні зрозумів, що їй не могло бути більше сімдесяти. («Раніше люди були старіші», — сказала Берті).

— Татку! — закричала Берті, промчала повз Сонні й кинулася на руки Домінікові. Її дитяча безпосередність вразила Сонні, не кажучи вже про Домініка.

— Ну ж бо, — сказав батько, відступаючи на крок назад, мовби донька могла на нього напасти.

— Привіт, Тед, — сказав Домінік, нарешті впізнавши Берті. — Як справи?

Тедді запросив їх на чашку чаю.

— І я бісквіт спік, — додав він. Їхня нова бабуса насупилася — чи то від думки про пиріг, чи то від того, що його спік чоловік.

Ось і все. Вони випили чай, з'їли (чи недоїли) пиріг, і Сонні повантажили на заднє сидіння машини з трьома невдоволеними псами — він і озирнутися не встиг, як вони вже були у Норфолку, а його гадана бабуса розказувала, що час би йому вже й подорослішати. А йому було тільки сім! Йому ще багато років не треба дорослішати! І де ж справедливість?

★

Він востаннє жалібно схлипнув у подушку. Йому щовечора тяжко було заснути, а коли він таки засинав, то раптово прокидався, і з темряви до нього підступали загадкові обриси. У безпечнішому світлі дня він бачив, що то за предмети — непотріб, який нагромаджувався на горищі роками. Ображений Томас лишив це все, коли йому сказали виселятися і звільнити місце для «хлопця»: обшарпану колиску з лози, зламане дитяче ліжечко, самотню лижу, величезний торшер і, що найгірше, кравецький манекен, який, Сонні міг би записягтися, зловісно підбирався дедалі ближче з кожною нічною годиною, мов у якійсь страхітливій грі.

— О Господи, та дитяча — це якась пекельна діра, — сказав Домінік. — Якби в мене були діти, я б відвів їм найкращу кімнату в домі.

— У тебе є діти, — сказав його син.

— Ну, кароче, ти зрозумів.

Та не дуже, — подумав Сонні.

У дитячій завжди було холодно, попри те, що стояло літо. На стінах були сліди води, шпалери відклеювалися і звисали, як клапти облупленої шкіри. Єдине віконце, затягнене чорною пліснявою, було намертво закрите, а то Сонні міг би спробувати вилізти і втекти по ринві — Август у книжках так робив.

У дідуся Теда була ціла купа книжечок під назвою «Августові пригоди» — виявляється, це його тітка писала про нього. Віола прочитала Сонні кілька томів. Август що тільки не вичворяв, але всі наче думали, що так і треба, а варто було Сонні, скажімо, впустити горошину з тарілки, як баба доходили висновку, що гіршого хлопчика світ не бачив. І де ж справедливість?

Він хотів би, щоб Берті була з ним. Вона залізла б до нього в ліжко і його гріла. Вона добре вміла обніматися, просто як дідусь Тед. У маєтку Джордан до нього торкалися, тільки щоб ушипнути, дати стусана чи куснути (це собаки). Баба били його дерев'яною лінійкою на двадцять п'ять сантиметрів по ногах.

— Домініку це не зашкодило, — казала вона.

(«І подивіться-но, ким він виріс», — тягнула місіс Керріч. Не те, щоб місіс Керріч була проти тілесних покарань — звісно, ні). Він частенько пісаяв у ліжко — так бувало й удома, але тут простинями займалася місіс Керріч, і вона вічно нагадувала, що він «маленький сцикун», а коли він її доводив, то навіть змушувала його спати на мокрій холодній постелі ще й наступної ночі.

У дитячій кімнаті знічев'я лишили ще й поцвілі книжки та дерев'яні складанки, Сонні робив з ними все, що міг. Він дуже погано читав, але дуже добре складав складанки, хоча після кількох разів «Котедж Енн Хетевей» чи «Король Артур у Дартмурі» обривають.

У дитячій кімнаті досі валялися уламки Домінікового дитинства, тож Сонні постійно як не наступав на заблуклого солдатика, то послизався на машинці — він збирав ці маленькі скарби у стару коробку для взуття. Всупереч усім перешкодам, він вберіг срібного зайчика, якого подарував йому дідусь Тед, але краще б при ньому були його камінці. На алеї, що вела до дому, було трохи гравію, але ж хіба того досить? Бабуся відняла в нього найкращий камінець, який він знайшов на пляжі просто перед тим, як вони полишили Девон. («Розвів тут бруд»). Якби він узяв камінці, то міг би кидати їх з машини, як Гензель і Гретель — хлібні кришки, і по них знайти шлях додому. Чи Берті — його Гретель — знайшла б його за камінцями, випустила з темниці, запхала «бабу» в піч і спалила. На цій радісній думці він і заснув.

*

Постало «болісне питання» освіти. Місіс Керріч казала Томасові, що не розуміє, чому хлопець не може відвідувати місцеву школу. «Недостатньо

добра для Віллє», — сказав Томас. Мене звати Тодд, — подумав Сонні, — Сонні Тодд, а не Філіп Віллє. Скільки часу мине, перш ніж він це забуде? Місіс Керріч сказала, що «син і наступник» трохи відсталий, тож її світлість дарма переймається його освітою.

— Ніякий я не відсталий, — пробурмотів Сонні.

— А ти мовчи, коли не до тебе говорять, малий, — сказала місіс Керріч.

Містер Гречність розчаровано труснув головою: Томасу й місіс Керріч явно бракувало виховання.

Місіс Керріч мала рацію, місцеву початкову школу навіть не обговорювали, а при словах «державна школа» бабу брали дрижаки. Для інтернату, де вчився Домінік, він ще замалий. «Це поки що», — сказали баба. Туди йдуть у вісім. Вісім — це геть малий, навіть з перспективи семилітнього.

— Ну та, — сказав батько, — мені там було паршиво, зате хоч за домом не скучав. За таким не скучають, це у маєтку можеш скучати — і тоді відчуваєш полегшу, коли з нього вибираєшся.

Як на Домініка, це була дуже довга промова. Він казав, що «прокидається від сплячки», струшує летаргію:

— Я перестав приймати таблетки і все це гівно. Тепер все бачу ясніше. Треба звідси вибиратися.

— І мені теж, — сказав Сонні. Може, вони разом втечуть. Він уявив, як вони з батьком простують уздовж сільської дороги, несучи все своє майно в картатих біло-червоних хустинках, прив'язаних до патики. Може, при них трюхикав би песик.

— Вони геть не розуміють дітей, — сказав батько. — Ти навіть не уявляєш, як це було — тут рости.

Та все я уявляю, — подумав Сонні. Я ж тут расту.

— Вони вірять в аскезу, ось у чім біда, вони вірять, що це зміцнює характер, а насправді все навпаки. Мною, звичайно, опікувалася гувернантка. То була мегера гірша, ніж вони всі разом взяті.

Сонні поняття не мав, хто така гувернантка. У Девоні так звали одну козу — вона смерділа і намагалася гризти одяг, варто підійти до неї надто близько. Навряд чи батька вирощувала коза, хоча зараз Сонні вже ніщо не здивувало б.

— Так, — сказав Домінік, виринаючи зі спогадів, — гувернантка була справжня курва.

— Хто така курва? — спитав Сонні.

— Дуже погана людина.

«Розв'язок» знайшли баба. Його влаштували в місцеву приватну школу, Томас мав його відвозити й забирати щодня. («Жду не дожудся», – сказав Томас).

– Школа не найкраща, – сказали баба. – Але це значить, що нам не доведеться червоніти за поведінку Філіпа.

Яка це в нього поведінка? Він зараз тихий як миша.

– Я ходитиму в школу тут, – сказав він дідусю Теду під час щотижневого дзвінка.

– Я знаю, – сказав Тедді, і голос у нього був такий же сумний, як настрої Сонні. – Твоя мама й Антонія все вирішили. Я спробую чимось зарадити, добре? А доти мусиш стоїчно триматися.

Сонні поняття не мав, що таке «стоїчно», але то явно щось неприємне.

До школи лишалося кілька днів, а погода стояла прегарна, мовби навмисне дочекалася миті, коли насолодитися нею не буде часу. Сонні днями бавився у занедбаному саду. Самому нудно, він уже награвся в самотнього середньовічного лицаря, Робін Гуда й дослідника джунглів. Він зітхнув із полегшею, коли озвався батько:

– Давай влаштуємо пригоду, га, Філе?

Сонні був думав, що «пригод» йому вистачає. Кілька днів тому він випадково забрів до лабіринту – баба «офіційно заборонила» йому туди заходити, але він не дуже навіть розумів, що то таке, тож тяжко було триматися осторонь. Зарослий лабіринт його нажахав, тож він майже одразу звернув назад – але було вже пізно! Він уже заблукав, терни тягнули до нього руки, бирючина наступала зусібіч. Коли Томас нарешті прийшов його шукати, посвистуючи, як псові, було вже темно. Сонні заснув між твердих коренів живоплоту – Томас розбудив його, посвітивши ліхтарем в обличчя й підштовхнувши чоботом, щоб вставав швидше.

– Чому ти це зробив, раз тобі чорним по білому заборонили? – волали баба.

Звісно, усім було байдуже, як він перелякався. Він уже до цього звик, тож коли батько заговорив про «пригоди», голосок у його голові нагадав про обачність. У батька це слово обіцяло багато, та мало давало. У дідуса Теда – навпаки.

– Так, хай хоч сьогодні під ногами не плутається, – докинули чуйна баба.

Домінік уже кілька днів працював удень і вночі, бризкаючи фарбами на полотно. «Натхнення прийшло, – пояснив він. – Блискуча фігня виходить».

Одного ранку Домінік здивував їх, збігши на сніданок, скупенький, як завжди. Заволав: «Подайте-но мені вашу найкращу яечню з беконом, місіс Керріч!» — коли вона підступила до нього з традиційним горщиком водянистої каші. Вона огризнулася:

— От лишенько, знов те саме. Він знов за своє взявся.

Перед ними не з'явилося ані бекону, ані яечні, що анітрохи не здивувало Сонні, який був знайомий із вмістом комірчини краще, ніж більшість, бо часто туди прокрадався, аби знайти щось поїсти. Запаси були курам на сміх — солоний огірок, холодна картоплина, ото й усе. Інколи він нервово тер пальцем внутрішню сторону банки з варенням. У Місіс Керріч був соколинний зір.

Домінік, здається, одразу забув про яечню з беконом і натомість закурив. Баба теж багато палила — стіни маєтку Джордан були трошки пожовклі. У Домініка були червоні очі, він вертівся, ніби його якась муха вжалила.

— Ходімо, Філ, — сказав він, не встиг Сонні навіть заглитати кашу. — Час рушати.

*

Вони брели багато годин, підживившись самим лише старим, підплавленим батончиком «Марс», який Домінік розламав і поділив на двох. На початку подорожі він з'їв кілька рожевих таблеток — показав їх Сонні на відкритій долоні і посперечався сам з собою, чи не поділитися із сином.

— Може, четвертинку? Ото в малого приход буде...

Проте врешті вирішив не давати, а то «вовчиця» його «зі світу зжене».

Вони попили із зеленкуватого ставка — Домінік сказав, що це чарівне джерело, над яким живе цариця-муха із рубіновими очима:

— Якщо придивишся уважніше, то побачиш.

Нічого Сонні не побачив, що сприяло батька. Вони знову рушили, батько й далі торочив щось про ту муху. Сонні вже стомився. Пригода йому не подобалася.

— Я стомився, — сказав Сонні. — Може, перепочинемо?

Його непокоїло, як вони дістануться назад до маєтку. Не пішки ж? Вони йшли багато кілометрів, ноги тремтіли від втоми. Дідусь Тед узяв би його на плечі і сказав: «Ух, я вже застарий для такого».

— Тобі зарядка корисна, — сказав Домінік, простуючи далі. — Ходімо.

Обличчя Сонні пекло. Треба було надягнути панамку й намаститися кремом від сонця. Йому хотілося пити, але більше ставків не траплялося, ані зелених, ані ніяких. Сонні раптом зрозумів, що при ньому немає справді відповідальних за нього дорослих. Батько насправді теж малий. У грудях стислося від жаху. Він був у небезпеці.

Вони дійшли до лісу, що вже полегша, бо там хоч була тінь, а Сонні знайшов дику малину – жохливо кислу, та й то хліб.

Вони весь час зупинялися, щоб Домінік помилювався гіллям папороті чи попросторікував про пташиний спів:

– Ти це чуєш? Господи, чи ти це чуєш, Філ?

Угледівши величезний мухомор, Домінік упав на коліна й витріщився на гриб. Мухомор заворожив його, здається, на багато годин, і Сонні сказав «Може, підемо?», бо йому в животі бурчало, мабуть, від кислої малини, але Домінік почав вистрибувати й волати:

– Господи, господи, як же я раніше не розумів... мухомори! Мухомори, муха з рубіновими очима – вони пов'язані!

– Бо грибами мух морять? – припустив Сонні.

– Бо та муха – цариця мухоморів, це її таємниця. Це може все змінити. Тепер ми володіємо таємним знанням. Гностичним.

– Ностичним?

– Так. О Господи.

Так воно тяглося і тяглося. Сонні хотів скрутитися на землі й заритися у листя, як лісове звіря. Може, якщо він засне, то прокинеться вже в маєтку, чи, ще краще, у дідуса Теда. Але ні, вони попрямували далі.

Вони знову вийшли з лісу на муки, у пекуче сонце. Домінік змовк, атмосфера змінилася, невідь-звідки проступив незвіданий морок. Він бурмотів щось собі під ніс, але слова не мали сенсу.

*

Вони брели стежкою, обрамленою високими живоплотами, аж та раптом урвалася, і вони опинилися на вузькій дорозі. Там було жарко, а ноги в Сонні боліли так, що він більше не міг нікуди йти. На дорозі було двоє білих воріт, посередині кожних було велике червоне коло, а нагорі – по лампі, які зараз не горіли, бо ще ясно. Пройшовши крізь відкриті ворота, Сонні зрозумів, що вони на залізничній колії. Нарешті хоч щось цікаве. А потяг проїде? Може, вони почекають на потяг?

– Звісно, – сказав Домінік, – може, саме для того нас сюди й привело.

Хто це їх сюди привів? — здивувався Сонні. Цариця-муха? Але питати він ні про що не став, просто потішився, що батько знову розвеселився.

Сонні ще ніколи не бачив залізничного переїзду. Поїзди він любив. Дідусь увесь час водив його до музею залізниці у Йорку. Він казав, що у дитинстві теж любив поїзди.

Сонні думав, що вони перейдуть колії, але Домінік всівся просто посередині, між двох білих воріт, і став скручувати цигарку. Сонні непевно завмер поруч із ним. Навіть семирічному хлопцеві здавалося, що сидіти посеред дороги, особливо там, де її перетинають залізничні колії — це не дуже добра ідея, але, з іншого боку, ноги його вже не несли.

Колії були втоплені у дерев'яні бруски, і батько поплескав біля себе:

— Сідай, розслабся, — він закурив самокрутку, відкопав у задній кишені пакетик геть розплавлених шоколадок у фіолетовій обгортці і приголомшено у них втупився. — Ти ба, бузкові.

Сонні сів, обнадіяний шоколадом. Дерев'яні бруски були не надто гарячі. Він бачив, як далеко тягнуться колії в обидва боки.

— Скажи, круто? — сказав Домінік. — Як урок з перспективи. Ти знаєш, що таке перспектива?

Цього Сонні не знав.

— Якщо предмет знаходиться далі, його треба малювати меншим. Люди, кароче, багато тисячоліть не могли цього зрозуміти.

Сонні ногою торкнувся металевої колії і зойкнув, така гаряча вона була.

— Та, чувак, сонце, — протягнув Домінік. — Сонце пече. Стоп, а ти ж теж сонце, не?

Батько вже говорив не цілими реченнями, а уривками думок.

— Це ж не збіг, правда? Є багато гарних імен — Ра, Аполлон, — але ж ми назвали тебе Сонцем. Нашим Сонечком.

— Тепер я Філіп, — нагадав йому Сонні.

Він увесь вимазався у розплавленому шоколаді, що дратувало «вовчицю», але зараз йому так хотілося спати, що й байдуже. Він почав засинати, прихилившись до худого вертлявого батькового тіла.

— А паралельні лінії, як от колії, деś сходяться.

Сон манив, як солодкі мрії. Плутані Домінікові слова про сонцепоклонників, перспективу й мухомори приємно танули.

Він прокинувся від калатання дзвонів і яскравого світла й побачив, як білі ворота поволі закриваються, перекриваючи дорогу. Вони що, у пастці? Нарешті ворота з шумом закрилися.

— Вау, — сказав Домінік, — буде круто, ти не пожалкуєш.

Сонні почав підозрювати, що таки пожалкує, і спробував встати, але Домінік його стримав:

— Ти мені повір, Філ, таке треба бачити. Чувак, диви, їде! Бачиш потяг? Бачиш? Очам, бля, не вірю.

Домінік рвучко встав і сіпнув Сонні вгору.

Маленький об'єкт був далеко — потяг із Кінгс-Кросс до Норвіча о 15:30, як потім напишуть у протоколі, — але він щомиті збільшувався, перспектива мінялася з кожною секундою.

— Ти стій, стій! — прикрикнув Домінік, мовби Сонні його пес. — Та що з тобою таке? Ти що, не хочеш цього відчувати? Буде так круто! Ось! Шмяк!

Ну, звісно, не зовсім «шмяк» — «шмяк» сказав би Август, а не чоловік, у якого вривається експрес.

*

— Здається, це тут, — сказав Тедді.

Берті на задньому сидінні сьорбнула рештки соку з пакетика і з цікавістю роззирнулася.

До одного з піщаникових стовпів арки був прикріплений знак «Маєток Джордан», а під ним — «Приватна власність». Цікаво, це чиєсь ім'я? — задумався Тедді. Ще кілька років тому він вирішив би, що Джордан — це прізвище. Під час війни він знав (не в біблійному сенсі) таку собі Неллі Джордан з жіночого допоміжного загону, проте зараз так називають дітей. Он у класі Берті був Джордан (хлопчик). Крім традиційної зграйки Ганн і Емм, у класі були ще Шафран і Верба (дівчата), і Дарма (бліде кістляве дитя, стать якого Тедді встановити не зумів). У класі Сонні одну дівчинку звали Білка. Принаймні Білку ніяк не скоротиш — Ненсі цим переймалася, коли вони вибирали ім'я для Віоли.

— Як ти думаєш, її називатимуть «Ві»? Сподіваюся, ні.

З плином років Тедді час від часу згадував Білку. Цікаво, вона змінила ім'я — чи десь у дорослому світі тепер була вчителька, юристка чи домогосподарка, яка відгукувалася на ім'я «Білка»?

Хоча, враховуючи, що то була за школа, Білка навряд чи обрала якусь із цих професій. «Вальдорфська педагогіка» — це, як казала Віола, «освіта,

зосереджена на дитині», на відміну від самої Віоли, якій до дітей було геть байдуже. Проте тепер вона раптом збунтувалася і погодилася з Віллє, що бідоласі Сонні треба піти до місцевої платної приватної школи. Мало того, що вона сама вмила руки, то ще й відірвала хлопця від сестри. Тедді міг уявити, як йому боліло би, якби його у вразливому семирічному віці відірвали від Урсули й Памели. А що було б, якби Віллє передумали й вирішили забрати ще й Берті? Віола їм дозволила б?

— Сонні буде краще у батьків Домініка, — пояснювала Віола. — Врешті, він спадкоємець Віллє, а Дом помирився з родиною. Він знову живе в них і працює над своїми полотнами. — Тедді часто забував, що Домінік митець, може, бо той був такий нездара. — Крім того, мусиш визнати, що Сонні піде на користь, якщо батько знову буде в його житті.

І так далі, і таке інше — коли вона бралася пояснювати, чому вирішила покинути свою дитину, їй не було спину. Тедді підозрював, що в основі лежали гроші і її жага заробити.

Звісно, спершу йшлося про «кілька тижнів» на канікулах — Тедді не знав, що обговорюють і якийсь триваліший план. Тепер виглядало на те, що Сонні лишиться у Віллє («Що, назавжди?» — налякано спитала Берті). Він був вразливою дитиною, і Тедді видавалося неправильним отак відривати його від сім'ї в надії, що з незнайомцями йому буде краще. Тедді вже зустрівся зі своїм юристом і подав у сімейний суд апеляцію на опіку над внуками, хоча Віолі про це ще не казав. Він не покладав великих надій на результат, але хтось же мусив вступитися за дітей?

★

Масивні чавунні ворота маєтку Джордан були відкриті навстіж, ніхто їх не спинив. Подорож до Норфолка зайняла довше, ніж Тедді розраховував. Він ніколи тут не бував, не заїздив у це гузно на мапі Англії. Останні півгодини вони ледве тяглися дорогою з одностороннім рухом за неквапними тракторами та впертими вівцями. Харчі вони вже всі поїли. У дорозі їли бутерброди з сиром і солоними огірками на білому хлібі, чипси з сіллю й оцтом і шоколадки «Кіт Кат» — Віола навідруб забороняла всі ці продукти й лишила Тедді «діетарні пропозиції (ми не їмо того, що має обличчя)»: діти мали їсти страви на зразок «запіканки з проса і шпинату» та «печені з макаронів і тофу». Це не біда, що вони вегетаріанці («Я не їм мертвих тварин, дідуся», — повідомила Берті), він навіть захоплювався цим вибором, але не зносив Віолиних дидактичних настанов.

— У моєму домі мої правила, — заявив Тедді. — А значить, ми не будемо харчуватися комбікормом.

Згадалося, як він купував просо Віолиній папужці Щебетущі. Бідна птаха, — подумав він, хоча минуло вже багато років.

Тедді був готовий змиритися і з вегетаріанством, і з вальдорфською школою, і з поїздками через ціле місто на зустрічі Теслів, аби тільки

Віола дозволила дітям лишатися з ним, у безпеці. Дарма він відпустив Сонні до Віллє. Віола помчала, задерши хвоста, на демонстрацію проти крилатих ракет десь на півдні, а коли Тедді м'яко нагадав, що її обов'язки матері, та ще й одиначки, важливіші за мир у всьому світі, вона заявила, що нічого дурнішого ніколи й не чула, вона-бо намагається забезпечити гідне майбутнє дітей цілого світу – забагато як на одну людину. Минулого разу вона взяла Сонні та Берті із собою на протест, і вони кілька днів жили на базі у Грінем-Коммон. Діти благали, щоб більше вона їх нікуди не брала, – здається, їхні спогади можна підсумувати словами «холодно» й «голодно», а кінна поліція долини Темзи, що поводитися з жінками, як із футбольними хуліганами, їх нажахала. Віола висловила надію, що наступного разу її арештують. Тедді нагадав, що більшість людей іде по життю з надією уникнути арешту, але Віола заявила, що він не розуміє засад ненасильницького спротиву, – і взагалі, він хоч іноді згадує про ті тисячі безневинних людей, яких розбомбив під час війни? Вона вміла так перескакувати з теми на тему.

– Війна не має до цього ніякого відношення, – сказав Тедді.

– Навпаки, щонайпряміше.

(Справді? Він уже геть заплутався. Урсула все б йому пояснила). Врешті-решт, Тедді запропонував Сонні та Берті лишитися у нього, від чого на обличчі Віоли з'явився такий вираз, як у Атланта, якби хтось йому сказав, що тепер усе добре й можна покласти світ на місце.

Це було кілька місяців тому, й відтоді у них виробилася своя рутинна. Тедді завжди здавалося, що любов – це передовсім вчинки: шкільні концерти, чистий одяг, регулярне харчування. Сонні та Берті, здається, були з ним згодні. Доти вони були жертвами химерних материнських примх («Я була жакливою матір'ю», – охоче розповідала вона в інтерв'ю журналові «Мати і дитина» у 2007 році. «Так, була», – підтвердила Берті).

Тоді Тедді ще тримав курей і бджіл, дітям подобалося. Вони багато гралися надворі. Тедді повісив гойдалку на велику грушу внизу саду. Вони влаштовували вилазки на природу – подивитися на лілії у Поклінгтоні, на замки Говард і Гелмслі, на ферми, коли народжувалися ягнята, на Фаунтинське аббатство, на Вітбі. Навіть Північне море у товаристві Берті та Сонні видавалося менш понурим. Їм подобалося блукати порослими папороттю стежками та влаштовувати пікніки на червоних рівнинах. Вони виглядали змії, метеликів і яструбів. (Аж не вірилося, що це – Віоліні діти). Тедді вже вийшов на пенсію, тож діти заповнювали порожнини у його житті, а він – у їхньому.

Він почав складати плани на далеке майбутнє. Може, треба перевести їх до державної школи й записати у скаути замість Теслів, аж тут раптом подзвонила Віола з новими інструкціями щодо Сонні. Тедді не подобалася ідея відпускати його в маєток Джордан, але що він міг вдіяти? У Віоли були всі права. Тоді здавалося, що Віола оселилася в таборі протесту. Лише за кілька місяців виявилось, що вона познайомилася з Вільфом Роменом на великій демонстрації за ядерне роззброєння у Гайд-парку, і вони, як вона сказала, «в'ють гніздечко» в Лідсі. Тедді довідався про це допіру тоді, коли донька сказала:

— Я на наступному тижні виходжу заміж, хочеш приїхати?

*

Колись уздовж під'їзної алеї маєтку, як вартіві, височіли в'язи, проте зараз від них лишилися самі погнилі корчі. Та сама біда років десять тому спіткала Еттрінгем-Голл, проте там замість в'язів висадили дуби. Тедді здавалося, що садити дуби — акт віри у майбутнє. Він хотів би посадити дуб. Він повернувся до Еттрінгем-Голлу за багато років, у 1999-му, під час «прощального турне» з Берті. Його перетворили на «рустикальний готель». Вони випили там у барі й непогано повечеряли в ресторані, але зупинилися у дешевшому готельчику в селі. Та то й не село вже було — Лисячий закут і Галки обросли новими дорогими заміськими садибами. «Будинки футболістів», — кинула Берті. Збудували їх на лузі. Від льону й сокирок, жовтецю й дикого маку, смілок і королиць не лишилося й сліду.

Зміни засмутили Тедді більше, ніж він очікував, та й Берті, бо вона розуміла, що це місце, якого вона не знала й ніколи не знатиме, якоюсь мірою зробило її такою, як вона є. Вона хотіла постукати у двері Лисячого закута і попросити у нинішніх власників дозволу зайти, але всюди були електричні ворота з камерами, й коли Берті подзвонила, ніхто їм не відповів. Тедді відчув величезну полегшу. Навряд чи він зумів би переступити той поріг.

*

— Це голландська хвороба в'язів, — пояснював Тедді, доки вони їхали до маєтку. — Вона згубила всі ці в'язи.

— Бідні дерева, — сказала вона.

На відміну від Еттрінгем-Голлу, тут полеглі в'язи ніхто не замінив, що породило сумовитий краєвид, мовби маєтком прокотилася війна. Занедбаність кинулася у вічі ще до того, як вони сягнули порога. Віола, мабуть, переоцінила статки Віллє, навіть ремонт даху в такому місці влетів би у копійечку.

Тедді картав себе: може, якби він сам привіз Сонні сюди, то зрозумів би, наскільки Віллє занепали і матеріально, й духовно. Натомість на початку канікул Домінік і його мати приїхали по хлопця.

— Добрий день, Антоніє, — доброзичливо привітався Тодд, простягаючи руку, яку вона стисла слабкою холодною клешнею: тільки кинула «містер Тодд» і навіть не підняла на нього погляд.

— Будь ласка, називайте мене «Тед».

«Антонія» поначеплювала перстенів із діамантами, потьмянілими від бруду. Коли народилася Віола, він подарував Ненсі перстеника з діамантом – доволі скромного, – а вона сказала, що нелогічно розкидатися обручками, раз вони вже побралися («post facto»); утім, під час війни їм було не до нормальних заручин, тож він хотів подарувати їй символ віри в їхнє спільне майбутнє. Попри певний скепсис, вона визнала, що жест зворушливий. Ненсі щотижня чистила перстеника щіточкою і зубною пастою, щоб завжди виблискував. Він зберіг перстень для Віоли й подарував на двадцять перший день народження, але не пригадував, щоб вона його колись надягала.

Того дня стало ясно, що Домінік або прийняв якийсь галюциноген (мабуть, ЛСД), або безумний, як капелюшник.

– Пиріг! – вигукнув він, потираючи руки, коли Тедді розклав скибки на тарелі. – Ти диви, ма!

Він схопив три кусні й побрів геть, лишивши Тедді й Антонію самим знаходити спільну мову.

– Хочете чаю, Антоніє? – запропонував Тедді, цілком свідомий того, як її дратує звертання по імені. Проте йому здавалося важливим показати, що вони – рівноправні родичі вертлявого дитинчати, яке ледве терпіло їхнє товариство.

Сонні та Берті здиміли, щойно відвідувачі вийшли з машини, і Тедді ледве заманив Сонні назад у вітальню. Хлопчиків не сиділося на місці, і не минуло кількох хвилин, як його свіжо-представлена бабуса вже покрикувала «Сиди рівно» і «Перестань стрибати на дивані». Тедді вже тоді зрозумів, що не можна його відпускати з цією жінкою, але ж усе одно відпустив.

– Що вам до чаю? – гречно спитав він.

– Я п'ю китайський чай, не міцний, трошки лимона.

– Перепрошую, в мене тільки англійський «Рінгтонс», але листовий, не з пакетиків.

– Піду подивлюся, чи собаки в порядку, – сказала Антонів, рвучко встала й відставила свою чашку та блюдце, навіть не доторкнувшись до чаю. – Вони лишилися в машині, – додала вона, коли Тедді розгублено подивився на неї.

Він собак не помітив. «Собаки», – повторив він Сонні, і той пожвавішав. Сонні любив собак.

– Може, підеш із бабцею подивитися на собак? – спитав Тедді і зауважив, як вона здригнулася при слові «бабця».

І він усе одно відпустив хлопчика з нею!

– Mea culpa, – пробурмотів він, коли вони з Берті під'їхали до дверей маєтку. Там не було жодних ознак життя – ані собак, ані Антонії, ані

Сонні. Тедді зітхнув: — Будемо, Берті, сподіватися, що хтось нам заварить чаю.

Не Антонії ж цим займатися.

Коли вона пішла глянути на своїх собак, Тедді рушив на пошуки Домініка — і врешті знайшов його в саду з Берті і Тінкером. Саме квітнули троянди (у Тедді було кілька прегарних кущів при сонячному мурі), і Домінік зірвав чудову вишневу квітку сорту «Belle de Crecy». «Ложе багряної втіхи», — думав Тедді, висаджуючи квіти, і сподівався, що ніякий невидимий черв не виїсть їхнє темне потайне серце, хоча й розумів, що це у Блейка метафора, а не пересторога садівникові.

Берті поглянула на зірвану троянду і спитала Тедді: «Можна?». Здається, вона стежила за Домініком із тривогою — перший радісний порив від зустрічі вже вивітрився. Цікаво, вона пам'ятає, як непередбачувано той поведився, коли вони ще жили разом? Тінкер сторожко тулився до Берті, мовби був готовий будь-якої миті стати їй у пригоді.

— Так, звичайно, хай бере. Дуже гарна квітка, правда? — спитав він у Домініка, причарованого трояндою, яку підніс до самих очей.

— Так, — сказав Домінік, — неземна.

— Цей сорт називається «Belle de Crecy», — послужливо пояснив Тедді.

— Та ти на неї тільки поглянь, уважно поглянь. Ти уяви, що було б, якби ти міг у неї залізти.

— Що, всередину?

— Так, бо... там же всередині типу космос. Може, там всередині цілі галактики. Це ніби летиш крізь космос...

— У вас таке буває? — уточнив Тедді.

— Так, звісно, всі ми летимо крізь космос. І ти, тіпа, потрапляєш у червоточину, розумієш?

— Не зовсім.

— Значення троянди, — сказав Домінік. — Може, це натяк. Вау.

— Ходімо всередину, Домініку, — сказав Тедді, а собі подумав: «Доки ти не поринув у троянду й ми тебе навік не втратили». Це як слухати балаканину недоумка. І він усе одно відпустив Сонні з ними! Тонем, яким задобрюють вередливого малюка, він сказав:

— Ходімо, поїсте ще торта.

Тієї миті двері патіо (розсувні, з подвійною рамою, Тедді встановив їх недавно і був дуже задоволений) прочинилися, і до саду стрімголов помчало трое дзявкітливих псів. Безв'язна балаканина Домініка приспала чуйність Тінкера, тож трое гав-кучих вишкірених зайд заскочили його зненацька.

— Снаффі! Піппі! Лоппі! — заволатала Антонія з патіо.

Тедді й Тінкер презирнулися, і Тедді сказав «Усе гаразд, хлопче», настільки підбадьорливо, наскільки міг. Він би Віллє і пса свого не довірив, а внука віддавав.

— Я не хочу їхати, — сказав Сонні, коли вони вже стояли біля машини, а Домінік запахав його валізку до багажника. Він стис Тедді руку, і Тедді мусив ніжно розтиснути йому кулачок.

— У мене для тебе дещо є, — сказав він, сьгнув до кишені й витягнув срібного зайчика, який, за словами Урсули, колись висів над його колискою. Він поклав його Сонні в кишеню і сказав: — Він вберіг мене на війні, а тепер берегтиме тебе. Це лише на кілька тижнів. Тобі там сподобається, повір мені.

«Повір мені!» Тедді зрадив довіру внука, відіславши його з тими людьми. Він із тяжким серцем дивився, як машина від'їздить. Берті розплакалася, Тінкер заспокійливо лизнув їй ручку. Щось було не так, і пес не розумів, що саме. Тепер вони приїхали все виправити. Вони приїхали рятувати Сонні.

*

Вони вийшли з машини. Тедді потягнувся і сказав Берті:

— Я вже застарий для таких дурниць. Старі кості судомить, якщо сидіти так довго.

У маєтку був не електричний дзвінок, а старомодний дзвін, за який Тедді мусив смикати щосили, аби отримати бодай якийсь результат. Вони чули, що десь удалині за дверима, які виглядали, мов ворота фортеці, тихо задзвеніло, але звідти не долинуло кроків — ніхто їм відкривати не збирався. Мабуть, дім у жалобі.

Антонія надумала повідомити Тедді про смерть Домініка допіру на третій тиждень. Ніхто не брав слухавки, і коли він вже збирався їхати до маєтку, Антонія нарешті йому подзвонила і сказала, що сталася «трагедія». Якусь жахливу мить Тедді думав, що мова про Сонні, тож коли почув, що загинув Домінік, ледь не розсміявся від полегші — звичайно, це неправильна реакція, тож він перепитав:

— Домінік? Як?

Мабуть, це все через наркотики, але Антонія сказала щось про «трагічний збіг обставин» і не хотіла, «не могла» розповісти більше:

— Я не можу про це говорити.

Чому вона не повідомила йому раніше?

— Я втратила свою єдину дитину, — холодно відповіла вона. — У мене були важливіші справи, ніж дзвонити всяким.

— Всяким? — аж захлинувся Тедді. — Берті — донька Домініка.

А Сонні — як дає собі раду бідаха Сонні?

Він не знав, як розповісти про це Берті. Врешті виявилось, що її непокоїла не стільки батькова смерть, скільки екзистенційна проблема його нинішнього місця перебування. Він зараз ніде, — подумав Тедді. Чи, може, в містичній серцевині троянди. Він вирішив, що найбільш прийнятна для дитини відповідь — реінкарнація. Може, її батько став деревом. Чи пташкою. Вона спинилася на кішці. Мабуть, у Домініку справді було щось котяче, наприклад, хист засинати абиде.

— Він буде кошеним? — спитала Берті. — Чи дорослим котом?

— Мабуть, кошеним, — відповів Тедді. Це логічно.

— Якщо ми його знайдемо, — нахмурилася Берті, — то він житиме у нас?

— Мабуть, ні, Тінкерові це не сподобається.

*

Що бідаха Сонні робив увесь цей час?

Його послали в школу, «не встиг його батько захопнути і лягти у землю», пояснила місіс Керріч. Навіть її черстве серце трохи розм'якло, коли вона побачила, як від Сонні вимагають, щоб він робив своє, мовби нічого й не сталося. Він витримав у школі три дні, перш ніж бабусю попросили забрати хлопця.

— Та він як здичавів, — повідомив завідувач. — Кусається, штурхається, репетує, з усіма б'ється. Він зубами вирвав шмат м'яса з руки виховательки. Ніби його вовки виростили.

— Філіпа виростила його мати — що, боюся, фактично те саме. Боюся, ніхто ніколи не намагався прищепити йому дисципліну.

Баба повернулася до Сонні — так, розмова відбувалася у його присутності, містер Гречність шулився в нього при боці — і спитала:

— Ти можеш щось сказати на свій захист?

А що він міг сказати? Його почали цькувати, щойно він переступив поріг школи. Насміхалися над батьковою смертю, над його вимовою (недостатньо витонченою), над його незнанням Ч-П-А[6] (хай би що це значило), над усім, що могли використати проти нього. Його ні на мить не лишали у спокої — щипалися, штовхалися, робили кропивку. Двічі стягували його сірі фланелеві шорти в туалеті, якось один хлопець вихопив лінійку і сказав: «Засунемо йому в зад», — мабуть, спинило його тільки те, що вихователька відкрила двері й погукала: «Погралися й годі, хлопчики». («Це нормальні витівки, у школах для хлопчиків так завжди», — сказав завуч).

І весь цей час його не полишали спогади про те, що сталося на переїзді (відтоді він дізнався назву цього місця). Він зумів вирватися батькові з рук в останню мить, а решту поглинуло сум'яття нестерпного шуму і швидкості. Він відсахнувся від потяга й не бачив, що сталося з Домініком, але здогадатися нескладно. Він із землі бачив колії, бачив, як потяг спиняється — далеко-далеко. Здається, він лишився неушкоджений, лише кілька подряпин отримав, але вирішив лишитися на місці і вдати, що спить. Наслідки того, що сталося, будуть надто страшні, не хоче він із ними розбиратися.

Поліцейський підняв його і відвіз до лікарні. Заплющивши очі, Сонні відчував жорстку тканину поліцейської форми — він пригорнувся щокою до грудей поліцейського.

— Усе гаразд, синку, — сказав поліцейський, якого він уже любив.

— Я знаю, те, що сталося з його батьком, — це страшна трагедія, — сказав завуч (це й зі мною сталося, — подумав Сонні), — я вірю, що він загинув героєм, — (баба стримано кивнула, приймаючи комплімент), — але ж ви розумієте, такі хлопці...

Він не договорив, тож Сонні лишалося тільки здогадуватися, що ж то він за хлопець. Звичайно, поганий — це можна й не казати. Виявляється, він погубив свого батька. Як? Як він це зробив? Як?

— Канешно, ти ж був із батьком, — сказала місіс Керріч. — Якби тебе там не було, то і його б там не було, не? На тому переїзді. І він пожертвував собою заради тебе, не? Щоб витягти тебе з-під того потяга?

Що, правда? — подумав Сонні. Це суперечило його розрізненим зболеним спогадам, але хіба він у тому тямиться? («Ні», — сказали баба). Виявляється, саме на такій версії подій врешті зупинилося слідство. Батько виштовхнув його з-під потяга. Шокований водій (який пішов на лікарняний, а потім на пенсію після «несчасного випадку») повідомив:

— Усе сталося так швидко. Той чоловік — містер Віллє — здається, боровся із хлопчиком на переїзді. Здається, той чоловік — містер Віллє — хотів відтягти його вбік. Він штовхнув хлопчика на безпечну відстань, але в нього самого не стало часу вибратися.

Патологоанатом сказав, що героїзм і жертвність містера Віллє заслуговують на найвищу похвалу.

Місцева газета написала: «Батько героїчно порятував сина». На роботі Тедді послав асистента знайти мікрофільм: прочитав і статтю, і звіт слідства. Неконтрольований переїзд, потяг о 3-30 до Норвіча і так далі. Місцевий митець Домінік Вілльє. Томас Дарнлі, садівник і помічник у маєтку Джордан, де живе хлопчик, повідомив, що той має вади розвитку й «дуже любить поїзди».

— Господи, — пробурмотів Тедді.

Ніхто так і не озвучив правди: що Домінік покінчив життя самогубством, задурений коктейлем із ЛСД і дефективної біохімії мозку, і що він хотів забрати з собою ще й сина. На думку Тедді, це значно імовірніший сценарій, ніж те, що Домінік не встиг вискочити з-під потяга.

Бідолашний Сонні так ніколи й не дізнається правди й житиме з тягарем вини ціле життя чи бодай доки не стане буддистом і не відкине своє минуле.

(Та тобі ж було сім років! — волила Верті. \— Як можна було тебе звинувачувати?)

— Він житиме у нас, — сказали баба завучеві.

— Сподіваюся, в ланцюгах, — розсміявся той.

*

Тепер він мочився у ліжку щоночі, а інколи навіть пісяв у штані вдень. Він втратив владу і над тілом, і над розумом. Це його лякало. Вони «найняли гувернера», такого собі містера Алістера Тредвелла — його педагогічні методи зводилися до того, щоб повторювати одне і те саме дедалі гучніше, доки не увірветься терпець. Містер Тредвелл увесь час торочив Сонні про заподіяну йому «несправедливість» і про те, що «справу проти нього сфабрикував» якийсь зловмисник. Він навіть не лишався з тим малим сам-на-сам! Але варто комусь поставити твою репутацію під сумнів, як це кінець.

Вони займалися за столом у вітальні, що був такого самого розміру, як не більший, ніж ціла вітальня у Тедді. Містер Тредвелл обідав бутербродами з яйцем і потім цілий вечір дихав на Сонні ячним духом. Сонні зазвичай засинав, а коли прокидався, то містер Тредвелл читав грубу книжку. («Це Толстой»). Сонні «практично не піддається вихованню», — повідомив містер Тредвелл бабі.

— Тебе що, нічому не вчили в попередній школі? — раз у раз питав він. — Що, навіть основ не вчили? Ч-П-А?

Виявляється, не вчили. У вальдорфських школах основам вчили допіру шестилітніх, тож Сонні днями малював крейдою і виспівував пісеньки про

гномів, янголів і ковалів, а загадкова трійця Ч-П-А була лише жаскою тінню на далекому обрії.

Одного дня, коли вони займалися тим, що містер Тредвелл називав «елементарною арифметикою», яка для Сонні була геть не елементарна, Сонні зрозумів, що хоче в туалет, але містер Тредвелл відрубав: «Спершу заверш додавання, будь ласка», — тож коли він завершив додавання, себто коли містер Тредвелл змирився з тим, що не отримає правильної відповіді, — стало ясно, що до туалету Сонні не добіжить. Найближчий туалет — «вбиральня внизу» — був за багато кілометрів від нього, тож він незграбно помчав туди і ледь не впав, коли звернув за ріг і врізався в бабу.

— Мушу бігти, — сказав він.

— Нічого не забув?

Він запанікував, бо йому нічого не спадало на думку, а ще йому дуже-дуже хотілося в туалет. Що ж він забув?

— Будь ласка — спасибі — на здоров'я, бабусю, — розпачливо пробелькотів він, намагаючись перебрати всі можливі відповіді.

— Вибач, — сказала вона.

— Гаразд, — сказав він.

— Ні, вибач.

— Так, гаразд.

— Ти забув сказати «вибач».

Проте було вже пізно, йому нагально треба було по-великому. Він прийняв блискавичне рішення, як краще — у штани чи без штанів. Що зробив би містер Гречність? Мабуть, краще не марати штанів, тож він за прикладом собак присів на килимі.

Бабуся заволатала так, мовби на неї накинувся убивця.

— Що це ти робиш?!

— Сру, — сказав він, у сум'ятті сягаючи по слово, яке часто вживала мама («треба називати все своїми іменами»).

— Що? — Здається, їй аж перехопило подих, тож вона спробувала вхопитися за якусь декоративну деталь (як виявилось, жардиньерку), і та перевернулася. На шум прибігли місіс Керріч і Томас.

— Ах ти гівнюк малий!!! — закричала місіс Керріч.

Але ж собаки так робили!

— Ковбаски, — звернувся він до баби.

Тут надбіг ще й містер Тредвелл. Йому було дуже соромно, що за таких обставин довкола зібралося стільки людей.

— Таких бридких хлопчисьок ще світ не бачив! — закричала баба, а він заволав на неї:

— Ах ти ж курва!

Шмяк! Хтось (як потім виявилось, то був Томас) стукнув його так, що він перелетів кімнату і врізався у найближчу стіну.

*

Сонні відіслали в його кімнату.

— Наш маленький лорд Фаунтлерой сьогодні не вечерятиме, — сказала місіс Керріч. — Вважай за щастя, якщо тебе взагалі ще колись погодують.

Голова жакливо боліла від удару об стіну. Краще б його переїхав потяг.

Але його врешті таки погодували. Наступного ранку місіс Керріч принесла йому тарілку каші й порадила сидіти в кімнаті й «не висовуватися», що він і робив — не висовувався, — коли до маєтку прибули Тедді та Берті.

*

Врешті-решт, коли вони вже стомилися сіпати дзвінок, двері підозріливо прочинилися.

Місіс Керріч повела їх углиб довгого передпокою. Стан передпокою і кімнат за відчиненими дверима вичерпно засвідчували, що маєток геть занедбаний.

— Та тут як у міс Гевішем[7], — пробурмотів Тедді до Берті. Їх провели до велетенської вітальні, де зараз була лише суха мумія-Антонія. Полковника припаркували у консерваторії, де протікав дах, — після смерті Домініка нікому не ставало на нього терпіння.

— Вибачте, що заявився без попередження, Антоніє, — сказав Тедді.

*

Вони були надто стомлені, щоб повернутися додому того ж вечора, тож Тедді зупинився на фермі, де приймали гостей, і вони рушили в дорогу вже наступного ранку.

— Дам лиха закаблукам, закаблукам лиха дам, — сказала Берті, коли Тедді завів мотор.

Здається, зворотня дорога була ще довша, і Берті та Сонні послули, згорнувшись, як кошенята, клубочком на задньому сидінні.

Тедді чекав, що за Сонні доведеться поборотися, але Антонія повернула його без спротиву:

— Забирайте, раз він вам так треба.

У Сонні на скроні красувався великий синець, Тедді сказав, що мав би нацькувати на них поліцію, але був надто щасливий: внука вдалося порятувати.

Тедді простягнув руку, щоб торкнутися Сонні, але той лише зіщулився. Тедді зробив другу спробу, опустив долоню повільніше, як із наляканим псом, і поплескав Сонні по обстриженій голові. Йому серце боліло за хлопчика.

*

Полковник помер наступного літа, а ось Антонія розкладалася ще багато років. Соціальні служби втрутилися й почали процес проти Томаса й місіс Керріч, які її обікрали. («Та то сам дріб'язок», — сказала місіс Керріч на свій захист). Слуги пробували змусити Антонію переписати на них заповіт (вона теж була несповна розуму, ніби це заразне), але їм не вдалося. За заповітом вона лишала майно Домініку, тож Берті та Сонні успадкували все. На перевірку заповіту пішло багато років — з якого боку не поглянь, «Холодний будинок», вирішив Тедді. Після сплати всіх податків від продажу маєтку діти отримали по якихось кілька тисяч фунтів. Берті купила нову машину, а Сонні пожертвував свою частку сиротинцю в Індії.

Коли вони звернули на вулицю Тедді, якийсь незнаний інстинкт розбудив дітей.

— Ось ми і вдома, — сонно пробурмотіла Берті, коли Тедді припаркувався.

Він лишив Тінкера у сусідки, і коли вона відкрила двері і сказала: «Добрий день, Теде, ну як, ви добре провели час?», — Тінкер гречно протиснувся повз її ноги їм назустріч. Серце Сонні переповнилося почуттями, він ледве міг говорити, а коли Тедді сказав: «Ходімо, мені треба випити чаю, а ти, мабуть, не відмовишся від молока й тортика, правда ж, Сонні? Я зробив шоколадний, твій улюблений», — Сонні здалося, що його серце лусне, і цілий сад затопить щастям.

— Так, будь ласка, дідусю, — сказав Сонні. — Спасибі тобі, спасибі тобі величезне, спасибі.

А Тедді сказав:

— Не треба мені дякувати, Сонні.

1943

Війна Тедді

Красива річ

Теплий вітерець приніс пил і запах пізніх диких троянд. На гіллі, що переплелася з живоплотом, вже набубнявіли ягоди, але останні квіти ще трималися, попри собачу спеку. Пес на мить завмер, задерши носа до неба, мовби його теж тішили ці солодкі пахощі.

— *Rosa canina*, це значить собача троянда, — пояснив Тедді собаці, мовби того це мало повеселити. І про всяк випадок додав: — І спека собача.

Пес не міг сам називати речі довкола, тож Тедді сумлінно ставився до свого обов'язку вбирати за нього світ у слова.

Так вони й гуляли, два старі пси із запалими від віку й випробувань очима. Насправді Тедді поняття не мав, скільки років псові, знав тільки, що під час Влітцу тому було неперелевки, ну а йому самому виповнилося 29, і він був старшим за решту екіпажу (навіть почав чуло звати себе «стариганом»). Пса звали Щасливчик, і вдачі йому справді не бракувало. Сестра вигадала йому ім'я («вибач, що такий штамп»), порятувавши звірину з руїн Лондона.

— Я вирішила, що твоїй ескадрильї потрібен талісман, — пояснила вона.

Востаннє він гуляв із собакою ще до війни — тоді він вигуляв Гаррі, пса Шоукроссів. Гаррі помер, коли Тедді був на вченнях у Канаді, і Ненсі написала: «Вибач за радіомовчанку. Я довший час не могла писати, мені було нестерпно сумно від слів „Гаррі помер“ на папері». Її лист прибув того ж дня, коли він отримав телеграму про смерть Г'ю, — смерть Гаррі була меншим горем, але в його серці знайшлося місце і для нього.

Щасливчик забіг уперед і загавкав, приворожений чимось у живоплоті — може, полівкою, може, землерийкою. Чи, може, він гавкав просто так — це був міський пес, який не розумів природу і її мешканців. Він лякався, коли пташка пролітала в нього над головою, але не зважав, коли над ним ревіли чотири двигуни «Роллс-Ройс Мерлін». На «Галіфакси» від початку треба було ставити двигуни «Брістоль Геркулес», як планувалося — з «мерлінами» завжди були проблеми. Бодай старий-добрий Чешир примусив начальство замінити «Галіфаксам» старий трикутний кіль, через який літаки у піке часом фатально завалювалися на крило — а ось «мерліни», на жаль, лишилися при них. Мабуть, хтось штибу Моріса в Міністерстві авіації

вирішив встановлювати «мерліни», щоб зекономити, чи з дурачків, чи і те, і те, ці риси зазвичай ішли пліч-о-пліч. А «Геркулеси»...

— Милий, будь ласочка, давай не будемо про війну, — сказала Ненсі. — Я вже так від цього стомилася. Давай поговоримо про щось цікавіше, ніж механіка бомбардування.

Від цієї репліки Тедді заціпило. Спробував згадати щось цікавіше, але не зумів. Власне кажучи, двигуни «Галіфаксів» були прологом до анекдота, який Ненсі сподобався б, але тепер він затявся і вирішив не розповідати. Звичайно, він хотів говорити про війну і «механіку бомбардування» — це його життя, це майже напевно стане його смертю, але Ненсі, мабуть, такого просто не могла зрозуміти, раз сиділа у своїй таємничій вежі зі слонової кістки.

— Ну, можемо поговорити, що там ти поробляєш, — зловтішно сказав він.

Вона сильніше стисла його руку:

— Ти ж знаєш, що не можу. Потім я все тобі розповім, обіцяю.

Дивно, мабуть, вірити в те, що буде якимось там «потім».

Це було кілька днів тому, коли вони прогулювалися променадом над морем. («Море», — пояснив він захопленому Щасливчикові). Як не зважати на прибережну охорону, що, звісно, непросто, то це були звичайні літні вихідні закоханої пари. Якимось чудом Ненсі вдалося випросити вихідні, коли в нього був відгул.

— Інтрижка! — вигукнула вона. — Це так романтично!

Відзвітувавшись офіцерові розвідки після рейду на Гельзенкірхен і з'ївши традиційну винагороду за те, що пережили виліт, у вигляді яечні з беконом, Тедді рушив на вокзал, де й почалася його нескінченна подорож до Кінгс-Кросс. Ненсі чекала на платформі, і це справді виглядало романтично, чи бодай схоже на фільми і романи (хоча передусім йому спала на думку «Анна Кареніна»). Лише побачивши її сповнене нетерпіння обличчя, він збагнув, що забув, як вона виглядає. У нього не було її фото, треба це виправити. Вона обійняла його і сказала:

— Милий, я так скучила. А ти пса завів! Ти не казав!

— Так, це Щасливчик, — пса він завів уже давно, мабуть, просто забув їй сказати.

Вона присіла й почала туркотіти над псом. Може, навіть більше, ніж над Тедді. Не те, щоб він був проти.

Він думав, що вони лишаться в Лондоні, але Ненсі сказала, що «добре було б вирватися» на вечір (вона хотіла забути про війну), тож вони перейшли на інший вокзал і сіли на потяг до узбережжя. Вона забронювала кімнату у великому готелі («у менших господині задають забагато питань») і принесла обручку («з універмагу»). У готелі, як виявилось, було напхано напхано офіцерів воєнно-морського флоту з дружинами, хоча на очі траплялися

здебільшого прикуті до суші жінки, а офіцери ошивалися деінде — хто зна, чим ті займалися на суші. Тедді був пекуче свідомий того, що форма повітряних сил виділяється на цьому тлі.

Дружина якогось офіцера підійшла до нього, коли він чекав у барі на Ненсі, торкнулася його руки і сказала:

— Я просто хотіла сказати, що ви, хлопці, потрудилися на славу. На флоті світ клином не зіштовся, хай би що вони казали.

Тедді не переоцінював флот — на його думку, саме бомбардувальники завдали ворогові найбільше збитків на його території, — але всміхнувся, гречно кивнув і подякував. Тиск на руці посилювався, війнуло запахом гарденій. Вона вийняла портсигар і запропонувала йому цигарку — Ненсі, прегарна у блідо-блакитному, з'явилася саме тоді, коли вона нахилилася прикурити від його запальнички, і тоді дружина офіцера вигукнула:

— О, то це ваша дружина? Вам так пощастило! А я просто підкурюю, — додала вона й доволі делікатно відійшла.

— Молодець, — розсміялася Ненсі. — Порятувала ситуацію.

— Ти про що?

— Милий, не будь таким наївним, ти ж розумів, чого вона хоче?

— Чого?

— Тебе, звичайно.

Так, звичайно, він це знав — цікаво, що сталося б, якби він був сам. Мабуть, він із нею переспав би. Його раз у раз дивувало, наскільки прямолінійніші жінки стали за час війни, а він у такому стані був їм легкою здобиччю. У неї були гарні плечі й відвага, мовби вона знала собі ціну.

— Вона б тебе живцем з'їла, — сказала Ненсі. А вона, як він зауважив, припускала, що йому це не сподобалося б. Чи що він не дав би собі з такою ради. — Мені джін, будь ласка.

— Прегарно виглядаєш, — сказав Тедді.

— Спасибі, мосьпане. Ти також.

*

Ненсі права, неохоче зізнався він собі, — вирватися з міста справді приємно. Він прокинувся рано, рука затерпла під вагою Ненсі. Постіль пахнула її конваліями, безпечнішими, ніж солодкава гарденія.

Мабуть, розбудили його чайки. Вони жахливо галасували, але їхня жвависть йому подобалася. Він раптом збагнув, що відколи почалася війна, був прикутий до суші (перельоти над темним Північним морем не рахуються). Світло тут також інше, це ясно вже з тих промінців, що пробивалися у щілину в презетових завісах. Кімната у них непогана. Вікна виходили на балкон із кованими поручнями й море. Ненсі сказала, що віддала за цю кімнату «все золото корони» — та й то, вони її отримали тільки тому, що якийсь контр-адмірал ночував деінде. Вона добре зналася на флотських чинах — значно краще, ніж Тедді, який, як усі пілоти, ставився до інших родів військ із легкою зневагою. Мабуть, працює над шифруванням для флоту, — вирішив він.

Чутливий до кожного його подиху пес і собі прокинувся. Вони намостили йому кубельце із запасної ковдри, знайденої у шафі, в шухляді, яку витягли з туалетного столика.

— Овва, — сказала Ненсі, — та йому там зручніше, ніж нам на ліжку.

Хай би як абсурдно це звучало, Тедді соромився займатися з Ненсі коханням при собаці. Він боявся, що пес розгублено чи тривожно спостерігатиме за ними, проте коли він «в процесі» поглянув на шухляду («Усе гаразд, милий?» — спитала Ненсі), пес мирно спав. Не лізти, куди не слід — теж чеснота.

Добре вимощена шухляда і справді, мабуть, була зручніша за комкуватий, напханий кінським волосом матрац контр-адмірала, не набагато м'якший за «сухарики», які видавали Королівські повітряні сили. Прокинувся Тедді таким зацікавленим і нещасним, мов дев'ять годин просидів у «Галіфаксі». Ненсі, знов-таки, права — вона взагалі рідко помилялася: до уваги офіцерської дружини він вчора був неготовий. Він надто стомлений, щоб дати раду її павучим чарам.

Тедді виплутався з покривал і безгучно опустив ноги на підлогу, перш ніж Щасливчик устиг заскочити на ліжко й розбудити Ненсі (у казармі Тедді пускав пса на ліжко). Вони не закривали балконні двері на ніч, тож він прослизнув за завіси й вийшов на балкон, потягуючись і набираючи повні легені чистого повітря. Солоний присмак вітру приніс полегшу. Пес приєднався до нього — цікаво, що той думав про ці краєвиди?

— Це море, — нагадав Тедді собаці.

Дві ночі тому його новий літак, «К-Квіні», здійснив аварійну посадку в Карнабі. Карнабі — база при узбережжі з подовженою злітною смугою, що приймала всіх скалічених бідах, які ледве доволоклися додому через Північне море, а також тих, хто, як «К-Квіні», просто заблукав у імлі. Карнабі була обладнана «FIDO»[8] — Тедді вже не пам'ятав, що там значила ця аббревіатура, щось із туманом. Уздовж злітної смуги провели трубки з тисячами галонів пального, які запалювали на випадок туману, щоб загублені та зранені дісталися додому.

Коли він нарешті повернувся на власну базу, Тедді взявся розповідати псові про Карнабі — раптом тому цікаво. Тоді і зрозумів, що, можливо, в нього проблеми. Тепер він розсміявся, згадавши ту мить, і почував псові голову. Яка різниця? У цілого світу проблеми.

Балкон постраждав від морського повітря, крізь білу фарбу проступала іржа. Цілу країну треба ремонтувати. Цікаво, як скоро зміни стануть незворотні і Британія розсиплеться на іржу і порошок?

Він не почув тихого стуку у двері, коли їм принесли замовлений звечора ранковий чай, тож здивувався, коли Ненсі вийшла на балкон і подала йому чашку на блюдці. Вона була у зручній бавовняній піжамі – «не як на медовий місяць».

– А у нас що, медовий місяць? – спитав Тедді, сьорбаючи чай, який вже почав холонути на ранковому повітрі.

– Ні, але ж міг би в нас бути медовий місяць? Спершу, звісно, треба було б побратися. То що, може поберемось?

– Що, зараз? – перепитав Тедді, питання вивело його з рівноваги. Якоїсь миті йому здавалося, що, може, вона приготувала йому сюрприз і отримала дозвіл на шлюб у місцевій церкві – і зараз до кімнати увірветься натовп Тоддів і Шоукроссів, щоб їх привітати.

Йому згадався Вік Беннетт, який так і не дожив до свого весілля – а то вони гульнули б, попри стан Лілліан. Він почувався винним за те, що більше не зв'язувався з його родиною й нічого не знав про Вікову дитину. Про Едварда. Чи, може, про доньку. Лілліан і дитина житимуть собі далі, а ось спогади про Віка поволі стиратимуться, доки не настане день, коли ніхто вже його не пам'ятатиме. «Він писав, що кращого чоловіка він ніколи не зустрічав». Якби ж то Вік пожив довше, подумав Тедді – зустрів би багатьох значно кращих людей.

– Та ні, не зараз, а після війни.

О, після... – подумав Тедді. Така от вишукана брехня.

– Так, – сказав він, – звичайно, поберемося. То що, тепер ми заручені? Хочеш, стану на коліна?

Він поставив чашку і блюдце на балкон, став на коліна (пес з інтересом спостерігав) і сказав:

– Ненсі Роберто Шоукросс, чи можна попросити вашої руки? (Так же треба казати?).

– Залюбки.

– Тепер треба купити обручки?

Вона задерла палець:

– Поки що і це згодиться, а принагідно купиш мені діамант.

Так вони і побралися з обручками з універмагу. «Вона мені дорога, як пам'ять», – сказала Ненсі, коли він вдягнув ту їй на палець у Челсі після війни.

Весілля було скромне, згодом Тедді подумував, що, може, варто було влаштувати пишніше святкування. Урсула і Бея стали їм і гостями, і друзями, і свідками. Урсула привела Щасливчика з червоною стьожкою на нашійнику:

— А ось і твій дружба, Тедді.

Вони так і не замінили обручки з універмагу на щось дорожче, хоча дешевий сплав часом лишав на пальці Ненсі негарне чорне кільце. Утім, Тедді купив їй перстеника з діамантом, нехай і маленьким, коли народилася Віола.

★

— То ми заручені, — сказала Ненсі, коли вони під руку походжали пляжем після сніданку. Вони здолали смугу гальки й протитанкових їжаків, щоб дістатися грубого бурого піску при воді, який проступив із відпливом. Пес хлюпався у хвилях. Інколи Тедді кидав йому камінця, але той був надто захоплений новим для нього морем, щоб відволікатися на буденні собачі розваги і приносити камінця назад.

— То ми заручилися, — і далі радісно повторювала Ненсі. — Це так архаїчно. Яке походження цього слова?

— Мабуть, від рук, рукостискання, — сказав Тедді, не зводячи погляду із пса.

— Звісно, звучить схоже на правду, — вона стисла йому руку, а Тедді згадав вчорашню офіцерську дружину.

Ненсі посміхнулася йому і спитала:

— Ти щасливий, милий?

— Так.

Тоді він уже поняття не мав, що взагалі значить це слово, але раз вона хотіла, щоб він задекларував свою втіху, то без проблем. («Помилкою було б, — сказала Сильвія, — прирівнювати любов до щастя»).

— Я хотів тобі розповісти, — він нарешті здався і вирішив подарувати Ненсі анекдот про «Галіфакси», у якому відмовив їй учора, — сидів я у їдальні на тому тижні, в карти грав. Тієї ночі в нас мав бути виліт, на Вупперталь, то по обіді завжди все стихає, коли ти вже перевіриш все перед польотом і просто чекаєш на інструкції... — він відчув, як її рука обм'якає. Він би радо вислуховував її розповіді з життя, якби вона ними ділилася. — Мені продовжувати?

— Звісно.

— Ну, а тоді я почув двигун літака — у цьому нема нічого дивного, аж раптом Сенді Ворзінгтон, навігатор мій, просовує голову в двері офіцерського клубу та й каже: «Ходи, Теде, тут новий "Галіфакс" — "Марк III». Він значно кращий, хвіст геть інший, — Ненсі нашорошила вуха, як уважна учениця, рада запам'ятовувати нудні факти. — Але річ не в тім, хоча мені й це важливо, бо це порятує багато життів. Хай там як, я позичив велосипеда і помчав до злітної смуги — їдальня звідти далеко, база велика... — Ненсі підняла гілку, яку хвилі викинули на берег, і жбурнула в море — пес мить повагався, чи варто її витягувати, але врешті не став. А Тедді вів далі: — А літак саме котився вздовж паркану по периметру до місця зупинки. І ти не повіриш, хто прилетів!

— Герті?

Нарешті він привернув її увагу.

— Так, Герті. Ото була несподіванка.

Старша сестра Ненсі була у допоміжному повітряному транспорті, переганяла літаки між базами, заводами й ремонтними частинами. Вона отримала посвідку пілота ще до війни — Тедді їй шалено заздирив. Чоловіки з ескадрильї Тедді дуже поважали дівчат («жінок», — виправила Герті) з допоміжного повітряного транспорту, хоча не завжди в тому зізнавалися. Вони літали на чому випаде — на «Ланках», на «Москітах», на «Спітфайрах», навіть на американській «Летючій фортеці», яка збила б з пантелику більшість пілотів.

— Думаю, це твій, — сказав командуючий офіцер до Тедді, коли вони з Герті милувалися новим літаком.

— Мій? — перепитав Тедді.

— Ну, ти ж у нас командир ескадрильї, то, думаю, хай у тебе буде найкращий літак.

— Літає він добре, — докинула Герті. Так «К-Квіні» і стала його літаком.

Герті зустріли як почесного офіцера й запросили на чай до офіцерської їдальні («І булочки! Чудово!» — хоча булочки якраз були поганенькі). Так склалося, що їй навіть не довелося повертатися потягом: на базі був літак, який потрібно було доправити до ремонтної частини, щоб вирівняти покручений фюзеляж. Літак не розрахований на такі різкі рухи, як у штопорі (та й він сам теж на таке не розрахований, — часто думав Тедді). Протягом свого короткого візиту Герті не причарувала нікого, крім, може, командуючого офіцера, який зауважив, що в неї «нерви, як троси» — вона, як і Вінні, була прямолінійна й не дуже гарна. Тедді уклав рейтинг привабливості дівчат («жінок») Шоукросс — підозрював, що всі цим грішили, — від найменш миловидої Вінні до Ненсі та неземної Беї. У душі він вірив, що Бея з них найпривабливіша, але відданість Ненсі не дозволяла йому так думати. Коли вони були молодші, Г'ю якось сказав: «Кожна дівчинка у Шоукроссів менша і гарніша за попередню». Міллі, середульшу, ця теза найбільше роздратовувала б.

Прощалися з Герті гречно, почасти із вдячності за довгоочікувану нову «галіфашку», а почасти через її зв'язки з Тедді — «вона мені як своячка» (якщо буде якесь «потім», то таки стане йому своячкою). Вони зібралися групкою біля будки управління, щоб її провести, і махали їй так, мовби вона летіла у рейд на Ессен, а не доправити «Галіфакс» на ремонтну частину в Йорку. Вона на прощання помахала їм крилами і з ревом зникла у блакиті. Тедді нею пишався.

— Сто років її не бачила, — сказала Ненсі.

— Та ти нікого сто років не бачила.

— Не з власної волі, — відповіла вона трохи ображено. Він був до неї несправедливий, звісно: війна й на ній позначилася. Він міцніше стис її руку й посвистів псові.

— Ходімо, куплю тобі бутерброд на станції. У нас ще купа часу до потяга.

— Ото вже знаєш, як побалувати дівчину, — сказала Ненсі, знову в доброму гуморі.

Пес не повернувся на свист. Тедді роззирнувся пляжем, у грудях у нього здіймалася хвиля паніки. Пес завжди прибігав на свист. Море виглядало спокійним, але пес був маленький — може, наплавався і стомився, чи потрапив у підступну течію, чи заплутався у рибальських сітях. Йому згадався Вік Беннетт, який зник у хвилях. «Що ж, щастя вам». Ненсі металася пляжем, гукаючи пса. Він знав, що у пса гостре, незнане звірине чуття. Наземна команда розказувала, що Щасливчик чекав із ними на повернення Тедді й задовго до людей розумів, що літак наближається до бази. А якщо вони затримувалися чи здійснювали аварійну посадку деінде, пес спокійно чекав на своєму місці. Коли Тедді врешті не повернувся й потрапив у німецький полон, пес не сходив із місця кілька днів, а тільки вперто вдивлявся у небо.

Нарешті пса віддали Урсулі, і, повернувшись, Тедді вже не став його забирати, хоча й хотів. Врешті, у нього була Ненсі, а в сестри не було нікого, й вона любила того собацюру майже так само сильно, як і він.

Якийсь час тому пес заліз у «К-Квіні» і зачаївся. Вони так і не зрозуміли, як. Інколи він виїжджав із ними вантажівкою до злітної смуги, але того разу ніхто не міг пригадати, щоб бачив його по дорозі — вони зрозуміли, що він на борту, допіру коли дісталися до місця збору над Горнсі, а він винувато виповз з-під сидіння, де ховався.

— Отакої, — озвався у переговорному пристрої радист Боб Бут. — У нас тут маленький другий пілот.

Проблема навіть не в тому, що це суперечило всім правилам, — краще б вони взяли дівчину з допоміжних сил. Проблема в тому, що вони були на висоті у майже два кілометри й Тедді щойно наказав усім надягнути кисневі маски. Пес уже похитувався, хоча, може, це тому, що він був у велетенському бомбардувальнику на чотири двигуни, який намагався набрати робочу висоту над Північним морем.

Тедді раптом згадав, як Мак співав «Бугі Вугі» при поверненні з Турина. Навряд чи Щасливчик спромігся б на такі вибрики, проте брак кисню мав однакові наслідки що для людей, що для собак — у цьому сумнівів не було.

Може, псові було просто цікаво, куди це вони дівалися, коли залазили у металеву потвору. Може, керувався відданістю Тедді чи хотів випробувати свою псячу відвагу. Хто зна, що він там собі думав?

Усі, крім кулеметників, по черзі давали псові подихати зі своєї маски — цей досвід нікого не потішив.

— Це кисень, — пояснив Тедді Щасливчикові, примостивши власну маску йому на мордочку.

На щастя, це був короткий виліт — скидали бомби біля узбережжя Данії, а не летіли аж на Велике місто. Коли вони спокійно приземлилися, Тедді потай виніс пса з літака, сховавши під куртку.

Після того Тедді не забував запасну кисневу маску, щоб якщо їм трапиться ще якийсь знайда, його можна було підключити до кисню. Хоча хто у здоровому глузді стане ховатися в бомбардувальнику?

★

Коли він обернувся, пес з'явився, мов з-під землі, — мчав пляжем, захеканий, але нездатний пояснити, які пригоди його спіткали.

Возз'єднавшись, вони побрели далі уздовж пірсу, доки їх не перепинив фотограф — вони погодилися, щоб він їх сфотографував. Тедді йому заплатив і записав адресу своєї бази; коли повернувся за шість днів, фотографія, про яку він встиг благополучно забути, вже на нього чекала. Світлина вийшла гарна, він навіть думав наробити копій — наприклад, для Ненсі, — але так і не зібрався. Він, звичайно, був у формі, а Ненсі — у літній сукенці й гарненькому солом'яному капелюшку, дешеву обручку не видно. Вони посміхалися, мовби не було у них жодних клопотів. З ними був Щасливчик, який виглядав задоволеним собою.

Тедді поклав фотографію до кишені бойової форми, обіч срібного зайчика. Вона пережила війну і табори, а потім її недбало кинули у коробку з сувенірами й нагородами. «Objets de vertu», — протягла Берті, передивляючись вміст коробки, коли він вже переїхав до «Феннінг-Корту». Її завжди цікавила Ненсі — бабуся, з якою їй не судилося познайомитися.

— О, собака! — вигукнула вона, причарована радісним псячим писком.

(— Це Щасливчик, — чуло пояснив Тедді. Пес помер більше сорока років тому, але йому досі ставало гірко, коли він думав, що Щасливчика вже нема).

На фотографії була пляма — згори розповзлася брунатна смуга, і коли Берті спитала про неї, Тедді стенив плечами:

— Мабуть, чай.

Після першого строку Тедді перевели до частини бойової підготовки інструктором, але він попросився назад у бойову частину. «Господи, а це ще чому? — писала Урсула. — Ти ж міг би перебути кілька місяців у відносній безпеці до наступного строку». На думку Тедді, «відносна» — це саме те слово для частини бойової підготовки. Прибувши туди, він оглянув поля навколо бази й нарахував уламки щонайменше п'яти літаків, які ще не прибрали. Туди потрапляли побиті старі літаки, здебільшого списані, мовби шанси зеленого екіпажу й були недостатньо страшні без того. Тедді не став питати про долю екіпажів літаків, уламки яких валялися у полях. Він вирішив, що і знати про це не хоче.

«Що ж, — писав він сестрі, — мою роботу ще не завершено». І близько не завершено. У мур пожурили тисячі пташок, а він і не похитнувся. Він додав: «А ще я до дідька добрий пілот, тож, думаю, в рейді з мене більше користі на цій війні, ніж на базі з хлопчиками, які ще пороку не нюхали».

Він перечитав листа. Пояснення звучало раціонально. Він міг озвучити його сестрі, Ненсі, світові, хоча прикро, що йому ще й виправдовуватися треба, коли навколо вирує бій. Недарма ж саме він у їхній родині воїн? Хоча, можливо, ця шляхетна мантия перейде до Джиммі.

А правда полягала в тому, що нічого іншого йому не хотілося й не моглося. Його життя звелось до вильотів і бомбардування. Ось ким він став. Лише у «Галіфаксі» він почувався у своїй тарілці — у запаху бруду й бензину, старого поту, гуми, заліза й кисню. Він прагнув, щоб його заглушив рев моторів, він хотів, щоб холод, шум і змішаний із нудьгою адреналін стерли всі думки. Колись він думав, що архітектура війни сформує його особистість, а тепер зрозумів, що вона її стерла.

Тепер у нього був новий екіпаж — кулеметники Томмі й Олуф, один із Ньюкасла, другий — норвежець. У Четвертій групі було багатенько норвежців, хоча на свою ескадрилью їх не набралось, не те, що поляків. Зате вони були майже такі ж віддані справі, як кровожерливі поляки. Ці ніколи не здавалися. Вони жили днем, коли зможуть полетіти додому, до вільної Польщі. Звісно, не так склалося, як гадалося. Він не раз про них згадував, коли Польща простувала своїм непростим шляхом крізь ХХ століття.

Команда знову зібралася строката. Сенді Ворзінгтон, його навігатор, був із Нової Зеландії; бортмеханік Джеффрі Смітсон закінчив Кембридж. («Я — математик», — урочисто сказав він, мовби мова йшла про релігію). Тедді спитав, чи знайомий той із Ненсі, — виявилось, він про неї чув, це ж вона отримала премію імені Фоусетт? «Розумна дівчина», — сказав він. «Розумна жінка», — уточнив Тедді. Його радист Боб Бут був із Лідсу, а бомбардир...

— Здорово, кореш.

— А ти що тут забув? — спитав Тедді.

— Ну, викладаю я, значить, у частині бойової підготовки, аж чую — зірка наша Тед Тодд раніше повернувся до бойової частини, то я собі й думаю: не, ні чорта він без мене не налітає. Мене намагалася прибрати до рук австралійська ескадрилья, але я не пальцем роблений.

Поява Кіта вразила Тедді — із цілої давньої команди саме Кіт був йому найближчий, у них було багато спільного, про що вони не могли поговорити ні з ким іншим, але при зустрічі вони стрималися і обмежилися коротким мужнім рукопотисканням. Тедді спостерігав, як чоловіки з часом перестають контролювати емоції, а коли XX століття перевалило у XXI (й настали «нульові» — кострубата назва), вони, здається, втратили контроль над емоціями взагалі, а з ними й над здоровим глуздом. Футболісти і тенісисти рюмсали, як діти, а чоловіки на вулицях обнімалися й цілували інших чоловіків у щок.

— Господи, тату, — обурювалася Віола, — що в тебе взагалі в голові? Це що, британська непорушна верхня губа? Ти що, правда думаєш, що світ був кращий, коли чоловіки приховували свої почуття?

— Так.

Він досі інколи з жахом згадував, як розплакався на кухні в матері Віка Беннетта. Кому від того стало легше? Йому точно не стало. Коли померла Ненсі, він поплакав тихо і на самоті — йому здавалося, що навіть у жалобі не можна забувати про гідність.

— Думаю, в усьому винна Діана, — сказала Берті.

— Яка Діана?

— Ну, принцеса. Це ж вона зображала страждання як щось героїчне. А в твої часи все було навпаки.

Вони сиділи на вершечку горба Білий Кінь у Кілберні і їли бутерброди, які їм спакувала ласкава власниця готелю — чергова зупинка в їхньому прощальному турне.

«Його часи», — подумав Тедді. Мабуть, вони вже минули.

— Я застарий для цього світу, — сказав він.

— Я також, — сказала Берті.

*

Ненсі змогла відпроситися лише на одну ніч, тож вони попрощалися на платформі за неповні 24 години по тому, як зустрілися на сусідній. Він думав, що вони проведуть більше часу разом, тож махав їй на прощання із сумом, але шойно потяг від'їхав, Тедді зрозумів, що, ймовірно, ці емоції — це почуття вини за відчуту полегшу.

*

Під час відгулу Кіт також приїхав до Лондона, де вони зустрілися і провели веселий, хоча й платонічний вечір з Беєю і її подругою Генні, біженкою, у «Квагліно». Усі вони добряче напилися, Кіт що є сили залицявся до обох дівчат одночасно. Генні була гарненька, але не купилася на його залицяння, а Бея була «зайнята» – заручена з лікарем; попри це, вони обидві були до Кіта дуже ласкаві. Тедді так і не зустрів Беїного лікаря: той брав участь у висадці в Нормандії й загинув на плацдармі «Голд», тож після війни вона побралася з хірургом.

Бея працювала у ВВС, де готувала й писала сценарії, а Генні перекладала для якоїсь урядової контори з дивною назвою. Під час Блітцу Бея крутилася у світі медицини, бо влаштувалася в морг, де складала людські рештки в мозаїку. Якимось так вийшло, що її мистецька освіта стала у пригоді. «Мабуть, це через знання анатомії», – пояснювала вона. Навіть у Тедді, який уже звик до вигляду понівечених тіл, мабуть, не стало б нервів на таку роботу. Пізніше, вже за іншої доби терору, Тедді читав про бомби у парках, клубах, хмарочосах і літаках, про розірвані чи розкидані тіла й намагався уявити, чи збирає їх хтось докупити. Сильвія завжди казала, що наука – це пошук нових способів убивати один одного, і з плином років він дедалі частіше схилявся до думки, що вона мала рацію (мовби війна не подарувала йому достатньо доказів).

Він танцював із Генні – вона була якраз правильного зросту й пахнула «Soir de Paris»: сказала, що парфуми їй «хтось» привіз із Франції, через що Тедді дійшов висновку, що вона – завсідник втаємничених кіл. (А чи лишилися в його колі спілкування жінки, що до таких кіл не належали?) На ній були смарагдові сережки, й вона розреготалася, коли він їх похвалив:

– Звичайно, штучні! Я що, схожа на дівчину, у якої стане грошей на смарагди?

Її родина лишилася в Німеччині, і вона хотіла, щоб «кожен-кожнісінький нацист» загинув у страшних муках. Воно й не дивно, – подумав Тедді.

Вони домовилися зустрітися наступного вечора й подивилися «Миш'як і старе мереживо» – усі зійшлися на тому, що це чудова протиотрута до війни.

Після війни Бея розповіла Тедді, що Генні працювала на Управління спеціальних операцій і її десантували до Франції після висадки в Нормандії. Урсула і Бея зробили все, аби з'ясувати, що з нею сталося («бо більше нікого в неї не лишилося»). Її спіткала традиційна страшна доля.

Виявилося, смарагдові сережки були не штучні, а справжні, французькі, доби зламу століть, дуже гарні, – належали її матері, яка походила з Франції. («А ще в мені є угорська кров і, звісно, німецька, навіть трохи румунської. Такий європейський покруч!»). Сережки постали в ювелірному ательє в Марі у 1899 році і, як то буває з речами, пережили тих, хто їх

носив. Генні лишила їх Беї «на зберігання». («Може, мене кілька тижнів не буде»).

— Думаю, вона знала, що не повернеться, — сказала Бея.

Бея перед смертю передала їх Тедді, бо він був єдиною іншою людиною в світі, хто ще пам'ятав Генні, а отже, Берті вдягнула їх на весілля — до якого, на жаль, Тедді не дожив. Вона вийшла заміж узимку — за чоловіка, з яким випадково познайомилася на Вестмінстерському мосту, — у саксонській церкві у Котсволді. На ній було стародавнє мереживо, в руках — букетик підсніжників. Після тривалих суперечок вона дозволила Віолі вести її під вінець. Усе пройшло бездоганно.

*

Наступного дня, у неділю, Кіт і Тедді сіли на ранковий потяг до Лисячого закута — Сильвія запросила їх на обід і сильно клопоталася. Кіт прийняв запрошення охоче — він там уже бував, Сильвія його причарувала. А ще він знав, скільки всього у неї в комірчині. Урсула відмовилася до них приєднатися.

— Не буду конкурувати з матір'ю за тебе, — сказала вона і недобре розсміялася.

Тедді завів Кіта у Галки, де познайомив із місіс Шоукросс — та була завжди рада, може, більше, ніж Сильвія, познайомитися з членами екіпажу Тедді, які приїздили до Лисячого закута. Він розповів їй, що бачився з Герті, на що та відповіла:

— Як цікаво, я так за неї хвилююся. Весь час згадую про Емі Джонсон, ти ж розумієш.

Міллі «тимчасово» повернулася додому й безсовісно фліртувала з Кітом.

— Її треба тримати під сімома замками, — засміявся Тедді, коли вони нарешті вирвалися з її пазурів.

— Не в моєму смаку, — відповів Кіт. Він досі зачудовано згадував про Генні, Беїну подругу. — Але ж таку не забереш із собою на ферму.

Кіт не сумнівався, що повернеться до Австралії, і Тедді заспокоювала його певність.

— Ти ж знаєш, що вона єврейка? — спитав Кіт.

— Так.

— Це перша єврейка, яку я зустрів, — додав Кіт, мовби вражений цим фактом. («Євреєчка», — сказала б Сильвія). І раптом продовжив,

несподівано розкривши романтичну сторону своєї натури: — Приємно, мабуть, закохуватися. Дослухатися до поклику свого серця, все таке.

— Агов, спокійно, ти говориш, як кінозірка (чи як жінка), — урвав його Тедді.

За кілька місяців Тедді й собі «закохався». Він послухав поклик серця, і воно завело його у глухий кут, але йому було байдуже.

*

Романтична інтермедія.

Джулія. Висока і яснокоса — зазвичай Тедді такі не приваблювали.

— Природна блондинка, — наголосила вона.

— Я раніше не зустрічав природних блондинок, — сказав Тедді.

— Ну, тепер зустрів, — розсміялася вона. Сміючись, вона закидала голову назад — це могло б виглядати вульгарно, але насправді лише додавало їй чару. Вона була не з тих жінок, що прикривають рот, коли сміються, але на те в неї й були гарні, світлі, перлисті зуби. («Добрі гени, — пояснила вона, — і добрий стоматолог»). Сміялася вона багато.

Вона свого часу вчилася зі Стеллою, і та порадила Тедді «дати Джулії знати», коли він буде у Лондоні — так Стелла виявила альтруїзм.

— Ти тільки в неї не закохуйся, — попередила вона, набиваючи подрузі ціну. — Вона й не таким розбивала серця.

Ніби Стелла була знайома з «не такими».

Тедді боявся померти, так і не закохавшись, а що він чекав на смерть будь-якої миті, то, мабуть, примусив Купідона подарувати йому романтичний досвід. Він був до цього готовий.

Джулія була у Жіночому допоміжному територіальному корпусі — працювала на автостанції у центрі Лондона, водила армійські вантажівки. Вона була весь час у пальному й мазуті, завжди з брудними нігтями. Хай там як, вона завжди привертала увагу. Це було так само природно, як її біляве волосся. Вона була з тих дівчат, для яких завжди знаходилися найкращі столики в ресторані та найкращі місця у театрі, з тих, кому багато дарували. Було у ній щось чарівливе, якась магія, що приворожувала людей. Тедді вона приворожила. Аж на тиждень.

Вона «вициганила» відпустку після їхньої першої вечери.

І першої проведеної разом ночі. («А чого чекати, любчику?» — спитала вона, розстібаючи на собі форму). Вона була з тих дівчат, які вміли

вициганити відпустку. «Мій таточко всіх знає». Таточко був «радником в уряді», хай би що це значило, але своїй безцінній доньці-одиначці дозволяв усе. Їй було двадцять два, вже не маленька. А матуся її померла. «Дуже сумно».

У Джулії «гроші кури не клюють» – таточко ще й лорд. Тедді вчився із синами багатьох лордів, тож її походження його не відлякнуло, хоча величезний маєток біля Ріджентс-парку – «лондонська садиба» – таки вражав. У них були «спадкові руїни» у Нортгемптонширі й «хатинка» в Ірландії. «А, і квартира в Парижі, де зараз оселився якийсь огидний Gauleiter». Таточко з'їхав з маєтку й осів десь у Вестмінстері, а у Джулії була квартира на вулиці Петті-Франс, у центрі.

На час війни маєток у Лондоні закрили. Усе просто покидали, як було, накривши простирадлами, щоб не припадало пилом. Зі стелі звисали величезні канделябри у чохлах, як невміло загорнуті подарунки. Безцінні полотна позакривали, мовби дім у жалобі. На меблі накинули чохли і старі простирадла (а почасти й не дуже старі). Під стьоганою ковдрою Тедді знайшов диван у стилі Людовика XV, під простиню – комод роботи Буля у стилі Людовика XIV, під пуховою ковдрою – письмовий стіл, який, виявляється, колись належав Марії-Антуанетті. Під кухонним рушником знайшлося полотно пензля Гейнсборо. Він переймався за їхню безпеку:

– Ти за них не боїшся?

– А чого тут боятися? (У її словнику не було слова «страх», вона була безтурботна до ідіотизму, що його і приваблювало).

– Що хтось їх украде чи що їх знищить вибухом?

Джулія стонула плечима:

– У нас такого добра багато.

Він припіднімав покривало з маленького полотна Рембрандта щоразу, як проминав його на сходах. А ніхто навіть не помітить, якщо воно зникне, – подумав він. Безтурботні люди взагалі не заслуговували на такі багатства. Якби він поцупив Рембрандта, його життя пішло б геть інакше. По-перше, він став би злодієм. Це вже геть інша історія.

У них було кілька робіт Рубенса, ван Дейк, у приймальні – Берніні, а яких там тільки не було скарбів італійського Ренесансу! Але його серце належало маленькому Рембрандтові. Він міг би пограбувати цей дім. Під урною біля парадного входу лежав ключ. Коли він став картати Джулію за недбальство, вона розсміялася:

– Але ж це дуже важка урна. (Справді важка).

– Забирай, як хочеш, любчику, – сказала Джулія, помітивши, як він дивиться на Рембрандта. – Якийсь він старенький і тьмянний.

– Спасибі, але ні.

Просто-таки взірець стійкості й моралі. Потім він не раз жалкував, що не привласнив те полотно. Ніхто не повірив би, що то справжній Рембрандт, — була б йому втіха на стіні у будиночку в передмісті. Треба було забирати. У лондонську садибу влучила Фау-2, Рембрандт загинув.

— Мистецтво хоч усе забирай, — сказала Джулія. — Боюся, я дуже поверхова.

Наскільки Тедді міг судити, люди, які казали про себе щось одне, зазвичай представляли протилежне, хоча Джулія справді була розпечена міщанка.

У квартиру на Петті-Франс вони не пішли. Натомість їхня романтична інтерлюдія відбулася у лондонському маєтку, а одну пам'ятну ніч, коли не заснули ні на мить, провели у номері в «Савої», який був їй завжди доступний. У підвалі лондонського маєтку були «літри» шампанського, тож вони тиждень пили і кохалися на безцінних стародавніх меблях. Тедді раптом зрозумів, що Джулія, ймовірно, ціле життя саме так і жила.

У неї було досконале тіло, як у грецької скульптури. Він міг би уявити її байдужою незворушною богинею, що прирікає якогось бідолашного Актеона на смерть у зубах гончаків. От Ненсі у жорстокому світі олімпійців не прижилася б — вона була радісним поганським божеством.

— А хто така Ненсі?

— Наречена моя.

— Ой, любчику, це так мило!

Її відповідь змусила його відсахнутися. Трохи ревнощів додали б цій історії пікантності. Власне, це й було виключно історією — його серце лишилося незворушне. Він грався в романтику. Це було після Гамбурга, після Бетховена, після смерті Кіта, незадовго до Нюрнберга, коли йому було байдуже майже до всього, й особливо до прегарних дурненьких білявок. Але він був їй вдячний за нестримний пристрасний секс («брудний», — як сказала Джулія): коли він згодом повернувся до буденного життя з садом і городом, то бодай міг згадати, що це таке — трахатися не думаючи ні про що. Це слово йому не подобалося, але інакше Джулію не описати.

Коли він прийшов до лондонського маєтку в останній день відпустки, то не знайшов під урною ключа — там була лише записка: «Любчику, було дуже приємно, ще побачимося. Цілую, Дж.». Прикро, що його отак не пустили на поріг — він уже почав там почуватися як удома.

Незабаром по тому Джулію приписали до бази техніки, і вона була серед сімнадцяти загиблих, коли випадково вибухнув склад бомб. Тедді тоді вже був у таборі військовополонених — він довідався про її смерть допіру за багато років, коли у власній газеті прочитав про смерть її батька («Задіяний у секс-скандалі пер кинувся з даху»).

Він уявив, як розлітається, мов уламки античної статуї, понівечене досконале біле тіло. Це були старі новини, застарі, щоб переживати, — Ненсі тільки починала шлях хворобою. Про лондонський маєток він теж довідався допіру з тієї ж статті («Під час війни втрачено безліч

безцінних витворів мистецтва»). За маленьким Рембрандтом він шкодував більше, ніж за Джулією, про яку вже давно не згадував.

Але це все було в майбутньому. А зараз він повернувся з Галок із Кітом і виявив, що у вітальні Лисячого закута зібрався натовп гостей. Сильвія запросила на обід людей, яких Тедді ніколи не бачив і які його не дуже й цікавили.

Там був пишномовний радник муніципалітету з дружиною й адвокат, який описав себе як «старосвітського старого парубка» і, здається, набивався Сильвії в кавалери. Була там підстаркувата вдова, яка весь час скаржилася, особливо на те, як війна ускладнила їй життя, — і, нарешті, «чоловік божий», як його описала Сильвія. Це був не просто собі священик, а цілий єпископ — священослужитель вищого сорту. Він був якийсь єлейний, що Тедді й не здивувало.

Вони саме пили херес із крихітних чарочок (і чоловіки теж), коли Сильвія сказала Кітові й Тедді:

— Ви мабуть, хотіли пива?

— Я б не відмовився, місіс Ті, — сказав Кіт тоном доброзичливого австралійця.

Сильвія, здається, зібрала героїв банальної комедії. Зазвичай їй не ставало терпцю на таке міщанське товариство, тож Тедді не міг збагнути, чого це вона раптом вирішила збагатити своє коло знайомств достойниками місцевої парафії. Він запідозрив, що мати просто хотіла ним похизуватися, допіру тоді, коли вона почала тицяти цим самим достойникам у його медалі й вихваляти його «героїчний чин», хоча він їй майже нічого не розказував про свої «чини», і героїчні, й не дуже. Він не знайшовся, що сказати, коли вони попросили розповісти про «відважні подвиги», тож це Кіт врешті розважав їх комічними розповідями про їхні вилазки, так що війна перетворилася на низку зухвалих авантур, подібних до пригод Августя.

— Та все ж, — перебив старий парубок, який прагнув чогось брутальнішого, — війна — це вам не тільки гульки. Ви ж бомбардуєте фріців.

— Так, честь вам і хвала, — помпезно сказав радник муніципалітету. — Ви всипали їм перцю. Гамбург — це великий успіх Королівських повітряних сил, правда ж?

— Молодці, хлопці, — докинув єпископ, піднявши чарку, як для тосту. — Тепер розбобіть решту.

Що, всіх? — подумав Тедді.

«Мушу тебе попередити, — писала Урсула, — що свиню закололи». У Лисячому закуті з'явилося кругленьке рожеве поросся, Тедді бачив його кілька разів. Свиня йому подобалася. Вона була без претензій, тихо собі трюхикала й нюшила в абияк сколоченій загорожі, вдячна за будь-які об'їдки. Тепер, виявляється, бідаха переробили на бекон, сосиски, шинку та інші продукти,

на які свиням судилося перетворитися, коли їхня історія добігає кінця. Підприємлива Сильвія свого не прогавить.

Запропоноване меню виглядало так: свиняча ніжка, запечена з овочами з саду та яблучним соусом із торішніх яблук, і пудинг, яким вони завдячували натрудженим курам. Тедді мимоволі згадувалася свиня, ще жива, ще при чотирьох міцних ногах.

— Усе своє, з Лисячого закута, — гордо повідомила Сильвія, — від свинини на столі до яблук і варення в пудингу.

Може, вона хизувалася тим, як веде господарство, перед старим парубком. Чи перед єпископом. Тедді не міг уявити, щоб мати знову вийшла заміж. Вона рішучим самовдоволеним кроком увійшла до середнього віку й тішилася тим, що тепер може настояти на своєму.

— Цей запах піднімає дух, — сказав єпископ, пригнувшись до печеної свинини своїм витонченим єпископським носом.

— Ви молодчина, що так все тут облаштували, моя люба, — сказав Сильвії правник, допиваючи херес і з надією роззираючись у пошуках карафки.

— Жінкам, які тримають домашній фронт, час медалі давати, — пробурчала дружина муніципального радника, — за нашу винахідливість, як не за те, скільки ми всього мусимо терпіти.

Від цієї зауваги підстаркувата вдова знову розбурчалася («О, скільки ми терпимо! І не кажіть»).

Тедді стало жарко і неспокійно.

— Перепрошую, — сказав він, відставляючи кухоль пива.

— Усе гаразд, друже? — спитав Кіт, коли він проштовхнувся повз нього.

— Просто хочу подихати свіжим повітрям.

— Покурити пішов, — він почув, як Кіт пояснює іншим його відсутність.

Тедді посвистів псові, який чекав надворі, зосереджено розглядаючи курей (у дротяній в'язниці ті були в безпеці). Слухняний до останнього Щасливчик рушив за Тедді алеєю.

Пес прослизнув під ворітьми молочної ферми і, приголомшений, завмер, побачивши корів.

— Це корови, — повідомив Тедді і додав, коли пес розгавкався: — Вони тебе не скривдять.

Пес був нервовий і зухвалий — таке поєднання непокоїло незворушних корів, тож Тедді забрав Щасливчика від гріха подалі.

★

Гамбург-бо справді був «великим успіхом», – подумав він. Над Північним морем стояла ідеальна льотна погода, а німці заглушили не ту систему радіонавігації, тож навігаторам навіть вдалося точно визначити координати цілі. (Давай поговоримо про щось цікавіше за механіку бомбардування).

Після довгої подорожі над неозорою питьмою Північного моря узбережжя Німеччини принесло полегшу – їхні пастирі із загонів, що прокладали маршрут, скидали перед ними маркери, золоті свічки, які вишукано вигравали і скрапували на землю, вказуючи їм ті тісні ворота, збираючи і штовхаючи їх до тієї вузької дороги, де мають скинути бомби. В інструктажі їм наголосили, що потік бомбардувальників мусить бути густий, і то не лише для точності бомбардування, а й для того, щоб «Віндоу», яке вони використовували вперше, захистило чимбільше літаків. Щодо загадкового «Віндоу» був певний скепсис – на інструктажі могло здатися, що їхні мудрагелі Святий Грааль винайшли, – але пост фактум екіпажі лишилися шалено задоволені. «Віндоу», така собі алюмінієва стружка, стала новою «таємною зброєю».

Частину літаків уже обладнали спеціальними відсіками, проте «К-Квіні», як і більшість, скидала «Віндоу» з люків для сигнальних ракет. Робота була така, що ворогу не побажаєш, – Тедді послав до мерзлого фюзеляжу невдоволеного Кіта, який, навантажений переносним балоном кисню, ліхтариком і секундоміром, мав сидіти над люком для сигнальних ракет, що 60 секунд знімати кнопку з громіздкого пакунка і скидати з літака чергову партію стружки. Але ж яка то краса – довгі сріблясті стрічки сипалися на землю і збивали з пантелику німецькі наземні радары, так що їхні винищувачі не могли зорієнтуватися і знайти бомбардувальники. Вони бачили, як безцільно розтинають небо промені прожекторів: блакитні головні промені безпорадно завмерли. Німецьким системам протиповітряної оборони ні у що було цілитися, тож, коли вони досягли міста, їх зустріли лише снаряди, послані вгору у сліпій надії, як феєрверки у ніч Гая Фокса. Вони дісталися до цілі без значних втрат.

А що за план! 2300 тон бомб і понад 350000 запалювальних боеприпасів за годину. Це світовий рекорд. Перші сигнальні вогні блиснули над містом фонтаном золота і багрянцю, а за ними сипнули прегарні зелені іскри, мов на чорному небі виблискують кунштовні феєрверки. До кольорових вогнів долучилися короткі яскраві спалахи бризантних зарядів і більші, довші вибухи двотонних «пиріжків» – запалювальні боеприпаси дощем лилися на місто у чарівливому білому мерехтінні.

План був такий: більші бомби позривають дахи, а від запалювальних боеприпасів почнеться пожежа, й будинки перетворяться на комини, де люто палахкотить вогонь. Таке завдання бомбардувальників – спалити все. Місто сухе, як хмиз, вологість майже нульова – ідеальні умови, щоб нарешті показати Гітлерові (й британському уряду), на що здатні британські бомбардувальники.

«К-Квіні» йшла у другій хвилі, за тими, хто прокладав шлях, і «Ланкастерами», які вже підпалили ціль.

Запалювальні боеприпаси сяяли і виблискували в повітрі, мов на Різдво. Повсюди ясніли вогні, хоч незабаром їх затягла темна пелена диму. Кіт вів їх до центру цього показу піротехніки («Лівіше, направо, ще трохи правіше...»), доки Тедді не почув «Бомби пішли» – й вони звернули додому, а ще чотири хвили бомбардувальників і далі, неспинені, тяглися до цілі.

Наступної ночі був рейд на Ессен (ще одне максимальне зусилля), а тоді їм дали украй потрібний відгул на 24 години: до справи взялися американці – два денні рейди на Гамбург один за одним, піддали вогню хмизу запалювальними боеприпасами й розвели нові заграви бризантними зарядами. Тедді було шкода американських льотчиків – ті літали щільним строєм при світлі дня і брали на себе основний удар німецької протиповітряної оборони. Кілька тижнів тому «К-Квіні» здійснила аварійну посадку на американській базі у Шіпдемі, де їх зустріли як рідних. Вони майже ніколи не перетиналися із союзниками, тож втішно було зустрітися з американською ескадрильєю – як сказав Томмі, їхній хлопець із Ньюкасла, ті «такі ж, як ми». Тільки там все новіше, блиск ще не встиг обтертися. Та й їжа значно, значно краща – «К-Квіні» повернулася на власну базу із стратегічним запасом шоколаду і цигарок, консервованих фруктів і найкращих побажань.

Протягом їхнього відгулу стояла добра погода, тож вони валялися на шезлонгах і винесли картярські столики надвір. Хтось організував на полі неподалік матч із крикету, гри грубої і веселої, а багато хто просто куняв, виснажений війною. Тедді й Кіт вирушили у довгу ліниву велосипедну вилазку з дівчатами із допоміжних сил, Щасливчик чвалав при них. Коли пес стомився, одна дівчина посадила його до кошичка на велосипеді, де він і сидів, як фігура на носі корабля, а його вуха майоріли на вітрі. «Як у кабіні пілота», – сказала дівчина. Звали її Едіт, і, попри репутацію чорної вдови, її мимоволі хотілося пожаліти. Останні три летуни, з якими вона зустрічалася, не повернулися з вильотів, тож тепер всі обходили її десятою дорогою. У мить зневіри Тедді хотів був із нею переспати й перевірити, що буде далі. Може, він так і зробить. Вона була до нього небайдужа, як і решта дівчат із допоміжних загонів.

Вони перекусили бутербродами з рибним паштетом і напилися води зі струмка – здавалося, не існує ніякого Третього Рейху, й Англія повернулася до свого зеленого і тихого життя.

*

Він поглянув на годинник. Третя. Мабуть, у Лисячому закуті вже доїли обід без нього, бодай він на це сподівався. Він і так уже надто надовго лишив Кіта у їхніх загребущих лапах.

Вони перетнули луку в розпалі літнього квіту — льон, дельфіній, жовтець, дикий мак, гвоздики і королиці — і рушили уздовж одного з неозорих пшеничних полів, які обробляв власник землі. Пшениця мерехтіла й колихалася на вітрі. Він не раз помагав тут збирати урожай, а потім обідав пивом і сиром з робітниками під палючим сонцем. Аж складно повірити, що колись життя було таке просте. Зараз воно згадувалося як романтична довоєнна ідилія — «Гей ви, женці в солом'яних брилях! Втомила вас робота на полях, — примусив Серпень добре потрудитись, та годі праці! Нумо веселитись!» — хоча, мабуть, робітникам було не до шекспірівської пасторалі: для них це був просто черговий етап сільськогосподарського року з його нескінченним тяжким гаруванням.

У пшениці розсипані маки, як краплі крові на золотому, й він подумав про інші поля іншої війни, батькової війни: всередині все стислося від спогаду про Г'ю. Якби ж то батько чекав на нього в Лисячому закуті з кухлем пива у саду чи чаркою віскі у бурчальні...

Пес зник у житах, лише чути захоплений гавкіт, цього разу вже не нервовий — мабуть, знайшов щось менш страшене, ніж корови, може, кролика, а може, полівку. Тедді посвистів, щоб пес знав, де він, і зумів вибратися з поля.

— Час вертатися, — сказав він, коли той нарешті притрюхикав назад.

*

— Ми думали, що тебе втратили, — сердито кинула Сильвія.

— Поки що ні, — сказав Тедді.

— Усе гаразд? — спитав Кіт, подаючи йому кухоль пива. Кіт сидів на терасі, і, здавалося, почувався як удома. Достойники, здається, вже розійшлися.

*

Останню ніч відпустки він вирішив провести з Урсулою. Кіт рушив на гулянку з іншими австралійцями.

Тедді побродив парками, а тоді зайняв спостережну позицію біля Урсулиного бюро, щоб заскочити її зненацька, коли закінчиться робочий день.

— Тедді!

— Твій покірний слуга.

— І Щасливчик! Я така рада його бачити, — Тедді знову програвав псові. Щасливчик теж був шалено радий бачити Урсулу. — Ти вдало вибрав час, чи, може, навпаки. Ти не проти піти зі мною на Променадний концерт? У мене два квитки, а друг, який мав зі мною іти, саме відмовився. Поїмо потім.

— Чудово, — сказав Тедді, хоча подумки застогнав від думки про концерт — цього йому хотілося найменше.

Морське повітря і двадцятичотиригодинна відпустка з Ненсі, не кажучи вже про обід у Лисячому закуті, виснажили всі його запаси енергії, тож він радше пішов би у кіно й поспав у душній темряві, чи, може, напився і забився у якусь тиху місцину.

— От і добре, — сказала Урсула.

Вона вирішила лишити пса в себе на роботі.

— Мабуть, це проти правил, — радісно сказала вона, — але чимало людей запрацюють до ночі, і його всі балуватимуть.

Щасливчик був пес прагматичний, тож одразу пригорнувся до однієї з секретарок.

Вечір був прегарний, вони мило прогулялися уздовж Королівського Альберт-холлу. Часу було доста, тож вони вмостилися на сонці на лавочці у Кенсінгтонських садах і доїли бутерброди, які лишилися з Урсулиного обіду — вона не встигла перекусити, бо цілий день «гасала» до Вайтхоллу:

— А я ж просто папірці з місця на місце перекладаю. І більшість так само. Хоча, звісно, не ти.

— Дякувати Богові, — сказав Тедді, згадавши, як нудно йому було в банку. Якщо він якимось чудом переживе цю війну, то що він робитиме? Думки про майбутнє навіювали жах.

Сестра встала й обтрусилася кришки зі спідниці.

— То що, рушаймо? Не будемо змушувати Бетховена на нас чекати.

*

Місця були добрі — квитки Урсулі «дехто» добув. Вона сподівалася, що на концерт з нею піде її подруга міс Вольф, але та відмовилася:

— Усе дуже сумно. Вона щойно довідалася, що її племінник — він у армії — загинув у Північній Африці. Міс Вольф просто чудова людина, справжня зірочка, і свято вірить, що музика зцілює. Її дуже потішило б, якби вона мала нагоду послухати серед війни Бетховена, особливо такого Бетховена.

Якого це Бетховена? — здивувався Тедді. Він прочитав програмку. Дев'ята симфонія. Симфонічний оркестр ВВС з Александрійським хором, диригує Адріан Болт.

— Alle Menschen werden Bruder, — сказала Урсула. — Думаєш, це можливо? Може, колись у майбутньому? Ну, щоб усі люди стали братами? Люди — і то здебільшого чоловіки — убивали один одного, відколи тягнеться світ. Відколи Каїн розтrophив Авелеві череп каменюкою, чи що там він йому заподіяв.

— Думаю, Біблія не вдається в такі подробиці, — сказав Тедді.

— У нас племінні інстинкти, — вела далі Урсула. — Усі ми в душі примітивні, й тому треба було винайти Бога, щоб служив би голосом совісті, а то ми всі один одного перебили б.

— Саме цим ми зараз і займаємося.

Зала стрімко наповнювалася, люди протискалися углиб, їм кілька разів доводилося совати коліна вбік, щоб пропустити інших слухачів. Внизу натовп гречно штовхався, щоб зайняти чимкращі місця.

— Гарні місця, — сказав Тедді. — Мабуть, той, хто подарував тобі квитки, дуже тебе любить.

— Гарні, але не найкращі, — сказала Урсула, яку його заувага дуже розсмішила. І раптом додала, що вивело його з рівноваги: — На минулому тижні сильно бомбили.

— Так.

— Думаєш, Гамбургу кінець?

— Так. Ні. Не знаю. Мабуть. З висоти у шість кілометрів мало що видно, тільки вогонь.

Хор почав займати свої місця.

— Вони зазнали значних втрат, — продовжила Урсула.

— Хто це вони?

— Люди. Мешканці Гамбурга.

Тедді не думав про них як про людей. Це були міста, заводи, залізничні вузли, військові бази, доки.

— Ти інколи сумніваєшся? — наполягала вона.

— У чому?

— Ну, в тому, чи треба килимове бомбардування.

— Це що таке?

Він уже чув цей термін, але ніколи над цим не замислювався.

— У цих неперебірливих нальотах цивільне населення, невинні люди стають законною здобиччю. Тобі не стає від цього... незручно?

Він обернувся, приголомшений її прямою. («Незручно?»).

— Цивільне населення — це не наша ціль! Не буває такої війни, де б ніхто не гинув. Ми маємо знищити їхню промисловість, їхню економіку, якщо хочемо перемогти. І їхнє житло, якщо інакше не можна. Я — ми — робимо те, що нам наказали, аби захистити нашу батьківщину, нашу свободу. Ми ведемо війну проти запеклого ворога й ризикуємо життям під час кожного вильоту.

Він відчув, що переходить на пропагандистські штампи, і роздратувався, радше на себе, ніж на Урсулу, бо вона точно розуміла, що таке обов'язок, краще, ніж будь-хто.

«Тепер розбомбить решту», — сказав учора Сильвійн єпископ.

— І що взагалі значить «невинні»? — не вгавав він. — Робітники фабрик, що виробляють бомби — вони невинні? А кулемети, літаки, а сталь, а підшипники, а танки? А як же гестапо? А як же Гітлер? — Тепер він точно перейшов до гіпербол. — Не забуваймо також, що це німці розв'язали війну.

— Думаю, її розв'язали ми — у Версалі, — прошепотіла Урсула.

Тедді зітхнув — він уже пожалкував, що так різко зреагував. Ця пані, по-моєму, забагато протестує.

— Інколи я мрію повернутися назад у часі й застрелити Гітлера, а краще придушити його в колисці.

— Але ж тоді, — сказала Урсула, — тобі довелося б весь час повертатися й розплутувати клубки історії, доки не дійшов би до Каїна й Авеля.

— Чи до яблука.

— Ша, — прошипів хтось, коли перший скрипаль зайняв своє місце.

Вони приєдналися до оплесків, раді, що розмову вдалося завершити. Урсула поклала долоню йому на руку і прошепотіла:

— Вибач. Я не втратила віри у цю війну, просто хотіла дізнатися, як ти почуваєшся. Чи ти в порядку.

— Звичайно, в порядку, — Тедді був вдячний, коли нарешті вийшов Болт і все заглушили оплески. Запала глибока тиша.

Урсула мала б його привітати, а не розводити сумніви. Повітряні сили вважали операцію «Гоморра» величезним успіхом. Це був поворотний момент, який має підштовхнути війну до завершення й допомогти тим загонам, тій піхоті, якій колись доведеться знову висадитися на європейській землі й боротися аж до кінця. «Добре бомбардування», – записав їхній бортмеханік Джефф Смітсон у бортовому журналі. «Великий успіх», – сказав учора правник, чекаючи на ласий шматок бідолашної свинки.

Екіпаж задоволений, – подумав Тедді, позираючи на сестру, яка повністю поринула в музику. Мабуть, усі задоволені?

Згодом, уже значно пізніше, задовго після завершення війни, він дізнався, що це був «вогненний смерч». Раніше він цього поняття не чув, принаймні під час війни. Він довідався, що їх зумисне посилали на житлові райони. Що люди варилися заживо у фонтанах, пеклися по підвалах. Вони згорали заживо, задихалися, перетворювалися на попіл і горілий жир. Вони прилипали, як мухи до липкої стрічки, коли намагалися перетнути розплавлений асфальт вулиць, де жили. От вам і добре бомбардування. («Око за око», – сказав Мак на зустрічі ветеранів. Доки зрячих узагалі не лишиться? – подумав Тедді). Гоморра. Армагеддон. Старозавітний Бог гніву та помсти. Раз вони почали, треба йти до кінця. Гамбург був не поворотним моментом, а підготовчим етапом. Він призвів до Токіо, до Хіросіми, а потім стало вже не до розмов про невинність, коли можна натиснути кнопку на одному континенті й стерти з лиця землі тисячі людей на іншому. Принаймні Каїнові треба було дивитися Авелеві в лице.

Коли бомбардувальники повернулися вночі у вівторок, місто ще палало – внизу простягалось безкрає пекло, осяйний вогненний килим вкривав землю, душачи все внизу.

Здавалося, вони летять над величезним вулканом, над полум'яним серцем пекла, звідки час від часу долинали вибухи. Місто в руїнах. Ця лють, ця страшна і велична краса майже повернули Тедді вірші. Як середньовічний кінець світу, – подумав він.

– Навігаторе, ти поглянь, – сказав він, виманюючи Сенді Ворзінгтона з-за завіси. – Ти такого більше ніколи не побачиш.

Кітові вже не треба їх скеровувати – полум'я було видно за багато кілометрів, і коли вони долетіли до киплячого вогненного котла, він кинув:

– То що, підкладемо дрівець у багаття, командире?

Смердючий стовп густого диму майже сягав літака, і вони відчували, як знизу пашить нестерпним жаром. Вони чули запах диму навіть крізь кисневі маски – і ще чогось неприємнішого. Коли вони приземлилися на базі, виявилось, що вікна «К-Квіні» затягнуло тонким шаром сажі.

Від диму й сажі годі було сховатися навіть на висоті у кілька кілометрів. А той інший запах, який Тедді ніколи не забуде, але про який ніколи не зможе говорити, – то запах горілої плоті, що здіймався з попелища.

Тоді він і зрозумів, що колись настане день розплати.

*

Інколи німецьким винищувачам вдавалося на зворотньому шляху затесатися до потоку бомбардувальників над Північним морем — це був особливо підступний прийом. Вони збивали літаки, коли ті прямували додому чи навіть заходили на посадку, коли до безпеки було рукою подати. За кілька тижнів після битви за Гамбург «К-Квіні», яка вже кілька місяців успішно ухилялася і втікала від нападників, нарешті підбили при поверненні з рейду на Берлін.

Шлях із Великого міста був тяжкий і довгий, вони заморилися і змерзли. Шоколад уже з'їли, каву випили, таблетки для бадьорості проковтнули — тож червоні вогні на шпиль церквці у найближчому до бази селі відзначили з великою полегшею. Мабуть, вогник там закріпили, щоб ніхто не врізався у шпиль, але вони завжди сприймали його як маяк, що вів додому. Злітну смугу підсвітили, життєрадісна дівчина з допоміжних сил у контрольній вежі дала їм дозвіл сідати, та щойно вона вимовила ці слова, як підсвітка згасла, база поринула у пільму і пролунав сигнал про наближення ворога.

Тедді вимкнув вогні «К-Квіні» і рвонув стерно, щоб знову набрати висоту. Треба летіти деінде, світ за очі — перед ними промайнули сигнальні вогні, кулеметники заволали щось про ворога, але, здається, поняття не мали, де той, і сипнули в небо свинцю навмання. Вони йшли надто низько, щоб зайти у штопор, і надто повільно, аби почати викручуватися — може, краще сяк-так приземлитися, сісти абиде.

Та щойно він прийняв рішення, як винищувач обстріляв «К-Квіні». Мабуть, влучив у шасі, бо вони приземлилися на одне колесо й перевернулися, задерши одне крило й прооравши землю другим, — зісковзнули зі злітної смуги та проревіли полем, а потім врізалися в дерево, якого, готові були заприсягтися, там зроду-віку не стояло, а тепер воно виявилось достатньо реальним, аби перевернути їх, як велетенську комаху, і світ всередині «К-Квіні» раптом став догори дригом.

*

З-за Тедді долинали стогони, але як у людей, що їх покидало, побило й поколошматило, а не смертельно поранило. Лунала норвезька лайка. Мовчав лише Кіт. Сенді Ворзінгтон і їхній кулеметник із Ньюкасла копняками відкрили нижній — тепер уже верхній — люк і допомогли витягти його назовні.

Коли вони повилазили з перевернутого літака, вогні уздовж злітної смуги загорілися знову — Тедді з подивом відзначив, що вони не вилетіли за межі бази, й до них уже мчали пожежники і швидка. Як не зважати на те, що вони

були догори дригом, чи, може, саме через це, приземлення видалося справжнім чудом. За цей «відважний чин» до вінегрету стьожок на його формі додали ще одну, яка пасувала до хреста За льотні бойові заслуги.

Кіт втратив багато крові — його зачепило кулею ще в повітрі. Він поринув у смертну тишу, тільки очі були привідкриті, а мізинець сіпався. Останніх слів він їм не сказав. «Що ж, щастя вам».

Коли Кіта опустили на землю, Тедді взяв його на руки і незграбно обійняв — така от брутальна П'єта. Щастя Кіта вже не навиворіт, а фігове, як у всіх. І воно саме вичерпалося. Тедді знав, що довше кількох секунд той не протягне, і зауважив, коли палець перестав сіпатися, а очі згасли — шкода, не зумів придумати, що би сказати Кіту, аби тому не так гірко було покидати життя. Хоча що тут скажеш?

Повернувшись до своєї кімнати, Тедді стягнув скривавлену форму і вигріб все із кишень. Цигарки, срібний зайчик і запізно зроблена світлина з Ненсі і псом на променаді. Згори на ній ще не висохла Кітова кров. Так світлина стала реліквією. Коли внучка спитала про цю пляму, він сказав, що то просто чай — не тому, що їй було б нецікаво, а тому, що це особисте.

Він приховував почуття від усіх, крім пса, — притисся лицем до його кошлатої шиї, щоб заглушити емоції. Пес якийсь час потерпів, а тоді випручався з обіймів.

— Вибач, — сказав Тедді і взяв себе в руки.

*

Проте до цього лишалося кілька тижнів, це ще чекало на них у майбутньому. Нині, у теперішньому, в Королівському Альберт-холлі, Бетховен обплітав Тедді незбагненними чарами.

Тедді постановив просто слухати музику, не намагаючись увібгати її в слова, тож коли почалася четверта частина й заспівав баритон Рой Гендерсон («O Freude!»), волосся на загривку встало дибки. На сусідньому сидінні Урсула тремтіла від почуттів, як напнута струна, як птиця, готова щомиті здійнятися із землі. Наприкінці останньої частини, коли велич хоралу стала майже нестерпна, Тедді раптом здалося, що мусить тримати сестру, щоб вона не піднялася в повітря й не полетіла геть.

*

Вони вийшли з Альберт-холлу у вогке надвечір'я й довго мовчали, доки навколо збиралися сутінки.

— Це нумінозне, — сказала Урсула, нарешті вриваючи мовчанку. — У світі є божественна іскра — не Бог, у Бога ми вже нагналися, але ж є щось. Може, це любов? Не дурна романтична любов, а щось глибше?..

— Може, у нас на це навіть слів немає. Ми хочемо всьому знайти імена. Може, саме тому все й пішло не так.

— «Як саме чоловік назве кожне живе сотворіння, щоб воно так і звалось». Влада над усім виявилася страшним прокляттям.

Після — потім-бо виявилося, що «після» на Тедді таки чекало, — він вирішив, що спробує бути добрим. Нічого кращого він не міг. Нічого іншого він не міг. Може, справа таки була в любові.

1960

Малі й забуті безіменні дії добра й любов

Почалося все з того, що в неї жакливо розболілася голова просто серед навчального дня. Вони тоді ще не переїхали до Йорка — Ненсі викладала в середній школі в Лідсі. То був похмурий зимовий понеділок із кусючим вітром зі сходу і скупим сонячним світлом.

— Щось я поганенько почуваюся, — сказала Ненсі, коли Тедді за сніданком зауважив, що вона «трохи стомлена».

Після обіду вона пішла у медпункт, і шкільна медсестра дала їй дві таблетки аспірину, але вони не подіяли. Вона відмінила перший урок і натомість лягла у медпункті.

— Схоже на мігрень, — авторитетно заявила медсестра. — Полежіть у темряві, відпочиньте.

Так вона і зробила, скрутившись на незручній кушетці, накритій гризучою червоною ковдрою, — зазвичай там лежали дівчатка-підлітки, у яких болів живіт під час місячних. Десь за півгодини вона з трудом сіла і виблювала просто на ковдру. — Господи, вибачте, — сказала вона медсестрі.

— Точно мігрень, — сказала медсестра. Вона була з тих, хто до всіх ставився, як до рідних, тож, прибравши, поплескала Ненсі по руці і сказала: — Скоро будете, як новенька.

Після того, як виблювала, їй справді стало трохи краще, і вона навіть доїхала до Ейсвіку, нехай обережно, ще до завершення уроків, хоча здавалося, наче в неї в голові бджоли гудуть.

Коли Ненсі повернулася, Віола вже була вдома з Еллен Кроутер. Місіс Кроутер — місцева жінка, якій вони платили, щоб та забирала Віолу з сільської початкової школи й чекала, доки хтось із них не повернеться з роботи. «Виводок» самої місіс Кроутер уже виріс і роз'їхався, але в неї був чоловік, який працював на фермі, і старий, як світ, свекор («стариган») — і вони вимагали більше уваги, ніж будь-яка дитина, навіть Віола. Місіс Кроутер виглядала, як відьма — ріденьке чорне волосся збирала в гульку, а обличчя завжди трохи перекошене, бо в дитинстві її паралізувало. Попри ці прикмети, вона здавалася безхарактерною: робота і звичка всіх слухатися її виснажили.

— Тобі подобається місіс Кроутер? — спитала якось Ненсі у Віоли.

Віола подивилася на неї розгублено:

— Це хто?

Коли Ненсі поверталася додому, місіс Кроутер зазвичай була готова йти — вискакувала за двері, як грейнхаунд із клітки, у хустці й коричневому габардиновому плащі, перш ніж Ненсі встигала привітатися. Її чоловік (і, можливо, стариган), виявляється, наполягав на пунктуальності — чай на столі мав бути вчасно.

— У мене будуть проблеми, якщо запізнюся, — зазвичай казала місіс Кроутер і кидалася бігти.

Приїхавши додому раніше (заклопотані бджоли досі гули в голові), Ненсі, мабуть, відкрила двері тихіше, ніж зазвичай — ані Віола, ані місіс Кроутер її не помітили. Навіть пес Боббі не вийшов привітатися. Віола сиділа за великим столом на кухні і читала комікс, в одній руці тримаючи бутерброд із шинкою, а другою накручуючи локон на палець — вони так і не змогли її відучити від цієї дурної звички. Місіс Кроутер щось писала на конверті коротким олівцем — схоже, список покупок; під рукою в неї стояла чашка чаю. Ненсі аж сама здивувалася, як її розчулила ця домашня сценка. Можливо, справа в тому, що все таке мирне і домашнє — в'язана шапочка на чайнику, те, як місіс Кроутер помішує в чашці цукор, не підводячи очей від списку покупок. Зведені брови Віоли, яка зосереджено їла сендвіч, не відриваючись від найновіших пригод «Чотирьох Мері».

Ненсі, яка, ніким не зауважена, стояла на порозі, раптом відчула химерну різку відчуженість від усього. Вона зазирала в життя, від якого відірвана, — невидима і загрозливо неприкаяна спостерігачка, яку будь-якої миті може понести далі, і тоді вона вже не зможе повернутися. Вона запанікувала, аж тут Віола підвела погляд і зауважила її.

— Мамочко! — закричала вона, і її лице проясніло.

Закляття розвіялося, Ненсі переступила поріг і опинилася у безпечній кухні — старенька пічка привітала її теплом і затишком.

Місіс Кроутер сказала:

— Господи, ну ви мене й налякали. Мені було здалося, що це привид. Ви бліда, як привид, — додала вона (мовби привидів знала як облуплених). — У вас все добре? Ви сідайте, я вам чаю наллю.

— У мене в школі почалася мігрень, — сказала Ненсі, сідаючи за стіл. Бджоли й далі тривожно гули в голові, просто за очима. Місіс Кроутер налила чай і розмішала три ложки цукру, перш ніж Ненсі встигла заперечити.

— Гарячий солодкий чай — саме те, що треба, — сказала місіс Кроутер.

Дивно, що жінка, яка зазвичай була розмитою плямою габардину в коридорі, зараз узялася про неї дбати. (Далі виявилось, що місіс Кроутер має ще й несподівані запаси тем для балачок).

— Дякую, — сказала Ненсі, вдячна за чай, попри величезну кількість цукру.

— Ти рано повернулася, — протягнула Віола, яка підозріло ставилася до будь-яких змін і не любила спонтанність. Може, бо вона одначка? Чи просто ще маленька?

— Так, моя хороша.

Коли вона допила чай і, за порадою місіс Кроутер, з'їла печиво, щоб не сидіти на порожній шлунок («Одразу помагає, правда ж?»), то сказала:

— Я знаю, що додаю вам роботи, але чи не могли б ви лишитися, доки не повернеться мій чоловік? Я, мабуть, полежу.

★

Вона заснула. Прокинулася вже затемно, але двері спальні були відчинені, і з передпокою сочилось світло. Бджоли вшухли — мабуть, полетіли шукати собі іншу королеву. Годинник при ліжку вказував, що вже дев'ята. Голова була ватна, але почувалася вона значно краще.

— Привіт, — сказав Тедді, коли вона спустилася сходами. — Місіс Кроутер сказала, що в тебе мігрень, тож я не став тебе будити.

(Ненсі стало цікаво, чи були у місіс Кроутер «проблеми» з чоловіком і стариганом).

— Я їй доплатив за те, що вона затрималася. Я сказав, що ти зранку виглядала трошки втомлено — то це, мабуть, тому. Тобі підсмажити відбивну на вечерю?

★

Більше мігрень не було — голова боліла трохи частіше, ніж зазвичай, але вже не так сильно, як тоді в медпункті.

— Мабуть, ви тяжко працюєте, — сказав окуліст, коли вона спробувала з'ясувати, чому перед лівим оком інколи хвилюється світляна пелена, золота стьожа, доволі насправді гарна.

— Це оптична мігрень, — сказав він, зазираючи їй в око: нахилившись так близько, що вона чула запах жуйки, якою він намагався замаскувати (не дуже вдало) цибулеві пахощі обіду. — Вона буває безболісна.

Окуліст був немолодий і доброзичливий, він уже багато років працював у їхньому містечку. Він запевнив її, що знає про очі все.

— Якщо я багато пишу на дошці, — скаржилася Ненсі, — мені, буває, тьмяніє в очах, ніби по склу розмазали вазелін, і тоді я не можу гаразд читати і писати.

— Точно оптична мігрень, — кивнув він.

— Нещодавно в мене була звичайна мігрень, та й голова болить частіше, ніж зазвичай.

— Ось вам і відповідь.

— У моєї матері теж боліла голова.

Вона згадала, як мати важко піднімалася до кімнати із затягнутими вікнами, її сумну несентиментальну посмішку, як вона казала їм: «Знову, боюся, одна із моїх голів». Вони сміялися (але не тоді, коли їй боліло, — вони не жорстокі). Вони ласкаво називали її «Гідра». «Але добра, — сказала Міллі. — Наша мила матуся Гідра».

Пізніше Ненсі намагалася зрозуміти, чому саме того вечора запропонувала знятися з місця і переїхати до міста, де жити легше і зручніше, — може, вона щось відчувала, може, було в неї передчуття? Коли вона вийшла від окуліста, озброєна, втім, рецептом на окуляри для читання («Ви просто в такому віці, моя мила, нічого серйозного»), то думала передовсім про те, як почастує себе у кав'ярні за рогом чайничком чаю і хрустким пирогом, перш ніж рушить у доволі виснажливу велосипедну дорогу додому. День був жаркий, а машину забрав Тедді. Він поїхав на сільськогосподарську виставку з Віолою, яка геть не хотіла їхати. Ненсі дуже стомилася, але чай її підбадьорить.

Чай її справді підбадьорив, проте коли вона перебирала монетки, щоб лишити офіціантці чайові, її раптом приголомшила думка, що з нею і Тедді (і, якоюсь мірою, з Віолою, хоча й не так нагально) не відбувається нічого цікавого, крім того, що вони старіють. А так жили собі, як і раніше. Усе життя по найдженій колії, день у день. Може, варто спробувати щось нове, трохи себе розтрусити?

★

— Живемо собі? — спитав Тедді, і його лицем промайнула тривога.

Вони були в ліжку (какао, книжки з бібліотеки і таке інше) — прегарне визначення «живемо собі», як на Ненсі. Їй згадалося, як Сильвія казала: «У шлюбі тупіють».

— Я це не як докір, — уточнила вона, але не переконала Тедді.

★

Якоїсь неділі, після переїзду в Йорк, Ненсі саме виймала смаженю з духовки, коли ліва рука раптом віднялася. Дека і її вміст полетіли на підлогу. Тедді, мабуть, почув, бо кинувся на кухню:

— Ти в порядку?

— Так, так, все добре, — сказала вона, зі смутком оглядаючи місиво з ягнятини й картоплі на підлозі. Усе ще й забризкало гарячим жиром.

— Не попеклася? — занепокоївся Тедді.

Ні, запевнила вона, не попеклася:

— Я така незграба, страшно.

— Я принесу швабру.

— Мабуть, я звикла до духовки в попередньому домі і просто, не знаю, щось не розрахувала. Відолашне ягнятко, — додала вона сумовито, мов про давнього друга. — Як ти думаєш, може, порятуємо його? Зішкребемо з підлоги і вдамо, що нічого не сталося?

Здається, до ягняти прикипіла кожнісінька порошина з підлоги, яка доти видавалася Ненсі чистою. Вона мовчки картала себе за нехлюйство.

— Може, помиемо під гарячою водою? Під час війни ми їжею не розкидалися. А ще в нас лишилася морква, — з надією додала вона. — І м'ятний соус.

Тедді розсміявся:

— Мабуть, я розігрію консервовані боби й посмажу яйця. Не уявляю, щоб Віола їла моркву на обід в неділю.

Були й інші дрібні прикмети — інколи в тій підступній лівій руці німіло й кололо, у неї боліла голова, у неї ще раз сталася жаклива мігрень, що

почалася увечері в п'ятницю й не минула до ранку понеділка. Це змусило її навідати їхнього нового терапевта – вона сподівалася, що він випише їй сильне знеболювальне. Після доволі дивних завдань (він попросив її пройти по рівній лінії і повернути голову в різні боки, ніби дивився, чи вона не п'яна) терапевт сказав, що хоче послати її в лікарню. Він, молодий напарник старшого фахівця, перестраховувався.

– Підстав непокоїтися немає. Швидше за все, це справді мігрень.

Підстав квапитися, як виявилось, також не було – коли по пошті нарешті прийшло направлення до спеціаліста, Ненсі вже вирішила, що в лікарні про неї забули. Тедді про це не казала. Навіщо йому нервуватися? (Він любив похвилюватися, а Ненсі – ні). Вона вирішила, що аналізи не дадуть ніяких певних результатів, і вона, як і мама, просто мучитиметься з «головами». Ось тільки сумнівалася, чи зможе зносити це так само терпляче, як вона.

*

Того дня, на який Ненсі призначили зустріч у лікарні, стояла прегарна весняна погода, тож вийшовши зі школи на перерву («До обіду вернуса»), вона вирішила пройтися пішки. Шлях пролягав уздовж міських мурів, де нарциси нещодавно розквітли і зараз пишалися у своїй «золотій величі» – вона запам'ятала фразу з давньої колонки Агрестіса. Тедді «вразили» дикі нарциси, на які він натрапив у лісі кілька років тому.

Тедді досі писав «Нотатки натураліста». Лише одна коротенька статейка на місяць, доводив він (самому собі), міг же він раз на місяць вибратися на природу – могли он поїхати родиною, влаштувати пікнік, захопити бінокль.

– Звичайно, це не те саме, що жити на природі, «де Макар телят не ганяв», – додав він із притиском, – але раз уже так склалося... Доки у «Віснику» не знайдуть когось мені на заміну.

За рік заміну справді знайшли – цього разу жінку, хоча новий Агрестіс не зізнався, що змінив стать. Проте на той час Тедді було вже не до того, йому взагалі було ні до чого, тож він лишив Агрестіса у минулому і не озирався.

Нарциси на порослих травю схилах під мурами були прегарні. У їхньому новому саду нарциси чомусь не росли (хоча, здавалося б, нарциси були у всіх) – Ненсі вирішила, що треба порадитися з Тедді й висадити їх. Цілу лаву нарцисів, як у Вордсворта. Йому це сподобалося б. На її подив, Тедді загорівся садівництвом – гортав каталоги насіння, розробляв плани, малював ескізи. Ненсі сказала йому робити, що хоче, але він і далі з нею радився – «А як тобі гладіолуси?». Чи «Може, викопаємо ставочок?». Чи «Ми садимо горох, квасолю чи і те, і те?»

Коли вона вже спустилася з мурів при Чернечих воротах і наготувалася перейти дорогу на світлофорі, чорна завіса раптом затягла їй ліве око. Власне, то й не пелена була, а шори – непроникна тьма. Вона відчула, що

прийшла біда. У раптовій сліпоті їй вчувалося щось біблійне, хоча Чернечі ворота — це вам не дорога до Дамаску.

Вона знайшла неподалік лавочку, сіла і стала тихо чекати, що буде далі. Може, прийде релігійне одкровення? Це навряд чи. Якби вона осліпла повністю, то покликала б когось на допомогу, але втрата одного ока не виглядала як достатня підстава для того, щоб смикати незнайомців. («Дурниці, — сказала Міллі, коли вона їй про це розповіла. — Я б репетувала, як дурна». Але Ненсі — це не Міллі). Вона просиділа на лавочці хвилин зо десять у тихій задумі, а тоді шори зникли так само стрімко, як і з'явилися. Зір відновився.

— Мабуть, якийсь нерв затисло абощо, — сказала вона консультантові, коли нарешті дісталася до лікарні. — Ото пощастило, що я була не за кермом чи, як на те, не на велосипеді.

Від полегші вона стала балакуча — катастрофу вдалося оминати, біблійній трагедії запобігти.

— Та все ж, — сказав консультант, — давайте вас ретельно обтежимо, добре?

Він був немолодий, недбайливий і нічого не розказував про мігрені.

А тоді все помчало, як пекельний експрес, що ніде не зупинявся. Їй зробили аналізи і рентген, але нічого конкретного не казали, зізналися тільки, що самі не певні щодо результатів. Вона ж заміжня? — спитали вони. Може, хай чоловік прийде з нею на наступну зустріч?

— Доки вони не скажуть мені діагноз, нікуди він не піде, — сказала вона Беї по телефону. — Вони щось недоговорюють, і я не знаю, чому.

Вона знала, як то бувало у складних випадках. Лікарі казали правду чоловікові, дружині, братам і сестрам, навіть друзям, усім, крім самого пацієнта, щоб той «вів нормальне життя». У Блетчлі-парку вона познайомилася з жіночкою із Жіночих допоміжних сил ВМС, такою собі Барбарою Томс, приземленою, непоказним лещатком у системі. Скільки ж там було таких лещаток! Ненсі була більшим лещатком — дешифрувальниця, своя серед хлопців. З меншими лещатками вона зазвичай не перетиналася, але Томс теж грала вдома у нетбол, тож вони спробували створити команду у Блетчлі (не вдалося). (У Кембриджі Ненсі грала в команді університету). Наприкінці війни Ненсі навіть виділили окремих стіл — вона була зазначальника відділу. Вона всіх їх знала — і Тюринга, і Тоні Кендріка, і Пітера Твінна. Їй подобався той потаємний, прихований, самодостатній світ, проте вона завжди розуміла, що він минувший, що «все повернеться в норму». Куди ж воно дінеться.

У бідолашної Барбари виявили рак — «неоперабельний і швидкий». Ще й жіночий — її значно менш приземлена мати соромилася обговорювати таке в деталях. Місіс Томс розповіла про це співробітниці Барбари, і незабаром про це знали всі у відділі. Всі — крім самої Барбари. Вони пообіцяли місіс Томс не видавати таємниці: так порадили лікарі, щоб, як вона пояснила, «не затьмарювати їй останні дні». Бідолашна дівчина працювала, доки могла, а тоді поїхала додому помирати в невіданні й надії на зцілення.

Ненсі вже встигла забути про Барбару, коли прийшов лист від місіс Томс — та повідомляла, що донька померла, і її вже поховали: «Похорон був тихий. Вона не знала, що діється, втішає хоч це». Дурня! — подумала Ненсі. Якби в неї знайшли якусь смертельну хворобу, то вона не хотіла б, щоб це від неї приховували — вона хотіла б знати напевно. Власне, вона хотіла б, щоб усе було навпаки — щоб вона знала про хворобу, а її близькі й рідні — ні. Навіщо «затямрювати» життя Тедді й Віолі?

— Ти маєш сходити до когось на Гарлі-стріт, — порадила Бея. — У мене досі є контакти у медичному світі.

Після війни Бея побралася з хірургом, але шлюб виявився нетривким («Думаю, я не створена для шлюбу»).

— Я дізнаюся, хто в цій царині найкращий, щоб тобі не забивали дарма баки. Але ти маєш розповісти про це Тедді.

— Розповім, обіцяю.

★

Вона ледь не померла при пологах і тому думала, що більше нічого страшного з нею не станеться. Може, саме тому вона так пізно спохопилася, а все почалося давно. І то в мозку! Якби ж то у грудях, руці, оці. Навіть якби їй судилося померти молодою, бодай зберегла б розум до кінця. Інколи, виснажена роллю дружини й матері, Ненсі думала, що любов зіпсувала їй життя. Віола вирвалася з її лона на хвилях люті, а Тедді завжди всміхався, навіть якщо сердився.

Коли вони тільки в'їхали в цей будинок, перед ним красувався кущ бузку, але Тедді зрубав його першого ж квітня, коли той саме квітнув і пах.

— Але чому? — спитала вона, а потім по очах зрозуміла, що це спогади з війни — його гріхопадіння — і нічого він не пояснить. Війна Тедді — єдина таємниця, яку вона не зуміла дешифрувати. Господи, але ж надворі 60-ті, — інколи думала, коли їй уривався терпець. Вона так стомилася. Вона стільки часу гає на те, щоб підбадьорювати й підтримувати всіх — і Тедді, і Віолу, і своїх учнів. Мовби вона досі капітан команди з нетболу.

Тедді — не єдиний, хто пожертвував кількома безцінними роками життя. Вона закінчила Кембридж з відзнакою у 36-му, була серед найкращих студентів, отримала премію імені Філіппи Фоусетт, її відібрали й завербували до Урядової школи кодування та шифрування навесні 40-го. Вона пожертвувала блискучою кар'єрою заради війни, а потім — іще раз, уже заради Тедді й Віолі.

★

— Я поїду в Лайм, допоможу Ґерті переїхати.

— Гарзд. Це дуже ласкаво з твого боку, — сказав Тедді.

— Та ми тільки запакуємо дрібні предмети, посуд, прикраси, все таке. Це на кілька днів. Я подумала, що приємно буде провести трохи часу разом, лише удвох.

За день після її повернення прийшла листівка від Ґерті — акварель із віолами («Улюблена, як пам'ятаєш, мамина квітка»). Ненсі вже цього не пам'ятала, але все одно назвала доньку Віолою: через Шекспіра, а не через маму. Як вона могла це забути? Бодай не пам'ятала цього свідомо. Що з часом забуде Віола? Ненсі раптом поринула у відчай. Якби ж то мама ще була жива. Так почуватиметься Віола, коли втратить її. Це нестерпно. У Ненсі на очах виступили пекучі сльози. Вона витерла їх і наказала собі зібратися.

Вона прочитала листівку: «Я подумала, що треба тобі написати. Тедді дзвонив і шукав тебе, коли ти була "тут", — сподіваюся, я відмазалася, вдала, що я геть роззява. Мила, може, розповіси йому, що відбувається? (Я ні в що не втручаюся, просто кажу). З любов'ю, Г. PS. То що ви вирішили з комодом?»

★

— Ти мусиш йому розповісти, — сказала Міллі. — Правда мусиш. Себто я тебе прикрила, сказала, що щойно посадила тебе на потяг, і все таке, і що ми прекрасно відпочили на озерах, проте рано чи пізно Тедді все одно дізнається.

Ненсі звернулася по допомогу до сестер, а не до чоловіка — постійно говорила як не з однією, то з іншою. Вона могла перекласти цей тягар на сестер, а на Тедді — не могла. Він не наївний і, мабуть, навіть щось підозрює, проте вона не збиралася нічого йому казати, доки не отримає остаточний результат. У душі вона завжди лишалася математиком із непохитною вірою в абсолют. А при найгіршому сценарії — що менше часу йому доведеться страждати, то краще.

— Ненсі, ти мусиш йому розказати.

— Розкажу, Міллі. Звичайно, розкажу.

★

Може, Ненсі й не їздила ані в Дорсет, ані на озера, але в Лондоні Бею таки навідала. Щоправда, вони не по виставках і виставах вештали, а сиділи з віскі на дивані в доволі богемній квартирі у Челсі, де Бея знімала кімнату. Пляшку принесла Урсула, яка сиділа поруч із Ненсі:

— Я вирішила, що нам знадобиться щось міцніше, ніж чай.

— У мене завжди є джин, — сказала Бея.

Вона вже доволі давно розлучилася зі своїм чоловіком-хірургом: тепер працювала у BBC і казала, що цілком задоволена вільним життям.

Міллі почервоніла й захекалася від швидкого підйому сходами:

— Вибач, заблукала.

— Тобі віскі чи джин? — спитала Бея. — Чи, може, чаю?

— Усе таке спокусливе, але, будь ласка, джин. Нерозбавлений. — Вона кинула погляд на Ненсі, але говорила й далі з Беєю: — Мені ж треба випити? Все погано?

— Дуже погано, — тонким голосом сказала Бея.

— Геть погано? — У Міллі був дивний різкий тон, вона чи то хотіла приховати почуття, чи то прикидалася героїнею якоїсь п'єси чи фільму, що намагається не виказати емоцій — на думку спадала Селія Джонсон у «Короткій зустрічі». Поклик обов'язку, моральний імператив чинити, як годиться. Ненсі захоплювалася такими людьми, але зараз щось у ній протестувало. Тікай, — думала вона, — забудь про обов'язки. Вона уявила, як збігає крутими вузькими сходами, вибігає на вулицю і мчить уздовж річки на підборах, не озираючись, доки не обганяє страх.

Ненсі зрозуміла, що сестра не придурюється, коли Міллі взяла склянку джину: стало видно, як у неї блищать очі й тремтять руки.

— Я тут, — сказала вона, — ти про все можеш спитати у мене.

— Мабуть, я не хочу тебе питати, — сказала Міллі. — Мабуть, я не хочу знати.

Її щокою скотилася сльоза. Бея делікатно підштовхнула її до стільця, а сама вмостила на килимі у неї в ногах.

— Що ж, це правда, — спокійно проказала Ненсі. — Діагноз підтвердили, і боюся, все, як ти сказала, геть погано. Як не прикро, це найгірший сценарій.

Міллі уривчасто схлипнула, а тоді рвучко піднесла руку до рота, ніби хотіла перехопити звук, але було вже пізно. Бея схопила її за руку, і так вони і сиділи, пригорнувшись одна до одної, як пасажери корабля, що йде на дно.

— І нічого не можна вдіяти? — спитала Урсула. — Напевно ж...

— Ні, — урвала її Ненсі. Вони всі хотіли чіплятися за надію і шукати виходи, але виходу в неї не було. — Він сказав, що, може, якби це виявили на ранішій стадії, то, певно, щось можна було б зробити. А так він не оперуватиме.

Вона підняла руку, щоб заткнути Бею, яка зібралася була протестувати, і продовжила:

— Вони не можуть оперувати через місцезнаходження пухлини, вона переплелася з судинами... — «Господи», — видихнула Міллі й позеленіла, вона завжди була найбридливіша із сестер. — Тож це неможливо. У кращому разі операція мене уб'є.

— Якщо смерть — це найкращий результат, то який найгірший? — здивувалася Урсула.

Міллі нервово вдихнула при слові «смерть», мовби навіть говорити про таке було святотатством.

— Імовірно, я лишилася б розумовою і фізичною калікою.

— «Імовірно»? — перепитала Бея, яка досі не втрачала надії, хоча навколо буря ганяла хвилями уламки корабля.

— Майже напевно, — сказала Ненсі. — Себто я все одно померла б, просто в інший спосіб. І все намарно, бо пухлина розташована так, що всю її вирізати не зможуть. — Міллі виглядала так, ніби ось-ось виблює. Ненсі додала трохи ласкавіше, ніж, може, збиралася: — Вона знову розростеться. Тож буде краще, мені буде краще, якщо ви це приймете.

У душі вона розуміла, що так і буде, ще відколи вперше потрапила на Гарлі-стріт, коли начебто помагала Ґерті переїхати. Лікаря, якого їй підшукала Бея, звали доктор Мортон-Фрейзер, і він був розважливий шотландець.

— Його всі радять, — сказала Бея. — Він славиться уважністю. Жодної деталі не пропустить, і таке інше.

Тоді, можливо, в неї ще й були якісь надії, а коли повернулася за місяць («Котедж Вордсворта і таке інше») і лікар показав їй рентген, щоб Ненсі сама побачила, як пухлина розрослася за такий короткий час, надій не лишилося.

— Може, якби ви прийшли рік тому, — сказав він, — але хто зна...

«Стрімкий і неоперабельний» — діагноз бідолашної Барбари Томе.

— Я цього не переживу, — прошепотіла Міллі, коли Бея обійшла кімнату й долила всім випивки. Ненсі раптом охопило роздратування. Це вона-бо, врешті, цього не переживе.

Вона хотіла, щоб її лишили у спокої, хотіла поринути у власний тихий світ і подумати про смерть. Смерть. Так, вона не боялася цього грубого, непристойного слова. А натомість треба бути ласкавою, сильною і розказувати, що все буде добре (хоча ясно, що нічого доброго тут нема) і що вона «з цим примирилася».

— Усе буде добре, — сказала вона Міллі. — Зі мною все гаразд. Я з цим примирилася, тепер із цим треба примиритися вам.

— А Тедді? — спитала Урсула, і її голос тремтів. — Він вранці мені подзвонив. Господи, він думає, що в тебе роман. Розкажи йому, хай не мучиться.

Ненсі гірко розсміялася:

— Тоді мучитиметься ще більше.

— Розкажи йому за першої ж нагоди, це несправедливо, що ти так довго це від нього приховувала. — (Ненсі роздратовано подумала, що Урсула завжди була на боці Тедді). — Хоча Віола, мабуть...

Господи, — подумала Ненсі, — а як же Віола? Вона тихо здригнулася від розпачу.

— Ні, Віолі розказувати не треба, — поспіхом сказала Бея. — Вона надто маленька, нічого не зрозуміє.

— Ми будемо з нею, — бовкнула Міллі. — Ми про неї подбаємо, коли...

— Але спершу розкажи Тедді, — стояла на своєму Урсула. — Тепер їдь додому і все йому розкажи.

— Так, — зітхнула Ненсі. — Так, я все йому розкажу.

*

Вони провели її на станцію Кінгс-Кросс і посадили на потяг. Бея поцілувала її так сторожко, мовби Ненсі була із щонайтоншого скла й будь-якої миті могла розбитися:

— Тримайся.

А Урсула, здається, анітрохи не боялася, що Ненсі розіб'ється, і міцно її обійняла.

— Ти маєш допомогти Тедді, — з притиском сказала вона. — Допоможи йому це прийняти.

Господи, — стомлено подумала Ненсі, — їй що, ніхто не дасть побути слабкою й невиправно егоїстичною?

Вони стояли на платформі й махали услід потягу. У всіх на очах стояли сльози, а Міллі взагалі розжмсалася. Можна подумати, я на війну їду, — дратувалася Ненсі. А битву-бо вже програно.

★

— Що значить «живе собі, як живеться»? — перепитала вона.

— Я знаю, що ти робиш, — сказав він. За всі ці роки вона ніколи не бачила Тедді в люті, чи бодай не настільки. Він ніколи не сердився так на неї.

Вона пішла на кухню, підійшла до умивальника, відкрутила кран і набрала склянку води. Вона продумала все в потягу (жахлива поїздка, до неї шкірився повний вагон курців, від яких ще й тхнуло пивом), але коли дійшло до діла, здається, розгубила всі слова. Вона повільно пила, щоб дати собі час подумати.

— Я все знаю, — сказав Тедді, і в його голосі бриніла незнайома лють.

Вона повернулася до нього:

— Ні, Тедді, нічогоісінько ти не знаєш.

★

Спершу Ненсі уявляла пухлину як зажерливого окупанта, що скарадався мозком, аби її пожерти, але тепер, коли все вирішено і виходу вже нема, хвороба перестала бути ворогом. Другом не стала (куди там), але це теж частина Ненсі. Вони будуть разом до страшного кінця.

Вона одразу кинула роботу. Нашо розтринькувати себе на інших? Віола звикла, що Ненсі відвозить її до школи і забирає після уроків, і тепер обурювалася, що доведеться їздити самій. Ненсі навчила її сідати на автобус («Але чому?») і пояснила, що вона трохи прихворіла, і їй треба певний час перепочити від викладання. Шкода, що Віолі нав'язали незалежність, до якої вона мусила поступово дорости, але зараз йшлося про практичні проблеми, а не почуття. У душі Ненсі гартувалася сталь.

Вона купила Віолі одяг на два-три розміри більший, склала списки й інструкції — де живе вчитель піаніно, адреси й телефони батьків її друзів, що їй подобається і не подобається. Тедді, звичайно, чимало знав про Віолінін вподобання, але навіть не уявляв, як виглядає повний список.

За іронією долі, в перші тижні після того, як смертний вирок було підтверджено, Ненсі почувалася на диво добре. Вона думала про діагноз

саме як про смертний вирок, хоча при інших послуговувалася евфемізмами. Вона розібрала шухляди й шафи, викинула непотріб, перебрала власний гардероб. Цікаво, вона дотягне до весни? Їй ще знадобляться ці шухляди, напхом напхані вовняним одягом, жилетками та теплими панчохами? Мабуть, сестри приїдуть і розберуть одяг, коли її не стане, як зібралися і перебрали материні речі після похорону. Їм буде легше, якщо основний масив перебере сама. Вона ні з ким не обговорювала ці похмурі завдання. Їх це засмутило б більше, ніж Ненсі, яку заспокоювала думка, що вона лишить все у взірцевому порядку. Вона уявляла, як Герті роззирається її спальнею й каже: «Це так у душі нашої старої-доброї Ненсі – лишити все чікі-пікі, до голочки». Хоча, звісно, коли дійшло до діла, нічого такого Герті не сказала – вона була надто приголомшена горем для жартів.

Вражений її завзяттям, Тедді навіть припустив, що діагноз хибний («може, документи переплутали – так буває»). А може, вона одужує.

– Не сподівайся на чудо, Тедді, – сказала вона настільки ласкаво, наскільки могла. – Хвороба невиліковна.

Надія могла стати йому найлютішим ворогом. Та і їй. Треба тішитися, що вирок поки відклали, а не вимагати неможливого.

– Але ж ти під час війни думала, що я загинув, – стояв він на своєму. – Ти ж тоді вже втратила надію?

– Так, ти ж знаєш, що так. Ти ж сам сказав – я думала, що ти загинув.

– Тоді моє повернення – це теж чудо, – сказав він так, ніби виграв суперечку. Але ж він повернувся з табору військовополонених, а не з того світу. Тедді геть пустився берега логіки, але яка різниця? Він так чи так скоро перестане вірити в чудеса.

А тоді шухляди і списки закінчилися. Коли вона розібралася із клопотами, то зрозуміла, що хоче просто сидіти сама вдома, наповнюючи тишу піаніно – інколи Бетховеном, але здебільшого Шопеном. Вона вже давно не грала, але з кожним днем ставала дедалі вправніша і навіть сказала Тедді:

– Ну, хоч щось іде на покращення, – але його її чорний гумор лякав.

Якогось дня, коли вона саме збиралася розучувати пекельно складний полонез у мі-бемолі, Тедді раніше повернувся додому – Ненсі зауважила, що він робить це дедалі частіше: намагається наповнити нею розум і серце, бо саме там вона потім і житиме. (Ну, не житиме – лишиться спогадом, ілюзією). А ще в серцях сестер. Трошки лишиться й у Віолі, але це скоро вицвіте і забудеться. «Улюблена, як пам'ятаєш, мамина квітка».

– Мої улюблені квіти – дзвіночки, – на рівному місці повідомила вона Віолі, яка тільки байдуже кинула «Гаразд» – її більше цікавив «Блакитний Пітер» по телевізору.

А тоді помре Тедді, помруть її сестри, помре Віола, й нічого від Ненсі не лишиться. Бо так вже повелося. Смерть – це трагедія життя. Sic transit gloria mundi.

— Про що думаєш? — часто, аж надто часто питав Тедді, коли вона поринала у роздуми, безплідні за самою своєю природою. Краще бути тупою твариною, як Боббі, і зустрічати кожен новий ранок у невіданні.

— Про різні дурниці, — сказала вона і спробувала посміхнутися. — Не варто й казати.

Не те, щоб вона не хотіла ділитися з Тедді думками чи проводити з ним час — і, звісно, з Віолою теж, — але вона готувалася поринути у п'ятьмі, в місце (та й не місце навіть, а саму ніщоту), де нічого вже не матиме значення — ані какао, ані книжки з бібліотеки, ані Шопен. Ані навіть любов. Якби вона вирішила продовжити список, він тягнувся б у нескінченність, тож вона відклала цей задум. Досить із неї списків. Вона відкинула похмурі думки і взялася натомість за Шопена.

— Це «Революційний етюд»? — спитав Тедді, від чого вона збилася: не та клавіша розпачливо задеренчала. — Мама теж його грала.

Сильвія прекрасно грала на піаніно. Ненсі інколи приходила в гості, спеціально щоб її послухати. Коли Сильвія була не в гуморі, то не треба було навіть іти до Лисячого закута, щоб її послухати (так казав тато Ненсі): досить стати на доріжці. Але він казав це чуло. («А ось і наша місіс Тодд!»). Майор Шоукросс дуже шанував Сильвію («прецікаве створіння»).

Тоді Ненсі цього не розуміла, але Сильвія, можливо, також хотіла, щоб її лишили у спокої, і була геть не рада маленькій слухачці, яка тулилася в куточку вітальні. Здавалося, вона розчиняється в музиці й не помічає Ненсі, аж доки не закінчить твір. Ненсі мимоволі починала аплодувати. («Браво, місіс Тодд!»)

— А, Ненсі, це ти, — доволі різко казала Сильвія.

— Ні, це не «Революційний», а «Героїчний», — сказала Ненсі, коли пальці нетерпляче завмерли над клавішами. Крилата колісниця часу, — подумала вона. І вона вже чує, як б'ють тяжкі рипучі крила, мов у велетенської неквапкої гуски. Вона відчувала, як їй бракує сил, і не могла з цим нічого вдіяти.

— Твоя мати грала блискуче, а я — просто любитель. Це дуже складний твір.

— А як на мене, звучало добре, — сказав Тедді: вона знала, що він збрехав. — Коли я оце зайшов у кімнату, мені згадався Вермеєр.

— Чому Вермеєр?

— Ота картина в Національній галереї. «Пані за вірджиналем» чи щось штибу того.

— «Пані, що сидить за вірджиналем».

— Точно. Ти завжди так добре все пам'ятаєш.

— То чому Вермеєр? — нагадала вона.

— Бо ти так повернулася до мене із загадковим виразом.

— А мені завжди здавалося, що та пані схожа на жабу, — сказала Ненсі й подумала: «Я виглядаю загадково, бо помираю».

— У нього ж є ще й картина, де пані стоїть за вірджиналем? Чи я його з кимось плутаю?

— Ні, їх справді дві, обидві у Національній галереї.

— Та ж пані? — задумливо протягнув Тедді. — За тим же вірджиналем?

Любове моя, лиши мене у спокої, — подумала Ненсі. — Годі точити ляди, щоб тобі було що згадати, годі творити спогади. Лиши мене з Шопеном. Вона зітхнула, закрила кришку фортеп'яно і сказала силувано-життєрадісно:

— Може, вип'ємо чаю?

— Я заварю, — радо погодився Тедді. — Хочеш пирога? У нас же є пиріг?

— Здається, є.

★

— Я хочу, щоб ти мені дещо пообіцяв.

— Усе, що завгодно, — сказав Тедді.

Це фатальна обіцянка, — подумала Ненсі. Вони сиділи за столом у вітальні. Тедді перебирав рахунки за місяць, а Ненсі нашивала Віолі на форму її ім'я. Довгі канікули добігали кінця, ось-ось мав початися новий шкільний рік. Життя Ненсі завжди було підпорядковане шкільному року, тож дивно, що починається новий рік, кінця якого вона не побачить.

На нашивках писано «Віола В. Тодд» знайомим червоним курсивом. «В.» — це «Бересфорд», друге ім'я Тедді, дівоче прізвище Сильвії. Її батько був митцем — за словами Сильвії, «свого часу дуже відомим», — але в родині його робіт не було. Ненсі була в захваті, коли забрела з Віолою до галереї в Йорку й віднайшла там портрет якогось давно забутого державного мужа, написаний батьком Сильвії наприкінці минулого століття. На мідній табличці під портретом стояло: «Ллевеллін А. Бересфорд, 1845–1903». У куточку полотна виднілася примарна монограма з літер Л, А і В.

— Поглянь, це написав твій прадід, — сказала Ненсі, але Віола не могла осягнути такі віддалені зв'язки.

Ненсі взялася до нової нашивки на комірці шкільної блузки й майже одразу вкололася. Вона стала незграбна, навіть за схемою в'язати не могла. Уявляла, як тихі бджоли потай ліплять соти у мозку.

— Усе гаразд? — спитав Тедді, не зводячи погляду з досконалої краплі крові на пальці. Вона кивнула і злизала краплю, перш ніж та встигла забруднити блузку.

— Пообіцяй, — сказала вона, відкладаючи шитво, — що коли настане час, — (від цих слів Тедді скривився), — коли настане час, ти мені допоможеш.

— З чим поможу? — він відклав рахунок за газ, який саме розглядав, хоча прекрасно все зрозумів.

— Ти допоможеш мені піти, коли стане геть погано, а я сама не впораюся. А геть погано таки стане, Тедді.

— А може, і не стане.

Ненсі ладна була закричати, так її дратувало, що всі увиваються довкола правди, уникаючи її. Вона помирає від раку мозку, смерть буде недобра і болюча (геть погана). Якщо не чекати на непристойно мало ймовірне чудо, то їй не судилося спокійно відійти уві сні.

— Але якщо мені таки стане погано, — терпляче пояснила вона, — то я хочу піти, перш ніж перетворюся на слинявого овоча. — («Я хочу померти собою»). — Ти б собаці не дав мучитися, то й мені не дай.

— Ти що, хочеш, щоб я тебе приспав? Як собаку? — огризнувся він.

— Я не це прошу, ти ж усе розумієш.

— Але ти хочеш, щоб я тебе вбив?

— Ні. Щоб ти мені поміг убити себе.

— І чим це краще?

Ненсі не відступала:

— Я тебе попрошу, лише якщо мені складно буде це зробити самій, якщо стану інвалідом. Морфін чи таблетки, щось таке, я ще не знаю. — (Господи, та подушкою задуши і поклади цьому край, — подумала вона. Хоча так, звісно, не можна казати). — Але всім має бути ясно, що це я сама. Інакше тебе судитимуть за вбивство.

(Оце так варварське слово вона йому кинула).

— Але це все одно вбивство, — сказав він. — Не бачу різниці.

Він стиснув перед собою руки і втупився в них, ніби намагався вирішити, чи вони на таке спроможні. Після тривалої мовчанки нарешті сказав:

— Я не певен, чи зможу.

Він не дивився на неї, дивився куди завгодно, тільки не на неї, і на лиці в нього була мука. Ти дав фатальну обіцянку, ти ж сказав, — подумала

Ненсі, — пообіцяєш, що завгодно. І ти ще дещо обіцяв, — подумала вона. В радості і в горі. А ось і горе. Гірше не буває. І недобра думка: а скількох убив на війні?

— Не хвилюйся, — вона потяглася через стіл і поклала долоні на його руки, такі напружені, ніби зсудомлені. — Може, до такого й не дійде, подивимося.

Він вдячно кивнув, мовби вона дала йому своє благословення.

*

Боягуз він. Тедді спричинив тисячі смертей, серед них жінок і дітей, які нічим не відрізнялися від його дружини, його дитини, його матері, його сестри. Він убивав з висоти шість кілометрів, з небес, а ось убити одну людину, яка сама благає про смерть... Він бачив, як життя покидає Кіта, і не був певен, чи зуміє пережити таке ще раз. Навіть заради Ненсі. Він її знав з трьох років («любилися з дитинства»), усе життя, відколи себе пам'ятав, як йому тепер стати її катом?

Тедді уявив, як вони входять у безжурний похилий вік. Він не міг уявити себе старим, але міг уявити, як Ненсі обростає сальцем, затишним подвійним підборіддям, сивим волоссям. Вона була б трохи схожа на місіс Шоукросс. Вона мружилася б, коли в'язала чи розгадувала кросворд у «Телеграфі». Він копав би картоплю, вона полола грядки. Вона не любила порпатися в саду, але ще більше не любила сидіти без діла. Вони були б добрими друзями і тихо собі згасли б разом, але тепер вона покине його до строку. Йому згадалося, як Сильвію роздратовала раптова рання смерть Г'ю. «Він просто пішов, не сказавши ні слова». «В цю ніч без болю обірвуть життя»[9], — подумав Тедді. Чи ж Ненсі на це не заслужила?

*

Її порятунок — виключно її справа, — усвідомила Ненсі. Вона лежала у Віолиному ліжку, донька заснула у неї на руках. Ненсі було незручно в тісному дитячому ліжечку, незабаром Віолі знадобиться більше ліжко, але купить його вже не вона. Вона читала Віолі «Енн із Зелених Дахів». У душі Енн теж, мабуть, гартувалася сталь. Інколи, навпаки, Віола читала Ненсі, якщо ще не дуже хотіла спати. Віола була добра читачка, справжній книжковий черв, хоча цю фразу терпіти не могла:

— Хіба ж можна червом назвати щось хороше?

Я б і червом погодилася бути, — подумала Ненсі, — аби тільки жити. І розсміялася, що до такого дійшла.

— Без червів ми не змогли б вирощувати їжу, і всі перемерли б від голоду,
— розважливо пояснила Ненсі.

Треба наголосити Тедді: вона хоче, щоб її кремували. Вона хоче розвіятися у вогні, у поховальному полум'ї, повернутися до атомів і елементів. Хай Віола краще не уявляє, як її мати лежить у темній сирій землі, а черви пожирають її плоть. З кожним днем Ненсі ставало дедалі тяжче на душі. Тяжко думати про таке (мусити думати про таке), коли обіймаєш доньку, на ковдрі лежить відкритий томик «Енн із Зелених Дахів», а на столику стоїть Віолина недопита склянка молока (ані какао, ані книжки з бібліотеки).

За останні кілька тижнів вони разом прочитали «Таємний сад» і «Хайді». Вони не випадково читали про сиріт. Ненсі вирішила, що після «Енн» (якщо матимуть час) перейдуть до «Маленьких жінок» — там, звісно, не сироти, зате сильні самостійні дівчата. Усі сестри Шоукросс любили Луїзу Мей Елкотт. «І казки», — сказала вона до Вінні, яка «заскочила їх навідати на вихідних». Вінні, найстарша, жила у Кенті. Вона «вдало вийшла заміж» за чоловіка, який називав себе «флагманом промисловості», що смішило сестер. Але вона була гарна жінка, добросерда і прагматична.

— Ти тільки згадай усіх тих героїнь, які виживають хитрістю, — сказала Ненсі. — Червона Шапочка, Попелюшка, Білосніжка... Люди неправильно розуміють казки, вони думають, казки — про те, як тебе порятує прекрасний принц, а насправді це — інструкції з виживання.

— Красуня і Чудовисько, — докинула Вінні, яку теж зацікавила ця тема.

Вони пили чай, Вінні нарізала вишневий пиріг, який привезла із собою. Ніхто вже не вимагав, щоб Ненсі пекла. Воно й на краще, бо вона навіть чайник ледве піднімала. Тедді повертався додому, готував і робив все по дому. Ненсі ніколи не хотілося їсти. Вона завжди була стомлена. Раніше вона прокидалася на світанку, а тепер Тедді щоранку приносив їй чай у ліжко, і вона валялася ще багато годин після того, як Тедді й Віола йшли з дому у своє життя.

— Але ти дуже добре виглядаєш, — сказала Вінні.

— Голова болить, — сказала Ненсі, мовби виправдовуючись. Вона вже стомилася вислуховувати, як добре вона виглядає, ніби вона симулянтка. Звичайно, Вінні нічого такого не мала на увазі, — дорікнула вона собі.

— І дівчина із золотою гускою, — не вгавала Вінні. — У неї взагалі було ім'я? Я пам'ятаю тільки, як звали коня.

— Точно, Фалада, дивне ім'я для коня. А от про дівчину теж не пам'ятаю. Мабуть, безіменна.

— То я наллю чай? — турботливо спитала Вінні. Навіть найпростіші речення інколи вганяли Ненсі ніж у серце.

— Прошу.

Цікаво, це вона востаннє бачить найстаршу сестру? Незабаром перед нею не лишиться нічого, крім вервечки останніх разів (може, навіть уже нічого не

лишилося). Конче треба піти швидко, рано, проминувши жажіття всіх цих прощань. Можна кинутися під потяг (але водія шкода). Може, стрибнути в море чи в річку? Ні, ану ж бо інстинкти візьмуть гору і вона випливе.

— А ще та дівчина, у якої братів перетворили на лебедів, — додала Вінні.
— Як її звали? Вона дуже хоробра.

— Так. Еліза, «Дикі лебеді».

А отрута? Надто страшно, — подумала Ненсі, — й надто непевно — можна подавитися і не проковтнути пігулки.

— Гензель і Гретель, — вела далі Вінні. — Хоча насправді героїня саме Гретель, бо Гензель якийсь тупуватий.

— Ага, це ж саме він потрапив у пастку. Сестри у казках завжди розумніші за братів.

Кажуть, повіситися — це швидко, але шкода того, хто її знайде: це могли, мали бути або Тедді, або Віола (немислимо).

— Золотоволоска і три ведмеді, — сказала Вінні. — Хоча вона, мабуть, радше дурненька, ніж винахідлива.

— Я теж думаю, що дурненька, — сказала Ненсі. — Її врешті мусили рятувати.

А їй доведеться порятувати себе самій. Час починати відкладати снодійне, знеболювальне, все, що трапиться під руку. Треба прийняти таблетки, доки ще може, доки ще контролює ситуацію. Складно оцінити, яка доза фатальна. Про таке не питаєш, хоча терапевт у неї тепер інший — такий собі доктор Вебстер, старший, мудріший партнер того терапевта, до якого звернулася спершу («молоде-зелене», — казав про нього доктор Вебстер). На щастя, доктор Вебстер не цурався розмов про те, що на неї чекало.

А що, як вона занадто затягла і вже пізно?

— І Герда у «Сніговій королеві», — сказала вона. — Герда дуже винахідлива.

*

Ряд Фур'є, теореми, лемми, діаграми, теорема Парсеваля, натуральні числа — слова гули в голові. Колись вона їх розуміла, нині вони втратили значення. Бджоли повернулися, вона намагалася заглушити нескінченне зловтішне гудіння піаніном і цілими днями грала «Героїчний етюд». Твір надзвичайно складний, але вона постановила його опанувати.

Вона грала жваво. *Con brio*. Здавалося, майже досконало. Надзвичайно, що вона так добре опанувала такий складний твір. Мовби саме це — справа її життя, це — і нічого більше. Вона завершила тріумфальним акордом.

— Привіт, — сказав Тедді, заходячи до кімнати. — Чаю не хочеш?

Він ніс тацю, Віола йшла за ним.

— Допомогти тобі пересісти у крісло?

Він заметушився. Поставив тацю, підвів її до крісла біля вікна.

— Тобі ж тут подобається? Видно птахів у годівниці.

Їй не подобалося, коли він так у неї вдивлявся, ніби хотів розгледіти щось у неї в очах. Примостив їй під ноги ослінчик, поставив чай на столик поруч. Чай був у келиху. Чашки і блюдця раптом стали важкі й незручні.

— Хочеш печиво, мамцю? — спитала Віола, яка маячила в неї під боком. — Тобі шоколадне чи рожеві вафлі?

— І ще лишилося трохи пирога Вінні, — додав Тедді. — Він нескінченний. Куди тим хлібинам і риbam, треба було нагодувати п'ять тисяч пирогом.

Ненсі на них не зважала. Її роздратувало, що ніхто не похвалив її прегарну гру. («Браво, місіс Тодд!»). Проте її тріумф над Шопеном уже почав тьмяніти. Бджоли заколисували її своїм гудінням. Її мозок сочився медом.

*

Час провалювався сам у себе. Куди це дівся Тедді? Він же був тут якусь мить тому. Усі вийшли з кімнати. Чи, може, з кімнати вийшла сама Ненсі. Проте не було ніякої кімнати, було тільки те, на що не існувало навіть слів. Ніщота. А потім не було і її. А потім бджоли злетіли і благословили її на прощання, і Ненсі завмерла. Вмерла.

*

— Віскі, от що я вам пропишу. І мені налейте.

Це — їхній терапевт доктор Вебстер, який «чекає не дочекається пенсії, гратиму в гольф, малюватиму акварелі». Старосвітський пан. Він узяв Ненсі під своє крило, коли та відмовилася від операції, не скупився на морфій і утримувався від нотацій.

Морозний жовтневий ранок. Рослини в саду затагли павутинки. Заповідалося на прегарний день.

Лабрадор Боббі нипав кімнатами, розгублений раптовою зміною розпорядку. Розпорядок — це перше, що стає жертвою смерті.

Тедді налив віскі в чарку і подав лікареві. Той підняв її, і якусь страшну мить Тедді здавалося, що той скаже: «Будьмо», але лікар натомість сказав: «За Ненсі», — усе одно страшно, але бодай логічно. Тедді і собі підніс чарку і повторив: «За Ненсі».

— «Від цього світу до прийдешнього», — сказав доктор Вебстер, Тедді здивувало, що він цитує «Мандри Пілігрима». — Вона була гарна жінка. Така мудра, така добра.

Тедді залпом випив віскі: він ще не готовий до епітафій.

— Викличте поліцію, — сказав він.

— Це ще чому?

— Бо я її вбив.

— Ви допомогли їй здолати цей шлях, давши морфію. Якби це було злочином, то я сів би на кілька довічних.

— Я її вбив, — уперто повторив Тедді.

— Послухайте мене. Вона і так померла б за кілька годин. — Тедді зауважив, що терапевт занепокоївся. Врешті, це саме він в останні тижні щедро виписував їй рідкий морфій від жакхливих мігрень. — Ненсі страждала. Ви вчинили правильно.

Він відвідав Ненсі минулого вечора, висловив припущення, що «лишилося недовго», і додав: «У вас досить морфію?»

Досить для чого? — подумав Тедді.

*

Він робив на кухні картопляну запіканку з м'ясом, коли з вітальні долинула какофонія. Перш ніж він устиг з'ясувати, що відбувається, на порозі кухні з'явилася Віола в сльозах:

— З мамою щось не так.

Ненсі лупила по клавішах, ніби намагалася розбити піаніно. Її долоні були стиснуті в кулаки, і коли він перехопив їх, намагаючись заспокоїти дружину, вона подивилася на нього з дивною перекошеною посмішкою і спробувала витиснути з себе якісь слова. Здається, вона хотіла до нього щось донести, але врешті Віола, що стояла обіч нього, мусила розшифрувати це спазматичне белькотіння:

— «Героїчний», — сказала вона.

Він обережно підвів її до крісла біля вікна, видав їй чай і печиво, проте коли зазирнув їй у вічі, то зрозумів: сталося те, чого вона найбільше боялася. Ненсі перестала бути Ненсі.

Він поміг їй раніше лягти спати, але вона прокинулася ще до півночі, почала стогнати і кричати — може, від болю, може, від страху, хто зна. Мабуть, і від того, і від того. Шкаралуща, бліда тінь жінки, що була колись його дружиною, видавала звірині звуки, навіть не слова, а гавкіт чи рик.

Він підігрів молоко, долив туди рому й кілька ампул морфію. А тоді допоміг Ненсі сісти й накинув на її худі плечі халат.

— Пий, — сказав він із силуваним завзяттям, — тобі стане значно краще.

Він не помітив сонної Віоли в бавовняній піжамці, яка прокинулася від нелюдських звуків, що видавала мати, і завмерла боса на порозі спальні.

Замість того, щоб поринути у глибокий сон, який передуює смерті, Ненсі розхвилювалася й почала метатися ліжком, рвати постіль, нічну сорочку, волосся, ніби намагалася скинути вогненного демона. Він долив ще морфію в молоко, яке лишилося у келиху, але її руки сіпалися, і келих полетів через цілу кімнату. Вона почала огидно репетувати, роззявлений рот перетворився на чорну пашу, мовби Ненсі нарешті злилася з демоном, який обплів їй мозок. У розпачі Тедді вхопив подушку і притис їй до лица, спершу розгублено, тоді впевненіше, йому була нестерпна думка про те, що в кінці, в самісінькому кінці Ненсі відмовлено у спокої, відмовлено в тому, щоб у цю ніч без болю обірвати життя. Він навалився на подушку. То ось як воно — когось убити. Рукопашна боротьба. Доки смерть не розлучить нас.

*

Вона завмерла. Він підняв подушку. Вона перестала боротися, може, морфій нарешті подіяв, вона лежала тихо. Він спробував знайти пульс, пульсу не було. Його серце калаталося, як шалене. Її лице було спокійне, біль і тваринний жах відступили. Вона знову стала Ненсі. Вона знову стала собою.

*

Віола мовчки повернулася до ліжка. «Справжні жахіття приходять тоді, коли ми не спимо», — сказав оповідач «Кожної третьої думки», її останнього роману. («Її найкращого на сьогодні роману», — як писали в журналі «Дім і господарство»).

*

— А що чекає на ту дівчинку нагорі, якщо вас арештують і судитимуть? — спитав доктор Вебстер.

У неї доста тіток, житиме з ними, — подумав Тедді. Мабуть, вони дали б собі раду краще, ніж він.

— Якщо з тобою теж щось станеться, — казала йому Ненсі, — то, думаю, Віолі краще жити з Ґерті.

(«Але з тобою, звісно, нічого не станеться!»).

З усіх тіток Ґерті була чи не найхімерніший вибір, хоча змагання на найменш придатну кандидатуру виграла б усе ж Міллі.

— Чому з Ґерті? — спитав він.

— Бо вона розважлива, практична і терпляча, — сказала Ненсі, на пальцях перелічуючи чесноти сестри. — Проте водночас вона авантюрна і нічого не боїться. Вона навчить Віолу хоробрості.

Віолі бракувало хоробрості, вони обое це розуміли, хоча ніколи не озвучували.

Хоча яке Тедді має право говорити щось про хоробрість, — подумав він, наливаючи собі й докторові Вебстерові ще по віскі.

— Я випишу свідоцтво про смерть, — сказав терапевт. — А ви подзвоніть у поховальне бюро, чи краще мені подзвонити?

— Ні, — сказав Тедді, — я все зроблю.

*

Коли лікар пішов, Тедді піднявся до Віоліної кімнати. Вона солодко спала. Він не наважився її розбудити, щоб повідомити найгірші новини, які вона в цьому житті почує. Він погладив її вогкий лоб і тихо поцілував:

— Я тебе люблю.

Такі мали бути його прощальні слова до Ненсі, але остання страшна борня так його виснажила, що сил на все інше не лишилося. Віола поворухнулася і щось пробурмотіла, але не прокинулася.

2012

Любов, милосердя, милість, мир

Королева повільно пливла за течією Темзи.

— Королева, — сказала Віола, — по телевізору.

Вона пояснювала події просто — флотилія на ріці, дощ, гідна пошани тривалість монархії.

— Ти ж насправді не бачиш телевізор? — вона говорила з Тедді голосно і повільно, ніби він був винятково тупа дитина.

Вона сиділа при його ліжку на стільці з високою спинкою, такі стояли по цілому будинку для старих. Їй завжди ніяково сидати на цей стілець, розроблений для людей похилого віку, і страшно, що її зарахують до їх числа. Надто тепер, коли вона вже могла їздити у круїзи для тих, кому за 50, ходити на недільні обіди в церкві й носити бежеві светри і штани з еластичним поясом. (Якби ж то). Вона могла вже навіть вселитися у «Феннінг-Корт». Боже збав.

Тедді вже не всидів би на цьому стільці. Він уже не міг встати з ліжка, уже нічого не міг. Він доходив до кінця присмеркових років і підступав до остаточної п'янки. Віола уявила, як спалахують і тьмяніють синапси в батьковому мозку, мов зірка, що помирає. Незабаром Тедді вигорить, вибухне й перетвориться на чорну діру. Віола не дуже зналася на астрофізиці, але цей образ їй подобався.

У Тедді на зап'ястку був підписаний пластиковий лікарняний браслет. Сонні та Берті такі надягали у пологовому. Так підписували речі на згадку — перші молочні зуби, перші черевички, перші примітивні каляки, перший табель зі школи — і зберігали їх як безцінні реліквії, а ось Віола повикидала все. (Гаразд, тепер вона про це жалкує. Задоволені?).

На пластиковому браслеті було написано: «Не реанімувати» — Тедді тут засидівся, пересидів свій термін придатності. Господи, яке ж воно бридке, це життя. Їй згадалася минула ніч, хоча спогади про минулу ніч, власне, нікуди й не дівалися. Вона здригнулася. Ото вона осоромилася. Ба навіть зганьбилася.

★

Вона приїхала у Йорк з Геррогейту ввечері, щоб побачитися з друзями. Так, всупереч усьому, друзі в неї були. Вона їм подзвонить, невимушено питає: «Може, зустрінемося? Вип'ємо?», — і вдасть, що це їй раптом спало на думку, мовби вона цього й не планувала вже кілька днів. Вона намагалася стати спонтаннішою: те, що їй раніше видавалося спонтанністю, насправді було просто апатією. («Поїхали на пляж». «Гаразд, поїхали»). Водночас вона намагалася відродити своє давнє соціальне життя, яке занедбала, здобувши успіх. («Я така зайнята, вибач»).

Конкретно цих друзів Віола не бачила вже давно — кілька, як не багато, років, — і розсталися вони поганенько. Вони входили до «Жіночого кооперативу здорової їжі»: на практиці це значило, що вони купували великі сірі мішки соломи й комбікорму, які прикидалися мюслями, і ділили їх між собою. У них не було нічого спільного, крім вальдорфської педагогіки й Кампанії за ядерне роззброєння — здавалося б, це вже багато, але Віола не погодилася б.

Уже приїхавши в Йорк, вона раптом збагнула, що зараз субота, та ще й державний вихідний — Йорк був увесь оздоблений до королівського ювілею, обвішаний знаменами, червоним, білим і синім. А ще на вихідних на місто набігали нестримні орди тих, хто жив ще далі на півночі й хотів гульнути перед весіллям.

Вона заселилася у готель «Сідар Корт», де раніше було управління Північно-східної залізниці. З часом усе перетворюється на готелі. На прах, пил і готелі. Вона сподівалася, що їй дадуть кімнату з видом на мури, але таких уже не лишилося. Якби вона була героїнею роману Форстера, то в цей момент познайомилася б із любов'ю свого життя (звісно, для того їй треба було бути років на сорок молодшою), його серце розтало б, і вона отримала б свою кімнату з видом. Вона не хотіла ані зустріти любов свого життя, ані віддати комусь своє серце (вона взагалі зреклася чоловіків), а ось від виду не відмовилася б. Дівчина на рецепції майже напевно не читала Форстера, а от про Віолу Ромен могла й чути, але Віола вирішила не перевіряти. Їй здавалося, що вона ціле життя бредє морем невігластва, мілким, але безбережним. Так, у неї були снобістські упередження. Так, у неї не було на це жодного права. Дівчина на рецепції (яка навіть не чула ані про Форстера, ані про Віолу Ромен, зате «із задоволенням» прочитала «П'ятдесят відтінків сірого»: Віолу від цього шляк трафив би) вручила їй магнітний ключ і сказала, що знайде когось, хто проведе її до кімнати.

— Я можу ще чимось вам допомогти, місіс Ромен?

Після розлучення Віола лишила собі Вільфове прізвище (і, звісно, половину прибутків від продажу дому) — воно звучало цікавіше, ніж прозаїчне «Тодд». Нещодавно її хтось спитав: «Як пишеться Ромен? Як рослина?» Батькова тітонька, яка строчила ту нечитабельну нескінченну серію про Августа, взяла псевдонім «Фокс», що значно краще, ніж рослина: чому вона сама до цього не додумалася? Віола Фокс. Може, вона візьме такий

псевдонім і напише іншу книжку – серйозну, яка продаватиметься погано, зате потішить критиків. («Цей текст підважує наші епістемологічні припущення про природу літератури» – «Таймз Літерарі Сапплемент»).

Вони побралися за місяць після знайомства. «Непоборна пристрасть», – пояснила Віола розчарованому, проте, як не дивно, заздрісному жіночому гурткові. Слово «пристрасть» приваблювало Віолу – і то, ймовірно, більше, ніж сама пристрасть. Було в ньому щось приречене, щось від романів Бронте, їй цього бракує у житті. Вона прагнула романтики. Проте з Вільфом Роменом у неї не було ані пристрасності, ані романтики, самі порожні мрії.

Їй спершу здалося, що Вільф Ромен – полум'яний активіст, але потім виявилось, що він просто горлопан. Він, затятий і політично активний, брав участь у Русі за ядерне роззброєння, належав до Партії лейбористів і таке інше, й увесь час наголошував, що батько його – простий шахтар. Проте, як Віола мусила йому наголосити незабаром після весілля, те, що ти син шахтаря, ще не робить тебе шахтарем. Натомість він викладав комунікації (дурний предмет) в університеті післядипломної освіти, забагато пив і мав діабет другого типу. Він видавався пристрасним і шляхетним, проте врешті її теж розчарував, як і всі.

– Він вас бив? – спитав Грегорі, її психолог. Грегорі все пояснював насильством у родині.

– Так, – сказала Віола, бо це звучало значно цікавіше, ніж холодна нудна правда про взаємну байдужість. З віком і плином часу починаєш розуміти, що різниця між правдою і літературою не має значення, бо врешті все розчиняється в амнезійному супі історії. Байдуже, особисте чи політичне.

★

Діти випурхнули з гнізда, а вона переїхала до Вітбі – хоча, строго кажучи, це не Сонні випурхнув із гнізда, а Віола. Тоді вона і стала письменницею. Навіть сама Віола мусила визнати, що має вирватися зі своєї апатії і стати з дійсністю лицем у лице – хоча, звісно, саме це й диктував Голос здорового глузду. Їй здавалося, що на писанні вона знається, хоча, звісно, насправді зналася виключно з його сподом – читанням. Вона не зразу навіть зрозуміла, що читання і писання – це геть різні речі, власне, протилежності. Виявилось, гарний почерк – це ще не запорука того, що вона зможе писати книжки. Але вона стояла на своєму – чи не вперше в житті.

У неї була добра підготовка: вона, донька-одиначка й напівсирота, рано почала читати, що виховує вуаеристську натуру. У дитинстві вона часто замирала на порозі, щоб слухати і спостерігати. («Письменники – це насправді стерв'ятники!» – журнал «Друг читача», 2009). Вона надіслала рукопис «Ластівок на світанку» агенту, який їй відмовив, а потім ще одному і ще, доки хтось нарешті не відповів, що книжка «цікава». Та агентка казала «цікава» так, ніби це образа, та все ж продала рукопис видавцеві й уклала скромненький контракт на дві книжки. Не минуло й року,

як «Ластівки на світанку» з каші у Віоліній голові перетворилися на солідний намацальний предмет у матеріальному світі. («Що далі? — спитала Берті. — “Барсуки на сніданку”? “Кролики наостанку”?»).

Батька це досягнення вразило значно менше, ніж їй хотілося б. Вона надіслала йому верстку, а в день публікації поїхала в Йорк, де він пригостив її обідом і, на її подив, замовив шампанське, щоб «відсвяткувати», проте про роман відгукувався без ентузіазму. Вона хотіла вразити і приголомшити його своїм талантом, але той просто сказав «Дуже добре», та ще й таким тоном, мовби мав на увазі протилежне. Судячи з усього, він ще й не зрозумів, що ця книжка про обдаровану й розвинену не за віком дівчину, у якої складні стосунки з батьком-одинаком, і так далі, — насправді про них. Як він міг цього не розуміти? Чому він нічого не сказав? Натомість по дорозі додому він мугикав собі під ніс: «А ця вертихвістка, жінка-романістка, пише наша пані твори препогані», хоча це було геть не смішно. «Це з репертуару “Гілберт і Салліван”, — сказав він. — У мене їх цілий список». У всіх нас є списки, — подумала вона.

«Ластівки на світанку» великого успіху не здобули: роман був «надміру сентиментальний», «трохи затягнутий». Вона загнала себе у пастку, але вибралася з неї завдяки другому роману — «Дітям Адамовим», «дотепною трагікомедією про життя у комуні в 60-ті». Вона перенесла свій досвід у більш модне десятиліття й переказала його з точки зору чотирирічної дитини. «Але ж це моя історія, а не твоя», — образилася Берті. Роман здобув грандіозний успіх («Бозна чому», — скаржилася Берті), за ним зняли дуже англійський і майже повністю забутий фільм із Майклом Гембоном і Гретою Скаккі в головних ролях.

Але так почалася її карколомна кар'єра.

*

Спальня у «Сідар-Корт» була простора і темнувата; мабуть, колись це був кабінет. Вона подзвонила друзям, із якими збиралася зустрітися, але виявилось, що цей телефонний номер вже не обслуговується — ось як давно вони не спілкувалися. Якщо чесно (намагалася стати чеснішою), вона відчула полегшу. Їм би стільки всього довелося одна одній розповісти про останні роки. Вона лишила ті часи в далекому минулому, а вони, мабуть, ні. Вона досі уявляла їх у мішкуватих светрах, довгих спідницях і сабо, з волоссям на обличчя, ніби вони досі ділили комбікорм у мішках (хоча насправді одна стала правником на Норд-Сквер, а друга давно померла).

Вона витяглася на ліжку і втупилася у стелю. Була тільки шоста. Літній вечір, як не прикро, тягнутиметься до нескінченності. Можна лежати тут, витріщатися на стелю, дивитися телевизор, замовляти їжу в кімнату. Ця перспектива не надихала, тож вона зважилася вибратися у Йорк суботнього вечора у державний вихідний — на це потрібна неабияка звитяга. Принаймні сьогодні не було перегонів — на них теж заїжджався натовп вбраних не за погодою дівчат, яких можна було відрізнити від дружок нареченої за вуалетками (сміховинніший капелюшок годі й шукати). Вони всі такі товсті!

Як вони влазять у кабінки в туалеті й сидіння в кінотеатрі? Варто на мить втратити пильність, і вони тебе розчавлять.

*

Було ще рано, але, вийшовши з готелю, Віола виявила, що дружки наречених вже бушують на вулицях, напившись до поросячого виску. Їй страшно було навіть уявити, у якому стані вони будуть трохи пізніше. Якесь група юнаків вирядилася бананами і зараз протискалася сходами до пабу «Слимак і салат» над річкою. Проте більшість була вбрана по-простому, у чисті джинси й футболки, з-під яких прозирали м'язи, що вже почали втрачати пружність; від них пахнуло лосьйоном після гоління. Дівчата пурхали зграйками у футболках, на яких стразами викладено гасла, що позначали їхню належність до того чи того племені – «Дружки Клер», «Дівчата на гульках», «Дарлінгтон чи смерть» – останні, на думку Віоли, особливо випендрилися. Рожевий був кольором сезону – від рожевих ковбойських капелюхів, футболок і спідничин до рожевих пасків. Це ті дівчата, які вважають капкейки останнім писком моди. Капкейки Віолу теж дратували. Та це ж просто кекси! Звідки такий ажітаж? Звісно, що не зробиш, аби заробити.

Вона побачила зграйку дівчат з ріжками на обручах (звісно, рожевими) – «Дружки Ганни в загулі»: вони квохтали на переході біля мосту Лендал і ніяк не могли вирішити, який бар ошасливити своєю присутністю. Віола не бачила таких обручів ще з 80-х. У Берті був у дитинстві обруч із м'ячиками зі срібного дощику, що витанцьовували над голівкою, мов комашині вусики. А ще, раптом згадала Віола, до них додавалися срібні блискучі крильця. Це міль, а не метелик, – заявила Берті. І в неї стислося серце. Треба бути обережнішою, якщо серце стискається надто часто, то воно зношується, на ньому проступають тріщини, тіні й провалля, озирнутися не встигнеш, як воно вже готове розсипатися на тисячі уламків. Серце Віоли трималося на пластиліні і клеї. Це гарний образ? Хто зна.

Берті не послухала Віолиних порад і лягла спати у своїх крильцях. Виявивши наступного ранку, що вони пом'ялися і поламалися, вона гірко розридалася.

– Треба слухати маму, – сказала Віола. – Я ж тебе попереджала.

Що посієш, те й пожнеш, Віоло. Що посієш, те й пожнеш.

В ар'єргарді «Дружок Ганни в загулі» невесело пленталося кілька старших жінок – мабуть, мати нареченої, тітка чи майбутня свекруха. Їхні зів'ялі тіла напинали тісні рожеві футболки, стразики-гасла блищали на обвислих бюстах. («Гарний корсет, – звірялася Віола Ромен, – секрет доброго вигляду у старшому віці». «Недільний експрес», додаток «Стиль життя», 2010. Але вона цього не казала! Журналісти все перекрутили).

Цікаво, на неї це теж чекає? – подумала Віола. Врешті, постіронічна Берті теж може надумати влаштувати традиційну ніч перед весіллям («Баби

Берті»), аби принизити своїх супутниць. Хоча, звісно, спершу їй доведеться знайти собі якогось нареченого. Скидалося на те, що Віола так і не стане бабусею і не спокутує свої переступи. Сонні чи не в ченці записався, а Берті, здається, ні з ким не зустрічалася, чи бодай не розповідала про це матері.

Дружки Ганни, здається, дійшли консенсусу й рушили по Руж'єр-стріт. Коли вони проминали Віолу, вона присоромлено зрозуміла, що на ріжках прикріплені маленькі міцненькі члени. У членах без попередження заблимали лампочки, дівки перекинулися поглядами й розреготалися. Віола піймала себе на тому, що зашарілася, й поспіхом пірнула у звичний затишок «У Бетті», чистого й добре освітленого прихистку від цього Содому і Гоморри.

Вона з'їла курячий салат і випила два келихи вина, від вегетаріанства вона відмовилася. Складно лишатися худою з усіма тими правилами. Якийсь чоловік грав на фортеп'яно, і то доволі добре, не традиційну фонову музику, а Шопена і Рахманінова. Шопен завжди нагадував Віолі про маму й засмучував: після смерті Ненсі вона відмовилася грати на піаніно. Якби не кинула, могла б зробити кар'єру в музиці. Концертуюча піаністка — чому б і ні?

Віола спустилася в туалет. Внизу висів уламок дзеркала з-за шинквасу з часів війни, коли тут ще був «Бар Бетті». Екіпажі Королівських повітряних сил вишкрябували на дзеркалі свої імена. Батько розповідав їй про «Бар Бетті», про те, як пив тут під час війни, але вона не дослухалася. Тепер це дзеркало стало реліквією. Більшість чоловіків, які лишили на ньому свої імена, вже померли. Мабуть, чимало загинуло на війні. Вона придивилася до майже невчитних імен. А батько написав тут своє ім'я? Шкода, що вона не розпитала його про війну, коли він ще був *compromentis*. Могла б покласти його спогади в основу роману. Всім би той роман сподобався. Всі завжди серйозно ставилися до романів про війну.

Коли вона повернулася за свій столик, то побачила, як площу святої Єлени, спотикаючись, перетинають чоловіки, вбрані презервативами. Ото треба було їхати в одне із найкраще збережених середньовічних європейських міст для того, щоб вдягнутися кондомами? Чим їм Бенідорм не вгодив? Чи, як на те пішло, Магалуф? («Ти хочеш, щоб усі поводитися краще, але сама поводишся не краще, ніж інші», — казала Берті).

Один із чоловіків-кондомів притиснувся, як комаха, до вітрини «У Бетті» і вишкірився на відвідувачів. Піаніст підвів на мить погляд від клавіш, а тоді безжурно повернувся до Дебюссі. На центр площі виїхала вантажівка, з неї повискакували зомбі. Зомбі стали ганяти презервативів. Презервативи навіть не здивувалися, мов чекали, що зараз на них накинуться зомбі. («Вони за це платять», — пояснила Берті). Це що, така розвага? Віола була в розпачі. Можливо, вона виграла забіг і першою дійшла до кінця цивілізації. Приз на неї, звісно, не чекає.

Але це ще не кінець. Віола була на фінішній прямій, але лінію ще не перетнула. Вона вийшла з «У Бетті» й перетнула міст Лендал, де атмосфера аж жактіла. Віола випадково застрягла у процесії «Самичок Емі», які були вже добряче напідпитку. Очолювала почет та сама Емі, якій з голови сповзала корона: стьожка на дешевому топіку повідомляла, що це «Наречена», а на її огрядний задок пришилили знак «У». Жінки що,

показалися? Це заради цього Емілі Девідсон кидалася під копита коням? Щоб дівчата могли носити на голові члени з лампочками і їсти капкейки? Що, правда? Щоразу, як бачили самця свого виду, вони піднімали палець і волали «Перстеника надягни!», а потім хапалися одна за одну, бо їм аж боки лускали від сміху. «Зараз всцюся!» – завищала одна.

Повз Віолу проштовхався загін друзів нареченого.

– Вище ніс, стара! – заволав один із них на неї. – Може, й тобі пощастить, як не будеш така кисла!

Віола покрокувала далі, всередині клекотала лють. Поверхнею її серця розповзалися тріщини і розлами. Вона була як піаніно із занадто туго натягнутими струнами, готовими ось-ось луснути у жохливому катаклізмі змішаних метафор.

Чому люди такі дурні й неосвічені? («Чому ти завжди така сердита?» – спитав її Сонні колись давно. «А що, не можна?» – огризнулася вона). Чому діти її не люблять? Чому ніхто її не любить? Чому вона така самотня, знудьгована і, визнаймо, просто-таки жалюгідна, і...

Вона спіткнулася на бруківці й тяжко повалилася на коліна й долоні, кісткою об каміння, як чавунна кішка, – на якусь мить голоси в її голові, вражені, стихли. Коліна боліли так, що вона боялася поворухнутися. Чи не розбила колінні чашечки? Друг нареченого бовкнув щось солоне про те, у якій вона позі, але жіночий голос із сильним ньюкаслським акцентом сказав йому валити нахрін. Віола звелася на бруківці на коліна, від того біль лише розгорівся. Аж тут у неї перед очима промайнула рожева футболка, на якій стразиками було написано «Хвойди в Норку». Жінка – власне, дівчисько з відкритим стурбованим обличчям, молодше, ніж можна припустити з прокुरеного голосу, – присіла біля Віоли і сказала:

– Усе гаразд, моя хороша?

Ні, – подумала Віола, – насправді геть нічого не гаразд. І вона розридалася – просто на бруківці, у порваних дорогих колготках, з розбитими закривавленими колінами. Вона ніяк не могла зупинитися. Це було жохливо. Сльози били зсередини, мовби вона раптом сягнула прадавнього водоносного горизонту горя. Проте нажахали її не сльози, а слова, які виривалися з її вуст, первісний поклик, альфа і омега людської мови, не крик, а схлип:

– Хочу до мами, – схлипувала вона, – хочу до мами.

– Та забирай мою, моя хороша, – сказав хтось, і дівчата розреготалися.

Та все ж, відчувши, що страждає жінка – може п'яна, а може й ні, – вони зібралися зграйкою і згуртувалися навколо неї, щоб захистити.

Хтось допоміг їй зіп'ястися на ноги, хтось дав серветку, хтось вручив пляшку мінералки, де виявилася нерозбавлена горілка. Старша жінка зі зморщеною шиєю і обвислим лицем (на її футболці було написано «Мама нареченої») вручила Віолі пачку вологих серветок. Вони розпитали, куди вона прямує, – й так почет «Хвойд» ласкаво провів її назад до «Сідар-

Корт». Порт'є марно намагався не пустити їх у свої володіння — вони прорвалися за поріг і затопили фое. Віола відшукала свій ключ, і одна з дівчат триумфально помахала ним перед нервовим порт'є.

— Вона трошки стомила і розхвилювалася, — пояснила дівчина.

— Бідна старенька, — сказало інше дівчисько, курча мале.

Старенька! Та ж мені тільки шістдесят, — хотіла заперечити Віола, — це як нові сорок. Проте у неї сил не було протестувати.

Вона уявила, як дівчата продовжують вечірку у неї в кімнаті, проте врешті переконала їх розпрощатися при ліфті. Мати нареченої поклала щось їй у руку — крихітний подарунок, загорнутий у серветку.

— Це «Валіум», — пояснила та, — але ти прийми тільки половинку. Вони посиленої дії, я до них звикла.

Заплакана Віола вдячно гикнула.

*

У прихистку кімнати вона вирішила знехтувати традиційною вечірньою програмою (зняти макіяж, почистити зуби, причесатися). Натомість заповзла між простині, які аж рипіли від крохмалю, й легковажно запила цілу таблетку «Валіуму» двома маленькими пляшечками горілки з мінібару. Вона боялася, що їй снитимуться жахіття, але сон був на диво прийнятний. Золота дрімота цілувала вії, срібні мотилі шугали над головою, їй приходили яскраві сни.

*

Вона прокинулася рано, прийняла душ, вдяглася, замовила велику карафку кави й оцінила втрати. Вона почувалася так, мовби пройшла як не війну, то бодай криваву битву. Що вона ще відчувала? Віола оцінила себе з голови до п'ят. Зап'ястки трохи затерпли, коліна боліли так, мов хтось цілу ніч валив у них молотом. Голову ніби ватою напхали — мабуть, це через «Валіум», — а так все добре. А тоді вона оцінила свій внутрішній стан. В гівно, — констатувала вона.

Віола полишила готель, втішена тим, що не зустріла свідків її вчорашнього гріхопадіння. Цікаво, як там цього ранку почувуються її «Хвойди»? Безнадійно похмільні, мабуть, ще навіть не прокинулися. (Насправді вони жваво наминали англійський сніданок у значно кращому готелі «Тревелодж» і готувалися здійснити набіг на магазини одягу. Це були дівчата з Гейтсгеду, їх так просто не зламати).

Віола попросила порт'є замовити їй таксі до «Тополевих горбів». Вона спокутує минулу ніч, провівши день із батьком. І як додаткову епітимію подивиться Діамантовий ювілей королеви.

★

Батько був виснажений: він зараз днями спав, як старий пес. Чого йому просто не піти? Він що, хотів дотягнути до ста? Ще два роки такої наруги? Та це ж не життя, а животіння — амебам і тим краще живеться. «Це триумф людського духу», — сказала нова медсестра, ще здатна говорити про «позитивну динаміку» і «покращення якості життя»: заспокійливий жаргон керівництва не мав ані найменшого значення для більшості мешканців «Тополевих горбів», що були як не при смерті, то в маразмі, а то і те, й інше. Цей заклад називали «домом турботи», хоча там ні дому не було, ні турботи — а що ви чекали від комерційного поставника медичних послуг, який платить співробітникам мінімальну зарплату? До того ж, не було там ані тополь, ані горбів. Це черговий Віолін пунктик, про який вона раз у раз розповідала байдужим і здебільшого неангломовним медсестрам, від чого просто здавалася їм черговою божевільною. («Наші співробітники володіють польською і тагальською», — написано у брошюрі «Тополевих горбів»).

— У тебе так душно, — повідомила вона Тедді.

Він щось пробелькотів — може, погодився. Температуру виставили надміру високу, це лише посилювало огидний запах, від якого ще з порога хотілося блювати, та ще й викохувало мільйони бактерій. До звичайних звіриних запахів сечі й калу домішувався сморід гнилі, який не могла здолати ніяка дезінфекція. Мабуть, це запах старості, — вирішила Віола. Щоразу, коли приїздила у «Тополеві горби», вона тримала під рукою носовичок, напахчений «Шанеллю», і час від часу його нюхала, як бутон'єрку від чуми.

Двері там не закривали, тож кожна кімната виглядала, як маленька замальовка, виставлені напоказ руїни, мов у якомусь страхітливому зоопарку чи музеї жахів. Хтось лежав у ліжку й майже не рухався, хтось стогнав і кричав. Когось висадили на стілець і голова звисала на груди, як у маленької дитини, що заснула сидячи; десь жінка нявкала, як кішка. У коридорі постійно треба було ухилятися від підранків, як їх називала Віола, — загублених душ, які просто човгали собі днями, не знаючи ані хто вони, ані куди йдуть (ясно, що нікуди). Вони не знали коду до закритих дверей цього крила (4-3-2-1 — елементарно), а якби й знали, то забули б, а якби й не забули, то толку з того: їхні мізки в дірках, як мереживо. Інколи вони збиралися, як зомбі (тільки повільні, ні за ким не ладні погнатися, хай би скільки їм заплатили), при дверях і німо дивилися у заґратоване вікно на заборонений їм світ. Вони в'язні, що відбували пожиттєве. Ходячі мерці.

Неприємну атмосферу посилював виснажливий гамір телевізорів із виставленою на максимум гучністю, які були в кожній кімнаті, — «Хто хоче стати мільйонером?» намагалося перекричати «Останнього героя», хоча

насправді всім байдуже, що дивитися, бо ніхто вже нічого не розумів. Десь завжди лунав довгий і наполегливий дзвінок виклика медсестри – хтось із пожильців намагався привернути увагу когось, будь-кого.

Була там і спільна вітальня, де пожильці паркувалися перед значно більшим і гучнішим телевізором. Із незбагнених для Віоли причин у вітальні стояла велика клітка з ув'язненою парою нерозлучників, на яких ніхто не зважав. Їй не подобався «Феннінг-Корт» – житловий комплекс, до якого вона заманила батька вже майже двадцять років тому, – проте у порівнянні з будинком для старих (ой, перепошую, домом турботи) то був втрачений рай. «Те пекло скрізь, – невимушено сказала вона батькові, – і я довічно в ній»[10]. Вона широко посміхнулася нянечці, що саме проходила повз їхні прочинені двері. Та хто взявся б при здоровому глузді стверджувати, що евтаназія – це погано? Шипман, який присипляв своїх пацієнтів, все усім зіпсував. *

Та хай би як страшно було у «Тополевих горбах», вони бодай звільняють Віолу від обов'язку про нього дбати, міняти памперси, годувати з ложечки кашкою і вигадувати спосіб розважати його протягом довгих годин між годуваннями. Вона навіть із дітьми погано давала собі раду, тож навряд чи їй повелось б краще з тим, хто сягнув протилежного кінця життя. Вона просто не створена для того, щоб дбати про інших.

Віола уявляла, що її нутрощі зроблені з тверді, мовби органи і м'які тканини давно скам'яніли. «Скам'яніння Віоли Ромен» – незла назва для чогось. Мабуть, для її життя. Тільки хто ж таке напише? І чи вдасться їй їх спинити?

Як бути чесною (бодай з собою), людей вона насправді не любить. («L'enfer, c'est les autres», – легковажно сміється Віола Ромен, проте, очевидно, це неправда: вона з великим співчуттям пише про людську природу». Журнал «Ред», 2011). На свій захист (Віола часто думала про себе у третій особі, мовби представляла себе присяжним) – отже, на свій захист може сказати, що останнім часом її засмучують до сліз випадки жорстокого поводження з тваринами, це бодай доводить, що вона не соціопатка. (Присяжні утрималися від висновків). Якщо читати жовту пресу, що Віола і робила – «Треба знати свого ворога», – сказала б вона присяжним, хоча насправді жовта преса просто цікавіша, ніж зверхньо-самовдоволені інтелектуальні часописи, – то могло здатися, наче люди тільки те й роблять, що морять коней голодом, кидають цуценят у сушилку чи запихають кошенят до мікрохвильовки.

Ці історії викликали у Віоли безпорадний жах, не до порівняння з тим, що вона відчувала, скажімо, коли читала про жорстокість до дітей. Про це вона нікому не розповідала, це табу, прямо як рішення проголосувати за Торі. Про це не знав навіть її психолог Грегорі. Себто особливо Грегорі – той би за це вчепився мертвою хваткою. «Її таємна натура: Як приховати своє істинне ество», авторка: Віола Ромен.

Вона виправдовувалася (а треба виправдовуватися? Мабуть, треба): після смерті матері вона відчужена від любові. «Коли я втратив дружину», – казав батько, мовби випадково забув Ненсі у метро. «Відчужена від любові» – так називався один із перших Віолиних романів. За словами журналу «Між нами, жінками», це «пронизлива історія про випробування і втрати». Саме

там проявлялися найкращі сторони її особистості — у книжках. («Майже так само захопливо, як Джоді Пікуль» — «Мамська мережа»). Її читачки (це здебільшого саме жінки) — а в неї багато відданих читачок і теде — всі думали, що вона мила, ба навіть хороша людина. Це її непокоїло. Вона почувалася винною, мовби дала обіцянку, якої не змогла дотриматися.

Вона вже три роки щотижня навідувалася у «Тополеві горби» й була б на сьомому небі від щастя, якби їй більше ніколи не довелося переступати їхній поріг. При цьому не хотіла, аби хтось подумав, що вона занедбала батька. Перебування з батьком Віолу геть не тішило. Вона завжди його уникала, а тепер, коли від нього лишилися самі руїни і він з атланта перетворився на дитя, він раптом став цілковитим незнайомцем. Пощастило давньому мореплавцеві — альбатрос, якого йому довелося повісити собі на шию, був уже мертвий.

Вона приїхала з Геррогейта потягом, бо збиралася продовжити свій маршрут деінде. Подумки занотувала: «Маршрут деінде» — гарна назва. Геррогейт був із тих місць, які здобували відзнаки на конкурсі «Квітуча Британія», а якщо туди й затесувалися злидні, то їх ретельно ховали від гостей. Віола досі шкодувала, що так ніколи й не вибралася з Йоркшира, так ніколи й не пожила вишуканим і космополітичним лондонським життям (бодай так вона це собі уявляла).

Коротке перебування у сквоті з укуреним Домініком не рахується. Вони жили в Ізлінгтоні ще до того, як цей район став модним, і вона майже не виходила з дому. «Післяпологова депресія», — пояснювала вона потім: це легітимна медаль за страждання, яку не соромно показати людям. Насправді то була цілком собі банальна депресія. («Я народилася з депресією, — сказала вона журналові "Психологія". — Тому я краще розумію людей»).

Якби вона жила у Лондоні, її запрошували б на вечірки, обіди й читання. Її книжки продавалися б так добре («міжнародний бестселлер»), що вона не стала б своєю серед інтелектуалів, але приємно було б відчувати, що вона — не варвар з плебсу, який гатить у зачинені двері. («Я — дівчинка з півночі і цим пишаюся», — інтерв'ю «Щоденному експресу», березень 2006. Що, справді? Та не дуже).

Вона радше хотіла б вирости у зелених графствах навколо Лондона, у Лисячому закуті, що вже набув напівлегендарних обрисів у її пам'яті, у пам'яті всіх. Їй було шість, коли Сильвія померла і будинок продали. За кілька років продали й будинок, де виросла мама — Галки, — коли місіс Шоукросс поволі зіслизнула у ненав'язливий старечий маразм і дожила віку в Дорсеті з терплячою Герті. Це батько винен, це він вирішив оселитися після війни тут. Вона ніколи не питала, чому. А зараз вже пізно. Пізно на все.

Королева героїчно пливла крізь дощ і вітер.

— Це її діамантовий ювілей, — пояснила Віола Тедді. — Вона на троні вже шістдесят років. Це дуже довго. Ти пам'ятаєш коронацію?

Коли Єлизавету коронували, Віолі щойно виповнився рік — іншого монарха вона не знала. Мабуть, вона побачить, як трон посяде Чарльз, а якщо пощастить, то й Вільям, але вже не побачить, як кругленьке дитинча стане

Георгом VII. Життя скінченне. Цивілізації зароджуються і зникають, а лишається врешті тільки прах і пил – навіть від того кругленького королівського дитинчати. А більше не лишається нічого. Ну, може ще готелі.

Віола поринула в екзистенційну розпуку (вона й сама визнавала, що на такий спосіб потурала своїм примхам) і виринула з неї допіру тоді, коли батько чимось вдавився і почав задихатися. Вона запанікувала і спробувала допомогти йому сісти. Карафка на столику була майже порожня, хоча мала бути завжди повна. Мабуть, «пожилці» (смішне слово, мовби вони самі вирішили там оселитися) страждали від зневоднення. Не кажучи вже про те, що жили вони впроголодь. Сайт «Тополевих горбів» писав щось про «поживну їжу тричі на день». На дошці оголошень щодня вивішували меню – запіканка з картоплею і м'ясом, риба і печена картопля, куряча печеня. Це звучало, як справжня їжа, хоча насправді Віола ніколи не бачила там нічого, крім бежевої кашки і желе на десерт. Батько, здається, взагалі перестав їсти, як сонцеїд. Сонцеїдіння якийсь час (звичайно, дуже короткий) приваблювало Віолу – її вічно приваблювали якісь секти. Їй здавалося, що живитися повітрям – добрий спосіб схуднути. Це абсурдна ідея, але на свій захист – повернімося до присяжних – може сказати, що тоді в неї була «чорна смуга» в житті. Це було ще до того, як вона виявила, що аби схуднути, треба просто менше їсти. (У «Недільному читві» писали: «Вона струнка і з непоганими ніжками, хоча вже їздить автобусом за пенсійним»). Не їздить вона ніяким автобусом – викликає таксі. Або її зустрічають з шофером. І взагалі, краще б не «непоганими» написали, а «гарними»).

Віола плюснула останні краплі води у пластикову скляночку й додала загущувач, що перетворював рідину на огидний слиз, яким начебто неможливо вдавитися. Вона піднесла чашку батькові до губ, щоб він сьорбнув.

– Вам відразлива старість як така – чи лише батькова? – спитав Грегорі.

– І та, і та, – сказала вона.

– А ваша власна?

Так, звісно, вона боялася старіти. («Та ти вже стара», – сказала Берті). Їй теж судилася така ж доля, коли вона вийде на фінішну пряму? Спершу обіди в неділю та стільці для старих, а потім желе з рук носія тагальської? Не з рук того, кому вона справді небайдужа. «Що посієш, те й пожнеш», – казав батько. Берті точно її не прихистить. Може, вдасться виїхати на Валі до Сонні. Він став буддистом, релігія зобов'язує його співчувати, правда ж?

– Це радше стан душі, ніж релігія, – уточнила Берті.

Уявіть, якби це був обов'язковий закон. Хай би куди ти пішов, усміхнені стурбовані люди питатимуть, чи в тебе все гаразд. Це ідилія – чи врешті почало б дратувати?

Вона не бачила Сонні вже десять років. Ціле десятиліття! Як так вийшло? Що вона за мати, якщо вже десять років не бачила свою дитину? Вона кілька разів пробувала вийти на зв'язок. Наприклад, коли в неї був книжковий тур в Австралії, але син сказав, що саме «збирається в Тайланд». То, може,

вона заскочить у Тайланд на зворотньому шляху? Він рушає «у піший похід північчю», вона його не знайде, — сказав він. «Не дуже ти і старалася», — сказала Берті. Та, звісно, була така само взірцево-показова, як і її дід.

— Ти його зреклася, — сказала Берті.

І правда, вона віддала його лихим Віллєс.

— На мій захист... — але присяжні її вже не слухали.

*

Баржа «Спіріт оф Чартвелл» пристала біля Тауерського мосту.

— Королева зупинилася, — повідомила Віола батькові. — Дош досі періщить. Ти був би в захваті від її стоїцизму, якби це бачив.

Він щось пробелькотів. Звучало так, ніби він камінців у рот набрав. Потаний зір вже не дозволяв йому дивитися телевізор, та навіть якби він добре бачив, йому було складно пов'язувати між собою різні сцени, все розпадалося на шматки. Про книжки навіть мова не йшла. До останнього нападу пневмонії, коли він ще міг читати великим шрифтом, Віола виявила, що він перечитує перший розділ «Барчестерських веж», раз у раз повертаючись на те ж місце. Може, його мозок перейшов у режим енергозберігання і намагається не тринькати сили на підступах до кінця. Але ж час — це штучний конструкт, правда? Як у Зенона: стріла прямує до вигаданої кінцевої точки у майбутньому. У реальності ніякої цілі нема, нікуди вони не прямують, нема в них ніякого пункту призначення, де все стало б на свої трансцендетні місця, і всі таємниці розкрилися б. Вони просто загублені душі, що блукають коридорами й безмовно товпляться біля виходу. Не було ніякої землі обітованої, ніякого віднайденого раю.

— Це все не має ніякого сенсу, — сказала вона батькові, але той, здається, закуняв. Віола зітхнула і поставила решту желе на полицку над ліжком.

*

— А тепер нам показують кораблі, які проходять перед нею. Різні кораблі. Дуже нудно, — у Віоли задзвонив телефон. На екрані було написано «Берті». Віола думала не брати слухавку, але взяла.

— Ти дивишся ювілей з дідусем? — спитала Берті.

— Так, я у нього в кімнаті.

— Така дурня, правда? Бідолашна королева, вона не набагато молодша за дідуся, а мусить це все терпіти.

— Та вона смерть піймає під цим дощем, — сказала Віола.

Вона ціле життя була соціалістка й республіканка, аж раптом піймала себе на несподіваній ніжності до королівської родини. На останніх виборах вона проголосувала за Торі, хоча не зізналася б у цьому публічно навіть під тортурами. «На моє виправдання можу сказати, що це було тактичне рішення», — пояснила вона присяжним. Це їх не переконало. За Партію незалежності Сполученого Королівства вона зараз не проголосувала б, але ніколи не кажи ніколи. Люди не м'якшали з віком, а починали розкладатися, так їй здавалося.

— Слухай, — сказала Берті, показуючи, що матері їй більше сказати нічого, — а дай слухавку дідусеві.

— Він тебе не зрозуміє.

— А ти все одно дай.

★

Що Віола змінила б, якби могла почати все спочатку? Вона розуміла, що других шансів нікому не дають, життя не репетиція, бла-бла-бла — так, вона розуміла це все, але якби знову вирушила у цю подорож, яка насправді ніяка не подорож, то навчилася б любити. «"Наука любові" — болючий шлях спокути, що з теплом і співчуттям описує, як автор вчиться долати самотність і зневіру. Особливо зворушливо описано, як вона намагається налагодити стосунки зі своїми дітьми». (Половина присяжних уже послула). А вона-бо старалася, правда старалася. Вона працювала над собою. Вона багато років ходила до психолога і намагалася почати все спочатку, хоча й не зважувалася ні на що, що вимагало зусиль. Вона хотіла, аби хтось інший змінив її. Шкода, що нема пігулки, від якої все стало б добре. («Ти героїн спробуй», — сказала Берті). Віола ще не прибилася до церкви, але раз вона вже голосує за Торі (нехай тактично!), то англіканство, ймовірно, наступний крок. Та хай би скільки разів вона намагалася почати все спочатку, хай би як вона трудилася, первинна версія її особистості завжди пробивалася крізь пізніші нашарування. Тож нащо тоді трудитися, як на те пішло?

— Усе марно, — прошепотіла вона, торсаючи вікно, але його можна було привідкрити лише на кілька сантиметрів, мовби начальство намагалася вберегти від падіння не звичайних, хоча і всохлих від старості, людей, а ельфів. Вони були на другому поверсі, вікна виходили на великі сміттєві баки — хто зна, які огидні відходи до них потрапляли.

Мабуть, батько скучає за свіжим повітрям — він завжди любив гуляти. І природу любив. Вона раптом відчула іскру співчуття, але розтоптала її.

Коли вона була маленька, вони майже щовихідних виїздили на природу і блукали годинами, доки батько бомбардував її відомостями про різні квіти, звірів і дерева. Господи, як же вона ненавиділа ті прогулянки на природі. Він роками писав колонку у якийсь дрібний сільський вісник. Звичайно, якби вона його слухала, то, може, й довідалася б щось корисне, але вона принципово його не слухала, бо він не міг сказати нічого, що компенсувало б їй втрату матері. «Хочу до мами». Розпачливий крик дитини вночі. («Господи, та змирися ти вже з цим нарешті», – відрубала Берті. На думку Віоло, не треба бути такою жорстокою).

– Ви казали, що відчували до батька «пересторогу», – сказав Грегорі. Він був втілення Голосу здорового глузду, який переслідував її ціле життя. Він підштовхнув її: – Отже, пересторога.

– Я що, так і сказала?

– Так.

Мабуть, він намагався витягнути з неї історію про насильство чи щось таке ж травматичне і драматичне. Насправді вона намагалася триматися від батька осторонь через його розважливість. Його стоїцизм (нехай цим словом часто зловживають), його життєрадісна ощадність – бджоли, кури, домашні овочі. Робота по дому («Я поперу, якщо ти розвісиш сушитися»). Недоїдки не мусять пропасти («Так-так, у холодильнику ще є трошки шинки й холодна картопля, піди поглянь, чи не знесли нам наші крилаті друзі яєць?»). І його наполеглива терплячість, навіть коли вона впиралася рогом. («Ну ж бо, Віоло, якщо ти зараз сядеш і зробиш домашнє завдання, то потім ми спробуємо знайти тобі якийсь частунок»).

– Він видається дуже розважливим, Віоло.

– Ви ж маєте бути на моєму боці! – (Розважливий! Страшне слово).

– Справді? – м'яко перепитав Грегорі.

Невже ніхто ніколи не співчуватиме її бідам? Навіть ті, кому вона саме за це платила, і то немало?

– А ще він мене обстриг, коли мама померла.

– Що, сам?

– Ні, відвів до перукаря.

Ненсі водила її до перукарні «Своллоу і Баррі» у Стоунґейті, а тоді вони заходили в «У Бетті» і їли меренги з вершками. Учора вона замовила в «У Бетті» меренгу – було дуже смачно, але це вже не втрачені солодощі її дитинства.

На першому поверсі «Своллоу і Баррі» була маленька вітрина, де продавали гребінці зі стразами і заколки, там приємно пахло дорослими парфумами. На другому поверсі перукар завжди казав, яке в неї гарне довге волосся, й підрівнював кінчики, щоб було «ще краще». Це було місце розкошів і втіхи, де люди робили їй компліменти і всі любили Ненсі, проте після маминої

смерті батько заявив, що не буде заплітати їй коси щоранку і потрібна «зручніша» стрижка, тож він відвів її до жакливого салону неподалік від дому. Зараз такі заклади називають «Всі стрижки в одну ціну» чи «Кучерики», а тоді салон називався «У Дженніфер» — вона досі пам'ятає, як там було холодно і що бузкова фарба на стінах лупилася.

Вона вийшла звідти із жакливою короткою стрижкою, яка їй геть не пасувала і перетворювала на простушку, а втрачене волосся лишилося на порепаному лінолеумі. На неї вже не чекали ані меренги в «У Бетті», ані домашній лимонад і шоколадні цукерки вдома. Вона плакала і плакала, і...

— А самі ви причесуватися не могли?

— Перепрошую?

— Ви не могли самі причесуватися?

— Мені було дев'ять, так що ні. Нормально не могла.

Ненсі уважно її зачесувала щоранку і щовечора перед сном.

Це була зворушлива мить єднання.

У дитинстві в Берті було довге волосся. Так вийшло, Віола просто ніколи не водила її до перукаря. Віола добре пам'ятала, як вона намагалася спровадити дітей до школи: вранці була вкрай неприємна година, коли Берті гальмувала, а Сонні капризував. («Може, просто треба вставати раніше?» — припустив батько. Точно, ніби вона висипалася). Берті ненавиділа ритуальну борню з гребінцем, який не справлявся із покладеним на нього завданням. Вона совалася на стільці й вила, коли гребінець плутався у волоссі, тож зазвичай ішла до школи з космами, які стирчали на всі боки. Але вона ходила у вальдорфську школу, де всі діти були не дуже доглянуті, тож це не мало значення.

Віола поморщилася, коли у свідомості раптом зринув давно забутий спогад, як вона кричить на Берті:

— То причесуйся сама, як не можеш сидіти рівно!

А тоді пожурила гребінець через цілу кімнату. Скільки тоді було Берті? Шість? Сім?

Ох, Віоло-Віоло.

Цей раптовий спогад завдав чергового удару Віолиному серцю, постраждалому від учорашніх одкровень. («Я справді була такою жакливою матір'ю?» — спитала вона у Берті. «А чого це ти в минулому часі?» — відповіла Берті. Що посієш...) Ще один удар. Тріщина у скам'янілому Віолиному серці перетворилася на прірву. Удар, черговий удар. Не можна сказати, що її не любили (хоча саме так це відчувалося), ніхто не відчужував її від любові, вона сама винна. Вона недурна і прекрасно все розуміє. То що далі? — спитав Голос здорового глузду. Може, варто почати...

— Та коли ж ти нарешті заткнешся, — втомлено проказала Віола.

Коли Берті ненадовго лишилася у Віолиного батька («Я в нього жила, а не лишилася ненадовго»), він за традицією відвів її до перукаря, звідки вона повернулася зі старомодною стрижкою під горщик і пластмасовою заколкою. Берті повідомила, що стрижка їй дуже подобається (це виключно аби її подратувати, підозрювала Віола).

— Тепер вона може сама причесатися, — додав батько. Він був просто-таки одержимий самодостатністю, тим, щоб люди за себе відповідали.

Він захропів.

— Мене досі цікавить та ваша «пересторога», — нагадав Грегорі.

Віола зітхнула.

— Може, я не так висловилася.

Її батько подобався всім. Він хороша людина. Він добрий. Вона бачила, як він убив маму.

— Віоло, ви хочете про це поговорити?

*

Процесія кораблів нарешті добігла кінця, коли до кімнати увійшло двійко медсестер і спитали:

— Готові лягати, Теде?

— Він і так лежить, — нагадала Віола, і медсестри розсміялися, ніби вона сказала щось смішне.

Вони були філіпінки («Медсестри володіють тагалозькою») і сміялися, хай би що ти сказав. Цікаво, це Філіпіни таке радісне місце — чи медсестри просто раді, що звідти вибралися? Чи, може, вони не розуміли ані слова? Була тільки шоста — він навіть лягав спати, як маленький. Одна з медсестер принесла підгузок, і вони терпляче дочекалися, доки Віола вийде з кімнати. («Повага до людської гідності клієнтів — наш пріоритет»).

Коли батька помили і вклали, Віола повернулася до кімнати, щоб попрощатися.

— На наступному тижні не приїду, — сказала вона, хоча їй і здавалося, що з ним немає сенсу говорити про майбутнє, та й узагалі ні про що. — Я не додому їду, а на літературний фестиваль у Сингапурі.

Він щось сказав, може, і «Сонні».

— Так, там сонячно, — сказала вона, хоча розуміла, що йому йдеться не про те.

Берті сказала, що із Сінгапуру до Балі — «рукою подати». Раз вже вона буде там, то чому б не побачитися зі «своїм єдиним сином»? (І це Берті їй закидала, що вона пасивно-агресивна!). Насправді переліт займав чотири години, але йшлося не про час і відстань, якщо, звісно, не зачіпати їхній метафоричний вимір, — а Віола його не зачіпала.

— Що ж, то я піду, — сказала Віола, з полегшею кидаючи погляд на годинник. — Я викликала таксі.

Від близькості втечі вона майже стала ніжна і легенько поцілувала Тедді в лоб. На доторк він був прохолодний і сухий, майже як забальзамована мумія. Його рука здригнулася, а більше він не подав ніякого знаку.

Унизу, біля головного виходу, товклася старша пані, одна з ходячих мерців, — вона глипала на галявину, де міг би бути милий садочок для «пожилців», якби його не відвели під парковку для співробітників. Віола її впізнала: жінку звали Агнеса. Коли батька переселили до «Тополевих горбів», та ще була при здоровому глузді й заходила до нього поговорити. Зараз вона кліпала мертвими риб'ячими очима і вільно володіла тарабарською.

— Доброго дня, — люб'язно привіталася Віола. Досвід засвідчував, що з тими, чий погляд ковзає просто повз тебе, мовби це ти привид, а не вони, спілкуватися тяжко, але вона все ж спробувала: — Ви не могли би посунутися? Мені треба йти, а ви на прохіді.

Агнеса щось пробурмотіла, але це як слухати, що Берті муркоче уві сні.

— Вам туди не можна, — сказала Віола, намагаючись її відштовхнути, але Агнеса завмерла на місці, непорушна, як корова чи дім. Віола зітхнула: — Тоді це на вашій совісті.

Віола ввела магічний код («4-3-2-1»). Агнеса стрімко вислизнула назовні — її швидкість вражала, коли Віола сіла в таксі, та вже була на півдорозі до виходу. Її бунтівний дух мимоволі викликав захват.

Нова медсестра незграбно вибігла з будинку і спитала:

— Ви часом не бачили Агнеси?

Віола стенула плечима:

— Ні, вибачте.

Вона встигла на останній потяг до Лондона і не побачила заголовків у газетах наступного дня: стаття губилася між фотографіями вечірок і репортажами з ювілею. Так Віола й не довідалася, що «Повідомляють про зникнення вісімдесятирічної жінки з дому для людей похилого віку. Вона страждає на синдром Альцгеймера. Водій бачив її біля траси А64, і поліція намагається відстежити її пересування за відео з камер спостереження. Жінка, ім'я якої пресі не повідомляють, мешкає у будинку для людей похилого віку "Тополеві горби". Речник будинку повідомив, що триває слідство, як жінці вдалося вийти, і відмовився від подальших коментарів».

Віола тоді була вже в аеропорту Чангі – тяж утікачка.

★

Вона замовила таксі від вокзалу Кінгс-Кросс до готелю «Мандарин Орієнтал» у Найтсбриджі й запропонувала Берті зустрітися, раз буде в місті.

– Може, повечеряємо разом? У «Вечері – Гестон Блументаль», – ото вже називають речі своїми іменами, – біля «Мандарину»? Я пригощаю!

– Вибач, я не можу, – сказала Берті. – Я дуже зайнята.

– Така зайнята, що навіть не матимеш часини для своєї матері? – легковажно спитала Віола. (Що посієш...). У ній знову почав здійматися жах, який охопив її увечері в суботу. Грего-рі сказав: вона боїться, що її полишать. («Так, як ти полишила нас?» – спитала Берті). Їй стало млосно.

Якби Віола могла загадати три бажання, то що вона попросила б?

Щоб її діти знову були маленькі. Щоб її діти знову були маленькі. Щоб її діти знову були маленькі.

★

Десь у височині над Індійським океаном їй згадався химерний сон, який наснився їй минулої ночі. Вона була на вокзалі – не сучасному, а як в давнину, темному, вкритому сажею. Сонні був при ній – йому п'ять чи шість, на ньому та смішна червона курточка, яка була у нього в дитинстві, і смугастий шарф. (Так, вона погано його вдягала, – визнала вона, – і що тепер?) На вокзалі було не протовпитися, всі поспішали на потяг, щоб пошвидше дістатися додому. Люди гальмували на турнікеті і біля кас. До платформи і потяга вели сходи, але їх навіть не було видно. Віола й Сонні мали допомагати людям встигнути на потяг, вони проводжали їх, як пастуші

пси, й казали щось підбадьорливе. А тоді натовп нарешті зменшився і врешті розчинився. Вони почули, як внизу закрилися двері останнього потяга, а сторож засюрював у свисток. Сонні повернувся до неї і з осяйною посмішкою сказав:

— Усе нам вдалося, мамочко! Усі встигли на потяг.

Віола поняття не мала, що цей сон означає.

— Ви в порядку, місіс Ромен? — спитала мила стюардеса-азіатка. У бізнес-класі всі милі. Мабуть, за це і платимо, — вирішила Віола. Її щоками стікали сльози.

— Фільм сумний, — сказала вона, вказуючи на темний екран. — Можна мені чашечку чаю?

★

Вона пройшла паспортний контроль, отримала багаж і рушила до виходу, тягнучи за собою валізку. Автоматичні двері до зали прибуття тихо відкрилися. По той бік бар'єру чекав водій із табличкою, на якій написано її ім'я. Він відвезе її до дуже милого готелю, а завтра чи післязавтра — здається, згубила програмку, — вона зустрінеться з читачами і прочитає «коротке прев'ю» своєї нової книжки «Кожна третя думка», що вийде друком наступного місяця. Здається, вона ще й мала взяти участь у кількох панелях. «Роль письменника в сучасному світі». «Популярна і висока література — штучний поділ?». Щось штибу того. На неї завжди чекало щось штибу того. На літературних фестивалях, у книгарнях, інтерв'ю й онлайн-чатах ти просто заповнювала порожнини в житті інших. Проте й вони заповнювали порожнини у твоєму житті.

Вона підійшла до водія. Він поняття не матиме, хто вона, доки вона не представиться. Вона сахнулася й рушила далі, мовби так і треба, піднялася ескалатором до зали відльоту, знайшла касу Сінгапурських авіаліній і купила квиток до Денпасара.

Вона уявила, який вираз буде у Сонні. («Сюрприз-сюрприз!»). Вони мандруватимуть потягом. Так чи інакше.

30 березня 1944

Останній політ

Падіння

Він саме свиснув псові, помітивши пару зайців на порослому травкою лузі, який простягався на захід від ферми. Березневі зайці боролися, як боксери, — на них найшов весняний шал. Тоді він помітив третього зайця. І четвертого. Якось, ще в дитинстві, він нарахував аж сім зайців на лузі в Лисячому закуті. Памела доповідала, що того лугу більше немає — його зорали під озиму пшеницю для зголоднілих від війни ротів. Льон і сокирки, жовтець і дикий мак, смілки і королиці зникли — і вже ніколи не повернуться.

Зайці, може, й вірили у весну, але Тедді змін ще не відчув. Бліді хмари плвли водянистим небом. Їх гнав кусючий вітер зі сходу, який налітав із Північного моря й бушував над рівнинами, зриваючи ґрунт із сухих маківок лисих горбів. У таку погоду завжди сумно, хоча Тедді трохи пожвавішав, побачивши бійку зайців і почувши високий спів дрозда, подібний на флейту — той, незримий, озвався на свист.

Пес також почув його свист — Щасливчик завжди його чув, — і стрімголов помчав до нього у щасливому невіданні про те, що у лузі саме борються зайці. Пес у ті дні багато блукав — він уже обжився на природі, хоча, як виявилось, так само затишно почувався і вдома, і в бараках Жіночих допоміжних загонів. Прискакавши до нього, пес сів і втупився йому в лице, мов чекав наказу.

— Ходімо, — сказав Тедді. — У нас сьогодні виліт. Себто у мене. Не у тебе.

Політав раз — і досить.

Коли Тедді підняв голову, зайці вже зникли.

★

Наказ надійшов зі штабу Бомбардувального управління у Гай-Вайкомі ще зранку, але на базі мало кого попереджали про ціль заздалегідь (Тедді якраз належав до їх числа).

Йому, командирові ескадрильї, не радили літати надто часто — «не міняти ж нам командира щотижня». Довоєнні уявлення про ієрархію в Повітряних силах давно вже перевернулися. Можна було стати командиром ескадрильї у двадцять три і трупом — у двадцять чотири.

Ішов його третій строк. Він не був зобов'язаний на це погоджуватися — можна було повернутися до викладання чи попросити кабінетну посаду. Сильвія писала, що це «безумство», і зазвичай він із нею навіть погоджувався. У нього було вже понад сімдесят вильотів, багато хто в ескадрильї вирішив, що він зачарований. Так поставали міфи, — подумав Тедді, — досить просто прожити довше, ніж решта. Може, така зараз його роль: бути талісманом, бути амулетом. Вберегти чимбільше людей. Може, він

і справді безсмертний. Він перевіряв цю теорію і брав стільки бойових завдань, скільки міг, хай би що там казало начальство.

Він знову був із тією самою ескадрильєю, з якою починав, тільки тепер вони були не на затишній, цегляній, ще довоєнній базі, де дислокувалися на початку війни, а у поспіхом зведеному містечку, склепаному з рифленого заліза і багнюки. Не мине й кількох років, відколи вони його полишать (а вони його напевно полишать – навіть Столітня війна-бо добігла кінця), як воно знову перетвориться на поля. На брунатні рівнини, на зелень, на злото.

★

Літав він на «Л-Лисиці». Це був добротний і добрий літак, що вже здійснив неможливе і вберіг один екіпаж, який повністю пережив строк. Насправді Тедді просто сподобалася назва, яка навіювала спогади про дім. Урсула доповідала, що Сильвія, якій свого часу подобалися лисиці у Лисячому закуті, взялася розкидати отруту після того, як ті здійснили успішний рейд на курятник. «Може, у наступному житті вона переродиться лисицею, – писала Урсула, – і тоді про це пожалкує». Їй «подобалася концепція» реінкарнації, хоча не могла ж вона в це вірити насправді? У цьому, – вирішив Тедді, – й полягала проблема релігій: вони неможливі за самою своєю природою. Він вже ні у що не вірив. Хіба що, може, в дерева. В дерева, каміння і воду. У те, що встає сонце, у гін оленів.

Йому шкода лисиць – у його світобудові вони важливіші, ніж курятник. І важливіші, ніж чимало людей.

Він уникнув Різдва у Лисячому закуті, сказавши, що мусить лишитися на базі, що було брехнею лише наполовину, тож не бачив свою мати – потенційну лисицю – вже багато місяців – власне, від того нестерпного обіду після Гамбурга. Він раптом зрозумів, що вже не відчуває до Сильвії тепла. «Буває», – сказала Урсула.

Наземний екіпаж «Л-Лисиці» суворо попереджав усіх, кому дозволяли позичити літак: «ви ж поверніть літачок нашого командира, а то...» – хоча взагалі наземний екіпаж свято вірив, що літак їхній, і Тедді так само картали.

Інколи Тедді літав на пошарпаних старих літаках, аби докладніше перевірити теорію про своє безсмертя. Вірна наземна команда сприкrywалася, коли він вилітав на нових, неперевірених чи побитих літаках. Інколи він виходив пілотом із зеленими новачками, але частіше приєднувався до них другим, щоб підбадьорити. Якщо він займав місце другого пілота, то це на щастя: він біди не накликав.

– Раз командир із нами, ми в безпеці, – так вони казали, він чув. Йому згадався Кіт і його щастя навиворіт, яке врешті-решт зрадило.

Він вийшов із будиночка при злітній смузі, щоб навідати «Л-Лисицю» і наземний екіпаж.

Це перший політ екіпажу, до якого приєднається Тедді. Їх саме того ранку доставили з навчальної частини у Раффорті. їм навіть виписали свій літак, але наземний екіпаж після перевірки заявив, що той ні на що не придатний, тож Тедді запропонував їм «Л-Лисицю» і себе на додачу. Ті розвеселилися і розбушувалися, як цуценята.

У баки в крилах вже заливали пальне. Наземний екіпаж міг за кількістю пального здогадатися, куди вони летять, але не говорив про ціль. Вони все тримали при собі. Може, вважали, що це на щастя. Хтось із них чуватиме до ранку над слабенькою пічечкою в темній хатині біля злітної смуги, хтось тривожно кунятиме на койці чи навіть сидючи на перевернутому ящику з інструментами. Вони напружено чекатимуть на повернення «Л-Лисиці». Чекатимуть на Тедді.

До літака підкотилися вагонетки, такий собі мініатюрний потяг, і механіки з озброєння взялися піднімати бомби до бомбового відсіку. На одній із бомб хтось крейдою вивів: «Це тобі за Ерні, Адольфе» — цікаво, хто такий той Ерні? Але Тедді нікого не спитав, і ніхто йому не розповів. Авіамеханік, життєрадісний хлоп із Ліверпуля, стояв нагорі драбини і полірував скло хвостової башти «парашутами» — великими прагматичними трусами, які носили жінки з допоміжних загонів. Краще не замислюватися, як він виявив, що їх шили з найкращого матеріалу для цього життєво важливого завдання. Кулеметник міг прийняти пляму на склі за німецький винищувач, почати стріляти й тим виказати їхнє місцезнаходження ворогові. Механік зауважив Тедді і спитав:

— Усе гаразд, командире?

Тедді легковажно кивнув. Спокійна впевненість — найкраща стратегія для капітана, який мусить вести усіх за собою на хвилі оптимізму. А ще мусить спробувати запам'ятати всі імена. І бути з ними ласкавий. Бо чом би й ні?

Він заприсягся, дав німу обіцянку світові під час довгого і темного нічного чування, що якщо виживе, то у безбережному «потім» спробує бути добрим, вестиме тихе добре життя. Як Кандід, плекатиме свій сад. Тихенько. Тим і спокутуватиме все. Навіть якщо додасть до світового балансу лише пір'їнку, тим відплатить за те, що вижив. Може, коли все закінчиться і надійде час остаточних підрахунків, та пір'інка йому ще стане у пригоді.

Він знав, що просто байдикує й ніякої користі не приносить. Напади душевного і фізичного неспокою охоплювали його дедалі частіше. Він відключився, загублений не стільки у думках, скільки у цілковитій відсутності думок, і врешті опинився у голуб'ятні. Свійських голубів тримали у сараї за бараками, де спали екіпажі, — за ними доглядав один із поварів, завзятий любитель голубів, який скучав за своїми птахами для перегонів, що лишилися у Дьюсбері.

Тедді наказав псові чекати назовні. Той завжди гавкав на пташок, від чого вони нервово злітали, хоча за вдачею були спокійні, ба навіть героїчні. Вважалося, що якщо взяти голуба на борт, то ним можна передати

повідомлення, а в разі аварійної посадки чи стрибка своє місцезнаходження можна записати й покласти до маленької капсули, і тоді пташка віднесе цю безцінну інформацію додому. Проте Тедді сумнівався, що ті каракулі тобі допоможуть, якщо ти переховуєшся на ворожій території. Для початку треба було встановити точно, де саме ти знаходишся, та й птасі навряд чи вдалося б дістатися назад до британських берегів. (Цікаво, а в подружки з Міністерства авіації була така статистика?) Німці тримали уздовж узбережжя Франції яструбів, спеціально щоб убивати голубів.

Звичайно, треба ще й не забути виїняти птаха з кошика, який ставили у фюзеляжі, і запхати його до контейнера, не більшого за чайник (що вже складно). Для того, щоб вибратися із підбитого бомбардувальника, треба боротися не на життя, а на смерть, поспіхом пристібати парашут, виламувати люк, помагати вистрибнути пораненим. Літак у цей час горів чи некеровано падав. У ці розпачливі секунди всім було не до бідолашних голубів. Цікаво, скільки безпорадних птахів у кошиках кинули в літаках на вогненну чи водяну смерть, скільки їх розчинилося у хмарці пір'я, коли літак вибухнув? Усі знали, що командир не погодиться взяти на борт голуба.

Тихе туркотіння і земний аміачний запах тьмяного сараю заспокоїли Тедді. Він зняв покірну пташку з сидала і ніжно погладив. Вона зносила його увагу без заперечень. Коли він повернув її на сидало, вона зміряла його спокійним поглядом – цікаво, про що вона думала? Мабуть, ні про що. Коли він знову вийшов назовні, у різке денне світло, пес підозріло до нього принюхався, намагаючись викрити ознаки невірності.

Час обідати. Він рушив до їдальні. В останні дні в нього не було апетиту, але він запихався їжею з почуття обов'язку. На дошці з меню значився «пудинг із чорносливом» – особливо важка страва, що каменем лежала у шлунку. Він із втіхою згадав «Far Breton», яким ласував під пекучим французьким сонцем. Французи навіть із чорносливу примудрялися зробити делікатес. Якось він мусив здійснити аварійну посадку в Елвінгтоні, де розквартировані французькі загони, і виявив, що повари в них теж із Франції – ті підходили до їхнього раціону значно натхненніше, ніж їхні колеги з британських Повітряних сил. Що більше, вони ще й запивали їжу келихом червоного вина – алжирського, та все ж. Вони б не потерпіли пудинга з чорносливом.

*

Решту вечора екіпажі відпочивали – хто писав листи, хто грав у дартс, хто слухав радіо в офіцерському клубі, яке завжди передавало армійську програму BBC. Хтось спав. Багато хто був на вільоті ще й минулої ночі і добрався до ліжка допіру на світанку.

Тим часом для пілотів і навігаторів проводили попередній інструктаж, де повідомили ціль. Для радистів і бомбардирів були спеціальні інструктажі. Тедді взагалі очікував, що операцію скасують – місяць у повні, небо безхмарне. Проте надходили короткі весняні ночі, коли вони вже не зможуть

влаштовувати далекі рейди углиб Німеччини. Мабуть, це останнє Гаррісове «ура» у битві за Берлін. Виснажлива вервечка зимових нальотів із високою смертністю добігала кінця. За минулий місяць вони втратили 78 бомбардувальників у битві за Ляйпциг, на минулому тижні – 73 у битві за Берлін. З листопада втратили понад тисячу осіб екіпажу. Це все юнаки. Під час їхнього першого строку на похороні навігатора-канадійця, якого знали і Тедді, й Мак, грали плач «Квіти у лісі». Звали його Волтер, Волт, але всі називали його «Дісней». Тедді навіть не знав його справжнього прізвища. Зараз здавалося, що відтоді минуло дуже багато часу, хоча насправді ні.

Командир попросив їх супроводити тіло Діснея до Стоун-фоллу і понести труну. У Лідсі знайшли волинкаря-шотландця, щоб зіграв на похороні. Діснея вбило снарядом під час рейду на Бремен. Бортмеханік-навігатор мусив вдатися до астронавігації, щоб доправити їх додому – карти й креслення Діснея так просякли кров'ю, що толку з них не було.

Вони палили випалені міста, бомбардували міста, що вже перетворилися на вирви від бомб. Це була добра ідея: перемогти з повітря, щоб порятувати світ від жакіть наземної війни, від Іпру, від Сомми, від Пашендейле. Але не так склалося, як гадалося. Щойно вони валили ворога на землю, як той знову підхоплювався – це нескінченне жакіття, на рівнинах Аресових раз у раз проростали драконячі зуби. Тож вони й далі жбурляли птахів у стіну. Стіна досі стояла.

До їхньої ескадрильї навідався віце-маршал авіації. Він пишався купкою медалей на формі:

– Люблю показатися людям на очі.

Тедді не пам'ятав, щоб колись його бачив.

Він думав про Ненсі. Того ранку від саме отримав від неї листа – багатослівного, як завжди, і ні про що, також як завжди, проте в кінці вона згадувала їхні заручини й писала, що «зрозуміє, якщо твої почуття змінилися». («Ти так рідко мені пишеш, любий»). Може, насправді вона писала, що це її почуття змінилися? Із роздумів його вирвав командир, спитавши «Теде, ти готовий?», – і вони рушили до будиночка, де проводили інструктажі. Віце-маршал рішуче крокував попереду. Його супроводжувала гарненька водійка з жіночих допоміжних сил, яка, на подив Тедді, йому підморгнула.

Екіпажі вже зібралися: при вході їх звіряла зі списком поліція Повітряних сил. Коли всі зайдуть, двері і вікна позакривають. Водійку віце-маршала лишили чекати назовні. Перед рейдами завжди впроваджували максимальні заходи безпеки. Ніхто не міг полишати базу чи робити телефонні дзвінки. Вони намагалися зберегти ціль в таємниці, хоча всі жартувати, що той, хто хоче щось вивідати, мусить просто піти в «Бар Бетті». Хай там як, німці стежили за їхнім пересуванням, щойно вони здіймалися в повітря. Вони прослуховували їхні радіочастоти, глушили їхню радіонавігаційну систему, відстежували HS2 і ловили їх у сіті радарів, що тягнулися вздовж цілого європейського узбережжя. Лицем у лице, око за око.

Коли вони зайшли до хатинки для інструктажів, заgrimіли стільці — всі екіпажі, людей зо сто двадцять, вирівнялися по струнці. У будиночку Ніссена зазвичай пахло димом і потом. Коли всі почали розсідатися, стільці знову зарипіли й зачовгали. Мапу на стіні закрили темним покривалом, командир завжди відсмикував його театральним жестом, як фокусник, перш ніж вимовити освячені традицією слова:

— Джентльмени, ваша ціль сьогодні...

Що, Нюрнберг? Попри присутність начальства, кімнатою прокотився роздратований шепіт досвідченіших екіпажів — «Господи», «На Бога», австралійське «Капец». Це далекий виліт углиб ворожих територій, майже утричі довший, ніж на Рур. Червона нитка тяглася до цілі майже по прямий, без звичних зигзагів.

Високопоставлений офіцер розвідки — жінка із суворим обличчям, яка підходила до своїх обов'язків украй серйозно, — встала й пояснила їм важливість цілі. Нюрнберг не бомбардували вже аж сім місяців. Місто, значною мірою, неушкоджене, попри те, що там величезна база СС і «горезвісна» машинна фабрика «МАН» — відколи розбомбили завод «Сіменс» у Берліні, саме у Нюрнбергу виробляли прожектори, електричні мотори «і таке інше».

Офіцерка вела далі: місто мало й символічне значення — Гітлер влаштовував там масові мітинги, воно у самісінькому серці ворога. Це похитне їхній бойовий дух. Вони мали розбомбити залізничну сортувальну станцію, але той, хто скине бомби раніше, зачепить середньовічне місто, «Альтштадт» (сказала вона, невдало імітуючи німецьку вимову). У них багато запалювальних снарядів, старі дерев'яні будинки добре горять.

У тому Альтштадті народився Дюрер. Тедді виріс при двох гравюрах Дюрера у вітальні Лисячого закуту — на одній — заєць, на другій — пара білок. Офіцерка не згадала Дюрера, її більше цікавив протиповітряний захист і прожектори, позначені на карті зеленими і червоними целюлоїдними накладками. Екіпажі теж болісно-уважно вдивлялися у ці позначки — що довше вони дивилися на довгу і пряму червону нитку, то тривожніше їм ставало.

Проте передовсім їх, і Тедді також, засмучував місяць. Місяць сяяв незвично яскраво, він світитиме на них, як монета, з неозорого темного неба. Тривога посилилася, коли їм сказали, що летітимуть крізь прогалину в обороні при Кельні. «Навряд чи» ту територію на цьому етапі сильно охороняють, — сказали їм. Та невже? — подумав Тедді. Маршрут пролягав неподалік від лінії захисту Руру і Франкфурту бази нічних винишувачів і радіомаяків Іди й Отто, навколо яких кружляли вороги, що чигали на них, як яструби на голубів.

Тоді слово взяв офіцер з метеорологічного відділення й розповів їм усе про швидкість вітру, хмарність і прогноз погоди. Він сказав, що є «імовірність» непоганого хмарного покриття на шляху туди й назад, яке «може» приховати їх від винишувачів. Від слова «імовірність» вони нервово засовалися на своїх місцях. Від слова «може» стало ще гірше. Слово «непоганий» теж нічого не обіцяло. Над ціллю буде ясне небо, — сказав він, хоча перші загони, які мали знайти ціль, вже повідомили про купчасті

хмари на висоті трьох тисяч метрів – екіпажам цю інформацію не передали. Їм потрібно, щоб навпаки: щоб хмари затягли довгий маршрут і приховали їх від винищувачів, а місяць освітив ціль.

Командир зізнався Тедді: він «не сумнівається», що рейд скасують. Тедді поняття не мав, хто взагалі таке придумав. Ціль сподобалася Черчіллеві. Ціль сподобалася Гаррісові. А Тедді – ні. Хоча, мабуть, Гарріс і Черчілль чхати хотіли на його думку.

Технічні спеціалісти озвучили належні зауваги. Навігаторам пояснили маршрут і поворотні точки. Радистам нагадали, на яких вони будуть частотах. Бомбардирам повідомили, який брати бомбовий вантаж, яке має бути співвідношення запальних снарядів і бризантного заряду, з якими інтервалами й коли скидати бомби, якого кольору маркери цілі. Всім нагадали колір дня. Всі знали про літаки, збиті своїми ж, бо вони випустили сигнальні вогні не того кольору.

А тоді настала черга Тедді. Прямий маршрут у 426 кілометрів над добре захищеною ворожою територією, у яскравому місячному сяйві, де майже напевно не буде хмар. Щоб підтримати бойовий дух (образ спокійного і впевненого в собі лідера), він спробував згладити ці похмурі факти – ще раз наголосив на важливості Нюрнберга як промислового і транспортного центру, ударі по бойовому духу ворога і таке інше. За маршрутом у винищувачів будуть і інші цілі, які відволічуть їх від прогалини над Кельном. Простий прямий маршрут зіб'є ворога з пантелику, а ще вони збережуть пальне, раз не будуть петляти – а отже, зможуть взяти більше бомб. Летіти по прямій – менше втомлюватися, швидше дістатися до цілі, швидше повернутися в безпеку, додому. Треба триматися тісною формацією. Завжди.

Він знову сів. Вони йому довіряли, це було видно з рішучих облич. Вороття нема, тож хай краще вилетять у доброму гуморі. Немає нічого гіршого, ніж злітати у пригніченому настрої, ніби прямуєш на забій. Йому згадався Дуйсбург – остання операція його першого строку, як нервувався екіпаж, певний, що вже не повернеться. Хоча двоє, звісно, таки не повернулися: Джордж і Вік. З початкового екіпажу «Д-Джиги» лишилися тільки він і Мак. Він отримав листа від Мака – той писав, що одружився, провів медовий місяць на Ніагарському водоспаді, «чекаємо на малого». Для Мака війна скінчилася.

Кенні направили готувати кулеметників на курсах вогневої підготовки. Він навіть написав Тедді листа, хоча був майже неписьменний: «Це я-то інструктор! Хто б міг подумати?» За кілька тижнів по тому його літак здійснив аварійну посадку при поверненні із вчень. Троє членів екіпажу вижило, але Кенні до них не належав. Одна з його сестер написала Тедді: «Малий Кенні тепер янгол», – почерк у неї був майже такий же паршивий, як у брата. Якби ж то, – подумав Тедді, – якби ж то юнаки з Бомбардувального управління ставали у лави осяйної ескадрильї Спенсера. Але ж не ставали. Мертві – це мертві. Й ім'я їм легіон.

Краще б Кенні приберіг те обшарпане чорне кошеня, а не віддав дитині Віка Беннетта. Врешті він отримав листа – не від Ліл, а від місіс Беннетт, молодій бабусі, яка мимоволі пишалася дитинчам: «Це дівчинка, ні на що й дивитися, але що поробиш». Отже, у них росте Маргарита, а не Едвард –

Тедді зітхнув з полегшею, що нікого не назвали на його честь. Маргарита – «Їй-Богу, чарівне дитя! Таких не бачив за все життя»[11].

*

Командир сказав підбадьорливі слова, віце-маршал, як і пристало чоловікові, на якого навішали стільки медалей, бовкнув щось життєрадісне, а медик при дверях роздав таблетки від сну, коли вони рушили на вихід, – та й усе.

На них чекала традиційна остання вечеря, сьогодні учти не буде – сосиски й гумова яєшня. Бекону не було. Тедді згадалася Сильвіїна свинка, запах смаженої свинини.

Тепер лишалося тільки чекати – недобрий, марудний час. Тедді потрав у доміно з одним капітаном авіації в офіцерському клубі. Гра не вимагала думати, тож обидва були задоволені, та все ж відчували полегшу, коли настав час вдягатися для вильоту.

Грубі вовняні кальсони і жилетка, шкарпетки до коліна, светр із горлом, бойова форма, льотні черевики з вовною, рукавиці у три шари – шовк, замша, вовна. Добра половина цих предметів навіть не входила до форми. Від того вони виглядали чи то як бандити, чи то як пірати, хоча куталися, мов маленькі. А поверх цього вдягали ще надувну рятувальну куртку й підвісну систему парашута – і тоді навіть ходити ставало непросто.

Вони перевірили, чи є на шиї свисток і жетон із іменем. Тоді взяли у жінок з допоміжних загонів термоси з кавою, бутерброди, льодяники, жуйку, шоколадку «Фрайс». Їм дали «рятувальний набір» – надруковані на шарфах чи носовичках шовкові карти країн, над якими вони пролітали, місцеву валюту, сховані у ручках чи гудзиках компаси, розмовники. Тедді лишив собі на пам'ять клопоть паперу з довгого рейду на Хемніц: були побоювання, що якщо їх зіб'ють, то вони потраплять в руки росіян, які розбиратися не стануть і перестріляють їх від гріха подалі. На папірці (так їм сказали) було написано: «Я англієць».

Вони розібрали парашути. Гарненька дівчина подала Тедді шовковий шарфик і знічено сказала:

– Візьміть, прошу, від мене, сер. Я тоді зможу сказати, що цей шарфик літав над Німеччиною і бомбардував ворога. – Від нього пахло солодким. – Квітневі фіалки.

Він подумав: він як лицар, який приймає знак прихильності прекрасної дами у куртуазній оповіді, – і запхав шарфик у кишеню. Більше він його не бачив – мабуть, десь випав. Часи куртуазних оповідей давно минули.

*

Вони повикладали з кишень усе, за чим їх могли розпізнати. Тедді це завжди видавалося символічним актом — так вони з особистостей перетворювалися на безликих і взаємозамінних летунів. Просто англійці. А також австралійці, ківі, канадійці. Індійці, карибці, південноафриканці, поляки, французи, чехи, родезійці, норвежці. Янки. По суті, проти німців виступила ціла західна цивілізація. Мимоволі ставало дивно, як так вийшло з країною Бетховена і Баха, і як там потім почуватимуться, якщо буде якесь «потім». «Alle Menschen werden Bruder». Урсуліне питання: «Як ти думаєш, це можливо?» Ні, він так не думає. Правда, ні.

На порозі їхнього будиночка з'явилася жінка і гукнула екіпажі «Л-Лисиці» і «С-Столиці». Вони забилися до її тарантай-ки. Інколи їхній транспорт виглядав так само обшарпано, як їхній одяг.

Щасливчика він лишив особливо гарненькій дівчині з науково-технічного відділу на ім'я Стелла. Стелла йому подобалася, може, між ними щось і могло би бути. На минулому тижні Тедді ходив із нею на танці в клубі на сусідній базі. Коли вони повернулися, вона чмокнула його у щоку і сказала:

— Спасибі, сер, було дуже весело.

І все. Попереднього дня на їхній базі сталася страшна трагедія — дівчині відрізало голову гвинтом. Тедді намагався про те не згадувати. Це всіх жажнуло, особливо, звісно, жіночий загін. Стелла була хороша жінка, любила собак і коней. Інколи жажіття війни вели до сексу, а інколи — ні. Хто зна, чому результати такі різні. Він жалкував, що не переспав зі Стеллою — цікаво, а вона жалкувала? У нього була коротка — дуже коротка — інтрижка зі Стеллиною подругою Джулією. У них було багато сексу. Дуже доброго сексу. Такий от у нього таємний спогад.

Вони під'їхали до «Л-Лисиці» й висипалися з автобуса. Навіть тоді Тедді чекав, що загориться червоне світло і рейд відмінять. Проте, схоже, не судилося, тож він оглянув літак із новим пілотом, бортмеханіком і наземним екіпажем. Інженера звати Рой, — нагадав собі Тедді. Кулеметник у верхній башті — канадієць Джо, у хвості — Чарлі. Виглядав він років на дванадцять. Скло у хвостовій башті востаннє полірували трусами.

Тедді запропонував усім по цигарці. Не палив тільки бомбардир. «Я Кліффорд», — нагадав той, помітивши, що Тедді завагався. «Кліффорд», — пробурмотів Тедді. Наземний екіпаж димів, як паровоз. Тедді хотів би якось узяти їх у виліт, тільки безпечний, з якого вони всі точно повернулися б. Шкода, що вони не знали, через що пройшов «їхній» літак, не бачили краєвиди через добре відполіроване скло. У кінці війни Повітряні сили влаштовували «тури імені Кука» — літали з наземними командами над Німеччиною, щоб показати, яких збитків ті помогли завдати. Урсула якось примудрилася потрапити на такий тур — Тедді поняття не мав, як, але його це геть не дивувало. На війні виявилось, що сестра має хист до бюрократичних ігор. Це жажливо, — повідомила вона, — ціла країна зруйнована дощенту.

Молоді-зелені попісяли на колесо «Л-Лисиці», а потім трохи знітилися, коли зрозуміли, що Тедді не візьме участі в цьому чоловічому обряді. Він – їхній садху, – подумав Тедді, – їхній гуру. Якби він наказав їм видряпатися на дах контрольної вежі і по одному стрибнути вниз, то вони так і зробили б. Він зітхнув, розколупав нескінченні шари одягу й через силу попісяв на колесо. Молоді-зелені потайки посміхнулися з полегшею.

Тоді, як завжди, з ними попрощався наземний екіпаж – непоказово й оптимістично потис усім руки.

– Щастя вам, побачимося вранці.

★

При злеті Тедді був обіч пілота. Пілота звали Фрейзер, він був з Единбурга, студент Сент-Ендрюського університету. Це геть не такий шотландець, як їхній Кенні Нільсон. Фрейзеру не судилося здійснити пробний виліт другим пілотом – це командир вилетів другим при ньому. Згадався екіпаж «В-Вільяма». «Літак злетів о 16:20 і не повернувся. Станом на зараз вважається зниклим».

Мотори «Бристоль Геркулес» заскімлили, коли гвинти розгублено сіпнулися, а тоді перейшли на знайоме стаккато. Добрі двигуни, – сказав Тедді Фрейзерові, коли вони оглядали літак. Фрейзер хоч-не-хоч мусив цікавитися «механікою бомбардування».

Внутрішній двигун по лівому борту, зовнішній по лівому, тоді внутрішній по правому і зовнішній по правому. Коли вони завершили перевірку – свічі запалювання, тиск олії і так далі, – Фрейзер подав запит на дозвіл на рух літака по землі. Він поглянув на Тедді так, мовби його схвалення потребував більше, ніж дозволу контрольної вежі, й Тедді підняв великий палець. Стояночні колодки забрали, й вони рушили, долучаючись до процесії літаків, які об'їздили периметр бази, їхні двигуни ревіли і двигтіли, вібрація крізь м'язи і кістки проникала до серця і легенів. Тедді здавалося, що є в цьому щось величне.

Вони були п'яті в черзі на злет і викотилися на злітну смугу з двигунами на повну потужність, чекаючи, як гончак у клітці, коли контролер дасть зелене світло. Тедді досі чекав, що на контрольній вежі загориться червоне й операцію скасують, але воно так і не спалахнуло. Інколи їх навіть з повітря відкликали назад. Але не цього разу.

Традиційні проводи зібралися біля кабіни контролера – жінки, повари, наземна команда. Був там і командир, і віце-маршал – вони вітали кожен літак, який їх проминав. Ті, хто йде на смерть, вас не вітають, – подумав Тедді. Натомість він показав великого пальця Стеллі, яка теж проводжала їх, тримаючи на руках Щасливчика, й коли вони прокотилися повз неї, вона помахала йому лапкою собаки. На думку Тедді, це краще, ніж вітання віце-маршала. Він розсміявся, Фрейзер кинув на нього стривожений погляд. Злет

— справа серйозна, особливо якщо це твій перший бойовий виліт, а твій другий пілот — командир. І цей командир поводить ся химерно.

Загорілося зелене світло, й вони рушили злітною смугою, як ожиріла птаха, намагаючись набрати 170 кілометрів на годину, необхідні для того, щоб «відліпити» 12 тонн металу, пального і вибухівки від землі. Тедді поміг із регулятором двигуна і, як завжди, відчув полегшу, коли Фрейзер потягнув штурвал і «Л-Лисиця» стрепенулася, намагаючись відірватися від землі. Тедді мимоволі торкнувся срібного зайчика у нагрудній кишені.

Вони з ревом мчали у напрямку до ферми, Тедді глянув, чи не проводить ся їх фермерова донька, але її не було видно. У нього мурашки побігли шкірою. Вона завжди на них чекала. Він бачив рівні поля у сутінках, голу брунату землю, дедалі темніший обрій. Ферму. Двір. Вони з креном розвернулися й почали заходити на коло, щоб вирівнятися і зібратися, перш ніж рушити до узбережжя, і коли «Л-Лисиця» схилилася на ліве крило, Тедді нарешті її побачив. Вона дивилася вгору й махала їм усім. Вони в безпеці. Він помахав їй, хоча розумів, що вона його не побачить.

Ескадрильї з півночі мали злетіти на годину раніше, ніж їхні колеги з південних баз, і рушити на південь до точки збору. Це давало їм порівняно спокійний час, щоб виконати рутинні завдання. Щойно вони здіймалися у повітря, у них не було ані хвилини вільної, і похмура задума, яка охоплювала на землі, розвіювалася. Бортмеханік діловито синхронізував двигуни, підраховував запаси і міняв балони пального. Хтось вмикав систему розпізнавання «свій-чужий», щоб винищувачі Повітряних сил знали, з ким мають справу. Радист розгортав радіоантену, а навігатор схилявся над обрахунками і локаторами, порівнюючи швидкість вітру із прогнозом. Щойно вони опинялися над морем, бомбардир починав скидати «Віндоу». Вони ще не вимкнули навігаційні вогні, й Тедді бачив, як на крилах інших літаків мерехтять зелені і червоні вогники.

Вони просувалися над Північним морем, невпинно набираючи висоту. На хвилях вигравала місячна доріжка, а крила «Л-Лисиці» блищали, як начищене срібло. Тут навіть ніяких прожекторів не треба. Кулеметники короткими чергами перевіряли браунінги. Бомби підготували, навігаційні вогні вимкнули. На висоті 1500 метрів вони вдягли кисневі маски, з переговорного пристрою долинуло знайоме сопіння.

Над Бельгією промчали на попутному вітрі. Видимість була така добра, що вони бачили чимало інших літаків у потоці. У Тедді ще не було вильотів, які були б такі подібні на денний рейд. Він жив уночі. Вони бачили, як в озерах і ріках відображався місяць, що чував над ними. «В неї на лиці — ані сорому, ані страху»: Г'ю любив слухати на грамофоні «Гілберта і Саллівана». Коли у їхньому сільському клубі ставили любительську постановку «Мікадо», батько здивував усіх, взявши роль Ко-Ко, головного ката. Його тішило, що роль дала йому змогу приміряти геть іншу особистість: він шкірився, витанцьовував і виспівував. «Точно як Джекїлл і Гайд», — сказала Сильвія. Місіс Шоукросс грала Катішу — ще одне акторське відкриття.

Вони дісталися до першої поворотної точки неподалік від Шарлеруа, і тут почалася бійня.

★

Винищувачі шугали довкола, мовби вони розворушили осине гніздо. Зустріти їх так рано і в такій кількості стало справжнім шоком. Це навіть не розтривожене гніздо, а рій, що, здавалося, тільки на них і чекав.

— Зліва з носу падає літак у вогні, — повідомив кулеметник з верхньої башти.

— Занотуй, навігаторе, — сказав Фрейзер.

— Гаразд, командире.

Тут долинув голос кулеметника із хвостової башти:

— І справа із хвоста теж падає.

— Занотуй, навігаторе.

Зі свого місця обіч Фрейзера Тедді бачив, що літаки падають зусібіч. Небо замерехтіло білими зірками вибухів.

— Це страшила, сер? — спитав бомбардир.

Тедді зауважив: Фрейзер був у них «командир», тож Тедді звали «сер», щоб не плутати між собою. Всі знали чутки, що німці використовують «страшила» — зенітні снаряди, що імітують вибух бомбардувальника, — але Тедді сумнівався. Він вже бачив, як із яскравих білих зір виривається брудне, жирне червоне полум'я — він добре знав цей вид. Його молоді-зелені ще не бачили, як падають бомбардувальники. Це їхнє хрещення вогнем.

Інколи бомбардувальники падали плавно, як великий листок, а інколи валилися стрімко. Повз них зліва пролетів інший «Галіфакс» — у нього горіли всі чотири двигуни, й за ним тягнувся вогненний шлейф пального, але він був надто далеко, щоб зорієнтуватися, чи екіпаж усередині. Раптом крила впали, як секції складаного стола, і він повалився, як мертва птиця.

— Боюся, це не страшила, — сказав він.

З переговорного пристрою долинуло кілька нажаханих зойків. Може, хай би й далі плекали ілюзії? Навколо них горіли і вибухали літаки — інколи, здається, вони навіть не встигали помітити, що на них напали. Кулеметник із верхньої башти старанно їх підраховував, а навігатор записував, доки Тедді не втрутився й не сказав: «Досить», бо з дихання було знати, що екіпаж поринає в паніку.

Справа промайнув літак у вогні від носа до хвоста — летів рівно, тільки догори дригом. Тедді побачив, як «Ланкастер» спалахує білим і валиться на «Галіфакс» вниз. Обидва помчали, кружляючи, до землі, як величезні

вогненні колеса. Тедді побачив, як падає літак із тих, що мали позначати ціль — коли він торкнувся землі, навколо нього спалахнули прегарні червоні й зелені сигнальні вогні. Він ще ніколи не бачив такої бійні. Зазвичай літаки падали вдалині, мовби зірка спалахувала й помирала. Екіпажі просто зникали — наступного ранку не виходили по свою яешню з беконом, тож ти й не замислювався, куди саме вони ділися. Жах останніх митей був від них прихований. А зараз від нього не було куди дітися.

Тедді здивував сигнальний літак — ті мали бути в головах головного угруповання, себто або ті збилися з дороги, або вони. Він попросив навігатора ще раз перевірити силу вітру. Здається, їх занесло на північ від червоної ниті. Навігатор, здається, розгубився. Якби ж то з ними був досвідчений Мак...

Внизу за ними тягся вогненний шлейф підбитих літаків завдовжки кілометрів у 80-100.

А далі, мов черговий доказ того, що страшили — це міф, вони під правим траверзом побачили «Ланкастера» у нещадному місячному сяйві (з тим же успіхом могли летіти у світлі прожекторів), до якого знизу підкрався німецький винищувач, невидимий їхньому хвостовому кулеметникові. У винищувача був вертикальний кулемет — Тедді такого ще не бачив. То ось чому літаки падали так раптово. Здавалося, кулемети скеровані просто у вразливе черевце бомбардувальників, а якщо влучити у крила, де баки пального, то в літака не лишалося шансів.

Не здатний нічим зарадити, він спостерігав, як винищувач відкрив вогонь, а тоді швидко відлетів від жертви. Із крил «Ланкастера» вирвалися довгі язики білого полум'я, і «Л-Лисиця» задвигтіла.

Не встигли вони вирівнятися, як вразливим алюмінієвим фюзеляжем затарабанили кулі, проробляючи діри, а тоді вони стрімко зайшли у круте піке. Тедді був подумав, що Фрейзер намагається ухилитися від винищувача, але поглянувши на нього, з жахом зрозумів, що той повалився на прилади. Ран не було видно, він виглядав так, ніби спав. Тедді погукав на допомогу — із Фрейзером на приладах він не міг перебрати управління, тож мав відштовхнути безживне тіло й перехопити штурвал, а при цьому сила прискорення тисла на голову, як бетонна брила.

Радист і бортмеханік дісталися до рубки і схопили непорушного Фрейзера. Пілот сидів високо, на його сидіння складно навіть забратися у всьому цьому одязі. Витягти когось із того сидіння майже неможливо, особливо з Тедді при боці — якоїсь миті він навіть подумав, що муситиме сісти бідасі-Фрейзеру на коліна. Вони сяк-так витягли пілота, і Тедді зайняв його місце. На щастя, ніде бодай не було крові.

Зараз вони з ревом мчали до землі на швидкості 500 кілометрів на годину — «Л-Лисиця» майже стояла на голові. Тедді погукав бортмеханіка, і вони вдвох вчепилися у штурвал, що є сили. Тедді побоювався, що у них просто відламаються крила, проте після кількох секунд, що тяглися, як вічність, їхніх об'єднаних зусиль таки вистачило на те, аби привести в рух кермо, — літак знову задер ніс, вони вирівнялися і з трудом почали підніматися.

З переговорного пристрою линула добірна лайка. Тедді провів перекличку й сухо повідомив:

— Боюся, пілота поранено. Я перебираю його обов'язки. Навігаторе, будь ласка, прокладіть новий шлях до цілі.

Бог його знає, куди їх занесло, — а може, не знає навіть Бог.

Радист і бортмеханік відтягли Фрейзера на місце відпочинку екіпажу.

— Він ще дихає, командире, — доповів радист.

Тедді зауважив, що ніякий він вже не «сер». Він став їхнім командиром. Їхнім капітаном.

★

Розгублений бомбардир повідомив Тедді про явище, з яким він раніше не стикався. Інверсійний слід. Зазвичай метрів до 7500 їх не з'являлося, проте зараз вони тяглися за хвостом кожного бомбардувальника. Сліди, як яскраві стяги, позначали їх ще краще, ніж місяць.

Потік бомбардувальників вже давно почав розпадатися. Досвідчені пілоти зрозуміли, що тепер це не найбезпечніша позиція, а найризикованіша. Тедді почав проштовхуватися до краю і вгору. «Летіть густим потоком. Завжди» — це був його останній наказ ескадрильї. Він сподівався, що вона не стане сліпо коритися його наказам. Тедді намагався витиснути з небес усе, що міг. «Л-Лисиця» не могла злетіти так високо, як «Ланкастери», але у розрідженому повітрі та з добрими двигунами могла з ними позмагатися. Але їх все одно засікли.

— Один на підльоті, командире.

— Так точно, навігаторе.

— 275 метрів. 240 метрів, — навігатор рахував відстань до точки на радарі, яка невпинно наближалася. — 210 метрів. 180.

— Кулеметники, щось бачите?

— Ні, командире, — обидва хором.

— 150. 120.

— Засік, командире, — це з верхньої башти. — Ліва верхня чверть. Штопор через ліве. Давай, давай, давай.

— Надбав обертів, бортмеханік.

— Ще сто, капітане.

— Тримайтеся, — сказав Тедді і сіпнув уперед штурвал, перевертаючи літак і перехилиючись на ліве крило.

Прискорення припилило його до сидіння. Вони, кружляючи, рвонули вниз, альтиметр шаленів, доки він не перекотив літак через праве крило й не підняв елерони — тоді вони знову почали підійматися. Він намагався знайти хмару, щоб сховатися, але кулеметник і далі кричав: «Права верхня чверть. Штопор через праве. Давай, давай, давай!»

Інколи для того, щоб позбутися винищувача, вистачало самої турбулентності, викликаної маневрами, але цей так легко не здавався. Щойно вони піднялися, закричав уже хвостовий кулеметник: «Ззаду зліва, вниз наліво!»

Браунінги кулеметників мірно барабанили, літак наповнився смородом кордиту. Небеса навколо «Л-Лисиці» бриніли від куль. Тедді кидав тяжкий літак туди-сюди, то падав через праве крило, то вихилявся по кривій уліво, а то видирався назад у небо, намагаючись струсити винищувач. Він був виснажений — щоб керувати літаком, потрібні неабиякі фізичні зусилля. Але хіба ж хочеш — мусиш, — так казала мати. У кулеметників вже закінчувалися набої, коли з верхньої башти нарешті пролунало: «Той, який зліва, зник, командире», а тоді «Той, який справа, теж здався». Знайшов собі нову жертву, — подумав Тедді, і сказав:

— Молодці, кулеметники.

★

На тому їхнє щастя і скінчилося. До цілі вони не дотягнули. Тедді сумнівався, чи вони її взагалі знайшли б. Потім він дізнався, що дехто таки не знайшов.

Усе сталося дуже швидко. Однієї хвилини вони були у темній безодні неба, на якій не видно й сліду потоку бомбардувальників, а наступної їх піймав промінь прожектора і пролунали глухі удари зеніток, мовби по фюзеляжу молотком тарабанили. Мабуть, вони натрапили на захист навколо Руру. Причмеленому і засліпленому прожектором Тедді не лишалося нічого, крім як зайти у чергове піке. Він відчував, як протестує бідолашна «Л-Лисиця» — він вже випробував її межі й чекав, що з хвилини на хвилину вона зламається. Мабуть, він і свої межі випробував — аж раптом вони вирвалися із нестерпого світла у гостинну темряву.

Ліве крило горіло, вони стрімко втрачали висоту. Тедді зрозумів, що цього разу їм не світить ані м'яке приземлення, ані аварійна посадка, ані жінка, яка прокладала б їм дорогу до дружньої бази. «Л-Лисиця» йшла на смерть. Він віддав наказ полишити літак.

Навігатор відкрив люк, разом з радистом пристібнув парашут пораненому пілоту і виштовхнув його за борт. За ним поспіхом стрибнув радист, а далі

— навігатор. За ними виліз зі своєї башти верхній кулеметник. Хвостовий кулеметник повідомив, що його башта заклинила і не повертається. Бомбардир поповз із носа, борючись із силою гравітації, щоб подивитися, чи не вдасться йому відкрити башту вручну.

Полум'я лизнуло внутрішній бік фюзеляжу. Вони вийшли з піке, але все одно втрачали висоту. Тедді чекав, що «Л-Лисиця» ось-ось вибухне. Ані бомбардир, ані кулеметник не озивалися. Йому раптом сяйнули їхні імена: Кліффорд і Чарлі.

Він боровся з «Л-Лисицею», намагався присилувати її летіти прямо і рівно. Кліффорд з'явився при ньому і сказав, що через вогонь не зміг дістатися до башти. Тедді наказав йому стрибати. Той зник у люку.

Після того все було, як в тумані — завеса полум'я за ним підступала до сидіння. Переговорний пристрій вийшов з ладу, але він і далі боровся з літаком, щоб дати кулеметникові останній шанс порятуватися. Капітан завжди стрибає останнім.

А тоді, коли він був уже думав, що змирився зі смертю, ба навіть прийняв її, у ньому включився потяг до життя, і смерть розтисла щелепи. Він розірвав пуповину кисневої трубки й переговорного пристрою, вистрибнув зі свого сидіння, а тоді його висмоктало з черева «Л-Лисиці» назовні.

*

Після шуму всередині літака тиша нічного неба приголомшувала. Він був сам — плив у темряві, у величній і мирній темряві. Над ним сяяв ласкавий місяць. Внизу сріблом звивалася річка, Німеччина тяглася під ним, як карта у місячному сяйві, дедалі ближче, і його несло до неї, як зерно кульбабки.

Над ним вогненною стрілою мчала «Л-Лисиця». Цікаво, чи кулеметник досі всередині. Не треба було його лишати. Літак приземлився раніше, ніж Тедді, й він побачив, як той вибухнув, розсипаючи осяйні іскри. Він виживе, — раптом зрозумів він. У нього все-таки буде майбутнє. Він подякував усім богам, які за нього заступилися.

2012

Просто до світла

— Геозонування... ми мали б це зробити, бо... новий статус кво... стосунки між клієнтом і агентством — а з іншого боку... а також комунікація у ближньому полі...

У речника був диплом із жаргону і докторат з переливання з пустого в порожнє. Його слова ширяли в повітрі, а мова, цілковито позбавлена значення, висисала з кімнати кисень, Берті не було чим дихати. Речника — Курзу-Верзу, так вона його називала, — звали Ангус, і він був «виходець із Шотландії», тому таке ім'я, але вимова у нього, як у вихованця приватної англійської школи. «Власне кажучи, Херроу», — Берті це все знала, бо якось сходила з ним на побачення, про яке домовилася через усім відому зводню — Match.com. Саме тому зараз вона згорбилася у задньому ряді і вдавала, ніби її там немає.

Коли вони пішли повечеряти у «Нопі», він їй одразу не сподобався. Коли принесли рахунок, він швидко запропонував розділити його навпіл — і так провалив одну з її головних вимог до кавалера, себто поводитися по-джентльменськи. Вона хотіла, щоб їй відкривали двері, платили в ресторанах і дарували квіти. І любовні листи. Вона хотіла, щоб до неї залицалися. Хотіла галантності. Гарне слово, тільки марно на таке сподіватися. Вона пирхнула собі під ніс, і сусід за «індустрійним семінаром» кинув на неї знервований погляд.

— Берті? — спитав за вечерею Курзу-Верзу. — Що це за ім'я?

— Гарне ім'я. — Після довгої нуднуватої мовчанки вона додала: — Роберта, на честь бабусі.

Роберта — друге ім'я Берті, але вона не збиралася повідомляти Ангусові, що її назвали «Місяць».

Вона ніколи не славилася розважністю, тож погодилася (класична помилка) піти з ним — він жив у Баттерсі, у квартирі із самих блискучих скляних поверхонь, ніби її розробили в майбутньому — і по п'яні безрадісно з ним переспала, що, природньо, призвело до гризот, тихої втечі на світанку і сповненої докорів сумління прогулянки вдовж Темзи, щоб «провітрити голову». На її подив, «вдовж берега Темзи, що виблискує сріблом» гуляло вже багато людей, а ось Спенсерових німф — дочок потоку — не видно (хоча, може, вони замаскувалися під університетську жіночу збірну з греблі, яка, засапавшись, просувалася бурою водою, ніби тікала від річкового чудовиська). Цікаво, що це за жінки, які встають о шостій, щоб зайнятися греблем? — подумала Берті. Мабуть, вони сильніші за неї.

Спенсер поступився місцем Вордсворту: вранці наприкінці травня Лондон з Вестмінстерського мосту справді видавався ясним і блискучим у прозорому повітрі (хоча це й ненадовго).

Вона, м'яко кажучи, здивувалася, коли визирнула за поручні й побачила, що до неї плине баржа із позолоченою лебединою шиєю на носі. Спостерігаючи, як баржа гладко пропливає під мостом, Берті подумала, чи не перенеслася була у минуле, в часи Тюдорів.

— Це «Глоріана», — сказав хтось. Вона й не зауважила, що біля неї зупинився якийсь чоловік. — Королівська баржа. Думаю, в них репетиція.

Звичайно, — подумала вона. Обіцяли ж річкову процесію: Лондон відзначає діамантовий ювілей. Стільки гарних слів, — подумала Берті: позолочений, ювілей, діамант, процесія, «Глоріана». Нестерпно.

— Я подумала, що перенеслася назад у часі, — сказала вона.

— Хочете в минуле? — спитав він, ніби запрошував її до машини часу, яку саме припаркував за рогом.

— Ну... — протягнула вона.

★

— Засновані на поставках трансакційні стосунки і комодифікація...

Берті працювала в рекламному агентстві, й так її — вона вже й не пам'ятала гаразд, чому — занесло до Белгравії, де Ангус модерував «Хакатон». (Так, вона не жартує).

Батько Ангуса був адвокат, а мати — консультант при лікарні; він, його брат і двоє сестер виросли в центрі Лондона, «доволі нормальне дитинство». Берті одразу втратила до нього довіру. Ні в кого не було нормального дитинства.

Він працював «інноватором» у маркетингу, що не виглядало як пристойна робота.

— Я бібліотекар, — сказала вона, бо це завжди клало край розмовам.

— А на сайті, — здивувався він, — ти написала, що працюєш в освіті.

— Це те саме, плюс-мінус.

Вона завжди забувала свою легенду, з неї не вийшло б шпигунки.

— Я завідую освітньою програмою бібліотеки, — уточнила вона, і його очі почали злипатися. Тоді він зосередився на «двічі приготованому» курчаті в тарілці. Хіба одного разу не досить?

— Хакнули мобільник через блютуз... вимушений перегляд...

На Ангусі була чорна футболка із Ніппером, песиком-символом компанії NMV. Під Ніппером у Ангуса були епільовані груди (Берті хотіла б цього не знати). А сам Ніппер лежав під страховою компанією «Ллойдс» у Кінгстоні-на-Темзі. Берті сподівалася, що її не поховать під будинком. Чи, що гірше, що її не викопать і не почнуть виставляти, як бідолашні єгипетські мумії чи мешканців Помпеїв, яким подарували безсмертя їхні безпомічні передсмертні судоми. Дідусь хотів, щоб його поховали у лісі. («Якщо можна, то під дубом»).

— Що ми вирішимо, те й буде, — сказала Віола. — Він же про це вже не дізнається.

(А якщо дізнається?) Він ще навіть не помер, а боротьба за його тіло вже почалася. Берті любила дідуся. Дідусь любив Берті. Що тут простіше?

— ...тренд сезону...

На що вона гає своє життя? Може, просто встати і піти?

— ...оперативний зв'язок...

Віола була останньою особою, якій вона розповіла б, із ким зустрічається. Берті було 37, «годинник тікає», як їй незмінно нагадувала мама, пискляво, як школярка — бував у неї такий тон.

— Ти не думай, ти роби! Ти ж не хочеш лишитися бездітною?

Ті друзі Берті, як поодружувалися і завели дітей (по суті, всі її друзі: здається, останні років п'ять Берті чи не кожні вихідні ходила як не на весілля, то на хрестини), видавалися рабами дітей, це Друге пришестя. Ті діти Берті не подобалися — вона побоювалася, що якщо заведе дитину, то її не полюбить. Одразу згадувалася Віола: та їх не любила, чи бодай не давала про це знати, й вони їй точно не подобалися (хоча їй взагалі ніхто не подобався).

— Та байдуже, що тобі подобається, — пояснював дідусь, коли ще був здатний давати поради. — Своїх дітей все одно любиш до безумства.

Берті сумнівалася, чи хоче когось любити до безумства, особливо маленьку безпорадну істоту.

— Твоя бабуся до безумства любила Віолу, — сказав дідусь. Це засвідчувало, що немає нічого неможливого.

Давним-давно, ще до того, як Сонні рушив у свою прощу, від нього завагітніла якась дівчина. Віола була в жасі, а коли дівчина зробила аборт, була в ще більшому жасі.

— Деякі люди завжди незадоволені, — сказав Сонні.

Віола почала слати Берті посилання на сайти донорів, супермаркети сперми, де можна вибрати генетичний набір (скандинав, 71 кілограм, 185 сантиметрів, блондин, блакитні/зелені очі, вчитель), і «покласти до кошика».

— Кажуть, данці найкращі, — радила Віола.

Звичайно, Віола боялася, що якщо в неї не буде внуків, то її гени пропадуть і нічого від неї не лишиться. Вона перестане існувати. Бах — і все. Віолі було шістдесят, вона весь час чекала, що їй скажуть: «Та не може такого бути» — а ніхто, як назло, не казав.

— Може, зараз тобі так не здається, — казала їй Віола, — але коли тобі перевалить за 50 і ти зрозумієш, що дітей у тебе вже не буде, ти будеш у розпачі.

Чому мати завжди така мелодраматична? Її що, інакше ніхто не слухатиме?

Звичайно, Берті була здивована чи не більше, ніж інші, коли через два роки народила близнят (і справді полюбила їх до нестями), побравшись із цілковито нормальним чоловіком, лікарем (так, тим знайомцем із Вестмінстерського мосту), і була, ну... цілковито щаслива. Але це ще в майбутньому. А тепер Ангус просторікував із жаром проповідника, мов читав месу, де закликав їх прийняти «споживачів-продавців». Берті спробувала відволіктися, добираючи рими до «Курзу-Верзу» (блузу, базу, бонзу, лезу), проте врешті почала перебирати уривки, які відкладала в голові про чорний день, аби захиститися від підступів матеріалістичної дійсності. (Як вона взагалі потрапила в рекламу?)

«Там, де бджоли п'ють, я п'ю»[12].

Вона могла просто вийти. У неї була зустріч на другу, і на те, щоб перетнути Лондон, пішло б чимало часу. Креативний відділ презентував клієнтові варіанти реклами нової зубної пасти. Чи ж не досить у світі пасти? Чи людям справді потрібно стільки вибору, щоб вони ніколи не вичерпали всі варіанти? Ніби світові взагалі потрібно, щоб чогось було більше. Так, це офіційно: вона обрала не ту професію. Якби Берті була богом (це її улюблена фантазія), то вона виробляла б те, чого у світі бракує — бджіл, тигрів, сонь, — а не в'єтнамки, чохли для мобільних чи зубну пасту. Ні, навіть не починай, — подумала вона, — фантазія про створення світу така масштабна і широка, що заблукаєш у ній надовго.

— ...монетизувати... матеріалізм...

мороз являє потаємну владу й без допомоги вітру [13]

— ...постійні клієнти...

здається, знаю, чий то ліс

— ...організація івентів...

гілки у вишні, що між деревами є найгарнішою, укрились квітом

— ...кастомізована медіа-стратегія...

барвисті бабки — мов вогонь, який ковтають зимородки

— Відповідний до бренду контент... вдихнути нове життя у сформований у споживачів образ...

узвишся Венлока лісисті шматує в злобі буревій

— ...таким чином, ви зможете довести це до щасливого...

таке буває чудернацьке Світло

— ...автоматичне виявлення взаємодії за методом χ^2 -квадрат...

Що?

Господи. Коли мова і значення розсталися й рушили кожен своїм шляхом? Берті вже майже вичерпала свою торбинку радощів про чорний день, а ще навіть не обід.

«О, скільки тернів у цьому буденному світі!»[14].

— Ой, вибачте, — сказала вона своєму сусідові, коли той нервово стрепенувся, — я що, сказала це вголос?

— Так.

Вона рвучко встала і ще раз прошепотіла нервовому чоловікові «Вибачте»:

— Я мушу бігти. Я щойно згадала, що забула справжню себе в метро. Вона й не розуміє, що сталося. Вона без мене загублена.

Зауваживши її, Ангус примружився, мовби намагався згадати, хто це. Вона помахала йому пальцями (сподівалася, що іронічно), але він, здається, тільки ще більше розгубився.

*

У метро (лінія Пікаділлі, хоча, мабуть, байдуже) вона не знайшла справжню себе, зате знайшла забутий кимось примірник «Дейлі Мейл». Газета була відкрита на сторінці, з якої кричав заголовок «Всесвіт може зникнути СЬОГОДНІ? Фізики стверджують, що ризик "більший, ніж будь-коли, й це могло вже початися"». (На Бога, а вони звідки знають?). Цікаве використання великих літер. Берті наголосила б «зникнути». Так розмовляла Віола («Ти будеш У РОЗПАЧІ»).

Порпаючись на денці мішечка про чорний день, аби вигребти останні крихти, Берті не знайшла там навіть гілочки дикого чебрецю, яка зазвичай десь там валялася.

*

— Ти дивишся ювілей з дідусем?

— Так, я у нього в кімнаті, — відповіла мати.

— Така дурня, правда? Бідолашна королева, вона ненабагато молодша за дідуся, а мусить це все терпіти.

— Та вона смерть піймає під цим дощем, — сказала Віола.

Он воно що, — подумала Берті. Може, смерть справді треба піймати, як схарапудженого коня? Хтось — ось як дідусь — ніяк не може її схопити, а хтось умить хапає віжки? Ось, наприклад, бабуса, яку вона ніколи не бачила — прудконога Ненсі, безстрашна вершниця, заскочила смерті на спину так швидко, що здивувала всіх. Може, навіть саму смерть.

— Слухай, — сказала Берті, — а дай слухавку дідусеві.

— Він тебе не зрозуміє.

— А ти все одно дай. Привіт, дідусю. Це Берті.

Звичайно, на ювілеї королева відмовилася від золоченої баржі на користь прозаїчного річкового крейсера — хтось вирішив, що на «Глоріані» цілий почет не вміститься, там не стане місця офіцерам зі служби безпеки, придворним дамам і лакеям, незамінним, коли корабель із королевою стає на воду. Берті хотіла влитися у натовп на березі Темзи, стати частиною чогось більшого, ніж вона сама, і потім згадувати, як про те, де ти був опівночі, коли настало нове тисячоліття. (Вона от була п'яна у клубі, про що зараз, звісно, жалкувала). Але цілий день невпинно дощило, тож Берті дивилася на подиву гідну витривалість монархії по телевізору — так само, як свого часу долучалася і до похорону Діани, і до падіння Всесвітнього торгового центру, і до останнього королівського весілля. Вона вирішила, що якось і справді долучиться до якоїсь події і вже не потребуватиме цієї версії з других рук, показаної через об'єктив камери. Навіть якщо то буде щось жакливе — вибух, цунамі, війна, — вона бодай спізнає велич жаху.

Джиммі — дідусів брат, який помер, перш ніж Берті встигла з ним познайомитися, — одним із перших увійшов до Бельзену, а після війни приєднався до одного з найстаріших рекламних агентств на Медісон-авеню. Вона заздрила життю, сповненому таких контрастів. Зараз ти просто здобував освіту з медіа-студій.

Дідусь, що його тіло і розум осипалися з кожним днем дедалі швидше, як занедбані руїни величного палацу, був пілотом бомбардувальника і щоночі летів смерті в пашу.

— А «паша смерті» — це зовсім штамп? — спитала вона під час їхнього прощального турне, елегійної подорожі місцями, які він колись любив; відтоді минуло вже десять років.

(«Коли ж він нарешті помре? — скаржилася Віола. — Скільки йому ще часу треба, щоб просто попрощатися?»). Після турне Берті стала краще розуміти і життя дідуся, й саму історію — це була полегша, хоча її екзистенційні нерви від того розхиталися.

— Обіцяй, що ти візьмеш від життя все, — просив він Берті. Чи дотрималася вона обіцянки? Та де там.

Вона заглушила банальні коментарі BBC і спитала:

— Як ти, дідусю?

Вона уявила, як він лежить у тому жахливому будинку для старих, доживає свого гіркого віку. Берті хотіла б його порятувати, увірватися туди й витягти його на свободу, але він був уже надто старий і вразливий. Році на двадцятому у «Феннінг-Корті» він упав і зламав ногу, що призвело до пневмонії, яка мала б подарувати йому легку смерть («Друг старих людей», — мрійливо сказала Віола), але він вичухався. («Та він безсмертний», — сказала Віола). Він ослаб і став безпорадний. Так його і передали в сумнівні руки будинку для старих, де він, мабуть, і помре.

— Щоразу, як його бачу, думаю, що, може, це вже востаннє, — з надією сказала Віола.

Він заслужив на те, щоб доживати віку у приємнішому місці, ніж «Тополеві горби».

— І де там ті міфічні тополі й ті міфічні горби? — завжди скаржилася Віола, ніби всі проблеми того місця зводилися виключно до семантики.

Віолу обурювало, скільки з них дере той будинок для старих. Вони продали квартиру в «Феннінг-Корті», але всі кошти «пожирав» його останній прихисток.

— Але в тебе грошей кури не клють, — зауважила Берті.

— Не в тому суть. Він мав би про мене подбати і хоч щось мені лишити. — («Не в тому СУТЬ. Він мав би про мене ПОДБАТИ і хоч ЩОСЬ мені лишити»). — Щось у спадок. Доки він помре, геть нічого не лишиться.

— Від нього точно нічого не лишиться, — сказала Берті. — І ти ж не хочеш бути аж така жорстока.

— А ось і хочу, — сказала Віола.

*

— Ти дивишся на човни по телевізору, дідусю? Ювілей? — (Господи, тон у неї був точно як у матері). — Сонні передає тобі вітання.

Дідусь засміявся (чи, може, вдавився) — здається, він розумів Сонні краще, ніж будь-хто з них. Дідусь повільно просувався до кінця життя, але досі лишався собою, хоча мати цього не розуміла. Насправді Сонні не передавав привіт, але передав би, якби знав, що вона поговорить з дідусем. Сонні любив дідуса. Дідусь любив Сонні. Усе було складно.

— Я завтра лечу в Сінгапур, — дідусеву мовчанку раптом урвав пронизливий мамин голос, і Берті відсахнулася.

— А що в Сінгапурі?

— Літературний фестиваль.

Коли Віола говорила про гламурну сторону видавничого бізнесу, тон у неї був такий самовдоволенний, що аж незручно: «Зустрічаюся в Лондоні з продюсером екранізації», «обідаю з моїми видавцями», «головна сцена у Челтенхемі». Але зараз голос був незвично стомлений.

— Я буду ввечері в Лондоні. Може, повечеряємо разом? У «Вечері — Гестон Блументаль» біля «Мандарину»? Я пригощаю!

— Вибач, я не можу. Я дуже зайнята. — Взагалі-то, це правда, але Берті сказала б так у будь-якому разі. Голос у матері був засмучений, що цікаво, бо понад тридцять років все було навпаки.

— Із Сонні побачишся? — спитала вона.

— А що Сонні?

— Сонні — твій єдиний син.

— Сінгапур — це не Балі, це геть інша країна, — невпевнено протягнула Віола. Географія ніколи не була її сильною стороною.

— Там рукою подати. Раз ти вже будеш у Сінгапурі, то це на півдорозі до Балі. Тобі ж усе одно робити нічого. Ти з'їздь, — додала Берті, — і то скоро, бо Всесвіт уже почав розпадатися, хоча ти цього ще й не помітила. Повсюди знаки. Мушу бігти.

— Нічого ти не мушиш.

— Не мушу, але біжу. Попрохайся за мене з дідусем.

Королева підпливла до Тауерського мосту. Берті вимкнула телевізор, свідомо знаків того, що всесвіт розпадається.

*

У кухні пахла жаром новенька пічка, як великий доброзичливий звір. Біля пічки стояло крісельце із в'язаним покривалом, на якому солодко спала велика смугаста кішка. На кам'яній підлозі лежали сплетені вручну килимочки. У комоді стояв біло-блакитний посуд, а на великому чистому сосновому столі — порцелянова вазочка із духмяним горошком і чорноб्रивцями з саду. Берті стояла біля старого умивальника, терпляче витирала каструлі і складала їх на дерев'яну сіточку.

З вікна кухні видно сад. Це її райський куточок, де квітла багряним квасоля ясно-червона, на акуратних горбиках вилася полуниця й кучерявився горошок. Яблуня при...

Її мрії урвала сирена. Берті поверталася з ланчу з продюсерською компанією у Волслі. Вона виявила, що на Пікаділлі у повітрі висить передчуття. Чи загроза — інколи складно розрізнити. Навколо снували поліція і військові, зганяючи натовп на тротуар. Кавалькада з мотоциклів свідчила, що справа важлива. Повз них промчала величезна машина з пасажиром королівської крові. Коли вона спитала, хтось пояснив: «Меморіал бомбардувальникам». І справді, королева мала сьогодні відкрити новий меморіал, присвячений бомбардувальникам, — між ювілеєм і початком Олімпіади у Лондоні стояло патріотичне літо в червоно-біло-синіх тонах.

Потім вона побачила церемонію в новинах (чергове переживання з других рук), побачила цих вразливих старих чоловіків, які намагалися стримати сльози, і собі розплакалася — вони нагадували їй дідуса й нежане минуле.

Берті терпляче чекала у натовпі на тротуарі. Бомбардувальне командування он чекало аж сімдесят років — їй гріх не почекаати кілька хвилин. У небі проревіла формація п'янок-гучних реактивних літаків «Торнадо», а за нею — самотній «Ланкастер», який скинув на Лондон вміст свого бомбового відсіку. На синьо-білому літньому небі червоною плямою розквітли маки.

★

Берті саме поверталася з роботи, коли подзвонила Віола.

— Нас викликають, — зловісно повідомила вона.

— Куди викликають?

— Будинок для старих просить нас приїхати, — сказала Віола. У її голосі бринів захват. Вона любила драму, доки особисто їй нічого не загрозувало.

— Це дідусь? — Берті стривожилася. — Щось сталося?

— Ну... — Віола набрала повітря в легені, ніби готувалася поринути у захопливу оповідь, хоча насправді Тедді просто заснув увечері, а цього ранку його не могли добудитися. — Вони просять приїхати чимшвидше, але я зможу вилетіти допіру зранку. Я не доберуся до Йорка раніше завтрашнього вечора.

— Добре, виїжджаю, — сказала Берті.

Це не їх викликають, — подумала Берті, — це дідусь. Янголи нарешті кличуть його до себе.

— Щось вони нікуди не квапляться, — кинула Віола.

2012

Останній політ

Дхарма

За індуїстською легендою, колись давно всі люди були богами, але вони зловживали божественною силою. Брахма – бог-творець – дійшов висновку, що люди втратили право на божественне, й вирішив його у них відняти. Він скликав всіх богів на раду, де божественне сховати так, аби люди його не знайшли. Хтось пропонував закопати його глибоко під землею, хтось – втопити в океані, хтось – покласти на вершині найвищої гори, але Брахма сказав, що люди винахідливі й розкопають землю, прочешуть океани й залізуть на будь-яку гору, аби тільки його знайти. Боги готові були вже здатися, коли Брахма сказав: «Ми сховаємо божественне у людини всередині. Вона цілий світ перерис, але ніколи не зазирне всередину і його не знайде».

Віола його навіть не слухала. Сонні часто завершував свої заняття з йоги такими «міні-проповідями», як вона їх називала. Він цупив звідусюди науку просвітлених мужів – з індуїзму, із суфізму, з буддизму, навіть із християнства. Віола довідалася, що самі балійці сповідують індуїзм. А Віола думала, що вони буддисти.

– Усі ми Будди, – сказав Сонні.

«На папері це звучить як моралізаторство, – писала Віола в імейлі до Берті, – але насправді це надихає. З нього вийшов би добрий вікарій». Цікаво, хто вона, ця нова, м'якша версія її матері? – подумала Берті.

Сонні викладав у такому собі «Ясному шляху» в Убуді. Спершу Віола уникала занять у «Ясному шляху». Вона зупинилася у здирницьки дорогому санаторії за півгодини їзди звідти, там був свій вчитель йоги й індивідуальні заняття у приємному ясному павільйоні з полірованого тіку, між дерев, на яких щебетали й реготали екзотичні птахи, а комахи гули і клацали, як заводні іграшки.

Натомість у «Ясному шляху» заняття проходили у величезній залі на другому поверсі – навіть якщо відкрити всі вікна, щоб був хоч якийсь вітерець, там було жарко і душно. Це або примітив, або «аскеза», залежно від того, кому довіряти – Віолі чи сайту «Ясного шляху».

Попри розмір, кімната завжди була напхана напхана, здебільшого жінками – спортивними юними австралійками й американками середнього віку. Більшість американок практикували те, що Берті називала «гівном у стилі їсти-молитися-кохати».

Сонні отримав ліцензію на викладання його багато років тому в Індії, і зараз викладав на Балі. Виявляється, він тепер «славний вчитель у міжнародному турне». Він часто їздив до Америки й Австралії, де проводив семінари, на які всі місця були розкуплені. Віолі здавалося, що вона – остання, хто ще не записався на його.

Сонні був відомий в інтернеті, якщо знати, де шукати, – якщо знати, кого шукати, – можна було б подумати, що «Сонце» (чи навіть «Сонні») гарне ім'я для людини з його фахом, але всі звали його «Ед».

– Сонце Едвард Тодд, – розважливо пояснив він Віолі. – Так мене звали.

Його трансформація на тому не закінчувалася. Її заскочили зненацька тіло танцюриста, голена голова, східні татуювання, австралійська вимова. Він цілковито змінився. Жінки від нього мліли! Вони блукали за ним, як віддані фанатки, – особливо ті, які їсти-молитися-кохати. Віола не бачилася із Сонні майже десять років, і за цей час він виріс. («Може, ці речі між собою пов'язані», – сказала Берті).

– Спасибі, що практикуєтесь. Намасте, – сказав Сонні і вклонився, склавши руки для молитви.

У відповідь залю прошурхотіли подяки і «Намасте». (Вони до всього ставилися так серйозно!). Сонні підвівся з пози лотоса тривожно легко. Віола з трудом зіп'ялася на ноги, і то не з лотоса, а з незручної пози, від якої згадувалися посиденьки у школі.

Сонні жив у селі неподалік від її обурливо дорогого готелю, але, схоже, не збирався запрошувати Віолу до себе, тож вона дійшла висновку, що раз хоче з ним перетнутися, мусить відвідувати його заняття і змиритися з дурним обожнюванням його «учениць» – до якого він, здається, був байдужий, як небожитель, – не кажучи вже про те, що заняття були для неї тяжким фізичним випробуванням. Вона, звичайно, займалася йогою й раніше – а хто таким не грішив? – але доти заняття здебільшого проходили у сповнених протягів залах при церквах чи спорткомплексах, де вони тільки те й робили, що обережно потягувалися, а тоді лягали й «візуалізували» місце, де почувалися «в мирі й безпеці». Це давалося Віолі з трудом – доки інші люди (жінки, завжди жінки) валялися на тропічному пляжі чи шезлонгу в себе в саду, Віола в уяві гасала, як навіжена, і намагалася знайти бодай щось безпечне і мирне.

Коли Сонні закінчив свою індуїстську проповідь і всі «намастилися», американка на сусідньому килимку («Ширлі») повернулася і сказала:

– Правда ж, Ед чудовий вчитель?

І це хлопчик, якого ніхто нічому не міг навчити, – подумала Віола.

– Я його мати, – сказала вона.

Скільки часу минуло, відколи Віола казала ці слова востаннє? Мабуть, вона не казала цього, відколи Сонні закінчив школу.

Аж ні!

Їй сяйнув раптовий страшний спогад про відділення реанімації у Лікарні святого Якова в Лідсі. Сонні щойно вступив в університет, і коли їй подзвонили з лікарні, вона подумала, що йдеться про наркотики, але, як виявилось, він блукав вулицями, а з руки йому скрапувала кров після невдалої спроби перерізати вени.

— Я його мати! — волила вона лікареві, коли той сказав, що «просто зараз» краще Сонні не чіпати.

— Чому? — спитала вона, коли її нарешті пустили у відгороджений йому куток.

Чому він це зробив? Він розгублено стелу плечима.

— Не знаю, — і коли вона не відчепилася: — Бо моє життя — гівно?

Цікаво, у нього досі лишився шрам? Може, під детальним татуюванням дракона, який обплівся навколо руки?

Ширлі розсміялася:

— Я не думала, що в нього є мама.

— У всіх є мама.

— У бога немає, — сказала Ширлі.

— Навіть у бога є, — сказала Віола. Може, саме тому все й пішло не так.

Звичайно, ніхто з тих, хто їх бачив разом, не подумав би, що це мати й син. Сонні звав її «Віола», а вона ніяк його не називала. Він поведився з нею точнісінько так само, як і з рештою групи — з відстороненою тривогою. («У тебе артритні коліна?». Ні, спасибі за увагу).

*

— Я тебе здивувала? — спитала вона, коли нарешті його вислідила.

— Так, — сказав він. Вони сторожко обійнялися, ніби в одного із них міг бути ніж.

Ніхто, крім Верті й Сонні, не знав, де вона. Вона не стала повідомляти «Тополевим горбам», що вона і хворий батько на різних континентах. Вона просто взяла б слухавку, якби їм знадобилося з нею зв'язатися.

Вона вийшла зі свого життя. Якби знала, що це так легко, то зробила б це ще давно. Вона написала своєму агентові й попросила, аби та сказала всім, що в неї операція (так і було: їй видалили здоровий глузд), і перед усіма вибачилася. Вона не хотіла б, аби люди подумали, що вона втекла, зникла

безслідно, як Агата Крісті. Вона не хотіла, щоб її почали шукати. Ні, не так: вона не хотіла, щоб її відшукали.

*

Дуже дорогий готель, у якому зупинилася Віола, створили у давньому маєтку; він стояв у мальовничому місці над ущелиною, по дну якої протікала річка. Там були охоронці, особисті покоївки і жодних проблем. У неї була найбільша, найдорожча вілла. Вілла була завелика, у ній би легко розмістилося кілька родин, але Віола любила самотність. Прокинувшись зранку, вона могла заварити каву в дорогій еспresso-машині в «зоні для життя» (хоча зона для життя — це всюди, ні?) і випити її, дивлячись на ущелину і слухаючи, як у лісі перегукуються птахи. Хтось приносив щось смачне на сніданок, а тоді вона йшла до спа на масаж чи спускалася прадавніми кам'яними сходами до «священної ріки». Хто зна, чому вона священна. Сонні он казав, що всі ріки священні. Та й узагалі, виявляється, усе священне.

— Що, навіть собаче гівно?

— Так, навіть собаче гівно.

Вона складала список речей, які, можливо, не претендують на святість. Хіросіма, теракти джихадистів, кошенята у мікрохвильовці. Сонні заперечив: але ж це вчинки, а не речі. Але ж за вчинками стоять люди, а люди священні, так? Точнісінько як дерева і ріки?

По обіді вона спала (тривожно багато), а тоді прокидалася, і водій готелю відвозив її в Убуд, де вона приєднувалася до занять Сонні. Він навіть не лишав їй місця на вкритій матами підлозі, тож якщо вона запізнювалася, то їй ніде було займатися, й вона мусила чекати в маленькому офісі, гортаючи книжки з їхньої «бібліотеки» (себто полицки). Зайве й казати, що всі книжки мали духовний ухил. До полиці прикріпили написану від руки табличку: «Любий друже, будь ласка, лишай книжки у тому стані, в якому їх знайшов», — це дурниці, не можна лишити книжку у тому стані, в якому ти її знайшов, бо вони змінюються щоразу, як їх хтось читає.

Заняття, якщо їй вистачало місця, тривало дві години (кара божа), а потім водій відвозив її назад до готелю, де вона спостерігала за родиною мавпочок, яка щовечора виходила з лісу гратися на мурах навколо вілли. Звичайно, вона вечеряла. Їсти легко, молитися і любити значно тяжче.

Вона кілька разів навідалася на ранкові заняття Сонні з медитації, де було менше людей, але складніші завдання.

— Ні про що не думай, Віоло, — сказав Сонні.

Але як можна не думати?

— І не не думай.

— Я думаю, отже, існую, — сказала Віола, вперто чіпляючись за застарілий картезіанський всесвіт. Якщо вона перестане думати, то може зникнути.

— Просто відпусти це все, — сказав Сонні.

Відпустити це все? Що саме? Їй взагалі ні за що триматися.

★

А тоді!.. Дзюрчання ріки, голоси птахів, механічні комахи й балаканина мавп нарешті взяли своє, і її розум відключився. Складно навіть повірити, яка то була полегша.

★

На її подив, коли вона їхала на заняття Сонні, в неї задзвонив телефон. То дзвонили з будинку для старих.

Йшло до кінця. Вона чекала на смерть батька, щоб почати жити, але, як ми всі могли їй пояснити, це так не працює. Вона й так це розуміла. Правда-правда.

★

— Якось Будда спитав шраману, скільки триває людське життя. Той відповів: «Кілька днів». Будда сказав: «Ти ще не осягнув Шлях». Тоді він спитав іншого шраману, скільки триває людське життя. Той відповів: «Стільки ж, скільки й обід». Будда сказав: «Ти ще не осягнув Шлях». Тоді він спитав іншого шраману, скільки триває людське життя. Той відповів: «Стільки ж, скільки один подих». Будда сказав: «Прекрасно. Ти осягнув Шлях».

Слова оповивали Віолу. Вона поняття не мала, що вони означають. Вона, як завжди, приєдналася до заняття Сонні. Чому б і не приєднатися? Все одно сяде на літак до Британії допіру завтра вранці. Вона дочекалася, доки Сонні всіх «понамастив» — бригада їсти-молитися-кохати поводитися так, ніби він їх благословив, а тоді неохоче висипалася у вогку спеку раннього надвечір'я. Віола лишилася.

— Віоло? — Сонні заподажливо усміхнувся, ніби вона каліка.

— Подзвонили з будинку для старих. Батько помирає.

— Дідусь? — син нахмурився і прикусив губу, і на мить вона впізнала в ньому відлуння молодшого Сонні. — Ти повертаєшся?

— Так. Хоча Берті, мабуть, туди дістанеться значно раніше. Ти приїдеш?

— Ні.

Віола багато що могла сказати. Вона багато що передумала, дивлячись на ліс, на священну річку, на птахів — передовсім вона сказала б: «Вибач», — але натомість переповіла йому свій сон.

— А тоді ти повернувся до мене і з усмішкою сказав: «Нам вдалося, мамо! Всі встигли на потяг!»

— Думаю, це не про потяг.

— Так, — погодилася Віола. — Суть у тому, що я відчула, коли ти зі мною заговорив.

— І що ж?

— Я була приголомшена любов'ю. До тебе.

Ох, Віоло-Віоло. Ну нарешті.

*

Берті привезла «Останню хроніку Барсета» і тепер сиділа при ліжку і читала йому. Вона знала, що це — одна з його найулюбленіших книжок, тож, може, й байдуже, чи він розуміє слова: може, звичний ритм прози Троллопа його заспокоює.

Він видав тихий розгублений звук — не мова, що інше. Вона поклала книжку на ковдру і стисла його крихку скрючену руку в своїх долонях.

— Це я, Берті Місяцівна, дідусю.

Шкіра на його руках була, як талий віск, а вени — як грубе сине мотуззя. Він припідняв іншу руку під прямим кутом до тіла і помахав, ніби прощався. Мабуть, так, врешті, і було.

Колись і він був немовлям, — подумала вона, — новим, досконалим дитинчам на руках у матері, незнаній Сильвії. А тепер від нього лишилася сама полова, яку ось-ось розвіє вітер. У нього були прикриті очі, тьмаві, як у старого пса, а рот від віку перетворився на дзьоб, що відкрився і закривався; він був як риба, яку витягли з води. Берті відчувала, як він невпинно дрижить, мовби ним біжить електричний струм, тихе бриніння життя. Чи, може, смерті. Довкола нього шумувала енергія, від якої дзвеніло повітря.

★

Тедді намагався побороти «Л-Лисицю» і вирівняти літак. А літак хотів здатися. Бомбардир — його звали Кліффорд — з'явився у нього при боці і сказав, що через вогонь не зміг дістатися до кулеметника. Тедді знав про цього хлопця тільки те, що він наляканий до смерті — мабуть, він сміливець, раз зважився спробувати допомогти кулеметнику (того звали Чарлі), про якого Тедді теж нічого не знав. Тедді знав тільки, що цих хлопчаків треба рятувати. Він наказав Кліффордові стрибати, але той загубив парашут, тож Тедді сказав:

— Бери мій. Давай, стрибай!

Кліффорд завагався, але послухався командира — схопив парашут і зник у люку.

Він був як святий Юрій, Англія — його Клеолінда, але дракон був сильніший і дихав на нього вогнем. За ним здійнялася стіна вогню. Він відчував, як язики полум'я лижуть сидіння. Переговорний пристрій вийшов із ладу, тож він не знав, чи вибрався кулеметник, і тому й далі боровся-з «Л-Лисицею».

★

У кімнаті була тільки одна тьмяна лампа. Ішлося до півночі, дім для старих поринув у сон, який тільки зрідка переривали нажахані зойки, мовби щось лихе спіткало маленьку тваринку.

Дідусь помирає від старості, — подумала Берті. Він стомився. Це не рак, не серцевий напад, не автокатастрофа, не катаклізм. Від старості померати тяжко. Між хрипучими вдихами западала довга тиша. Інколи він, здавалося, лякався і намагався щось сказати, тоді Берті стискала йому руку, гладила по щоці й шепотіла, що на нього чекають лісові дзвоники, яких вона ніколи не бачила, і люди, яких вона ніколи не знала. Г'ю і Сильвія, Ненсі й Урсула. І собаки, і нескінченні літні дні. Це ж туди він прямує? У довге сонячне літо в Лисячому закуті? Чи в одвічну пітьму? Чи просто в ніщоту — врешті, навіть морок має певні прикмети, а ніщота вона і є ніщота. Чи привітають його осяйні лави Спенсерових янголів? Чи відкриються йому всі таємниці? Ніхто не відповість на ці питання.

Вона згодовувала йому кусники зі своєї торбинки про чорний день, бо нічого, крім слів, їй уже й не лишалося. Може, він зуміє заплатити ними перевізнику. «Багато золотих я обійшов країв»[15]. «Світ бринить від величі Бога». «Пірнув на сажнів п'ять, мабуть, твій батько. Там зберігся він: кістки коралами стають»[16]. «Ягняточко, хто твій творець?» «В

людини гідної в житті найкраще — малі й забуті безіменні дії добра й любов»[17]. «Далі й далі, всі ці птахи Оксфордширу і Глостерширу».

Повітря стрепенулося і замерехтіло, час стиснувся до однієї точки. Ось-ось. «Бо Дух Святий чуває над хирлявим світом, з руками теплими і — о! — осяйними крилами».

★

Лишилося кілька митей, — подумав Тедді. Лічені удари серця. Оце і є життя — один удар серця за другим. Подих за подихом. Мить за миттю, а потім остання мить. Життя вразливе, як серце птахи, минуше, як квіт дзвоників у лісі. І байдуже, — раптом зрозумів він, — йому байдуже, він простує туди, куди пішли мільйони до нього і підуть мільйони після. Він розділяв долю багатьох.

А зараз. Оця мить. Ця мить — нескінченна. Він — частина нескінченності. Дерево, скелі, вода. Встає сонце, мчать олені. Зараз.

★

Звук різка вказує, що виставу завершено. Хистке єство починає зникати безслідно. Те, що створене зі сновидінь, рветься і розповзається, здригаються хмарами увінчані вершини. Сиплеться порох. Птахи здіймаються у повітря і летять геть.

★

Сонні сидить на веранді кімнати, яку знімає, і медитує у переддосвітній тьмі. Він скоро звідси поїде. Його дівчина-австралійка, теж інструкторка з йоги, на шостому місяці вагітності і вже повернулася до Сіднею. Сонні приєднається до неї за кілька тижнів. Цього ранку він проведе Віолу в аеропорт і, перш ніж попрощатися, віддасть їй дар цього знання — хай везе додому. Інший його дар — срібний зайчик, якого він беріг усі ці роки і вберіг, всупереч імовірності. «На щастя. На захист». Його дівчина-австралійка — Будда. І носить Будду в собі.

Він втягнув повітря, ніби заснув і раптово прокинувся.

★

Стіною прегарного палацу пробігає недобра тріщина. Перша стіна двигтить і розсипається. Друга підкошується і падає, на землю валиться каміння.

★

Віола п'є каву й чекає на світанок, чекає, доки над річкою здійметься імла і заспівають птахи. Вона думає про маму. Думає про своїх дітей. Думає про батька. Болісна любов приголомшує її. Пташки починають свій світанковий хор. Щось відбувається. Щось міняється. На мить її охоплює паніка. «Не бійся», — думає вона. І не боїться.

★

Третя стіна обвалюється з приголомшливим шумом, від неї здіймається пил і розлітаються уламки.

★

Берті стискає дідусеві руку й бажає, щоб він відчув її любов, — правда ж, усі хочуть, щоб любов стала останнім, що вони відчують? Вона нахиляється і цілує його в запалу шоку. Відбувається щось грандіозне, щось катастрофічне. Вона стане свідком. Час' починає кренитися. Зараз, — думає вона.

★

Четверта стіна високого святилища обсипається тихо, як пір'я.

★

Він уже не дає собі ради з «Л-Лисицею». Літак смертельно поранено, це птах, підстрелений у польоті. «О! Осяйними крилами». Він почув ці слова чітко, ніби їх промовив хтось у кабіні пілота. Він дотягнув до узбережжя. Під ним Північне море виблискувало у місячному сяйві, як тисяча діамантів. Він примирився з цією миттю, з цим теперішнім. Шум літака стих, жар полум'я зник. Стояла прегарна, неземна тиша. Йому згадалися ліс і дзвоники, сова і лисиця, іграшковий потяг на підлозі спальні, запах пирога із печі. Жайворон, що здіймається на плетиві пісні.

«Л-Лисиця» впала з Тедді в кабіні – спалах світла у мороку, ясна зірка, піднесення, доки хвилі нарешті не злизали вогонь. Все завершилося. Тедді сів мовчазного дна морського, щоб лежати там разом з іншими замуленими скарбами, незримими, прихованими на глибині саженів п'ять. Загублений назавжди, і тільки срібний зайчик правив йому за товариство у п'їтмі.

★

І з ревом, як грім, падає п'ята стіна, а з нею – палати літературного твору, забираючи із собою і Віолу, і Сонні, і Берті. Вони розчиняються у повітрі та зникають, дмухнеш – і все.

Написані Віолою книжки зникають з полиць, мовби під дією чарів. Домінік Віллє одружується з дівчиною, яка носить перли і брүчний костюм, і спивається. Ненсі у 1950 році виходить заміж за христа й народжує двох синів. Під час регулярного огляду їй діагностують рак мозку й успішно його видаляють. Її розум притупиться, вона буде менш кмітлива, але Ненсі лишиється Ненсі.

Лікар, який спинився на Вестмінстерському мосту подивитися, як пропливає королівська баржа «Глоріана», відвертається. На мить йому здалося, що поруч хтось є, але нікого немає, лише вітер. Йому здається, що він щось втратив, ось тільки що? Інструкторка йоги з Австралії, яка живе на Балі, боїться, що ніколи нікого не полюбить, ніколи не народить дитину. Стара жінка на ім'я Агнеса помирає у будинку для старих «Тополеві горби», мріючи про втечу. Сильвія кінчає життя самогубством, наковтавшись снодійного, у День перемоги, нездатна змиритися з майбутнім, у якому немає Тедді, її мазунчика.

Мільйони життів по цілому світу змінюються від відсутності мертвих, але троє з останнього екіпажу Тедді – бомбардир Кліффорд, поранений пілот Фрейзер і Чарлі, Чарлі з хвоста – успішно вискакують з «Л-Лисиці» і доживають до кінця війни в таборі для військовополонених. Після повернення вони всі одружуються і заводять дітей, часточки майбутнього.

★

П'ятдесят п'ять тисяч п'ятсот сімдесят трое загиблих із Бомбардувального управління. Сім мільйонів загиблих німців, зокрема п'ятсот тисяч убитих протягом бомбардувань союзників. Шістдесят мільйонів загиблих у Другій світовій війні в цілому, включно з одинадцятьма мільйонами, вбитими протягом Голокосту. Шістнадцять мільйонів — у Першій світовій війні, понад чотири мільйони у В'єтнамі, сорок мільйонів під час монгольської навали, три з половиною мільйони протягом Столітньої війни, падіння Риму забрало сім мільйонів, Наполеонівські війни забрали чотири мільйони, двадцять мільйонів — Тайпінське повстання. І так далі і так далі, і так далі, аж до райського саду, аж до Авеля, якого вбив Каїн.

Усі ненароджені пташки, усі неспівані пісні: вони можуть існувати тільки в нашій уяві.

Одна з них належить Тедді.

1947

Доньки Елісію

Глід, що обрамлював алею, саме почав розцвітати. Урсула сказала:

— О, глянь, глід квітне. Тедді був би радий його побачити. — Не починай.
— На очах у Ненсі виступили сльози. — Я повірити не можу, що він пішов навіки.

Вони йшли рука під руку, а Щасливчик гасав навколо, радий опинитися на свіжому тепловому повітрі.

— Якби ж то у нас була хоч могилка, аби прийти... — сказала Ненсі.

— А я рада, що її нема. Ми можемо уявити, що він вільний, як вітер.

— Я можу уявити тільки, як він лежить на дні Північного моря, де холодно і самотньо.

— Кістки коралами стають.

— Ой, — сказала Ненсі і схлипнула.

— А очі — парю перлин.

— Припини, припини, будь ласка.

— Вибач. Хочеш пройтися лугом?

— Дивись! — вигукнула Ненсі, відпускаючи Урсулину руку, і вказала на небо. — Жайвір! Жайворонок. Слухай! — додала захопленим шепотом, мовби боялася злякати пташку.

— Дуже гарно, — прошепотіла Урсула.

Зачаровані жайвороном, вони спостерігали за його польотом, а він все віддалявся і віддалявся, доки не перетворився спершу на цятку в блакиті, а потім — на спогад про цятку.

Ненсі зітхнула:

— Я інколи думаю про реінкарнацію. Я знаю, що це все дурниці, але правда ж було б чудово, якби Тедді вернувся кимось іншим — та хоч би й тим же жайворонком. Ми ж насправді нічого не знаємо. Може, це справді Тедді вітає нас і дає знати, що все в нього гаразд. Що він досі існує. Ти віриш у реінкарнацію?

— Ні, — сказала Урсула, — я вірю, що нам дано тільки одне життя, і я вірю, що Тедді своє прожив досконало.

*

А коли зникає все інше, лишається мистецтво. Навіть Август.

Пригоди Августа

Жахливі наслідки

— Це що, Август? — театральнo прошепотіла міс Слі на вухо містерові Свіфтові. Люди із сусідніх рядів почали зацікавлено озиратися.

Лице містера Свіфта лишилося незворушним, хоча він мимоволі здригнувся, побачивши, яке видовисько розгортається перед ними. Міс Слі нахилилася вперед, щоб привернути увагу місіс Свіфт.

— Це ж Август, правда? — не вгавала вона. І додала ще гучнішим шепотом: — Це ж ваш син.

Це вже й шепотом не назвати, радше криком. На лиці місіс Свіфт не відобразилося ані тіні почуття. Решта аудиторії була така ж заворожена видовиськом, що розгорталося на сцені сільського клубу, як і батьки Августа.

«Англія через віки» сягнула Армади, Єлизавета I виступила перед військами у Тілбері із промовою, що нікого не лишила байдужим. Глоріана привласнила колісницю Боудіки, склепану з чого було, й розмахувала тризубом, позиченим у Британії. Ці шляхетні символи жіноцтва (грали їх Августова

сестра Філліс і леді Лемінгтон з маєтку) не пропонували їй свою власність і зараз сердито зиркали на Глоріану з-за лаштунків.

Решта акторів трималася, хоча половина декорацій завалилася, а сценою снувало кілька псів.

Священик, який сидів біля місіс Свіфт, сказав:

— А я думав, роль королеви Єлизавети взяла місіс Брюстер. Хто ж тоді на сцені?

Руда перука зіслизула Глоріані з голови, а що в неї не було пристойного костюма, вона замоталася у плащ римського центуріона. Знов-таки, центуріон розстався з ним не з власної волі. З-під плаща прозирали брудні коліна, кидалося у вічі, що в кишені в неї рогатка.

— Ви добре справляєтеся, — гукнула розпатлана Глоріана геть не по-королівськи. — Мочите всіх тих спаніелів і все таке.

— Іспанців, — просичала місіс Гарретт з-за лаштунків.

Розмахуючи тризубом Британії над головою, Глоріана закричала:

— А тепер рушайте і вибийте решту!

На сцену з криком, ревом і подекуди писком вирвалася дика орда дітей. Забачивши їх, пси радісно загавкали. Частина, ба навіть більшість цих дітей доти вважалася цілком гречною, але зараз, здається, потрапила під гіпнотичний чар Глоріани. Як, здається, і багато глядачів, які втупилися в неї, пороззявлявши роти від жаху.

— Діти — це іспанці? — перепитав вікарій у місіс Сміт. Зазирнувши до програмки, додав: — Тут написано «Вторгаються орди».

— Я не певна, чи зараз хоч щось розумію, — місіс Свіфт від вистави відволікло страшне видовисько: руда перука ще нижче зісковзує її синові на обличчя.

— Це ті самі діти, — допитувався вікарій, — які грали саксонців, а потім вікінгів і норманців? Складно розібрати зараз, коли вони всі в зеленій фарбі. Як ви думаєте, що це представляє? Зелені й дорогі англійські землі?

— Це навряд чи, — сказала місіс Свіфт і стривожено зойкнула, коли від початку благоденства колісниця Боудіки раптом розсипалася, а Глоріана безславно повалилася на сцену, тягнучи за собою рештки декорацій. З бездоганним чуттям моменту на сцену вискочив маленький вест-гайленд-вайт тер'єр, схопив руду перуку і втік. Йому навздогін лунали крики з-за лаштунків.

— Точно Август, — сказала міс Слі.

— Вперше бачу цього хлопця, — рішуче промовив містер Свіфт.

— І я, — докинула місіс Свіфт.

*

— З перспективи часу ясно, — похмуро констатував містер Свіфт, — що це було приречене закінчитися катастрофою.

— А так-бо добре починалося, — протягнула місіс Свіфт.

— Так завжди, — сказав їй чоловік.

Ціле село вирувало. Містер Робінсон, який очолював місцеве історичне товариство, виявив, що їхнє село значно старіше, ніж будь-хто міг подумати, — на доказ наводив руїни римської вілли, які знайшли у лузі на околиці. «Дім римського трибуна», — сказав містер Робінсон.

«Натурально вілла!» — доповів Август своїм друзякам. Його команда — Норман, Джордж і Родрік — нещодавно постановила вигадати собі назву. Вони розглянули і відкинули варіанти «Пірати», «Здирники» і «Лотри», і після тривалих (а хтось міг би сказати, що й нескінченних) дискусій і кількох дрібних потасовок нарешті спинилися на «Апачі» — їм здавалося, що така назва передає їхню хоробрість і звитягу. (Чи кровожерливість, — докинув містер Свіфт).

— Римська трибуна, — пояснював далі Август.

Апачі зацікавилися. Щоосені на трибуні біля школи розгорталися Каштанові війни, запеклі бойові дії, внаслідок яких кілька поранених незмінно опинялися в кабінеті у директорки.

Містер і місіс Свіфт запросили на вечерю містера Робінсона, вікарія (доброзичливого і вічно розгубленого — такі вікарії водилися в їхніх краях) і міс Слі (по-мужицьки прямолінійну стару діву, до хоббі якої належало «блукати» на вихідних). («Блукати? — з осудом уточнив у батьків Август. — Яке ж це хоббі? Мені ви вічно кажете: „Августе, не вештай“, а тоді, — тут він поправив уявні поли уявної адвокатської мантиї, — кажете: „Августе, знайди собі нарешті нормальне хоббі!“»)

До Свіфтів на херес завітали ще й містер і місіс Брюстер, які нещодавно переїхали до села, й полковник Стюарт, сердитий на весь світ, а особливо на маленьких хлопчиків.

— То це справжнє суаре! — вигукнула місіс Брюстер, коли її запросили. — Це так мило!

Місіс Брюстер притягувала погляди. Вона була висока, з яскравими рудими кучерями й доволі-таки театральними манерами. Виявилося, вона палка шанувальниця любительських постановок.

— І то не лише римляни, — сказав містер Брюстер, з тривогою придивляючись до майже порожньої карафки хересу. — Англи, саксонці, вікіги, норманці — як не одна орда вторгалася, то інша.

За словами міс Карлтон, старої панни зі сварливим обличчям, яка пильно придивлялася, як містер Брюстер придивляється до карафки, Брюстери були «нுவориші». Вона була непитуша, що геть зіпсувало їй характер. Вона змусила Августа і його ватагу підписати присягу, що вони ніколи не торкнуться спиртного, в обмін на лимонні льодяники на півпенні. «Чесний обмін», — вирішили Апачі. «Закривала тил» на їхньому суаре сусідка Свіфтів місіс Гарретт.

— А доти, — знову завівся містер Робінсон, — ми могли датувати село виключно за Книгами Страшного суду.

— Страшний суд, — із задоволенням повторив Август. — Судний день.

Його зачаровували слова, що провіщали майже нескінченну катавасію. Проте підслуховування урвала повариха, ляпнувши йому по голові ложкою для супу (така в неї улюблена зброя) і прогнавши його геть.

— Вічно той хлопака десь нипає, — скаржилася вона їхній покоївці Мевіс. — Точно тобі маленький шпиг.

Августа цей комплімент дуже потішив. Звичайно, він хотів стати шпигуном, коли виросте. А також пілотом, водієм паровоза, першовідкривачем і «колекціонером».

— І що ти колекціонуватимеш? — спитала якимось місіс Свіфт за сніданком і одразу пожалувала, бо Август одразу взявся складала довгий список, до якого входили мишачі кістяки, золоті фартінги, молюски, ниточки, діаманти і скляні очі.

— Ніколи не чув, щоб фартінги бували золоті, — сказав містер Свіфт.

— От тому я їх і збиратиму. За них хто хочеш душу продасть.

— А що, як їх не існує? — не відступався містер Свіфт.

— Тоді вони будуть ще дорожчі.

— Ти його що, впустила головою вниз, коли він був маленький? — спитав містер Свіфт у Августової матері.

Місіс Свіфт пробурмотіла щось штибу «Якби ж то», але значно голосніше сказала:

— Постав банку мармеладу на місце, Августе.

— Іди звідси, — сказала повариха.

Вона досі не пробачила йому за шарлотку, яку планувала зробити на десерт — вони завжди їли шарлотку, коли приходили гості. Коли гостей не було, то їли просто пудинг. Август запевняв: не його вина, що він з'їв всі бісквіти. Він збирався тільки покуштувати, а потім не встиг і озирнутися, як вони всі зникли! Як таке могло статися? (І чому це ставалося так часто?) Кухарка мусила замість шарлотки робити банальне бізе.

— І що вони подумують? — бурчала вона.

— Подумують, що їм дуже пощастило, — сказав Август: він зробив цілком поясненну помилку і подумав, що вона сказала не «бізе», а «бізон». Бізон — це значно цікавіше, ніж те, що подавали у Свіфтів зазвичай. Апачі могли полювати на бізонів із луками і стрілами, а потім смажити на вогні. (У Августа саме конфіскували лук і стріли після одного прикрого випадку).

— У цій країні немає бізонів, — наполягав містер Свіфт.

— А ти звідки знаєш, — спитав Август, — якщо їх ніколи не бачив?

— У тебе є всі задатки блискучого емпірика, — визнав батько після особливо напруженої дискусії про крикетні м'ячі і скло теплиці. («Але якщо ти не бачив, хто кинув м'яч, то звідки ти знаєш, що це я?» — «Бо це завжди ти», — стомлено промовив містер Свіфт).

*

Місіс Гарретт сплеснула в долоні і промовила:

— Зробимо постановку! — (Август повернувся підслуховувати — апачі ложкою не залякати). — Ми можемо підготувати постановку на честь історії нашого села.

Товариство шумно підтримало цю ідею.

— Ми покажемо цілу історію Британії з точки зору мешканців типового англійського села, — тішилася місіс Гарретт.

— Що ж про мене, — сказала місіс Брюстер, — то я зіграла кількох королев у різних постановках.

Місіс Свіфт щось нечутно прошепотіла.

— Тільки цих жажливих хлопчисьок не треба задіювати, — вставив полковник Стюарт.

— Господи, яка я з вами згодна, — сказала міс Карлтон, а тоді поспіхом кинула містерові Свіфтові: — Ой, вибачте, один із них ваш син?

— Ну... — завагався містер Свіфт. — Взагалі-то, ми знайшли його на порозі.

Август нахмурився від цієї нищої зради. Всі навколо закивали зі співчуттям, аж тут доброзичливо втрутилася місіс Свіфт:

— Та що ти таке кажеш. Аж за хвірткою ми його знайшли.

При цих словах усі розсміялися. Август ще більше спохмурнів. Байдуже, на порозі його знайшли чи за хвірткою. Може, він справді знайде? Ця ідея його потішила. Раптом його справжні батьки казково заможні й шукають його відтоді, як випадково забули на порозі містера й місіс Свіфт?

— Я певна, ми знайдемо щось і для дітей, — сказала місіс Гарретт.

Місіс Гарретт була доволі загрозливою постаттю в Августовому світі. Донедавна вона була просто дебелою доброзичливою вдовою по сусідству. Вона любила дітей, що дорослим невласиво, і виплекала гарну теплицю з персиками й виноградом, на яку Апачі постійно намагалися здійснити набіг, хай би як злився садівник. Вона щедро ділилася солодощами й пирогами, що, знов-таки, дорослим не власиво. На жаль, вона ще й очолювала місцеву «гілку» «Афор Арод». Місіс Гарретт стверджувала, що це саксонські слова, які означають «звитяжний» і «відважний» — хоча ніхто з членів організації таким не був. Уявіть групу скаутів, яка складається виключно з тих, кого не прийняли у скаути чи витурили звідти — і матимете «Афор Арод»: заучки, товстуні, лизоблуди, зубрили — і дівчатка.

Вони були миролюбною альтернативою до «доволі мілітаристських» скаутів, чи бодай так це пояснювала місіс Гарретт, вірна членкиня Присяги за мир. «Співпраця і гармонія», — казала вона. Августова мати вирішила, що хлопцеві це піде на користь, бо йому саме цих рис і бракує.

— Неправда! — запротестував він. — Згадай про Апачів.

— Про що й мова, — сказала місіс Свіфт і потягла його на зустріч «Афор Арод».

Це так жакливо несправедливо, — з гіркотою подумав він, спостерігаючи, як діти водять хоровод. Танці! Ніхто йому нічого не казав про танці.

— О, в нас з'явився новий друг! — заявила місіс Гарретт, ніби бачила його вперше, хоча насправді стикалася з Августом майже щодня.

А тоді Август познайомився зі своїм запеклим ворогом. Він зауважив у кутку кімнати маленьку дівчинку з найкучерявішими кучериками й найсолодшими ямочками на щоках.

— Привіт, я Медж. — У неї було якесь шитво. — Я вишиваю. Хочеш, зроблю тобі нашивку, Августе?

Август тупо кивнув, при цьому виглядав ще більш по-дурному, ніж нащодень.

Тепер він постійно жив у страху, що решта Апачів раптом застукає його за якимось жакливим заняттям «Афор Арод» — за танцями чи шитвом, співами чи

віршами. Чи прогулянками на природі, при яких, як виявилось, не конче треба дерти пташині гнізда чи стріляти з рогатки у все, що не встигло втекти.

Це все викликало відразу, але Медж його безнадійно зачарувала. («Спасибі, що допоміг мені розплутати клубок, Августе»).

— Буде вистава, — доповів він Апачі. — Вторгнуться орди.

Він перекинув льодяник за іншу щоку, що зазвичай позначало глибоку задуму.

— Я тут дещо придумав, — недбало кинув він. — Якщо ми...

*

— Припини, — сказав Тедді Урсулі.

— Ти ж розумієш, що він на тебе геть несхожий? — крізь сміх промовила сестра.

— Розумію. Але, будь ласка, кидай це читання.

Слово авторки

Коли я вирішила написати роман, дія якого розгортатиметься під час Другої світової війни, у мене ще були певні ілюзії, що якимось чудом вдасться описати цілий конфлікт, а текст при цьому буде вдвічі коротший, ніж «Війна і мир». Коли я зрозуміла, що ані письменниця, ані читачі не здолають цього випробування, я вирішила зосередитися на двох аспектах війни, які найбільше мене цікавили і які, на мою думку, становили найбільш плідний ґрунт для роману, — ідеться про лондонський Блітц і стратегічне бомбардування Німеччини. У «Житті за життям» йдеться про Урсулу Тодд і її досвід протягом Блітцу, а в «Руїнах бога» (на мою думку, це радше додаток, аніж сиквел) — про Урсулиного брата Тедді, пілота «Галіфакса» в Бомбардувальному управлінні. Проте самою війною романи не вичерпуються: ми спершу довго підбираємося до протистояння, а потім так само довго розбираємося з його наслідками. Та все ж у них йдеться про те, як індивідуальний і колективний воєнний досвід Урсули й Тедді позначився на їхньому житті.

У попередньому романі Урсула прожила багато версій одного життя, що давало мені певну гнучкість у підході до життя Тедді — багато деталей відрізняються від минулої книги. Хочу думати, що «Руїни бога» — це одне з життів Урсули, ненаписане. Може, це письменницьке штукарство, але інколи штукарство теж незайве.

Тедді – пілот «Галіфакса», а отже, звичайно, його база у Йоркширі: саме там була більшість баз «Галіфаксів». (Усі почесті і слава перепали «Ланкастерам». Тут я покликаюся на скарги Тедді, а не на свої). «Галіфакс» Тедді входить до Четвертої групи Бомбардувального управління, однієї з двох базованих у Йоркширі груп (інша – Шоста, Повітряні сили Канади). Я не вказую, до якої бази чи ескадрильї приписаний Тедді, щоб лишити собі простір для маневру. Проте я уявляю його в 76 ескадрильї й покликаюся саме на її облік бойових дій (з Національного архіву) тих часів, коли вона базувалася в Лінтоні-на-Узі й Голмі-на-Сполдінг-Мур.

Для зацікавлених читачів я уклала коротку бібліографію джерел, які використано в романі. Я багато чим завдячую спогадам; сюжети й звіти спираються на особистий досвід членів екіпажу й офіційну історіографію. Біографії тих, хто служив у Бомбардувальному управлінні, надзвичайні: це свідчення стоїцизму, героїзму, звитяги й скромності, які майже цілковито нам чужі, хоча, звісно, ми не зазнали випробувань, яких зазнали вони. Середній вік чоловіків (чи то пак юнаків), які пішли туди добровольцями, становив 22 роки. Вони спізнали чи не найстрашніші бойові умови, які тільки можна уявити. Понад половина з них загинула. (З екіпажів, які літали на початку війни, до кінця дожило тільки 10 відсотків). Їхня жертвовність розчулює – мабуть, саме це й підштовхнуло мене написати роман.

Більшість подій, описаних у воєнних розділах, навіть найстрашніші й найчудернацькіші інциденти, засновані на реальних випадках, на котрі я натрапила під час досліджень, хоча я майже завжди трохи щось змінювала. Інколи легко забути, що пишеш художній, а не історичний твір, і загрузнути у дрібних (чи й не таких дрібних) деталях, проте потреби роману мають переважати над покликом особистих obsesій. Двигун «Брістоль Геркулес» – моя obsesія, і я передала її Тедді.

Я охоче визнаю, що позичила в усіх потроху. Я спиралася на страхітливу розповідь про аварійне приземлення на воду «Рейдера» Джеффри Джонса: у січні 1944 року екіпаж Halifax II JD165 (S-Sugar) зі 102 (цейлонської) ескадрильї, що повертався з рейду на Берлін до Поклінгтона, три дні носило Північним морем. Я також довідалася чимало про те, як це – потрапити у грозу, з «Інферно» Кіта Лоу. Я припустила кілька умовностей (скажімо, в даті, коли надійшли ті самі проклятуші двигуни «Брістоль») і зневажила невпинний розвиток технічних і навігаційних засобів, щоб читач не чіплявся за постійні екскурси в історію HS2, «Фішпонду» чи «Моніки». Дещо я не пояснювала – почасти з тієї ж причини, а почасти тому, що й сама не все розумію (найкраще бути чесною).

Проте пам'ятаймо, що це красне письменство, а отже – вигадки. Я вважаю, що не всі романи – вигадки, але вони містять елемент фантазії. (Хай би як постмодерно-самореференційно це звучало). Я вже втомила слухувати, що той чи інший новий роман – «експериментальний» і «ламає сподівання від цієї форми», мовби не було ніколи ані Лоуренса Стерна, ані Гертруди Стайн, ані, власне кажучи, Джеймса Джойса. Письменники починають експеримент шоразу, як записують перший рядок нового роману. Це пригода. Я вірю, що сюжет, персонажі, оповідь, тема, образи та всі інші інгредієнти, що потрапляють до котла, вступають у цікаву текстову й текстурну взаємодію, проте не думаю, що це конче робить мене

традиціоналісткою (а врешті, всі ми належимо до традиції – романної традиції).

Письменників завжди питають, «про що» їхній роман. У «Слові від автора» до «Життя за життям» я скаржилася, що роман насправді про себе самого: не для того я згаяла на нього два роки свого життя, щоб підсумувати його в кількох реченнях. Хоча, звісно, кожен роман таки про щось. Якби мене спитали, про що «Руїни бога», я б сказала: це роман про красне письменство й уяву (і про те, як ми уявляємо те, що не можемо пізнати), а також про вигнання (людини з Раю). Ви, мабуть, помітили, що в цьому романі раз у раз згадують Утопію, рай та ідилічне минуле: «Втрачений рай» і «Мандри пілігрима». Навіть книжка, яку донька Тедді жбурляє йому в голову – це «Казки країни фей» Енід Блайтон, засновані на «Мандрах пілігрима». Деякі з цих покликань навіть незумисні, мовби частина мозку письменника свідомо того, що робить, а частина лишається у трагічному невіданні. Лише зараз я почала усвідомлювати, скільки ж у книзі злетів і падінь. Всі і кожен зриваються в небо чи падають на землю. (А ще птахи! Незчисленні зграї птаства!)

Образність тексту має для мене принципове значення: йдеться не про показову образність, якою тицяють читачеві під ніс, а про значно тоншу павутину, яка обплітає цілий твір і сплітає все до купи. «Червона нить» крові, що пов'язує Тоддів, перегукується з червоною ниткою, яка позначає довгий відтинок рейду на Нюрнберг, і червоними нитками у житловому комплексі – я зауважила цю структуру, допіру перечитуючи завершений текст, але зараз вона видається мені досконало логічною. (Тільки не питайте, чому там стільки гусей. Гадки не маю).

І, звісно, в основі роману лежить одна велика ідея, що стосується красного письменства – вона відкривається аж наприкінці, але, по суті, і є *raison d'etre* книжки. Думаю, якщо те, про що ви пишете, вам справді небайдуже, то не можна весь час чіплятися виключно за вигадки, інакше ви врешті опинитеся у плоскому світі, де текст перестає бути простором взаємодії особистості і світу. Якщо цим я вступаю в полеміку з модерністами, постмодерністами чи тими, хто прийшов їм на зміну, то хай так і буде. Від категорій, які накладають на нас обмеження, треба відмовлятися. (Слова «обмеження» і «стрим» раз у раз зринають у романі – як і «свобода», їхній антонім – це я також зрозуміла, допіру коли завершила текст. Я була думала їх повикреслювати, але врешті передумала. Вони там невинувато).

Війна – найяскравіший прояв гріхопадіння, особливо, можливо, коли ми відчуваємо моральний імператив у неї вступити, що накладає нерозв'язні етичні дилеми. Ми не можемо і не мусимо ставити під сумнів звичаю «Галіфаксів», «Стерлінгів» і «Ланкастерів», але бомбардування були спірною операцією, грубим використанням тупої зброї, та ще й погода і брак технології постійно ставали на заваді (попри колосальний технологічний ривок уперед, який породжують усі війни). Тоді ніхто не усвідомлював, що між задекларованими результатами бомбардувань і їхніми реальними наслідками пролягала прірва, – підозрюю, особливо складно це осягнути тим, хто сидів у бомбардувальниках.

Влада вирішила відмовитися від точних бомбардувань легітимних цілей (майже неможливих уночі на тому етапі технічного розвитку) і перейти до

бомбардування цивільного населення, бо дійшла висновку, що винищення робітників фабрик і їхніх жител — це теж економічна війна. Кампанія починалася з найкращими намірами (уникнути війни на виснаження, яку пам'ятали з окопів Першої світової), проте врешті саме на те й перетворилася і постійно ескалувала, аж доки не стала ненаситним звіром, якому вічно не вистачало людей, технологій, сировини — які, можливо, продуктивніше було б скерувати деінде, особливо в останні місяці — і звістувала апокаліптичні сценарії цілій Європі. Гаррісова одержимість тим, щоб перетворити Німеччину, яка й так була при смерті, на руїни й попіл здається радше біблійною карою, ніж військовою стратегією (хоча я й не належу до затятих критиків Гарріса). З перспективи часу все видно краще, але у розпал битви не до перспективи.

Питання моральності стратегічної бомбардувальної офензиви постало одразу після війни (почасти внаслідок того, що добрий дипломат Черчілль зробив усе, аби скласти з себе відповідальність за цю кампанію). Чи ж не стали ми й собі варварами в ході війни з варварством, коли обернули зброю саме проти тих, кого цивілізація має захищати: старих, малих і жінок? Та, врешті, війна — це варварство для всіх сторін: і для невинних, і для винних.

Це роман, а не полемічний трактат (та я й не історик), а тому лишила в тексті двозначності й відкриті питання, які озвучують герої.

І, врешті, я певна: більшість читачів розуміють, що Августом я завдячую Вільямові Бравнові з його циклом «Просто Вільям». Август — груба тінь Вільяма, який для мене й досі лишається одним із найвидатніших літературних героїв в історії. Річмал Кромптон, я схилився перед вами.

Подяки

Підполковникові М. Кічеві (медаль Британської імперії).

Майорові авіації Стівенові Беддовсові (Королівські повітряні сили).

Сюзанні Кейт, архівістці Королівського Альберт-голлу.

Енн Томпсон, архівістці коледжу «Ньюнхем», Кембридж.

Генові Рідові, директорові Йоркширського музею авіації, який вичерпно відповідав на мої питання (мабуть, не завше розумні).

Йоркширський музей авіації (www.yorkshireairmuseum.org) у Елвінгтоні, розташований на одній із багатьох повітряних баз часів війни — чудове місце для всіх, хто цікавиться «Галіфаксами» чи й війною загалом. Музей вдихнув нове життя у бідолашних старих «Гальок». Я мушу подякувати Філові Кемпові за цікаву й інформативну екскурсію нутрошами «П'ятниці 13-го» —

на жаль, не оригіналу, який здали на металобрухт, як і всі «Галіфакси», що пережили війну.

Звичайно, я також вдячна моєму агентові Пітерові Штраусові, моїй редакторці Марієнн Велманс і всім у «Трансворлд», особливо Ларрі Фінлею, Елісон Берров і Мартінові Маєрсові. Спасибі також Рейганові Артуру з видавництва «Літтл, Бравн», Кім Візерспун з «Інквелл Менеджмент», Крістін Кохрейн з «Даблдей Канада» і Камілі Ферр'єр з «Марш Адженсі».

Бібліографія

Chorley, W. R., Bomber Command Losses of the Second World War, Vol. IV, 1943 (Midland Counties, 1996)

Chorley, W. R., Bomber Command Losses of the Second World War, Vol. V, 1943 (Midland Counties, 1997)

Chorley, W. R., Bomber Command Losses of the Second World War, Vol. IX, Roll of Honour (Midland Publishing, 2007)

Middlebrook, Martin and Everitt, Chris, The Bomber Command War Diaries: An Operational Reference Book 1939-1945 (Penguin, 1990)

Webster, Sir Charles and Frankland, Noble, The Strategic Air Offensive, Vols I and II (The Naval and Military Press, 2006)

Hastings, Max, Bomber Command (Pan Books, 2010)

Overy, Richard, The Bombing War (Allen Lane, 2013)

Ashcroft, Michael, Heroes of the Skies (Headline, 2012)

Bishop, Patrick, Bomber Boys (Harper Perennial, 2007)

Delve, Ken, Bomber Command (Pen and Sword Aviation, 2005)

Jones, Geoffrey, Raider, the Halifax and its Fliers (William Kimber, 1978)

Lomas, Harry, One Wing High, Halifax Bomber, the Navigator's Story (Airlife, 1995)

Nichol, John and Rennell, Tony, Tail-End Charlies: The Last Battles of the Bomber War 1944-45 (Penguin Books, 2005)

Riva, R. V., Tail Gunner (Sutton, 2003)

Rolfe, Mel, Hell on Earth (Grub Street, 1999)

Taylor, James and Davidson, Martin, Bomber Crew (Hodder and Stoughton, 2004)

Wilson, Kevin, Bomber Boys (Cassell Military Paperbacks, 2005)

Wilson, Kevin, Men of Air: The Doomed Youth of Bomber Command, 1944 (Weidenfeld and Nicolson, 2007)

Lowe, Keith, Inferno: The Destruction of Hamburg, 1943 (Viking, 2007)

Messenger, Charles, Cologne: The First 1000 Bomber Raid (Ian Allan, 1982)

Middlebrook, Martin, The Battle of Hamburg (Penguin, 1984)

Middlebrook, Martin, The Nuremberg Raid (Pen and Sword Aviation, 2009)

Nichol, John, The Red Line (Harper Collins, 2013)

Ledig, Gert, Payback (Granta, 2003)

Sebald, W. G., On the Natural History of Destruction (Notting Hill Editions, 2012)

Beck, Pip, Keeping Watch (Crecy Publishing, 2004)

Lee, Janet, War Girls: The First Aid Nursing Yeomanry in the First World War (Manchester University Press, 2012)

Pickering, Sylvia, Bomber Command WAAF (Woodfield, 2004)

Blanchett, Chris, From Hull, Hell and Halifax: An Illustrated History of No. 6 Group, 1937-48 (Midland, 2006)

Chorley, W. R., In Brave Company: 158 Squadron Operations (W. R. Chorley, 1990)

Chorley, W. R., To See the Dawn Breaking: 76 Squadron Operations (W. R. Chorley, 1981)

Jones, Geoffrey, Night Flight: Halifax Squadrons at War (William Kimber, 1981)

Lake, John, Halifax Squadrons of World War Two (Osprey, 1999)

Otter, Patrick, Yorkshire Airfields in the Second World War (Countryside Books, 2007)

Pilot's and Flight Engineer's Notes, Halifax III and IV (Air Ministry, 1944)

Rapier, Brian, White Rose Base (Aero Litho, 1972)

Robinson, Ian, Home is the Halifax (Grub Street, 2010)

Wadsworth, Michael, Heroes of Bomber Command, Yorkshire (Countryside Books, 2007)

Wingham, Tom, Halifax Down! (Grub Street, 2009)

Baden-Powell, Robert, Scouting for Boys (OUP, 2005)

Beer, Stewart, An Exaltation of Skylarks (SMH Books, 1995)

Cornell, Simon, Hare (Reaktion Books, 2007)

Danziger, Danny, The Goldfish Club (Sphere, 2012)

Hart-Davis, Duff, Fauna Britannica (Weidenfeld and Nicolson, 2002)

Mabey, Richard, Flora Britannica (Chatto and Windus, 1997)

McKay, Sinclair, The Secret Life of Bletchley Park (Aurum Press, 2011)

Wallen, Martin, Fox (Reaktion, 2006)

Williamson, Henry, The Story of a Norfolk Farm (Clive Holloway Books, 1941)

З Національного архіву

Журнал обліку бойових дій 76 ескадрону – AIR/27/650 (квітень 42-го і грудень 42-го), AIR/27/651 (лютий 43-го і грудень 43-го), AIR/27/652 (березень 44-го)

DVD

Forgotten Bombers of the Royal Air Force (Simply Home Entertainment, 2003)

Halifax at War (Simply Home Entertainment, 2010)

The History of Bomber Command (Delta Leisure Group, 2009)

Nightbombers (Oracle, 2003)

Now It Can Be Told (IWM, 2009)

The Royal Air Force at War, the unseen films vols 1-3 (IWM, 2004)

Target for Tonight (IWM, 2007)

Інформація видавця

УДК 821.111+«364»

A92

Аткінсон, Кейт

A92 Руїни Бога / Кейт Аткінсон; пер. з англ. Ярослави Стріхи. — К.: Наш формат, 2017. — 416 с.

ISBN 978-617-7279-68-5 (паперове видання)

ISBN 978-617-7513-69-7 (електронне видання)

Перекладено за виданням: Kate Atkinson. A God in Ruins (London, Doubleday, 2015, ISBN 978-0-3856-1870-0)

Літературна редакторка Ольга Дубчак. Коректорка Вероніка Гоменюк. Верстальниця Наталія Коваль. Дизайнерка обкладинки Маргарита Вінклер. Технічний керівник Микола Климчук. Відповідальний за випуск Антон Мартинов.

Надруковано в Україні видавництвом «Наш Формат» у типографії «Юнісофт». Тираж 3000 прим. Підписано до друку 30.05.2017. Термін придатності необмежений. Замовлення № 272/05

ТОВ «НФ», пров. Алли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032, pub@nashformat.ua, www.nashformat.ua, свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014. Висновок Державної санітарно-епідеміологічної експертизи № 05.03.02-04/51017 від 16.11.2015

Літературно-художнє видання

Серія «Художня література»

ISBN 978-617-7279-68-5 (паперове видання)

ISBN 978-617-7513-69-7 (електронне видання)

Всі права застережено. All rights reserved

© Kate Costello Ltd, 2015

© Стріха Я., пер. з англ., 2017

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2017

Одна з найкращих книжок 2015 року за версією видань Time, Washington Post, The Chicago Tribune, The Seattle Times, Kirkus тощо. Премія Costa Book Awards 2015 за найкращий роман.

«Руїни бога» — це роман, який неперевершена письменниця Кейт Аткинсон присвятила молодшому братові Урсулі Тедді. Це драматична історія майбутнього поета, героїчного льотчика, батька й турботливого дідуся, який пережив війну й бачив багато такого, що не передається словами. Проте зрештою виявиться, що всі воєнні перипетії, крізь які пройшов Тедді, і близько не дорівнюють до тих проблем, які чекатимуть на нього в майбутньому.

Кейт Аткинсон — британська письменниця, нагороджена Орденом Британської імперії, тричі лауреатка престижної літературної премії Costa Book Awards. Дебютну нагороду вона отримала 1995 року: тоді її роман «Музей моїх таємниць» оцінили вище, ніж книжку знаменитого Салмана Рушді. А серію романів Аткинсон про приватного детектива Джексона Броуді назвав «головним детективним проектом десятиліття» сам Стівен Кінг. Кейт Аткинсон написала дев'ять романів, збірку оповідань і п'єсу. Вона — рідкісний приклад автора, який пише як серйозну, так і жанрову літературу. Книжки Аткинсон отримують визнання поважних критиків та водночас стають міжнародними бестселерами

Це насправді віртуозний і свіжий виступ романістки, яка, здається, зовсім не боїться величезних завдань, поставлених перед нею.

The New York Times

«Руїни бога» разом зі своїм попередником «Життя за життям» є найкращими творами Аткинсон і доказом того, що її стиль, який кидає виклик жанру, продовжує вражати.

The Guardian

Примітки до електронної версії

Перелік помилок набору, виявлених та виправлених верстальником

С. 27: Серце Сильвії колотилося їй у грудях, коли вона замовила таксі зі [станії] => станції до готелю: жінка за мить до падіння.

С. 109: Ти там [обрежено] => обережно, Теде, гаразд?

С. 111: – Дивно, – тягнув Моріс, – що в нас тут війна, а хтось узагалі зважив на таке [прохання] => прохання.

С. 192: <...> «Гаразд, [хопці] => хлопці, розбирайтеся між собою» <...>

С. 231: І тоді, може, ця [нескінчення] => нескінченна кара добігла б кінця, і відьма, яка прикидалася його бабусею, відпустила б його додому, і він завжди був би гречним хлопчиком, аж до смерті.

С. 273: Може, псові було просто цікаво, [куде] => куди це вони дівалися, коли залазили у металеву потвору.

С. 290: Може, колись у [мабутньому] => майбутньому?

С. 296: Ми [хочему] => хочемо всьому знайти імена.

С. 307: У Ненсі на очах виступили пекучі [сльзи] => сльози.

С. 363: Скло у хвостовій [башні] => башті востаннє полірували трусами.

С. 373: Саме тому зараз вона згорбилася у [задньому] => задньому ряді і вдавала, ніби її там немає.

С. 407: Більшість подій, описаних у воєнних розділах, навіть найстрашніші й найчудернацькіші [інциденти] => інциденти, засновані на реальних випадках, на котрі я натрапила під час досліджень, хоча я майже завжди трохи щось змінювала.

Примітки

2

Сонет 29 Вільяма Шекспіра в перекладі Дмитра Паламарчука. Цитовано за Шекспір, Вільям. Твори в шести томах. Том 6. — Київ: Дніпро, 1986. — С. 635

3

«На звільнення з тюрми Лі Ганта» Джона Кітса в перекладі Василя Мисика. Цитовано за Мисик, Василь. Захід і Схід. — Київ: Дніпро, 1990. — С. 433.

4

Сонет 73 у перекладі Дмитра Паламарчука. Цитовано за Шекспір, Вільям. Твори в шести томах. Том 6. — Київ: Дніпро, 1986. — С. 655.

5

Переклад Олександра Гриценка.

6

Читання, письмо й арифметика як основи шкільної освіти. — Прим. пер.

7

Міс Гевішем — героїня роману Чарльза Діккенса «Великі сподівання», яка живе у занедбаному маєтку і снує помсту чоловікам за те, що її свого часу покинув наречений. — Прим. перекл.

8

Fog Investigation and Dispersal Operation (FIDO) — розроблена під час Другої світової війни система розсіювання туману і смогу над злітним полем. — Прим. перекл.

9

«Ода солов'ю» Джона Кітса у перекладі Віктора Марача.

10

Марло Крістофер. Трагічна історія доктора Фавста. Улюблені англійські вірші та навколо них. Упорядник, перекладач Максим Стріха. Київ: Факт. — 2003. — С. 38.

11

«Фауст» Йоганна-Вольфганга Гете у перекладі Миколи Лукаша.

12

«Буря» Вільяма Шекспіра цитується в перекладі Миколи Бажана.

13

Де не зазначено іншого, цитати з віршів у перекладі Максима Стріхи.

14

«Як вам це сподобається» Вільяма Шекспіра у перекладі Олександра Мокровольського.

15

«Уперше прочитавши Гомера в перекладі Чепмена» Джона Кітса в перекладі Василя Мисика.

16

«Буря» Вільяма Шекспіра у перекладі Миколи Бажана.

17

«Тінтернське аббатство» Вільяма Вордсворта у перекладі Максима Стріхи.

